

Bazilije S. Pandžić

HERCEGOVACKI FRANJEVCI

SEDAM STOLJEĆA S NARODOM

Bazilije Pandžić

HERCEGOVAČKI FRANJEVCI
SEDAM STOLJEĆA S NARODOM

ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud
Knjiga 139

Urednik
Milan Lončar

Recenzenti
Andrija Nikić
Marko Karamatić

Copyright ©ZIRAL

Bazilije Pandžić

HERCEGOVAČKI FRANJEVCI

SEDAM STOLJEĆA S NARODOM

Zajednica izdanja ranjeni labud
Mostar - Zagreb
2001.

Predgovor

U životu sam dosta vremena proveo istražujući izvore o različitim događajima prošlosti, posebno o franjevačkoj prošlosti. Premda u tim istraživanjima nisam namjeravao povijesno proučavati Hercegovinu, uvijek sam, kad bih se susreo s kojim spisom koji se odnosio na koji događaj iz hercegovačke prošlosti, nastojao ne izgubiti ga iz vida i o njemu sam ostavio bilješku. Na koncu, nakon dugo godina, imao sam mnogo vijesti, prepisanih i preslikanih spisa, koji su govorili o radu franjevaca u hrvatskim krajevima, a napose u Hercegovini.

To skupljanje nije bilo s određenom namjerom. Ali bio sam svjestan da bi ono u tijeku vremena moglo poslužiti meni osobno ili drugima koji bi se tim spisima htjeli poslužiti. Na koncu, kada sam prestao raditi u pismohranama, neki su me nagovarali da bih još jednom sve što sam o tomu predmetu skupio pomnije razmotrio i iznio povijesni pregled franjevačkog rada u Hercegovini. Najviše prilagođavajući se tim nagovaranjima, odlučio sam se na dosta težak posao, koji je doveo do ove povijesti hercegovačkih franjevaca.

U opisivanju nastojao sam iznijeti tijek događaja i činjenica kako mi se činilo da ih spisi prikazuju. U svakomu sam primjeru, točno naznačivao na čemu se temelji moje izlaganje, pa se ono može lako provjeriti.

Prošlost je hercegovačkih franjevaca bila teška. Nalazeći se na području gdje su se susretala nejednaka uvjerenja, bili su izloženi progonima, mučenjima i ubijanjima od onih kojima se njihov rad nije sviđao. Ali usprkos svih opasnosti u kojima su se nalazili i poteškoća kojima su bili izvrgnuti, živjeli su svjesni da svojim radom pomažu Isusu ljude voditi prema vječnoj sreći. Duboko se doimljе činjenica da su oni za vrijeme komunističke vlasti, naročito između godine 1942. i 1945., podnjeli najteže progone, a 66 ih je na različite načine, mučeničkom smrću završilo svoj zemaljski život.

Opisujući rad franjevaca u Hercegovini nisam mogao mimoći ni postupak crkvenih vlasti prema hercegovačkim franjevcima, zbog čega oni od 1964. nisu mogli provoditi miran život a ni pravilno djelovati. Ova se tvrdnja na prvi mah može činiti neopravdana i sumnjiva, ali je nisam mogao previdjeti i ne upozoriti na veliko zlo koje se time prouzročilo među siromašnim katoličkim narodom. Premda sam uvjeren da neka djela u tim događajima ne proizlaze iz Isusove ljubavi, nisam htio o njima suditi nego sam samo iznjo činjenice koje omogućuju slijediti tijek događaja i ocijeniti njihovu važnost.

Zanimljivo je da hercegovački franjevci i danas rade ne samo u Hercegovini nego također i u drugim zemljama: u Hrvatskoj (Zagreb, Slano), Albaniji (Laç), Austriji (Frohnleiten), Njemačkoj (Singen, Augsburg, Blankenau, Hainzell, Hosenfeld i Müs), Švicarskoj (Zürich, Basel, Bern, St. Gallen, Luzern, Lausanne, Trimmis, Frauenfeld, Aarau, Clarens, Baar, Losone, Solothurn, Netstal i La Chaux de Fonds), Sjedinjenim Američkim Državama (Chicago, gdje imaju samostan i dvije župe, Bethlehem, Milwaukee, New York, St. Louis, Sharon, Troy, West Allis, Yonkers), u Kanadi (Kitchener, London, Montreal, Norval, Sault Ste Marie, Sudbury, Windsdor) i Africi (Kamina, u Kongu).

Nadam se da će ova povijest hercegovačkih franjevaca, u kojoj ima dobrih i loših strana, pobuditi na razmišljanje i pridonijeti uvjerenju da Kristovi sljedbenici moraju što bolje slijediti Njega, koji je umro na križu da bi spasio ljude.

Uvod

Način života koji je god. 1206. započeo sv. Franjo Asiški, dosta se brzo širio po Italiji. A već ga god. 1212. osobno sam sv. Franjo namjerava proširiti i izvan Italije. Te godine, naime, on dolazi u Anconu, odakle je odlučio putovati u Siriju. Koncem jeseni te se godine zaputio lađom iz Ancone prema Siriji, ali nepovoljni vjetrovi bacili su lađu, kojom je putovao, na istočnu obalu Jadranskoga mora.¹

Pet godina nakon toga sljedbenici sv. Franje, na zajedničkomu sastanku u Asizu, 14. svibnja 1217. razdijele svijet na 11 pokrajina, da bi se u njima nastanili i radili kao vjerovjesnici. Jedna od tih pokrajina zvala se Prekomorska pokrajina (Provincia Ultramarina).²

Prekomorska franjevačka pokrajina ili provincija ustanovljena je za franjevce koji su trebali raditi na području Bizantskoga carstva. Prvi starješina ili provincial te franjevačke pokrajine bio je fra Ilija Asiški.³

¹ "Sexto namque conversionis sua anno... ad partes Syriae voluit transfretare. Qui cum navem quamdam, ut illuc tenderet, intravisset, ventibus contrariis flantibus, in partibus Sclavoniae cum caeteris navigantibus se invenit... nautas quosdam Anconam tendentes ut eum secum ducerent exoravit, quoniam in eo anno vix ulla navis ad partes Syriae transmeare." (Thomas de Celano, *Vita prima sancti Francisci*, cap. 2, n. 50. U: *Analecta Franciscana*, sv. 10., Ad Claras Aquas (Quaracchi), 1926.-1941., 42).

² Poznata *Legenda Trium Sociorum*, cap. 62, U: *Acta Sanctorum Octobris*, sv. 2., Antverpiae 1768, 739a ovako opisuje postanak franjevačkih pokrajina ili provincija: "Exploris itaque undecim annis ab inceptione religionis et multiplicatis numero et merito fratribus, electi fuerunt ministri et missi cum aliquot fratribus quasi per universas mundi provincias in quibus fides catholica colitur et servatur. Qui recipiebantur in quibusdam provinciis, sed non permittebantur habitacula construere. De quibusdam vero expellebantur ne forte essent homines infideles. Quia, licet praefatus dominus Innocentius tertius Ordinem et Regulam approbasset ipsorum, non tamen hoc suis litteris confirmavit." Usp. M. da Civezza - T. Dominichelli, *La legenda di San Francesco*. Roma 1899., 172.-174. Franjevački ljetopisac N. Glassberger u svomu djelu *Chronica*, u *Analecta Franciscana*, sv. 2., Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1887., 9, o tomu piše: "Anno Domini 1217, ab inceptione Ordinis XI, computando a prima conversione sancti Francisci, ab approbatione regulae IX, domino Honorio III tunc Ecclesiam gubernante, multiplicatis iam numero et merito fratribus, in generali capitulo Assisi ad Sanctam Mariam in Portiuncula celebrato assignatae fuerunt provinciae et electi ministri qui cum multis fratribus fere per universas provincias orbis, in quibus fides catholica viget, destinati sunt."

³ "Frater autem Helias minister provincialis est institutus ultra mare a beato Francisco." (Jordanus a Jano, *Chronica*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 1., Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1885., 1 n. 9.

I. Prve vijesti o franjevcima u Hercegovini

Početke franjevačkoga života u hrvatskim krajevima moramo tražiti u vezi s poslanjem franjevaca u Prekomorsku provinciju. To više što su neki dalmatinski gradovi u to doba pripadali Bizantskomu carstvu, za koje je ustanovljena franjevačka Prekomorska provincija, a morski putovi prema Istoku išli su uz istočnu obalu Jadranskoga mora. Doista, ubrzo nakon osnivanja franjevačkih provincija u povijesnim se izvorima spominju franjevački samostani u južnohrvatskim gradovima: Zadru, Trogiru, Splitu, Dubrovniku.⁴ A Hrvatska franjevačka provincija osnovana je svakako prije god. 1232., a možda i prije 1226.⁵

Ne znamo jesu li franjevci tada u hrvatskim krajevima iz tih gradova, u kojima su najprije uspostavili svoja prebivališta, pohađali današnju Hercegovinu. To se najprije moglo dogoditi iz Dubrovnika, koji je blizu Travunje i Humske zemlje, koje su poslije ušle u sastav Hercegovine, ili preko Splita, jer je Neretvanska krajina, također dio buduće Hercegovine, sve do god. 1324. bila pod Splitskom nadbiskupijom, pa nije isključeno da je koji franjevac iz Splita imao prigodu posjetiti predjele Neretvanske krajine.

Međutim, sigurno je da su franjevci došli u hercegovačke krajeve pretežno iz Bosne. Oko god. 1322. bosanski ban Stjepan II. Kotromanić (1312.-1353.) zauzeo je Humsku zemlju, Neretvansku krajinu, Imotsku krajinu i Tropolje (tj. Duvno, Livno i Glamoč), zvano i Završjem. Taj je događaj bio veoma važan za osvojene krajeve buduće Hercegovine, budući da su oni time poslije povezani s Bosnom kroz cijelu povijest.

U Bosni je tada bilo sjedište krivovjerja, o kojemu se tada mnogo govorilo. To je bio poseban oblik kršćanstva, čiji su se članovi nazivali krstjanima, a izvan Bosne obično bi ih zvali bogumilima ili patarenima. Oni su smatrani krivovjercima (hereticima) i kao takvi budili su zanimanje drugih kršćanskih zajednica.⁶

To proširenje bosanske vlasti ozbiljno je zabrinulo splitskoga nadbiskupa Petra (1297.-1324.), koji je tada vršio biskupsku vlast do Neretve. Budući da je on imao vlast imenovati biskupe u ispravnjenim biskupijama svoje metropolije, imenovao je makarskoga biskupa, jer je znao da je u Makarskoj prije dolaska Hrvata bilo sijelo biskupije.⁷

---

⁴ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*. Rim 1968., 16.-21.

⁵ Usp. Isto mj., 8.-9.

⁶ O tomu bosanskom krivovjerju svestrano je pisao D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*. Chicago 1962.; *Sabrana djela*, sv. 4., izd. ZIRAL, Chicago - Roma - Zürich - Toronto 1979.

⁷ B. S. Pandžić, *Bosna Argentina*. U: *Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte*, sv. 6., izd. Böhlau, Köln - Weimar - Wien 1995., 268.

Otprilike u to doba splitski je nadbiskup imenovao biskupa u Duvnu, gdje je nekada bilo sjelo biskupije, nekoga Madija, koji je vjerojatno bio splitski franjevac.⁸

Bez dvojbe krivovjerje bosanskih krstjana bilo je poznato u područjima Makarske i Duvanjske biskupije prije njihova ujedinjenja s Bosnom, ali svakako je ulaskom tih krajeva u bosansku banovinu poznavanje toga krivovjerja bilo povećano i u njima su se bosanski krstjani znatno širili.⁹ Upravo, da bi očuvali narod od tih krivovjeraca došli su franjevcu u Bosnu i u njoj postavili svoje stalno sjedište. Doveo ih je franjevački general Gerard Ot (Gerardus Odonis, u latinskim ispravama), koji je 5. listopada 1339. uspostavio Bosansku franjevačku vikariju.

1. Osnutak Bosanske franjevačke vikarije

Sredinom god. 1339. franjevački se vrhovni starješina (general) Gerald Ot nalazio u Francuskoj. Odatle se zaputio u madžarsku i hrvatsku provinciju da bi ih, prije općega sastanka Reda, koji se trebao održati u Asizu sljedeće godine, službeno posjetio. Mislio je najprije otići u madžarsku provinciju a onda prijeći u hrvatsku provinciju.¹⁰

Obilazeći franjevačke samostane general Ot posjetio je madžarsko-hrvatskoga kralja Karla I. Roberta (1301.-1342.). Razgovarali su o vjerskom stanju u Madžarskoj i okolnim zemljama. Raspravljali su i o vjerskim prilikama u Bosni, gdje je bio jaki krivovjerski bogumilski pokret. Kralj je savjetovao generalu Otu da se, idući u Hrvatsku, prije svrati u Bosnu i porazgovori s bosanskim banom Stjepanom II. Kotromanićem (1312.-1353.) o vjerskom stanju u Bosni i da se dogovore kako bi se bosanske krivovjerce moglo obratiti na katoličku vjeru.

General Ot postupio je prema kraljevu savjetu. Otišao je u Bosnu k bosanskomu banu, koji ga je primio s posebnim poštovanjem. Nakon razgovora o vjerskim prilikama u Bosni, ban je generalu ponudio da u Bosni ostavi nekoliko franjevaca koji su se nalazili u njegovoј pratnji, da bi oni ondje mogli odmah započeti vjerovjesnički rad.¹¹

---

⁸ D. Mandić, *Duvanjska biskupija od XIV.-XVII. stoljeća*. Zagreb 1936., 13.-15.

⁹ Isti, *Bosna i Hercegovina*, sv. 1., Chicago 1960., 105.-111.

¹⁰ Isti, *Franjevačka Bosna*, 46.-47.

¹¹ Papa Benedikt XII., nakon što je dobio izvještaj od generala Ota, ovako opisuje, 28. veljače 1340., taj posjet franjevačkoga generala bosanskemu banu: "Recepimus litteras tuas continentes quod tu, ad inductionem carissimi in Christo filii Caroli regis Ungarie illustris, ad presentiam nobilis viri Stephani bani bosnensis te personaliter contulisti, quodque idem banus tibi obviam occurens in via te

Ponuda bosanskoga bana svijdjela se generalu Franjevačkoga reda. Odmah je izabrao nekoliko fratara između onih koji su ga pratili i ostavio ih u Bosni kao vjerovjesnike. Za starješinu im je imenovao fra Peregrina Saksonca, koji je bio u pratinji Generalovoju. On je tako postao prvi franjevački vikar u Bosni. To je imenovanje učinjeno, prema đendeškomu (Gyöngyoskom) ljetopisu, 5. listopada 1339.¹²

Đendeški ljetopisac uglavnom točno opisuje postanak Bosanske vikarije. On je bio svjestan da je samo generalni kapitul Reda mogao osnovati vikarije. A budući da je general Ot uspostavio Bosansku vikariju god. 1339., u prigodi svoga boravka u Bosni, spomenuti je ljetopisac mislio da je te godine bio generalni kapitul Reda i da je general Reda nakon kapitula isao u Bosnu i tada, nakon kapitula, osnovao Bosansku vikariju. Međutim, onaj je kapitul bio god. 1340¹³, a general Reda bio je u Bosni prije kapitula, kako znamo iz spomenutoga pisma pape Benedikta XII., pisanoga 26. veljače 1340., upravljenoga generalu Otu, iz kojega se vidi

---

honoranter recepit et a te verba catholice veritatis et salutis libenter audivit
tibique aperuit propositi sui votum, per quod evidentius cognovisti quod bonam
voluntatem gerit ad extirpandum de principatu bosnensi cunctos hereticos
degentes ibidem, dummodo nos et sedes apostolica et idem rex Ungarie sibi
super hiis favorabiliter assistamus, quorum favorem sibi opportunum extimat
propter schismaticos quos habet sue terre vicinos, quorum schismaticorum
auxilium dicti heretici invocarent si se de terra predicta agnoscerent
extirpandos." (*Annales Minorum* an. 1340., n. 8, sv. 7. Quaracchi 1932., 274.; A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. 1., Romae 1859., 633.-634.; *Bullarium Franciscanum*, sv. 6., Romae 1902., 74, n.120).

¹² "A. 1339. Incipit vicaria minorum observantium de Bozna. Anno igitur 1339. fuit Assisii capitulum generale celebratum, et post idem capitulum dum idem Generalis (Geraldus Odonis) ad provinciam Hungarie pergeret per Sclavonię, transivit per Boznam, quam videns quasi totam hereticis populatam, zelo fidei succensus ad dominum banum eiusdem Bozne principem accessit et ipsum ad fidem convertit et ad ecclesie romane unitatem reduxit; deinde multos fratres illuc ad predicandum hereticis de diversis partibus ordinis destinavit, qui ibidem multos et ecclesias erexerunt; et diversis captis ibi locis factaest una et prima familia minorum vicaria, que hodie boznensium appellatur... Primus vicarius in observantia Bozne fuit Peregrinus de Saxonia a fratre Gerardo XVIII ministro generali post beatum Franciscum institutus... anno Domini 1339., quinto Octobris." (E. Fermendžin *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*. U: *Starine JAZU*, sv. 22. Zagreb (1890.), 6.-8.

¹³ Usp. F. Delorme, *Acta et constitutiones capituli generalis Assisiensis* (1340). U: *Archivum Franciscanum Historicum*, sv. 6. (1913.), 251.-266.

da je general Ot prije toga nadnevka bio u Bosni i o svomu boravku izvijestio Papu.¹⁴

Poznati *Ljetopis dvadesetčetvorice generala (Chronica XXIV generalium Ordinis Minorum)* zna da je onaj kapitul održan god. 1340. Stoga, opisujući osnutak Bosanske vikarije misli da je general nakon kapitula otisao u Bosnu i osnovao Bosansku vikariju.¹⁵

Na temelju gornjih navoda vjerojatno nema razloga sumnjati da je Bosanska franjevačka vikarija osnovana 5. listopada 1339. i da ju je pravno odobrio, kako su zahtijevala opća pravila Reda, generalni kapitul Reda, održan u Asizu, oko Duhova god. 1340.

Franjevcici, koje je general Reda Gerald Ot ostavio god. 1339. u Bosni, dobili su od bosanskoga bana Stjepana II. Kotromanića jednu kuću za stanovanje. Poslije, uz crkvu Sv. Nikole u Visokomu (Mile) bosanski je ban Stjepan II. sagradio pravi samostan, u kojem je dugo vremena bilo sjedište Bosanske vikarije. Poslije, umjesto one stare crkve Sv. Nikole, ban je sagradio novu, u kojoj je napravio grobnicu za se i za svoju obitelj.¹⁶

Rad bosanskih misionara malo po malo pokazivao je vidljivi uspjeh. Fra Peregrin Saksonac, čovjek razborit i marljiv, našao je već na početku svoga rada u Bosni sposobne i radišne suradnike i ubrzo je za njih uspio otvoriti 12 kuća ili samostana.¹⁷

Uprava Franjevačkoga Reda ozbiljno je shvatila misionarski rad u Bosni i htjela ga je na svaki način unaprijediti. To više što je to u ono doba bila jedina prava misija Reda, ako se izuzme misija Svetе zemlje. Stoga je među svojim pripadnicima često govorila o potrebi i koristi misionarskog rada u Bosni, pa su članovi različitih provincija Franjevačkog reda isli u Bosnu da bi kao misionari ondje radili. Jedan od njih bio je i fra Nikola Tavelić.

---

¹⁴ Usp. bilješku 11.

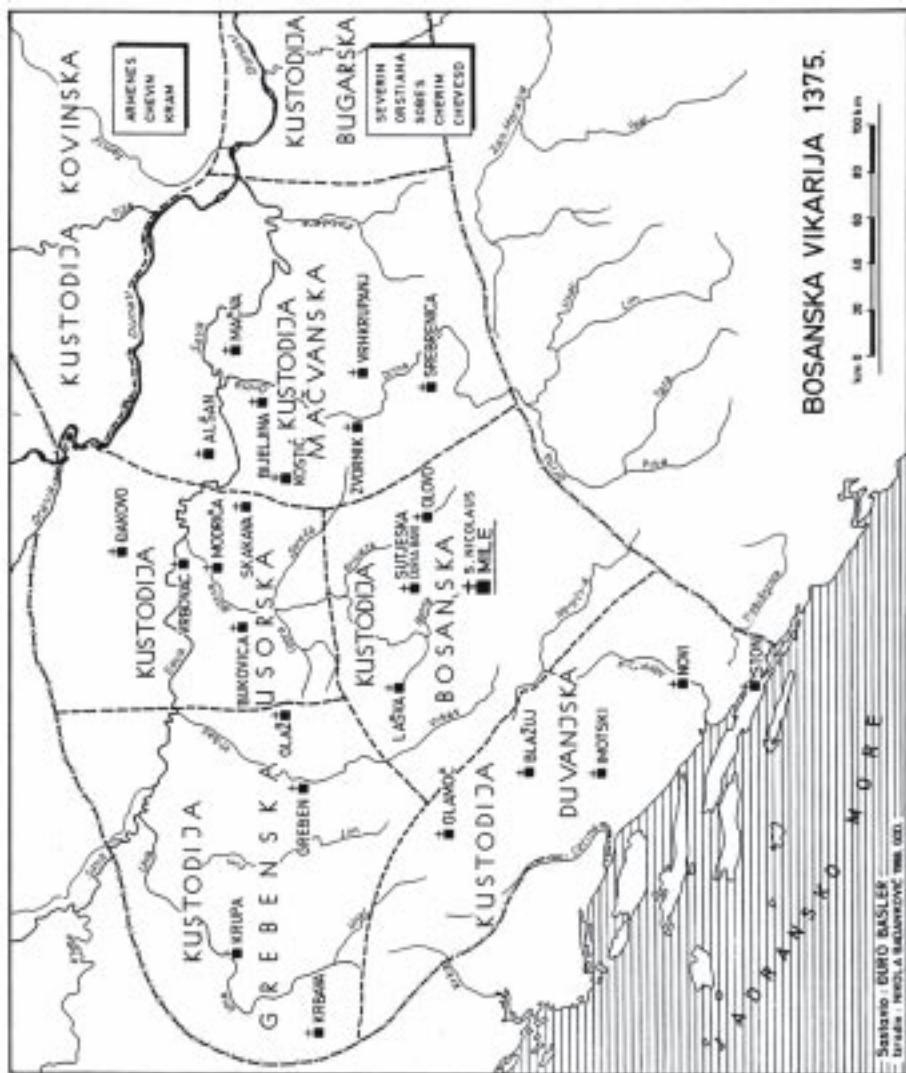
¹⁵ "Anno Domini MCCCXL fuit Assisii generale capitulum celebratum. Et post idem Generalis, dum pergeret per Sclavoniam ad provinciam Hungariae, transivit per Bosnam, patriam quasi totam haereticis populatam. Qui zelo fidei succensus ad banum, eiusdem patriae principem, accessit et ipsum convertit ad fidem et reduxit ad Ecclesiae unitatem. Deinde multos fratres illuc ad praedicandum haereticis de diversis partibus Ordinis destinavit, qui ibidem multos ad Christi fidem converterunt et multas ecclesias erexerunt. Et diversis captis locis, facta est ibi Vicaria quae hodie Bosnensis appellatur." (*Analecta Franciscana*, sv. 3., Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1897., 528.-529.)

¹⁶ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 43.-59.

¹⁷ Isto mj., 59.

Međutim, premda je priličit broj misionara išao u Bosnu, nije ih bilo toliko koliko ih je trebalo. To više, otkad su svoj rad, na zahtjev hrvatsko-madžarskoga kralja Ludovika I. (1342.-1382.), proširili izvan bosanskih granica, na Bugarsku, Valakuju i Srbiju.

Da bi dobio što više misionara, fra Bartul iz Alverne, dugogodišnji bosanski vikar (1366.-1375., 1378.-1408.), izravno je zamolio papu. Na temelju njegove molbe papa Grgur XI. (1370.-1377.) zatražio je, 22. lipnja 1372., od franjevačkih provincijala i kustoda da bi u Bosnu poslali do 60 misionara.¹⁸

2. Najstariji franjevački samostani u Hercegovini

Kada su franjevci osnovali vikariju u Bosni, hercegovački su krajevi bili već oko 17 godina sastavni dio bosanske banovine. Naravno da su kroz to vrijeme mogli primiti i stvarno primili različite utjecaje iz Bosne. Upravo se zbog toga nameće mišljenje da su i franjevci, osnivajući svoje samostane, morali uzimati u obzir i hercegovačko područje, pa bismo očekivali da su i ondje ne samo propovjedali nego su također i osnovali koju kuću. Ali za to nemamo nikakvih vijesti u sačuvanim povijesnim izvorima.

U prvom popisu samostana Bosanske vikarije, koji je sastavljen oko god. 1380. i koji nam je sačuвао talijanski pisac fra Bartolomej iz Pize, u svomu glasovitu djelu o životu sv. Franje, navodi da je tada Bosanska vikarija imala 35 samostana razdijeljenih u 7 kustodija.¹⁹

Jedna od tih 7 kustodija Bosanske vikarije zvala se Duvanjska kustodija (Custodia Dalmae). Popis samostana te kustodije navodi ovako:

*"Custodia Dalmae habet locum Stagni, locum Novi Castri, locum In Monte, locum Cetinae, locum Betuzae et locum Lamoc."*²⁰

Duvanjska franjevačka kustodija u to je doba pokrivala krajeve buduće Hercegovine, a imala je neke samostane koji poslije nisu ušli u Hercegovinu.

U popisu je spomenutih kao prvi samostan Duvanjske kustodije onaj u *Stonu*. Grad Ston je u staro doba bio sjedište Humske zemlje, koja je poslije postala sastavni dio Hercegovine. Ali u doba toga popisa grad je Ston pripadao Dubrovačkoj Republici, jer ga je ona god. 1333. kupila i on je nadalje ostao pod dubrovačkom vlašću sve dok je postojala Dubrovačka Republika (1806.). Bosanska je vikarija htjela imati samostan u Stonu upravo zato što on nije pripadao bosanskoj banovini. Taj je samostan osnovan dopuštenjem pape Klementa VI. (1342.-1352.), koje je dobio, 21. ožujka 1347., bosanski vikar fra Peregrin Saksonac. On je molio Papu da mu dopusti sagraditi samostane u Stonu i Đakovu, da bi se bolesni i stari fratri mogli onamo preseliti i ondje sigurnije i mirnije živjeti.²¹

¹⁹ B. de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci ad vitam Jesu*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 4.-5., Ad Claras Aquas 1906.-1912., 555.-556.

²⁰ Isto mj. Usp. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 228.

²¹ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. 1., 736, n. 1105; E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. U: *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 23. Zagrabiae 1892., 28., br. 158.

Stonski samostan je ostao u sastavu Bosanske vikarije sve do 1484., kada je osnovana Dubrovačka vikarija, koja je god. 1517. postala Dubrovačka franjevačka provincija.²²

Grad *Novi* na Neretvi u župi Luki sagradio je god. 1349. Stjepan II. Kotromanić, bosanski ban. Vjerojatno gotovo u isto doba, nakon što je završio tvrđavu, ban je u blizini sagradio i franjevački samostan. Uspomenu na njega sačuvao nam je samo ovaj popis. Turci su osvojili grad Novi god. 1471. Jamačno, tada je srušen i taj franjevački samostan.²³

Jedan samostan, u popisu Bartolomeja iz Pize, nazvan je *In Monte*. Očito je da se radi o pogrešnu čitanju riječi *Imotae*, pa se vjerojatno odnosi na samostan u Imotskomu. Prema predaji taj je samostan sagradio hrvatski plemić Ivan Nelipić, početkom XIV. stoljeća.²⁴ Prvotno je sagrađen kraj izvora rijeke Vrljike, a poslije je premještan na više mjesta. Od njega potječu današnja dva samostana, onaj u Omišu i drugi u gradu Imotskomu.²⁵

Hrvatski plemić Ivan Nelipić sagradio je i samostan u gradu *Cetini*. Za gradnju toga samostana dobio je, god 1357., dopuštenje od pape Inocenta VI. (1352.-1362.).²⁶ Kako vidimo iz prije spomenutoga popisa samostana i onaj je pripadao Duvanjskoj kustodiji Bosanske vikarije. Turci su ga zapalili god. 1512., zajedno s njegovom crkvom. Tada su se katolici iz okolice Cetine razbježali a ondje se naselili pravoslavni Vlasi, koji su onu franjevačku crkvu počeli upotrebljavati za svoje bogoslužje i nazvali je crkvom Svetoga Spasa.²⁷

Iz činjenice da su se samostani buduće Hercegovine nalazili u Duvanjskoj kustodiji moramo zaključiti da se makar jedan samostan nalazio u *Duvnu*. Nažalost, ne znamo gdje se on nalazio i kakva je bila njegova povijest. Iz gornjega popisa samostana Duvanjske kustodije znamo za sva mjesta gdje su se samostani nalazili osim mjesta Betuzae. Budući da nijedno drugo mjesto od spomenutih nije bilo u okolini Duvna, nagađamo da se to mjesto moralо nalaziti u blizini Duvna i da bi u tomu mjestu mogao biti duvanjski samostan. Budući da se sjeveroistočno od staroga Duvna nalazi mjesto Blažuj, koje ima neku glasovnu sličnost s nazivom

²² B. S. Pandžić, *Bosna Argentina*, 48. bilj. 88.

²³ Usp. D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 228.-230.

²⁴ A. Ujević, *Imotska krajina*. Split 1953., 56.

²⁵ K. Jurišić, *Katolička Crkva na biokovsko-neretranskom području u doba turske vladavine*. Zagreb 1972., 109.

²⁶ *Bullarium Franciscanum*, sv. 6., 300.

²⁷ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 81. bilj. 112.

Betuzae, neki su mislili da bi upravo tu mogao biti stari duvanjski samostan.²⁸

Mjesto u našemu popisu označeno *Lamoc*, bez dvojbe je današnji *Glamoč*, koji se u srednjem vijeku zvao i *Dlamoč*. U tomu je mjestu bio franjevački samostan, kako se vidi iz gornjega popisa samostana Duvanjske kustodije. Crkva toga samostana bila je posvećena Uznesenju Blažene Djevice Marije. Papa Eugen IV. dao je, god. 1446., toj crkvi posebni oprost.²⁹ Kada su Turci osvojili Glamoč, nestalo je crkve i samostana.

Kako vidimo, u ovomu popisu samostana Duvanjske kustodije ne spominju se samostani na središnjem i sjevernomu području Hercegovine. U prvomu redu ne spominju se samostani u Ljubuškomu, u Mostaru i Konjicu. Prema tomu čini se da oni tada, tj. malo prije god. 1380., nisu ni postojali, premda bismo očekivali da je rad franjevaca iz Bosne išao prema jugu, posebno prema Konjicu, gdje su bili rašireni bosanski krstjani, zbog kojih su franjevci najviše i došli u Bosnu.

Premda su samostani u Ljubuškomu i Mostaru spomenuti u popisima franjevačkih samostana istom početkom XVI. stoljeća, bez dvojbe oni su osnovani dosta prije, vjerojatno u XV. stoljeću. Nezaboravni hrvatski povjesničar fra Dominik Mandić iznio je mišljenje da su samostani u Ljubuškomu i Mostaru osnovani u doba Stjepana Vukčića Kosače (1435.-1466.), čiji se posjedi od god. 1448. nazivaju Hercegovina.³⁰

Stjepan Vukčić Kosača bio je čovjek sposoban, ali bezobziran i nedosljedan. U vjerskom pogledu bio je krstjanin. U svojoj je službi držao dosta vremena poznatoga krstjanina gosta Radina, kojega je prema potrebi slao na različite strane kao svoga izaslanika. Štitio je krstjane na svomu području, a god. 1459., kada su krstjani protjerani iz Bosne, mnoge je primio u mjesta pod svojom vlašću.³¹

Bio je u dobrim odnosima i s pravoslavnima, koji su bili na njegovomu području. Pravoslavni metropolit iz Mileševa imenom David bio je njegov "kućanin" i prisustvovao je sastavljanju njegove oporuke.³²

---

²⁸ Isto mj., 228.

²⁹ G. Čremošnik, *Ostaci arbiva bosanske franjevačke vikarije* (posebni otisak). Sarajevo 1955., 38.-39.

³⁰ D. Mandić, *Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru*. U: *Stopama otaca*, 1934./35., 10.-34.

³¹ *Pii II Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*, sv. 1. Città del Vaticano 1984., 316.-317.; Usp. D. Mandić, *Bosanska Crkva bosanskih krstjana*, 35.-36.

³² S. Ćirković, *Stefan Vukčić Kosača*. Beograd 1964., 267.

Stjepan Vukčić Kosača nastojao je pomagati i katolike. Štoviše, zamolio je napuljsko-aragonskoga kralja Alfonza (1416.-1458.) da bi mu on poslao nekoliko franjevaca, koji bi njegov narod poučavali vršenju vjerskih dužnosti. Kralj je Alfonz ozbiljno primio njegovu molbu i zamolio franjevca Ivana de Salinis Aureis, biskupa u Ottani, da bi poduzeo taj misionarski pothvat.³³

Ne možemo sigurno dokazati da je biskup iz Ottane doveo franjevce u Hercegovinu, ali se o njihovu radu sačuvala predaja.³⁴ Na temelju je te predaje, kako smo spomenuli, fra Dominik Mandić tvrdio da su oni osnovali samostane u Ljubuškomu i Mostaru. Vjerljivo ta tvrdnja nije opravdana. To više što se u Ljubuškomu god. 1444. spominje crkva koja je mogla biti franjevačka crkva.³⁵

Oko ušća rijeke Radobolje u Neretvu razvio se današnji Mostar. Tu je od najstarijih vremena prelazio put koji je povezivao sjeveroistočne predjele Humske zemlje s onima na zapadnoj strani rijeke Neretve. Tim su prijelazom trgovci iz krajeva s lijeve strane Neretve vozili svoju robu na desnu stranu te rijeke. Da bi mogli prijeći rijeku, morao je biti kakav most, koji bi omogućio da mogu prijeći na drugu stranu. Taj je most čuvao za to određeni činovnik, nazvan mostar, koji je pomagao u prijelazu a možda ubirao i carinu od onih koji su onuda prelazili i prenosili svoji robu. Za toga je činovnika u blizini prijelaza napravljena jedna kuća u kojoj je stanovao i iz koje je obavljao svoju službu. Iz te mostarove kuće razvio se poslije cimski grad ili Halebinka. Okolni ljudi, kada su htjeli označiti to mjesto, zvali su ga po mostu ili po mostaru. U tijeku vremena prevladao je naziv mostar, pa je cijelo naselje nazvano Mostarom.

Osim tvrđave Halebinke, koja se nalazi na desnoj strani rijeke Neretve, s lijeve strane postoji druga tvrđava zvana Herceguša. U prvi tren čini nam se nejasno zašto su tako blizu napravljene dvije tvrđave, od kojih je Halebinka, prema mišljenju arheologa, starija. Već ta činjenica pobuđuje na misao da te dvije tvrđave nije podignula ista upravna vlast: desnu je sagradila vlast s desne strane rijeke, a drugu ona vlast koja je upravljala na lijevoj strani Neretve.

³³ L. Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*. München 1914., 401.

³⁴ B. Pandžić, *De dioecesi tribunensi et mercanensi*. Romae 1959., 114.; B. Rode, *Necrologium Fratrum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusii*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 6. Quaracchi 1914., 406.

³⁵ M. Vego, *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. Sarajevo 1980., 424.

Tvrđavu Hercegušu, kako samo ime kaže, sagradio je herceg. Dubrovački ljetopisac Lukarević u svojim godišnjacima kaže da je tvrđavu na Neretvi sagradio gost Radin, "kućni upravitelj Stjepana Kosače".³⁶ Očito je da je tvrđava sagrađena zbog istih razloga kao i ona prva, da prati prijelaz trgovine i vojske na drugu stranu i da ubire carinu. Kada je Stjepan Vukčić Kosača držao u svojim rukama obje strane Neretve, zaključio je da treba napraviti dobar most, koji bi bolje spajao obje strane rijeke. Ime Mostar protegnuto je i na naselje na lijevoj obali Neretve.

Prema razvitku prilika oko mosta na ušću Radobolje u Neretvu očekivali bismo da je tu bio franjevački samostan i prije Stjepana Vukčića Kosače i da su vjerovjesnici iz Sardinije pojačali rad franjevaca koji su se ondje nalazili. Međutim, malo poslije toga u popisima franjevačkih samostana spominju se i samostani u Ljubuškomu, Mostaru i Konjicu.³⁷

---

³⁶ G. Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*. Venezia 1605., 97; P. Andelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo 1982., 129.-131., rekao je da je upravo ta tvrđava onaj grad koji neki izvori nazivaju Nebojšom.

³⁷ D. Mandić, *Acta franciscana Herzegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis ottomanae*, sv. 1, ab an., 1463.-1699. Mostar 1934., 10.-11., br. 7.

Gornja karta preuzeta iz: A. Nikić, *Franjevci u Hercegovini u doba fra Matije Divkovića (1563. – 1631.)*. Mostar 1985., p.9.

II. Franjevci u Hercegovini pod turskom vlašću

Vec su koncem XIV. stoljeća, šireći se iz svoje postojbine u Maloj Aziji prema zapadu, Turci prodirali u bosansko kraljevstvo, a god. 1428. prisilili bosanskoga kralja da im plaća godišnji danak. Nakon toga oni su iz godine u godinu osvajali po koje mjesto u bosanskomu kraljevstvu, dok nisu god. 1463. zauzeli cijelo bosansko kraljevstvo, ubili kralja i gotovo sve bosanske pravake.³⁸

Nakon pada Bosne pod tursku vlast franjevci Bosanske vikarije, koji su ostali pod Turcima, ubrzo su se uvjerili da turska vlast u Bosni ne će biti kratka vijeka i da treba tražiti mogućnost života i pod njihovom vlašću. Upravo je zbog toga jedan od njih, imenom fra Andeo Zvizdović (1420.-1498.), kada se sultan Mehmed II. (1451.-1481.) nalazio u Milodražu, nedaleko od Kiseljaka, ubrzo nakon pada Bosne, vraćajući se iz Jajca, gdje je dao usmrtiti posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomićevića, zamolio da bi ga sultan primio i s njim razgovarao. U tomu je susretu sa sultandom fra Andeo zamolio sultana da franjevcima dopusti ostanak i slobodni rad u njihovim samostanima i crkvama. Sultan je ljubazno uslišao molbu i dao mu *abd-namu*, kojom je naredio da "nitko ne smeta i ne uz nemiruje spomenute (franjevce) ni njihove crkve". Štoviše dopustio je da se i oni koji su pobegli mogu slobodno vratiti u svoja prijašnja mjesta. To dopuštenje bila je osnovna isprava za život franjevaca i kršćana kroz sve vrijeme turske vladavine u Bosni.³⁹

Međutim, padom Bosne pod tursku vlast nisu svi samostani Bosanske vikarije došli pod tu vlast. I sam vikar Bosanske vikarije nalazio se u slobodnim krajevima, nije bio pod Turskom. To stanje bilo je nezgodno za Bosansku vikariju, posebno za one samostane koji su ostali pod turskom vlašću. Stoga su u prvom redu fratri pod turskom upravom odlučili tražiti da se Bosanska vikarija upravno razdijeli, tj. da bosanski franjevci pod Turcima ne budu ovisni o vikaru koji se nalazio izvan Turskoga carstva.

Trebalо je vremena da se vrhovna franjevačka uprava uvjeri u opravdanost toga zahtjeva. To se dogodilo istom 29. lipnja 1514. Samostani u slobodnim krajevima, koji su bili razdijeljeni na 5 kustodija, ujedi-

³⁸ Isti, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*. Rim 1967., 137.-141.

³⁹ Isti, *Autentičnost abd-name Mehmeda II b.b. franjevcima*. U: *Radovi Hrvatskoga povjesnog instituta u Rimu*, sv. 3.-4. Rim 1971., 61.-90.

njeni su u novu vikariju, koja je nazvana *Vicaria Bosnae Croatiae*. Naprotiv samostani pod Turcima, Custodia S. Nicolai de Mile i Custodia S. Mariae de Argentina (Srebrenica), nazvani su *Vicaria Bosnae Argentinae*.⁴⁰ Obje Bosanske vikarije god. 1517. postale su franjevačke provincije sa svim pravima: pod imenom Provincia Bosnae Croatiae i Provincia Bosnae Argentinae.⁴¹

1. Pad Hercegovine pod Turke

Kada su Turci god. 1463. zauzeli Bosnu, pošli su prema Hercegovini i nju podvrgnuti svojoj vlasti. Međutim odbila ih je vojska Stjepana Vukčića Kosače, pa su koju godinu morali odgoditi ostvarenje toga nauma. Istom godine 1465. odlučili su se na ponovni napad. Stari herceg bio je već na smrti; umro je 22. svibnja 1466. Premda se njegova vojska i poslije njegove smrti odlučno opirala nadmoćnoj turskoj vojsci, gubila je mjesto po mjestu pa su njegovi posjedi do god. 1475. bili osvojeni osim maloga dijela oko Hercegnovoga, koji je pao god. 1482.⁴²

Kada je Hercegovina došla pod tursku vlast, dobila je novi izgled. Narodni su prvaci pobjegli ili su bili pobijeni. Sinovi Stjepana Vukčića Kosače ostavili su svoje posjede: Vladislav je preselio u Madžarsku, Vlatko je otisao u Veneciju, a najmlađi hercegov sin, Stjepan, prešao je na islam i u Turskoj bio četiri puta veliki vezir pod imenom Ahmeda Herceg-zade, Ahmeda Hercegovića.⁴³ Siromašni ljudi, većinom ratari i stočari, ostali su na svomu mjestu i prilagođivali se novim prilikama, nadajući se boljim vremenima.

Osvajači su uspostavili svoju upravu. Hercegovina je ostala sandžakat do god. 1580. pod rumelijskim pašom, a poslije pod bosanskim od 1580. do 1878., izuzevši godine od 1833. do 1851., kada je hercegovački sandžakat bio pašaluk.⁴⁴

U teškim danima turske vlasti među siromašnim hercegovačkim pu-kom opažao se rad franjevaca. Od onih njihovih samostana koji se spominju u popisu god. 1380. nestalo je samostana u Duvnu, u Glamoču, u Cetini, u Novomu, a Ston je preživio u Dubrovačkoj franjevačkoj provinciji. Naprotiv, osim imotskoga samostana pojavljuju se novi samostani

⁴⁰ E. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 307, br. 1195.

⁴¹ *Annales Minorum* an. 1517., br. 33.

⁴² H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1982., 44.-46.

⁴³ B. Poparić, *Tužna povijest Hercegove zemlje 1337.-1482.* Zagreb 1942., 123.-127.

⁴⁴ H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 47.

u Konjicu, Mostaru i Ljubuškomu, a ramski je samostan proširio svoj utjecaj na duvanjski kraj.

Konjic bi morao biti najstariji od ta tri samostana, koji se u srednjem vijeku zvao *Neretva*. Bio je na desnoj strani rijeke Neretve. S lijeve strane rijeke Neretve nalazilo se naselje Podbiograd, koje se razvilo ispod tvrđave, zvane grad Biograd, koja se nalazila na brežuljku iznad današnje četvrti Varde, a čuvala je most između lijeve i desne strane Neretve. Ondje su bili gusto naseljeni bosanski krstjani, a budući da su franjevcii došli u Bosnu obraćati krstjane, očekivali bismo da je ondje rano osnovan franjevački samostan, premda povijesni izvori, koji su nam dosada poznati, o tomu šute. Konjički se samostan prvi put izričito spominje god. 1511. Te su godine stanovnici Konjica franjevačkomu samostanu u mjestu darovali jednu kuću, koja je služila kao gostinjac, i livadu na briještu Podu.⁴⁵ Spominje se i u popisu svih franjevačkih samostana, koji je nastao otprilike u to doba.⁴⁶

Tada se činilo da će katolici, premda pod turskom vlašću, moći živjeti prema svojim običajima i po svomu zakonu. Međutim, god. 1516., stvoren je zakon za bosanski sandžakat, u kojemu je naređeno da se poruše sve crkve, koje su sagrađene nakon turskoga osvojenja i da se kazne duhovnici koji rade u tim crkvama. Na temelju toga zakona, oko god. 1524., srušen je konjički samostan, zajedno sa samostanima u Visokomu, Sutjesci, Fojnici i Kreševu.⁴⁷

I samostan u *Mostaru* spomenut je u popisu franjevačkih samostana, koji je nastao početkom XVI. stoljeća. God. 1538. sultan Sulejman II. piše mostarskomu kadiji da se izaslanik mostarskih fratara tužio što vojvoda u Makarskoj ubire carinu od fratara za odijelo koje uvoze za svoje potrebe, a to se prije nije činilo. Sultan naređuje kadiji da ispita stvar, pa ako fratri nisu dosada plaćali carinu neka je ne plaćaju ni ubuduće.⁴⁸

Novi spomen da su franjevci prisutni u Mostaru imamo iz god. 1553. Te su se godine dva mostarska franjevca, Jure i Nikola, mostarskomu kadiji tužili da je njihova crkva nezakonito srušena, jer se tvrdilo da ona ondje nije postojala prije dolaska Turaka, i što je Husejin, zakupnik državnih poreza, prodao njihov vinograd, kuću i vrt u Zahumu, tvrdeći da nije znao komu pripadaju. Međutim Kasim, zamjenik mostarskoga

⁴⁵ D. Mandić, *Acta franciscana Herzegovinae*, sv. I., 8.-9. br. 6.

⁴⁶ Isto mj., 9.-11., br. 7.

⁴⁷ E. Fermendžin, *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinæ*, 25.

⁴⁸ D. Mandić, *Acta franciscana Herzegovinae*, sv. I., 22.-23., br. 15.

kadije, uvjeroio se da taj vinograd, vrt i kuća pripadaju franjevcima i da im ih spomenuti Husejin mora vratiti.⁴⁹

Mostarska je crkva srušena nakon zakona (kanun–nama) iz god. 1539., kojim je određeno da se sruše sve crkve na području zvorničkoga, bosanskoga i hercegovačkoga sandžakata, koje nisu postojale prije dolaska Turaka u te krajeve.⁵⁰ Ali budući da su fratri, Jure i Nikola, dokazali da je njihova crkva postojala prije dolaska Turaka, spomenuti Kasim, zamjenik mostarskoga kadije, naredio je da se samostanska dobra vrate fratrima i, očito, da im se dopusti ponovno otvoriti samostan.

Fratri su otvorili samostan. Ali tajnik sandžakata raspisao je da oni moraju davati poreza 10 akči godišnje. Stoga su fratri zamolili sandžaka Husejinbega da ih osloboди od toga poreza, jer to nisu prije plaćali. To je Husejinbeg učinio sredinom travnja 1553., oslobodivši od poreza samostane Sv. Marije u Mostaru, Gospin u Ljubuškomu i one u Zaostrogu i Makarskoj.⁵¹

Mostarski franjevci nisu dugo živjeli u miru. Za Alipašinog doba (1560.-1564.) nastao je ponovno progon u Hercegovini. Turske vlasti uzele su na oko duvanjskoga biskupa Danijela Glasnovića (1551.-1575.), koji je marljivo obilazio svoje vjernike i tješio ih u teškim prilikama. Da bi izbjegao turskim uhodama, koje su pomno pratile njegov rad i slijedile ga na njegovim putovanjima iz mjesta u mjesto, on se sakrio u franjevački samostan u Mostaru. Međutim, nije dugo mogao skriti svoj boravak u mostarskomu samostanu. Turci su doznali za nj i htjeli ga uhititi u samostanu, ali je on uspio pobjeći prije njihova dolaska. Kada ga nisu našli u samostanu, razrušili su samostan i crkvu. Fratri su iz samostana pobegli najprije u jednu pećinu sjeverno od Mostara, odatle su prešli u Broćno, a odande u Imotski i Makarsku. Konačno su se zaustavili u Živogošću, gdje su se stalno zadržali i ondje izgradili samostan. Iz toga su se samostana brinuli za svoje prijašnje vjernike u Mostaru, Broćnu i Blatu.⁵²

Pobjegavši iz mostarskoga samostana biskup se Danijel sklonio u ljubuški samostan. Turci su išli za njim pa kada ga nisu našli, jer je on uspio pobjeći, razorili su i ljubuški samostan. Fratri toga samostana otišli su u Zaostrog i odande se brinuli za svoje vjernike, za koje su se brinuli iz ljubuškoga samostana.⁵³

⁴⁹ D. Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, 159.

⁵⁰ Isto mj., 162.

⁵¹ Isto mj., 168.-169.

⁵² Isto mj., 169.; K. Jurišić, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području*, 102.-106.

⁵³ D. Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, 169.

2. Teška stoljeća pod turskom vladavinom

Nestanak samostana u Konjicu, Mostaru i Ljubuškomu teško se dojmio i bolno je utjecao na katolike u Hercegovini, koji su već jedno stoljeće bili pod turskom vlašću, posebno na one u njezinim središnjim i sjevernim područjima. Dotada su iz onih samostana svećenici donosili utjehu i ohrabrenje katolicima, koji su živjeli u velikim poteškoćama, radeći na turskim posjedima.

Ipak, premda su franjevci god. 1563. morali napustiti svoje samostane i preseliti u druga mjesta, kako smo spomenuli, nisu zaboravili svoje vjernike, pa su se iz daljine vraćali da bi im bili na raspolaganju i omogućili im da bi, prema mogućnosti, obavljali svoje vjerske dužnosti.

Ljubuški su fratri našli utočište u samostanu u Zaostrogu. Odatle su se brinuli za one vjernike za koje su se brinuli dok je samostan, postojao u Ljubuškom.⁵⁴

Na sličan način, kako smo spomenuli, postupili su i fratri razrušenoga mostarskoga samostana. Samo oni nisu lako našli svoje novo središte. Istom god. 1584. zaustavili su se stalno u Živogošću. Odatle su dugo služili župe za koje se prije brinuo mostarski samostan, tj. okolicu Mostara, Blato i Broćno.⁵⁵

U isto doba imotski samostan, koji je imao velikih neprilika, ali nije bio srušen, brinuo se za sve župe imotske kotline. Njegove su župe mijenjale svoje sjedište. Najviše su se zvala: Kamenmost, Podbila, Gorica (Sovići) i Drinovci.⁵⁶

Samostan u Rami protegnuo je svoju duhovnu djelatnost na župe oko duvanjskoga i livanjskoga polja.

To stanje na području Hercegovine, koje je tako ostalo sve do kandinskoga rata, vidimo iz izvješća bosanske franjevačke provincije koje su, god. 1623., dva bosanska franjevca, Jure Neretvanin i Pavao Papić, prikazali rimskoj Kongregaciji De Propaganda Fide. Franjevci koji su radili u Hercegovini pripadali su Bosanskoj franjevačkoj provinciji, koja je imala, kako se vidi u gore spomenutom izvješću, 17 samostana, 73 župe, 11 kapela i 355 fratara. Glavni rad tih fratara bio je usmjeren na duhovnu pastvu.⁵⁷

---

⁵⁴ K. Jurišić, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području*, 138.

⁵⁵ Isto mj., 102.-109.

⁵⁶ Isto mj., 140.

⁵⁷ B. Pandžić, *Bosna Argentina*, 175.-198.

Sve župe na području Provincije držali su franjevci Bosanske provincije, osim nekoliko župa iznad Save. U svakom se samostanu nalazila škola, u kojoj je jedan učitelj franjevac poučavao djecu. Ta djeca su se pripravljala za redovnički i svećenički život.⁵⁸

Jedna od najvećih poteškoća u to doba bio je nedostatak biskupa na cijelom prođoru Bosanske franjevačke provincije. Sveta je Stolica imala stalne nesuglasice s carskim dvorom zbog imenovanja bosanskoga biskupa. Bosanski je biskup već u XIII. stoljeću (god. 1247.) prešao u Đakovo i time postao podređeni kaločki biskup (sufragan), pa je car smatrao da on kao madžarski kralj ima pravo imenovati bosanskoga biskupa. God. 1502., na prijedlog madžarskoga kralja, imenovan je bosanskim biskupom Mihael Keserić (Chesulius).⁵⁹ Međutim, on je 20 godina odgađao svoje ređenje i konačno se odrekao biskupije.⁶⁰

God. 1536. Đakovo su zauzeli Turci, razrušili biskupski dvor i crkvu, pa je ono izgubilo značaj biskupskoga sjedišta. Poslije je bečki car nastavljao imenovati bosanskoga biskupa, ali Sveta Stolica nije ga potvrđivala nego je bosanske krajeve davala na upravu okolnim biskupima. Istom god. 1669. Sveta je Stolica pristala da bečki car imenuje bosanskoga biskupa.⁶¹

Za hercegovačko područje bilo je važno što je papa Pavao V. (1605.-1621.), na prijedlog ugarsko-hrvatskoga kralja Matije (1608.-1619.), obnovio makarsku biskupiju imenovavši, 15. lipnja 1615., fra Bartolę Kačića makarskim biskupom. Cijeli je hercegovački sandžakat bio pod njegovom vlašću. Vršio je vlast i nad Duvanjskom biskupijom, premda je ona bila neovisna o Makarskoj biskupiji. Biskup Bartol kaže da mu je Duvanjsku biskupiju preporučio upravitelj Bosanske biskupije, a god. 1636. tvrdi da mu ju je povjerio papa Grgur XV. (1621.-1623.).⁶²

Sve župe Makarske biskupije, osim triju za koje su se brinuli svjetovni svećenici, vodili su franjevci iz samostana u Imotskom, Makarskoj, Zaostrogu i Živogošću. Za župe Duvanjske biskupije brinuli su se franjevci iz samostana u Rami.⁶³

---

⁵⁸ Isto mj., 232.

⁵⁹ C. Eubel, *Hierarchia catholica*, sv. 2., Monasterii 1914., 109.; sv. 3, Monasterii 1923., 137.

⁶⁰ Vatikanski arhiv, *Nunziatura di Germania*, sv. 53., f. 95r; sv. 55., f. 196v.

⁶¹ Arhiv Propagande, *Acta*, sv. 38., f. 503r-504v.

⁶² B. Pandžić, *Bosna Argentina*, 273.

⁶³ Isto mj., 332.

Biskup Bartol Kačić upravljao je biskupijom 30 godina (1615.-1645.). Nekako u to doba kada je on umro, nastao je tzv. kandijski rat (1645.-1669.). Premda se on vodio zbog Krete ili Kandije, imao je jači odjek i u Dalmaciji. Gotovo odmah na početku rata Venecijanci su uspjeli nagovoriti tzv. Makarsku krajinu da se odmetne od Turaka. Makarska s 23 okolna sela god. 1646. priznade venecijansku vlast.⁶⁴

Pobuna je makarskih katolika žestoko rasrdila tursku vlast. Njihov odgovor nije trebalo dugo čekati. Bosanska turska uprava sakupi primjeren broj vojnika koji popale sva pobunjena makarska sela. Tada su Turci zapalili, god. 1647., sva tri bliza samostana (Makarsku, Živogošće i Zaoštrog) i svih 10 crkava, koje su bile na pobunjenomu području. Narod iz toga područja, prestrašen teškim razaranjem i ubijanjem, koja su nemilosrdno provodili rasrđeni turski vojnici, pobjegao je na otoke Hvar i Brač ili u planinu Biokovu. A biskup, Bartolov nasljednik, fra Petar Kačić (1646.-1661.) pobjegao je u Jelsu na Hvaru.⁶⁵

Katolici u zaledu, koji nisu imali ništa s pobunom Makarske krajine, za vrijeme kandijskoga rata trpjeli su više od odmetnika iz makarskoga primorja nego od Turaka. Ti su odmetnici, boreći se protiv Turaka, upadali u tursko područje, pravili nered i pljačkali. A nisu napadali i pljačkali Turke nego katolike, turske podanike.⁶⁶

Za vrijeme kandijskoga rata i pobune Makarske krajine imotski se samostan našao u posebnim prilikama pa nije imao nikakvih šteta. Zaštiti su ga muslimani. Naime, kada se pobunilo Makarsko primorje protiv Turaka, njihov pobunjenički duh osjetio se i u imotskomu okrugu. Neki muslimani, koji su u onomu okrugu bili u velikoj manjini, zamolili su franjevce imotskoga samostana da ih ako bude trebalo zaštite. Fratri su to veoma rado obećali i odmah su neke istaknutije muslimane primili u samostan. Zbog toga su muslimani bili zahvalni imotskim franjevcima i, kada je pogibao prošla, dopuštali su im da idu kamo hoće. Tako su fratri imotskoga samostana mogli oticći u mjesta koja su franjevci iz samostana u Živogošću i Zaostrogu morali napustiti zbog nastalih neprilika u Makarskomu primorju. Biskup fra Marijan Lišnjić našao je god. 1672. fra Petra iz Imotskoga u Broćnu, fra Luku Vukniću u Mostaru, fra Miju Runoviću u Rasnu, fra Ivana Laliću u Raškoj Gori.⁶⁷

⁶⁴ Isto mj., 277.

⁶⁵ Isto mj., 278.

⁶⁶ S. Zlatović, *Kronaka o Pavlu Silobadoviću o četovanju u Primorju (1662.-1686.).* U: *Starine JAZU*, sv. 21. Zagreb 1889., 86.-115.

⁶⁷ B. Pandžić, *Bosna Argentina*, 334.

Prije nego su se kršćani Makarske biskupije odmorili od rušenja, razbojstava i nemira nastalih zbog kandijskoga rata, nastao je novi tzv. bečki rat (1683.-1699.) koji je završen mirom u Srđemskim Karlovcima 1699.

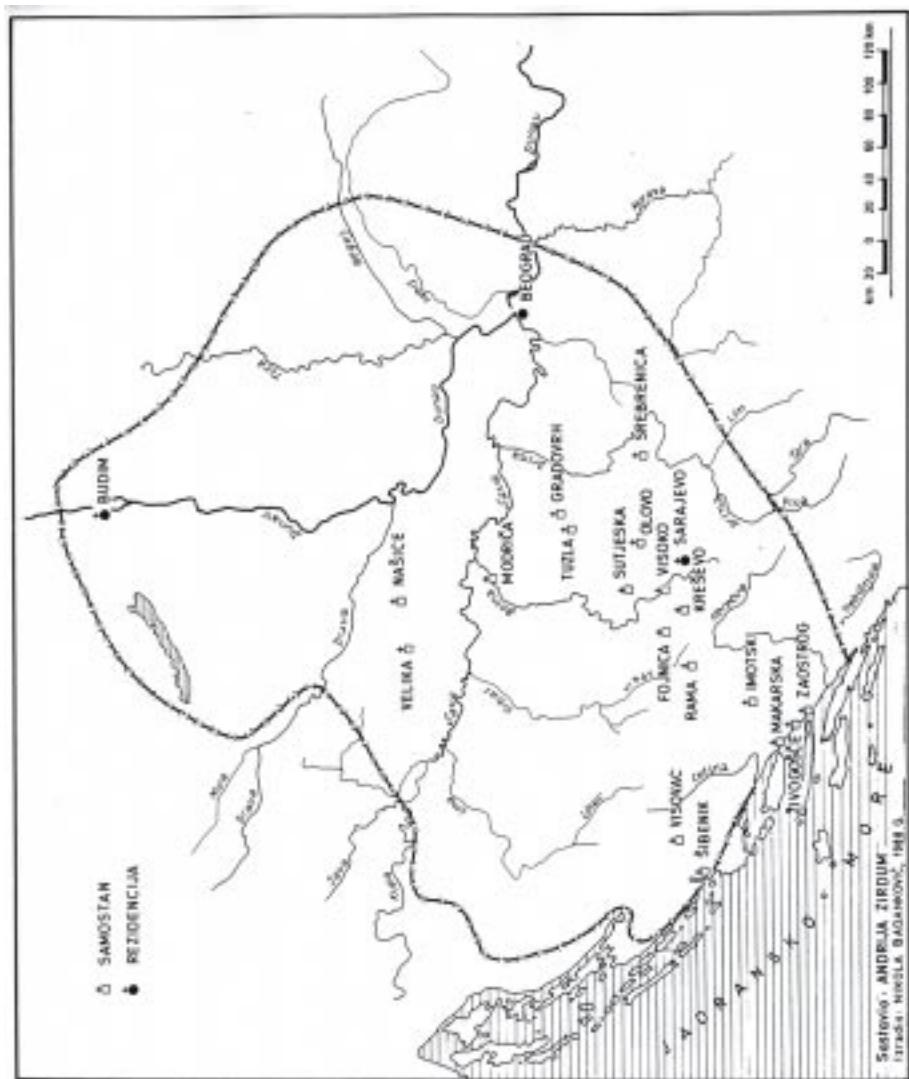
Tim je mirom još jedan dio Makarske biskupije došao pod upravu venecijanske vlasti, a drugi je ostao pod Turcima pod kojima je i prije bio. Makarski se biskup i u takvim neprilikama nastojao brinuti za sve svoje vjernike, koliko je mogao.⁶⁸

Međutim, prilike, posebno u krajevima koji su ostali pod Turcima, iz dana u dan postajale su nemirnije i nesnošljivije. Franjevci imotskoga samostana morali su god. 1715. ostaviti svoje sjedište i preseliti u Omiš. A dvije je godine poslije Venecija odlučila staviti red u onomu kraju i 27. srpnja 1717., žestokom topovskom paljbom, napala imotsku tvrđavu, koja se, 1. kolovoza, te godine predala. Na požarevačkomu miru, 21. srpnja 1718., Turci su Imotski službeno predali Venecijancima.⁶⁹

---

⁶⁸ Isto mj., 153.-166.; K. Jurišić, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području*, 23.-27.

⁶⁹ K. Jurišić, Isto mj., 26.-27.

Provincija Bosna Srebrena 1679. g.

Gornja karta preuzeta iz kataloga: *Franjevci na raskršću kultura i civilizacija. Blago franjevačkih samostana Bosne i Hercegovine*. Zagreb 1988., p. 26.

3. Bosanska franjevačka provincija početkom XVIII. stoljeća

Ratovi s Turcima u XVII. stoljeću na smrt su ranili Bosansku franjevačku provinciju. Nakon utvrđenoga mira u Srijemskim Karlovcima 1699. i promjenom granica među zaraćenim silama, samostani Bosanske provincije našli su se na području triju država. Pod Turskom ostali su samostani: Imotski, Sutjeska, Kreševo, Fojnica i Tuzla. Pod venecijansku vlast došli su: Živogošće, Makarska, Zaostrog, Šibenik, Visovac, Sinj i Knin. Pod austrijskom vlašću našli su se: Gradiška, Cernik, Požega, Velika, Našice, Brod, Osijek, Vukovar, Šarengrad, Ilok, Mohač, Petrovaradin i Kopanica.⁷⁰

Središte Provincije ostalo je, makar nekoliko vremena, pod Turskom. A upravo ti samostani koji su ostali pod Turskom, bili su izvrgnuti neobično velikim nezgodama. Činjenica da su se redovnici Provincije nalazili u tri države nosila je sa sobom nemale poteškoće. Uprava Provincije nije mogla davati sigurne upute, pa su se netko redovnici morali odlučivati za pojedine čine prema osobnoj procjeni.

Ti kršćani pod Turcima, premda su imali svoga biskupa, nisu ga nikada viđali niti su imali prigodu primiti sakramenat sv. potvrde. Nije čudo da su se osjećali zapušteni i da su se tužili da biskupa ne vide.

Naprotiv u krajevima koji su prešli pod upravu kršćanske vlasti dušobrižnički rad bosanskih franjevaca, koji su imali za vrijeme svoga rada pod turskom vlašću, u novim se prilikama nije sviđao. Biskupi su u tim krajevima imali mnogo prigovora i tražili su da franjevci, kada ih nisu mogli odstraniti, odmah promijene način svoga rada.

Uprava Reda u Rimu, koja je primala bezbroj vijesti o nesređenim prilikama u Bosanskoj provinciji, smatrala je potrebnim izvidjeti pravo stanje i učiniti što može da bi se ono poboljšalo. Za to se odlučila god. 1733. Te je godine istočnim krajevima Reda (Cismontana familia) kao generalni komisar Reda i kao apostolski komisar upravljao Portugalac Josip iz Evora. On je 31. svibnja 1733., bivšega provincijala talijanske provincije Sv. Bernardina, u pokrajini Abruzzi, fra Kajetana d'Introdacqua imenovao apostolskim vizitatorom u Bosni.⁷¹

Fra Kajetan je otišao u dio Bosanske provincije, koji je bio pod Austrijom, i nakon posjeta preporučio je pismom iz Broda, od 1. svibnja 1734., da se od jedne Bosanske provincije naprave tri provincije.⁷² Gene-

⁷⁰ Tako je god. 1708. popisao samostane Bosanske franjevačke provincije vizitator Ivan Krstitelj di Vietri (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 5, f. 2r-10v).

⁷¹ Isto mj., f. 231rv.

⁷² Isto mj., f. 239r.

ralni komisar Reda fra Josip iz Evore (ab Evora) postupio je prema savjetu vizitatora Kajetana i od stare Bosanske provincije ustanovio, 22. siječnja 1735., tri nove: prva provincija bila bi sa starim imenom Bosne Srebrenе, za samostane u Bosni i Slavoniji, druga provincija bila bi za samostane pod ugarskom vlašću i nosila bi ime sv. Ivana Kapistranskoga, treća provincija bila bi pod imenom sv. Kaja, za samostane bosanske provincije koji su bili pod venecijanskom vlašću.⁷³

Samostani pod Venecijom uspostavljeni su kao Provincija pod zaštitom sv. Kaja (3. ožujka 1743. uzela je zaštitnika Presvetoga Otkupitelja). Ti su samostani pod Turcima bili u hercegovačkom sandžakatu. Budući da je veći dio hercegovačkoga sandžakata ostao pod Turcima, novootvorenoj Provinciji Sv. Kaja obećano je da će i oni krajevi (zajedno s Livnom i Duvnom), kada budu oslobođeni od Turaka, biti pripojeni Provinciji sv. Kaja. Kako su oni krajevi oslobođeni istom god. 1878., oni nisu pripojeni.⁷⁴

Druge dvije provincije, uspostavljene 22. siječnja 1735., postojale su samo nekoliko dana. Budući da je nakon objavljuvanja odredbe o uspostavi dviju Provincija, prije nego je podjela provedena, umro bosansko-slavonski provincijal fra Šimun Mecić, imenovan je, 26. svibnja 1735., madžarsko-srijemski provincijal fra Luka Karadžić provincijalom za obje te Provincije.⁷⁵

Prema tomu nova Provincija bila je sastavljena od samostana koji su bili pod vlašću Austrije i od samostana koji su bili pod Turcima. Već zbog toga podvojenoga sastava Provincije u njoj je život bio težak. Isto starješinstvo nije moglo lako zadovoljiti potrebe jednih i drugih. Štoviše, budući da je uprava Provincije bila u krajevima pod Austrijom, mogla je lakše zadovoljiti potrebe samostana koji su se nalazili pod tom vlašću. A samostani pod Turcima, silom prilika, bili su malo zapušteni. Stoga su oni zaželjeli da se odijele od samostana pod Austrijom i da imaju svoju zasebnu upravu. To je ostvareno 5. lipnja 1757., kada je Benedikt XIV. ukinuo bivšu Provinciju i za samostane pod Austrijom ustanovio novu Provinciju Sv. Ivana Kapistrana, a za samostane pod Turcima, tj. za samostane u Bosni i Hercegovini uspostavio Kustodiju Svetoga Križa Bosne Srebrenе.⁷⁶

⁷³ F. Lastrić, *Pregled starina Bosanske provincije*. Sarajevo 1977., 71.

⁷⁴ K. Jurišić, *Franjevačka provincija svetoga Kaja pape i mučenika u Dalmaciji*. U: Kačić, sv. XVII., Split 1985., 127.-196.

⁷⁵ F. Lastrić, *Pregled starina Bosanske provincije*, 71.-76.

⁷⁶ *Chronologia historicoo-legalis*, sv. 4. Romae 1795.

Premda su samostani u Bosni i Hercegovini bili zadovoljni tom razdiobom, nisu smatrali opravdanim da se njihova zajednica, koja je god. 1517. proglašena Provincijom, svede na kustodiju. Tu su svoju žalbu pisano dostavili Svetoj Stolici pa je papa Klement XIII. 15. prosinca 1758. samostanima u Bosni vratio stari naslov Provincije sa svim pravima i povlasticama.⁷⁷

4. Uspostava Apostolskoga vikarijata (1735.)

Cijelo vrijeme, otkad je Bosna god. 1463. došla pod tursku vlast, jedna od najglavnijih poteskoća bosanskih katolika bila je nedostatak biskupa. Bosanski su se katolici često tužili Svetoj Stolici na tu poteskoću i tražili su različite načine da bi se ona riješila. Ta se poteskoća osjećala i u teškim promjenama koje su zahvatile, početkom XVIII. stoljeća, krajeve u kojima su živjeli bosansko-hercegovački katolici.

U to doba zadarski nadbiskup bio je Vicko Zmajević (1713.-1745.). Radio se u Perastu, prvo je bio barski nadbiskup 1700.-1713., a god. 1713. postao je zadarski nadbiskup. Dugo je bio čovjek povjerenja rim-ske *Kongregacije de Propaganda Fide*, posebno za krajeve u Albaniji, Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji. Za taj njegov položaj u Rimu čuli su i bosanski katolici. Stoga su ga molili da posreduje u Rimu da bi dobili biskupa koji će među njima živjeti i obavljati biskupske dužnosti.

Nadbiskup Zmajević uvidio je opravdanost pritužbe bosanskih katolika, pa je 12. svibnja 1734. njihovo pismo prosljedio u Rim Propagandi.⁷⁸

Kongregacija de Propaganda Fide raspravljala je o Zmajevićevu pismu na svom općem sastanku 21. lipnja 1734. Tada je određeno da treba pisati bečkomu nunciju Dominiku Passioneiju da bi on uvjerio bosanskoga biskupa Petra Bačića (1716.-1749.) da ide u Bosnu. A ako ga ne bi mogao na to nagovoriti, da se kod njega raspita, kao i kod odgovornih bečkih ministara, bi li trebalo osnovati novu biskupiju za Bosnu.⁷⁹

Bečki nuncij nije uspio uvjeriti bosanskoga biskupa da bi trebao ići i u onaj dio svoje biskupije pod Turcima. Stoga je Kongregacija de Propa-

⁷⁷ F. Lastrić, *Pregled starina*, 19.

⁷⁸ Arhiv Propagande, *Scritture originali riferite nelle congregazioni generali*, sv. 679., f. 235r; M. Premrou, *Serie documentata dei vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina 1735.-1881.* U: *Archivum Franciscanum Historicum*, sv. 21., Quaracchi 1928., 349.-351.

⁷⁹ Arhiv Propagande, *Acta*, sv. 104., f. 237v - 251v, br. 15.

ganda Fide, raspravljujući 20. lipnja 1735. o odgovoru bečkoga nunciјa u pogledu Bosanske biskupije, odlučila moliti Papu da imenuje apostolskoga vikara za onaj dio Bosanske biskupije, koji je ostao pod Turcima i da se za tu dužnost nađe jedan bosanski franjevac.⁸⁰

Kada je Kongregacija dobila pristanak Svetoga Oca i još jednom razmotrila sve te okolnosti, izabrala je fra Matu Delivića apostolskim vikarom za Bosnu pod Turcima, uključivši i krajeve Makarske biskupije koji su ostali pod turskom vlašću, a i Duvanjsku biskupiju.⁸¹

5. Teško stanje hercegovačkih katolika

Ratovi u XVII. stoljeću protiv Turskoga carstva promijenili su prilike toga Carstva, posebno u njegovom europskom dijelu. Hercegovina je još jednom u svojoj povijesti promjenila svoje lice. Dotada, premda u promijenjenim prilikama, sačuvala je područje Stjepana Vukčića Kosače. Ali taj put, mirom u Srijemskim Karlovcima, iz god. 1699., i onim u Požarevcu, iz god. 1718., ostala je smanjena i ozbiljno okljaštrena.⁸²

Ta upravna i zemljopisna promjena ostavila je hercegovačke katolike s desne strane Neretve u novim neprilikama; oni su i taj put ostali pod turskom vlašću. Osjećali su se kao nekoć njihovi pradjedovi kada su god. 1563. Turci, koji su davno prije, tj. oko 1524. razorili samostan u Konjicu, srušili franjevačke samostane u Mostaru i Ljubuškomu. One kobne godine franjevci su iz Ljubuškog pobjegli u Zaostrog i odanle se gotovo kroz dva stoljeća brinuli za svoje župe u Veljacima i Gabeli, a samostan u Živogošću stalno se brigao za vjernike za koje se prije brinuo mostarski samostan (Mostar, Blato i Broćno). Naprotiv imotski samostan brinuo se za sve vjernike imotske kotline, koji su bili razdijeljeni u četiri župe: Podbilu, Soviće (Goricu), Drinovce i Kamenmost.⁸³

Mirovnim ugovorima u Srijemskim Karlovcima (1699.) i Požarevcu (1718.) hercegovački katolici, s desnu stranu rijeke Neretve, koji su još uvijek bili pod turskom vlašću, ostali su bez ijednoga franjevačkog samostana. Zaostrog i Živogošće prešli su pod venecijansku vlast, a malo poslije (1717.) i Imotski.

---

⁸⁰ Isto mj., *Acta*, sv. 105., f. 287r-293r, br. 23.

⁸¹ Isto mj., f. 402r-408r, br. 14.

⁸² K. Jurišić, *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području*, 22.-27.

⁸³ Usp. B. Pandžić, *Bosna Argentina*, 331.-339.

Kada je požarevačkim mirom god. 1718. Veneciji priznato pravo na Imotski i okolne krajeve, koje je bila zauzela, crkvene župe imotske krajine našle su se u novim prilikama. Dvije su imotske župe potpale pod Veneciju (Kamenmost i Podbila), Gorica (Sovići) bila je umanjena i područno i stanovništvo pa je priključena župi Posušju, samo je župa Drinovci ostala s istim područjem.

Katoličkim su vjernicima u početku dolazili franjevci iz Imotskoga i Kreševa, a god. 1700. povjereni su stalno franjevačkomu samostanu u Kreševu.⁸⁴

Kreševski samostan kroz XVIII. i početkom XIX. stoljeća brinuo se, osim za malobrojne vjernike u okolini Konjica, za šest župa u Hercegovini: Mostar, Posušje, Drinovce, Veljake (Ljubuški), Broćno i Blato. Vjernici duvanjske kotline bili su povjereni samostanu u Fojnici, a župa Roško Polje ovisila je o samostanu u Sutjeskoj. Župnici nisu imali stalna sjedišta nego su, najviše triput godišnje, išli od mjesta do mjesta da bi vjernici mogli obaviti svoje vjerske dužnosti i biti poučeni u kršćanskim istinama, a ostajali su kod kojega vjernika, koji ih je zakratko mogao primiti.

U to teško doba za katolike u Hercegovini osjećalo se općenito da Tursko carstvo nije više onakvo kao što je nekada bilo. Bilo je jasno da je tursko društvo bolesno i da ga treba liječiti ako ne će propasti. Do toga su uvjerenja malo pomalo dolazili vrhovni upravitelji Carstva sa sultanom na čelu i tražili su načine kako bi nanovo uredili Carstvo da bi ono moglo odgovoriti novim zahtjevima vremena.

To stanje Turskoga carstva vidjele su zapadne sile, koje su budno pratile, radi svojih ciljeva, njegovo ostarjelo i nesređeno unutarnje uređenje. One su posebno promatrale stanje Turskoga carstva na balkanskom poluotoku.

Francuska je odmah nakon prevrata otvorila konzularno predstavništvo u Travniku, sjedištu bosanskoga pašaluka. Svrha toga predstavništva, koje je uspostavljeno god. 1793. i trajalo do 1797., bilo je prije svega proširiti trgovачke poslove između Turske i Francuske, a osim toga ojačati veze između Pariza i Carigrada. Premda je to francusko predstavništvo, zbog političkoga razvitka, ubrzo bilo ukinuto, Francuska je smatrала potrebnim već 1806. u Travniku uspostaviti pravi konzulat, preko kojega je došla u još tješnje veze s Bosnom.⁸⁵ Francusko zanimanje za

⁸⁴ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 209.-210.

⁸⁵ Usp.: Z. Muljačić, *Francuski diplomati u Bosni 1793. i osnivanje francuskog konzulata u Travniku*. U: *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, sv. 6. (1954.), 307.-315.;

Bosnu, dok je Francuska vladala u Dalmaciji, bilo je očito i budno pripravljano.

Međutim, Austrija je u tomu smislu još upornije radila, jer je smatrala svojim nasljednim pravom sjediniti Bosnu (Dalmaciju, Srbiju i Vlašku) s austrijskim zemljama. To je posebno bilo vidljivo za vrijeme cara Josipa II. (1780.-1790.) i njegovih nasljednika. Njihov rad, javni i tajni, prema Bosni odvijao se na različite načine, kako su to prilike dopuštale i razboritost svjetovala. S tom namjerom, kada je, koncem XVIII. stoljeća, zbog povijesnih okolnosti, bio gotovo onemogućen odgoj bosanske franjevačke mладеžи, Josip II. osnovao je jednu novčanu zakladu u iznosu od 107.000 fiorina da bi se od njezinih kamata svake godine odgajao određeni broj franjevačkih klerika u zagrebačkomu sjemeništu.⁸⁶

Premda je osnivanje francuskoga i austrijskoga konzulata bilo znak vremena i novih prilika u Turskomu carstvu, to katolicima nije mnogo koristilo. Turci su budno pazili na rad tih tuđih konzula, a posebno s kime su se od bosanskih građana sastajali. Upravo zbog toga se katolički svećenici nisu usuđivali posjećivati ih ili primati, premda su konzuli to žarko željeli, da bi od njih imali sigurne vijesti o prilikama.

Početkom XIX. stoljeća još su uvijek trajale one stare poteškoće koje su pratile katoličke biskupe i svećenike u Turskomu carstvu. U to doba nastale su u bosanskomu pašaluku nove okolnosti: izbijale su pobune među nemuslimanskim pukom, nastajale su međusobne borbe među pojedinim muslimanskim velikašima i borbe muslimanskih velikaša protiv bosanskih vezira i protiv središnje vlasti u Carigradu.

U to je doba svima bilo jasno da je glavni izvor bolesti, od koje je trpjelo Tursko carstvo, bio u njegovojoj vojsci, u janjičarima, koji su prije Tursko carstvo toliko proširili, a sada su ga svojim neurednim načinom života vodili u propast. Konačno je vrhovna uprava Carstva odredila, 29. siječnja 1826., da staru vojsku treba ukinuti i uvesti novu, kakvu su tadaće prilike zahtijevale.

Odredba o ukidanju janjičarske vojske nerado je primljena u cijelom Carstvu. Ona je u Bosni otvoreno i odlučno odbijena. Međutim vrhovna uprava Carstva bila je uvjereni u ispravnost svoje odredbe i odlučila ju je svakako provesti. Kada su bosanski muslimani, posebno janjičari, saznali

---

M. Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo 1986., 69.-93.

⁸⁶ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevi*, sv. 2. Sarajevo 1915., 382.-385.; I. Gavran, *Sputnici bosanske povijesti*. Sarajevo 1990., 88.-89.

za odluku carigradske vlasti, odlučili su joj se oprijeti. Za svoga vođu, u siječnju god. 1831., izabrali su Husejina, kapetana u Gradačcu. Husejin je sakupio vojsku, osvojio je Travnik i zarobio vezira i pošao prema Carigradu. Ali sultanova ga je vojska, 2. lipnja 1832., porazila, pa je morao bježati.

Husejinovu su porazu mnogo doprinijeli hercegovački muslimanski prvaci, posebno Ali-paša Rizvanbegović Stočević. Zbog njegovih zasluga za pobjedu nad Husejinom, sultan Mahmud II. (1808.-1839.) proglašio je hercegovački sandžakat pašalukom a Ali-pašu imenovao je neovisnim pašom.⁸⁷

III. Ponovno u Hercegovini franjevački samostan

1. Nove mogućnosti

Hercegovački su franjevci sa zanimanjem gledali na osnutak hercegovačkog pašaluka. Činilo im se da će to biti na korist njihovu životu i radu. Prošlo je toliko vremena otkad nisu imali svoga samostana. Više od jednog stoljeća ovisili su o samostanu u Kreševu. Hercegovački mladići morali su ići u daleko Kreševu učiti školu i postati franjevci pa kada su bili zaređeni svećenici vratiti se u svoja rodna mjesta i raditi među svojim narodom. Premda im je to bila dotada jedina mogućnost, već sama područna udaljenost Kreševa za njihov odgoj bila je velika poteškoća. Otvorile su se nove mogućnosti i tražili su načine kako ih iskoristiti.

Franjevci iz Hercegovine bili su svjesni da je osnivanje hercegovačkoga pašaluka veoma povoljna okolnost, koja ih je navodila da bi pokušali osnovati samostan u svomu kraju, ali im je bilo jasno da bi mogli ostvariti svoj naum samo ako budu imati potporu crkvene vlasti, posebno mladoga i nadobudnoga biskupa Rafaela Barišića.

Uprava Provincije, tj. Bosanske provincije, nije smatrala ozbiljnom namjeru franjevaca iz Hercegovine, za koju je znala i o kojoj se među fratrima govorilo. Odavno je Provincija bila razdijeljena na tri okružja, kojima su na čelu bila tri samostana: Sutjeska, Fojnica i Kreševu. Svaki je samostan imao svoje područje, razdijeljeno na određeni broj župa. Kada bi se osnovao novi samostan, novo okružje, on bi se po naravi stvari bri-

---

⁸⁷ M. Prelog, *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlasti*, sv. 2. Sarajevo, 30.-57.

nuo za župe u Hercegovini. Ali time bi gotovo bio uništen kreševski samostan. On bi ostao samo s tri župe. Upravo zbog toga, kada bi se ostvario naum Hercegovaca, trebalo bi cijelu Provinciju preuređiti a župe ponovno podijeliti. Ali to uprava nije smatrala potrebnim ni korisnim a ni razboritim.

Međutim, preostajala je nuda da bi apostolski vikar uvidio opravdanost osnivanja novoga samostana u Hercegovini i prema tomu drukčije podjelio dušobrižnički rad u Vikarijatu. Za vrijeme biskupa fra Augustina Miletića (1803.-1831.) nije se moglo o tomu govoriti zbog stalnih nemira i unutarnjih borba među muslimanima. A kada je imenovan novi apostolski vikar fra Rafael Barišić, vanjske prilike činile su se povoljnijima. Osim toga novi je biskup bio mlad, pametan i odlučan poraditi u poboljšanju vjerskoga života i rada među narodom koji mu je bio povjeren. A upravo je to ulijevalo nadu franjevcima iz Hercegovine. Bili su uvjereni da će novi biskup uvidjeti potrebu novoga samostana u Hercegovini.

Biskup fra Rafael Barišić rodio se u Oćeviji 24. lipnja 1796. Kao dječak primljen je u franjevački samostan u Kraljevu Sutjesku. Ondje je, 16. travnja 1817., obukao franjevačko odijelo. Nakon novicijata otisao je u Italiju, završio sve potrebne škole i bio zaređen za svećenika. Nakon završene škole bio je profesor u Torinu i Bologni. God. 1829. vratio se u Bosnu.⁸⁸

Kada se Barišić vratio iz Italije, Provincija je mnogo očekivala od njega. Prošavši tolike škole razvio se u pametna čovjeka i redovnika. A malo poslije, nakon smrti biskupa Miletića, Provincija je među ostalim predložila i njega kao sposobna za budućega apostolskog vikara.⁸⁹ Međutim ubrzo, nakon što je primio upravu Vikarijata, Barišić je pokazao da ima ne samo osobno mišljenje o vršenju svoje dužnosti nego nije puštao da se itko miješa, pa ni provincijska uprava, u obavljanje njegove dužnosti. S takvim se shvaćanjem ubrzo sukobio s provincijskom upravom.

Prvo što su mu zamjerili bio je izbor suradnika. Svoje je suradnike izabrao prema svomu uvjerenju. Smatrao je da se ne treba o tomu savjetovati sa starješinstvom Provincije, a kamoli pitati od nje dopuštenje da uzme nekoga franjevca za svoga suradnika.

Biskup Barišić je za svoga boravka u Italiji vidio kakvi su odnosi između biskupa i dušobrižničkoga svećenstva, koje je bilo sastavljeno uglavnom od svjetovnih svećenika. On kao da je htio uvesti taj odnos

⁸⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 10, f. 330r-331v.

⁸⁹ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2., 26.

između biskupa i svećenika u Bosni, gdje je dušobrižničko svećenstvo bilo sastavljenod franjevaca redovnika, koji su ovisili o svojim redovničkim starješinama. Dosljedno, i biskup je Barišić morao računati s tom ovisnošću pa dogovorno, s redovničkim starješinstvom, služiti se redovničkim svećenstvom. Tako, ako je biskup Barišić htio promijeniti kojega župnika ili kapelana, morao je to urediti najprije s redovničkim starješinom. To mu se činilo krvnjenjem biskupske vlasti. On je htio da mu uprava Provincije dadne popis svih redovnika sposobnih za dušobrižničku službu, a on će ih postavljati za župnike, skidati i mijenjati kako mu se bude činilo potrebnim i korisnim. Uprava Provincije nije na to pristala i odatle izvor svada i razmimoilaženja.⁹⁰

Razmirice nastale između biskupa Barišića i starješinstva Bosanske franjevačke provincije malo pomalo razvijale su se u širinu i u dubinu. Sve što je napravila jedna strana, druga je shvatila da je to na njezinu štetu. Ali ta razmimoilaženja nisu ostala među tim dvjema stranama. Kada su se ona na mjestu činila nerješiva, stvar su pokušali riješiti nadležni uredi Svetе Stolice, posebno Kongregacija de Propaganda Fide. Ona je slala apostolske vizitatore da ispitaju zbog čega je došlo do nesuglasica i kako bi se one mogle riješiti. Najprije god. 1839. poslala je franjevca fra Šimuna Milinovića, a god. 1841. Josipa Molajonija, redovnika pasionista, nikopoljskoga biskupa. Zanimljivo je da su ta dva apostolska vizitatora imali razumijevanja za stav bosanskih franjevaca i razloge nesporazuma pripisivali su Barišićevu načinu postupanja. Naprotiv Karlo Pooten, nikopoljski generalni vikar, kojega je biskup Molajoni ostavio u Bosni kao svoga zamjenika, žestoko je osuđivao ponašanje bosanskih franjevaca i sudio da su prijašnja dva apostolska vizitatora slabo upoznali bosanske prilike i da su, zapravo, bili prevareni. Očito on, svjetovni svećenik, nije imao u vidu život i potrebe redovnika. Te su crkvene razmirice u Bosni nastojali riješiti bečki i carigradski građanski uredi. Trajale su oko 15 godina, na sablazan vjernika i nevjernika, na štetu svećenstva i naroda.

Franjevci iz Hercegovine, koji su se ponadali da će biskup Barišić imati razumijevanja za potrebe u Hercegovini i pomoći ih u ostvarivanju njihovih namjera o uspostavi samostana u njihovu kraju, u početku Barišićeve uprave promatrali su razvitak stvari i nisu na vidjelo iznosili svoje namjere, premda se za njih znalo. Ali budući da su crkvene prilike u Bosni iz dana u dan postajale sve zamršenije, u tijeku vremena osjetili su

---

⁹⁰ Isto mj., 26.-28.

potrebu i u takvima prilikama pokušati ostvariti svoje dugogodišnje namjere.

2. U potrazi za potrebnim dopuštenjima

Dana 8. srpnja 1843. sastalo se, u Posušju, 9 franjevaca, rodom iz Hercegovine, da bi pristupili ostvarenju davno namjeravanoga cilja, da učine ono što je prvo i osnovno za osnivanje samostana. Imena te devetorice franjevaca su sljedeća:

Fra Nikola Kordić, župnik župe Blata, *fra Ilija Vidošević*, definitor Bosanske provincije, *fra Mijo Slišković*, župni pomoćnik u Posušju, *fra Ante Čutura*, učitelj novaka iz Kreševa, *fra Augustin Marijić*, župnik u Ružićima, *fra Ilija Skoko*, župnik u Posušju, *fra Filip Ančić*, župnik u Ljubuškomu (Veljaci), *fra Paško Kvesić*, mjesni kapelan u Gorici, i *fra Filip Čorić*, pomoćnik župnika u Blatu.

Molba. Bilo im je očito da prije svega moraju dobiti dopuštenje od nadležne crkvene vlasti. Budući da su oni bili misionari, premda redovnici, za to su morali imati prije svega dopuštenje od papinske rimske Kongregacije koja je bila nadležna za misionare i za misijske krajeve, a zvala se službeno *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* (Sveta Kongregacija za raširenje vjere). Stoga su toga dana napisali opširno pismo tadanjem Pročelniku te Kongregacije kardinalu Filipu Fransoniju, u kojemu su molili da bi im ta Kongregacija dopustila sagraditi samostan u Hercegovini.

Svoj su zahtjev nastojali temeljito obrazložiti, iznoseći deset razloga na kojima temelje svoju molbu. Od tih razloga tri su osnovna:

1) U Hercegovini su prije dolaska Turaka bila tri samostana: Mostar, Ljubuški i Konjic. Istinitost te tvrdnje svjedoče povijesna djela D. Farlatius, *Illyricum Sacrum* i *Annales Ordinis*.

2) Najbliža crkva, a ona se nalazi u Kreševu, udaljena je tri dana hoda, oko 100 talijanskih milja, pa hercegovački puk ne može nikada doći u crkvu za svoje duhovne potrebe.

3) Kada oboli koji župnik u Hercegovini, vjernici ostaju bez svećenika dok ne ozdravi, a to može potrajati više mjeseci.⁹¹

Sličnu molbu onoj koju su poslali Propagandi franjevci iz Posušja poslali su bečkomu nunciju Ludoviku Altieriju, da bi im on pomogao i da

---

⁹¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12., f. 304r-305v.

bi ih u njihovoj molbi preporučio caru. Kada je nuncij u Beču dobio molbu franjevaca iz Hercegovine, prije svega htio je znati mišljenje Propagande. Stoga je 28. srpnja 1843. tzv. "uditör" nuncijature u Beču Kajetan Bedini poslao Propagandi prijepis dobivene molbe i pitao kakvo mišljenje ima Propaganda o tome, da bi se oni u bečkoj nuncijaturi znali pravilno postaviti i dosljedno prema tomu postupati.⁹²

Propagandin postupak. U Rimu su sa zanimanjem primili molbu franjevaca iz Hercegovine, budući da se ona iz nemirne Bosne činila nekim nadobudnim svjetлом. Upravo zbog toga, naum koji su oni predlagali, nije odmah odbila nego je odlučila o tomu razmislići i raspitati se. Htjela je najprije čuti mišljenje generala Franjevačkoga reda, kojemu su podnositelji molbe pripadali. Njemu je Propaganda 16. kolovoza 1843. poslala molbu franjevaca iz Hercegovine, pitajući za njegovo mišljenje o njihovoj namjeri gradnje novoga samostana.⁹³

Tadanji general Franjevačkoga reda bio je Josip Maniscalco (Giuseppe M. Maniscalco d'Alessandria) (1838.-1844.). Očito da je on znao prilike u Bosni. O tomu ga je morala izvješćivati, od vremena do vremena, uprava Bosanske franjevačke provincije, koja se protivila namjeri franjevaca rodom iz Hercegovine. Na temelju te spoznaje general je u svomu odgovoru, od 21. kolovoza iste 1843. godine, napisao da bi bilo razborito odbaciti onu molbu.⁹⁴

Propaganda je pomno razmotrila mišljenje generala Reda, ali očito je njegovi razlozi nisu uvjerili. Stoga je odlučila još uvijek o tomu razmišljati i pitati mišljenje drugih ljudi, posebno biskupa fra Rafe Barišića, koji se tada nalazio kao vizitator u Baru. Njemu su pisali 31. kolovoza te godine, pitajući ga što on misli o zahtjevu franjevaca iz Hercegovine da u svomu kraju sagrade novi samostan.⁹⁵

⁹² Isto mj., f. 317rv.

⁹³ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 330., f. 739v-740r.

⁹⁴ "... Ma ciò che mi da più preoccupazione è non tanto il presente quanto il futuro. Come si metterà questo nuovo convento? Come si andrebbe fornendo d'individui? Ove si metterebbero i giovani nel noviziato? Per le quali considerazioni adunque, io mi avviso essere prudente consiglio che non si ascoltino i suddetti padri, poichè parmi che ascoltandoli e secondandoli nè lor voti nil nuovo stabilimento si fermerebbe sopra sicure basi e 'l corpo della provincia bosnese ne rimarebbe più lacerato." (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12, f. 340r-341v). Zanimljivo da se ovo pismo generala Franjevačkog reda sada ne nalazi na onomu mjestu, na kojem se donedavno nalazilo. Sadržaj pisma napisan je (*Isto mj.*, f. 343v) ovim riječima: "Crede di non doversi annuire alla istanza dei Padri rifugiatisi in Erzegovina."

⁹⁵ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 330., f. 723r.

Odgovor biskupa Barišića nije trebalo dugo čekati, premda se nalazio u Baru, s kojim su veze bile otežane. Pismom od 26. rujna 1843. on je oduševljeno preporučio molbu franjevaca iz Hercegovine. Njihovu molbu prihvatio je kao svoju, jer je uvjeren da će taj samostan biti na veliko dobro za hercegovačke katolike i za odgoj novih svećenika u onomu kraju.⁹⁶

Kada je Propaganda primila tako povoljan odgovor biskupa Barišića, pisala je ponovno generalu Franjevačkog reda, koji je već prije izrazio svoj nepovoljan stav, moleći ga za pristanak da se sagradi novi samostan u Hercegovini. Budući da se general uvjerio da je Propaganda već odlučila dopustiti gradnju samostana, nije se mogao više protiviti pa je 30. studenoga 1843., u pismu tadanjemu tajniku Propagande Ivanu Brunelliju, dao svoj pristanak.⁹⁷

Tada je Propaganda imala sve što joj je trebalo za njezinu odluku, a nju je već prije stvorila. A 13. prosinca 1843. pisala je biskupu Barišiću da je ovlašten sagraditi crkvu i samostan.⁹⁸

Međutim, još je trebalo da Papa odobri tu odluku Kongregacije de Propaganda Fide. Tajnik te Kongregacije, kada ga je 14. siječnja 1844. Papa primio, među ostalim pitanjima koje je Propaganda u to vrijeme rješavala i trebala Papino odobrenje, iznio je i pitanje o gradnji novoga samostana u Hercegovini. Papa Grgur XVI. tada je odobrio već stvorenu odluku Propagande o tomu samostanu. A službeno dopuštenje za gradnju novoga samostana napisano je 6. veljače 1844. Donosimo ga u hrvatskom prijevodu:

⁹⁶ "I motivi addotti da quei religiosi sono veri, a cui si potrebbero aggiungere altri non meno convincenti. Ed io non posso non applaudire lo zelo d'essi su tal proposito... La onde alle loro preghiere io aggiongo le mie, esandomi noto che questo nuovo monastero servirebbe di grande eccitamento alla pietà di quei cattolici ed a migliore educazione del clero inferiore se vi si provederà per tempo." (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12., f. 367r).

⁹⁷ "In data de' 22 agosto del 1843 io mi recai in dovere di umiliare, richiesto, il mio umile parere intorno al volersi stabilire un convento di Bosnesi nell'Erzegovina. Ed oltre di quelle notizie che allora rassegnai io non so ora darne di vantaggio. Ma poichè l'Eccellenza Vostra Rev.ma con venerato officio de' 17, prese nuove informazioni da Propaganda su l'oggetto medesimo, specialmente che uno stabile convento possa tornar utile nella cura delle anime di quella regione Erzegovinese e i Padri Bosnesi colà rifugiati si mostrano intesi a tanto utile, e veramente sono de' buoni religiosi della Bosnia, anch'io, quanto è dalla mia parte, convengo nel lodevole divisamento della S. Congregazione di Propaganda fide." (Isto mj., f. 405r)

⁹⁸ "Scritto a Mons. Barissich vicario apostolico autorizzandolo all'edificazione della chiesa e del convento nell'Erzegovina." (Isto mj., f. 386v)

Odluka

Braća Reda sv. Franje od Opsluženja, križevske kustodije u Bosanskoj provinciji, izložila su Svetoj Kongregaciji za širenje vjere da bi se vrlo dobro zadovoljilo potrebama vjernika, ako bi se sagradio novi samostan njihova Reda u Hercegovini, susjednom kraju, i gorljivo su molila da bi im se dalo dopuštenje da ga sagrade. Kad je Sveti Kongregacija doznala da njihovu želju odobravaju poštovani otac gospodin Rafael Barišić, vikar apostolski, i poštovani otac Josip Marija iz Aleksandrije, general cijelog Serafskog reda, nastojeći brinuti se za dobro misije, mislila je i odlučila zamoliti Svetoga Oca da se udostoji dati im traženo dopuštenje.

Kad je ovu odluku Sveti Kongregaciju poštovani otac gospodin Ivan Brunelli, tajnik, prenio presvetom ocu Grguru po Božjoj Provinosti papi XVI. u audijenciji od 14. siječnja 1844., Presveti je blagohotno sve odobrio i zapovjedio da to izvede spomenuti vikar apostolski.

Dano u Rimu, u zgradu svete Kongregacije za širenje vjere, 6. veljače 1844.

Filip kard. Fransoni, prefekt.

Ivan Brunelli, tajnik.⁹⁹

Traženje fermana. Kada su franjevci rodom iz Hercegovine, 8. srpnja 1843., zatražili od Kongregacije za širenje vjere da bi im isposlovala dopuštenje sagraditi novi samostan u Hercegovini, znali su da bi mogli imati poteškoća s civilnom vlasti, koja je bila muslimanska i koja je nerado gledala na crkvene zgrade, kako je to pokazivalo višestoljetno iskustvo.

Osim gornje poteškoće, na koju su morali misliti, premda je sultan 3. studenoga 1839. izdao ferman *Hatişerif od Gülhane*, kojim je proglašio jednakost svih građana u Osmanskому carstvu, pred očima su imali primjer zamjenika bosanskoga vizitatora Karla Pootena, koga je bosanski vezir 17. lipnja 1843. protjerao iz bosanskog pašaluka.¹⁰⁰

Da bi predusreli ili makar umanjili spomenute poteškoće, odlučili su poslati izaslanstvo u Mostar k hercegovačkomu paši, da bi mu iznijelo naum franjevaca i zamolilo ga za pomoć, da bi svoj naum što lakše i sigurnije ostvarili.

S tom namjerom dvojica od onih franjevaca koji su 8. srpnja tražili od Propagande da bi im omogućila sagraditi samostan u hercegovačkomu pašaluku, fra Nikola Kordić, župnik iz Blata, i fra Ilija Skoko, župnik

---

⁹⁹ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 331., f. 125rv.

¹⁰⁰ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12., f. 278r-279v.

iz Posušja, s nekoliko uglednijih seljaka, 11. srpnja 1843., otišli su u Mostar da bi se sastali s Pašom i iznijeli mu svoje molbe. Paša ih je veoma rado primio. A kada su mu iznijeli svoje molbe, oduševljeno ih je pohvalio zbog njihova nauma i obećao im svaku pomoć u ostvarenju njihovih namjera.¹⁰¹ Poslije, fra Ivan Kljajić, bivši provincijal, generalni vikar biskupa Barišića i župnik u Varešu, zajedno s fra Nikolom Kordićem i fra Ilijom Skokom i još drugih 5 fratar, pišući iz Čerigaja, 6. kolovoza, o tomu prijamu kod Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića javljaju da je Paša odmah tada zatražio dopuštenje (*ferman*) od sultana za gradnju crkve i samostana u Hercegovini.¹⁰²

Jedna od najvećih poteškoća za katoličko svećenstvo u Turskomu carstvu, posebno za franjevce, bio je popravak crkava i kuća odnosno samostana. Njima nije bilo dopušteno graditi nove crkve i kuće. Samo su imali pravo popraviti stare crkve i kuće, tj. one koje su postojale kada su Turci osvojili onaj kraj u kojem se stara crkva ili kuća nalazila. Ali da bi ih mogli popraviti, trebali su imati određene isprave. Prije svega morali su za to dobiti carsko dopuštenje (*ferman*). A kada bi imali ferman, morali bi ga prikazati mjesnom paši, da on dadne svoj pisani pristanak tzv. *bujruldiju* ili *bujruntiju*, a nakon pašina dopuštenja morali su zatražiti od mjesnoga kadije *muraselu* odnosno dopuštenje da obave radove. Dobivanje tih isprava bilo je povezano s velikim troškovima. Nešto od troškova bilo je predviđeno po zakonu, ali najviši dio troškova ovisio je o pojedincima koji su izdavali te isprave. Kada su Hercegovci zatražili da mogu sagraditi samostan u Hercegovini, činilo se da će sultanovo dopuštenje brzo doći, ipak je na to trebalo dugo čekati. Morao je još posredovati Ali-paša Rizvanbegović Stočević, bečki dvor, a možda i venecijanska uprava. Istom u

---

¹⁰¹ "... Ideo nos, habito consilio tum piorum catholicorum tum religiosorum Ducatus S. Sabbae, quorum autographum ob magnam locorum distantiam habere non potuimus, metuentes ne Vezirius S. Sabbae ad tam dura et inconvenia, sicut facit Bosnensis, nos compellat conturbetque, nomine omnium nostrum cum piis et prudentibus multis catholicis, Patres Nicolaus Kordich et Elias Skoko, eundem Vezirium conveniunt, qui eosdem benignissime exceptit iussitque sine omni tremore ratione huius rei esse." (Isto mj., f. 312r)

¹⁰² "... Condiscese di più questo buon Governatore ad istanza di questi zelantissimi religiosi e subito alla Sublime Porta Ottomana scrisse acciocchè si desse un pubblico decreto, detto volgarmente ferman, in virtù del quale si possa un nuovo convento costruire ed innalzare per li religiosi di questa missione, specialmente per l'educazione della gioventù religiosa." (Isto mj., f. 331r)

listopadu 1845. ferman je u Crigradu potpisana. Nakon toga Ali-paša je potpisao *bujruntiju* 5. siječnja 1846., a 13. siječnja mostarski kadija potpisao je svoju *muraselu*.¹⁰³

Franjevci su za dobivene isprave platili u Carigradu što se službeno zahtijevalo. Ali trebali su tada dosta potrošiti za darove bilo paši, bilo njegovim sinovima i drugim državnim činovnicima. Među tim različitim darovima koje su poklonili bilo je 7 mazga, 1 krava, 1 konj i mnogo drugih različitih darova koje su nekim službenicima dali.¹⁰⁴

Zanimljivo je da se tim *fermanom* dopušta popraviti crkvu na Širokomu Brijegu. Tvrdi se da je službeno izaslanstvo pregledalo ruševine te crkve i na temelju njegova izvještaja izdaje se traženi ferman:

*"Vezire presvjetli... u pokrajini Hercegovini, mostarskom kotaru, u granicama sela Pribinovići na poznatom mjestu Široki Brijeg nekoć je postojala crkva sljedbenika latinske raje, koja je sad srušena i posve uništena. Budući da se spomenuto mjesto nalazi između drugih pet sela, a pripadnici latinskog obreda ovih pet sela nemaju nijedne crkve u spomenutoj pokrajini Hercegovini, oni su izvrgnuti mnogim nevoljama i neprilikama. Budući da su gore spomenuti smjerno zamolili moju carsku milost da bi mogli obnoviti spomenutu crkvu u njezinu prvobitnom obliku skupa s dva krila soba za stanovanje redovnika, bilo po dnu bilo po vrhu, a i potrebnu kuhinju. Po naredbi velikog vezira sudac je propisno pregledao spomenutu crkvu, a stručnjaci su pronašli da je, s drugim potrebnim zgradama toj crkvi pripojenim, bila duga 15, široka 10 i visoka 7,5 lakata, pokrivena drvetom. Oko crkve nalazi se dvorište ograđeno židom od kamena, s juga i sjevera dugim 25, širokim 62, a visokim 3 lakta... dolikuje se da moje previšnje veličanstvo molbi ugodi i obnovu željene crkve dopusti, pa stoga milostivo naređujem da se u tu svrhu izda carski proglaš koji sa država to odobrenje. Naređujem da se postupa u skladu sa svetim Zakonom... od istoga se oblika ne smije promjeniti ni za jedan nokat... Godine po hidžri 1261., druge polovice mjeseca ševala."*¹⁰⁵

---

¹⁰³ R. Glavaš, *Spomenica pedesetgodišnje Hercegovačke Franjevačke Redodržave*. Mostar 1897., 41.-42.; A. Nikić, *Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokom Brigu*. U: Kršni zavičaj, sv. 7., (1974.), 29.-40.; Isti, *Gradnja crkve i samostana na Širokom Brijegu*. U: Kačić, sv. 13., Split 1981., 210.-215.

¹⁰⁴ R. Glavaš, *Spomenica*, 41.; A. Nikić, *Ferman*, 38.

¹⁰⁵ Izvorna isprava na turskomu jeziku nalazi se u Arhivu Hercegovačke provincije u Mostaru, *Acta Turcica*, br. 977. Njezin prijevod donose djelomično R. Glavaš, *Spomenica*, 41.-42., i A. Nikić, *Ferman*, 35.-36. Gornji prijevod je na temelju spomenuta dva prijevoda.

Iz drugih izvora ne znamo da je tu prije postojala crkva, samo se groblje spominje. Stoga bi bilo moguće da je u dogovoru s pašom napravljen neki dvomisleni potez, da bi se muslimanski zakon zadovoljio. Postoji neka predaja da su fratri dotjerali kamenje s jedne razrušene turske kule iz Šarića Dubrave i zakopali ga na mjesto gdje su namjeravali graditi crkvu, pa je službeno Pašino izaslanstvo našlo to kamenje i shvatilo ga kao kamenje tobožnje srušene crkve.¹⁰⁶

Dolazak biskupa fra Rafe Barišića. Franjevci rodom iz Hercegovine, protiv volje starjeinstva Bosanske provincije kojoj su pripadali, odlučili su, kako smo gore vidjeli, sagraditi samostan u svomu kraju i za to su, 8. srpnja 1843., zatražili dopuštenje od rimske Kongregacije de Propaganda Fide. Bilo je jasno da za gradnju samostana ne mogu računati na upravu Provincije, kako bi to trebalo biti u sređenim prilikama.

Jedina nada bio im je biskup fra Rafo Barišić, koji je, čim je došao za biskupa, mlađenačkim žarom htio unijeti novi duh u Biskupiju. Franjevci iz Hercegovine uvjeravali su se da bi gradnja samostana u Hercegovini bila u skladu s namjerama biskupa Barišića i s time su u svomu pothvatu računali.

Međutim, prevelika volja za promjenama, koja je biskupa Barišića vodila u radu, doveća ga je u neizbjegni sukob s upravom Bosanske franjevačke provincije, kojoj je i on pripadao. Da bi shvatila i riješila taj sukob u Bosni, Propaganda je, u siječnju 1841., pozvala biskupa Barišića u Rim, a malo poslije, 21. rujna te godine, zabranila mu povratak u Biskupiju. A da olakša njegov položaj i iskoristi njegove sposobnosti, Propaganda ga je, 15. srpnja 1842., imenovala apostolskim vizitatorom u Barskoj nadbiskupiji. Ondje je bio nastao spor između nadbiskupa Vinka Battuccija i njegova svećenstva. Biskup Barišić obavio je vizitu i voljom Propagande morao je ostati u onoj Nadbiskupiji dok Kongregacija drukčije ne odredi. Nalazio se u veoma tešku raspoloženju, jer se smatrao prognanim bez razloga i svrhe.¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ A. Nikić, *Ferman*, 31.

¹⁰⁷ Dne 27. srpnja 1843. kardinalu Filipu Fransoniju, prefektu Propagande, ovako opisuje svoje stanje: "Sono due anni e mezzo dacchè fui costretto a lasciare il mio popolo e la mia patria, e come vagabondo ora sono tenuto in un luogo ora in un'altro con grandissimo danno delle cose mie, senza sapere i veri motivi e senza mai poter ritornare dal mio gregge che mi desidera ardentemente, privo anche di giurisdizione." (*Arbiv Propagande, SC Bosnia*, sv. 12., f. 371r)

Hercegovci su bili u pisanoj vezi s biskupom Barišićem i veoma su dobro shvaćali njegovo osobno stanje, a pogotovo njegovu važnost za svoj budući rad i za svoje namjere. Stoga, kada su išli u Mostar zamoliti za pomoć Ali-pašu Rizvambegovića pri osnivanju samostana, iskoristili su prigodu i od njega zatražili da bi dopustio biskupu Barišiću nastaniti se u Hercegovini. Paša kao da je jedva dočekao tu molbu. Oduševljeno je prihvatio da Barišić dođe u njegov pašaluk.

Sutradan, 12. srpnja 1843., izdao je pisaniu odluku kojom biskupu Barišiću ne samo da dopušta povratak u Hercegovinu nego mu obećaje svaku pomoć da bi što lakše mogao vršiti svoju službu. Hercegovački su franjevc i velikim veseljem primili tu pašinu odluku i 13. srpnja njih su 9 iz Posušja zamolili pismom prefekta Propagande kardinala Fransonija da bi dopustio povratak biskupa fra Rafe Barišića i zamjenika vizitatora Karla Pootena u Hercegovinu.¹⁰⁸

Nakon odlaska biskupa Barišića iz Bosne, Propagandi se činilo da su prilike postale još zamršenije. A dopuštenje hercegovačkoga paše da Barišić dođe na njegovo područje bila je neko svjetlo koje je navještalo možebitno rješenje. Stoga je odlučila biskupu Barišiću dopustiti odlazak u Hercegovinu i imenovala ga apostolskim vizitatorom Bosanske franjevačke provincije. To je učinila odlukom od 30. rujna 1843.¹⁰⁹

Na temelju te odluke biskup se Barišić nije vratio u Bosnu nego u Hercegovinu. Otišao je najprije u Mostar, gdje je došao 26. studenoga 1843. i gdje ga je primio Ali-paša sa svima počastima, a 28. studenoga doputovao je u Čerigaj i nastanio se u župnomu stanu kod fra Nikole Kordića.¹¹⁰

Dolazak biskupa Barišića u Hercegovinu hercegovački su franjevci s veseljem primili, jer je to povećavalo njihovu nadu da će uspjeti u svomu naumu. To više što je on došao ne samo kao apostolski vikar nego također i kao apostolski vizitator Bosanske franjevačke provincije.

Mjesto za gradnju samostana. Dopuštenje Propagande, od 6. veljače 1844., da se u Hercegovini sagradi novi samostan bila je osnovna isprava na temelju koje su se franjevci, rodom iz Hercegovine, mogli dalje pripremati za to. Dok su očekivali dopuštenje turske građanske vlasti iz

¹⁰⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12., f. 312rv, 353r-354v, 429rv.

¹⁰⁹ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2., 55.

¹¹⁰ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12., f. 429r.

Carigrada, koju je paša obećao isposlovati, tražili su zgodno mjesto na kojemu bi bilo najprikladnike sagraditi crkvu i samostan. Imali su u vidu nekoliko mjesta ali su se konačno odlučili za Široki Brijeg, vlasništvo Ahmetage Kurta, brežuljak iznad utoka potoka Ugrovače u rijeku Lišticu, na kojemu se nalazilo staro katoličko groblje.

To je zemljiste za gradnju novoga samostana bilo kupljeno prije lipnja 1844. Biskup Barišić, 4. lipnja te godine, piše Propagandi da su za zemljiste dali 300 madžarskih cekina.¹¹¹

Kada su hercegovački franjevci kupili zemljiste za novi samostan, morali su se pobrojiti, upoznati članove budućega samostana. U Bosanskoj franjevačkoj provinciji bila su tada 32 člana na koje su mogli računati. Svaki od njih morao se osobno odlučiti i prihvati mogućnost da se uključi u taj novi samostan. Naravno, svaki se pojedinac morao sam opredijeliti. Nije bilo lako ostaviti sigurni položaj, a izabrati nešto novo i nesigurno, premda im se to činilo korisnim, a možda i potrebnim za njihov rodni kraj.

Da ne bi ta nesigurnost trajala više nego treba, onima koji su napuštali kreševski samostan i onima koji su u njemu željeli ostati, trebalo se odlučiti, jer je, zbog osnivanja novoga samostana u Hercegovini, bio poremećen mir i redovnički život u kreševskom samostanu.

Samostan u Kreševu smatran je hercegovačkim samostanom, jer je on davao svećenike za hercegovačke župe i jer su se u njemu odgajali budući franjevci rodom iz Hercegovine. Od svibnja 1843. starješina samostana bio je fra Andeo Kraljević. Zamjenik apostolskoga vizitatora u Bosni Karlo Pooten, koji je bio ujedno starješina Bosanske franjevačke provincije, odlučio je, u svibnju 1843., promijeniti sva tri gvardijana bosanskih samostana. Za Kreševu izabrao je fra Andela Kraljevića, župnika u Mostarskom Gradcu, a njegovim samostanskim vikarom imenovao je fra Ivana Krezića ili Kresića.¹¹² Prema razmještaju osoblja franjevačke Bosanske provincije iz god. 1842.¹¹³, u kreševskom samostanu bili su zavjetovani redovnici iz Hercegovine: fra Ilija Vidošević, fra Ante Čutu-

¹¹¹ Isto mj., f. 513r. P. Bakula, *Schematismus* iz god. 1867., p. 39., kaže da su za zemljiste platili 145 zlatnika, a na str. 49. piše da su za to dali 141 zlatnik.

¹¹² Usp. Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12, f. 251r. Stoga 9 fratara 9. srpnja 1843. zovu fra Andela Kraljevića predsjednikom i župnikom Kreševa ("praesidens et parochus Kreshevii"). Isto mj., f. 305r.

¹¹³ Arhiv Propagande, SOCG, sv. 962., f. 355rv.

ra, učitelj novaka, fra Paško Kvesić, zamjenik učitelja novaka, i fra Ante Budimir, brat laik. Ali u svibnju 1844., kada su franjevci rodom iz Hercegovine odlučili putovati u Hercegovinu, nijedan od prve trojice nije bio u kreševskom samostanu. Fra Ilija Vidošević nalazio se na liječenju u Dalmaciji već nekoliko mjeseci.¹¹⁴ Fra Ante Čutura napustio je Kreševo prije srpnja 1843. i nije se onamo mislio više vraćati.¹¹⁵ Fra Paško Kvesić se u srpnju 1843. nalazio kao mjesni kapelan u Gorici.¹¹⁶

Dakle u Kreševu, u svibnju god. 1844, osim fra Andjela Kraljevića, nalazio se fra Jure Budimir, nekoliko sjemeništaraca i dva novaka (fra Andrija Šaravanja i fra Mate Bulić Prskalo), obučeni u franjevački habit 16. listopada 1843. Biskup Barišić je u travnju 1844. tražio od Propagande da bi ta dvojica novicijat mogli dovršiti u jednoj župnoj kući.¹¹⁷

Bila je nedjelja, 19. svibnja 1844., kada su se Hercegovci iz kreševskoga samostana zaputili prema jugu. Predvodio ih je fra Mate Ćorić, koji je vjerojatno bio poslan iz Hercegovine da ih dovede u Hercegovinu, budući da je fra Andeo Kraljević morao ostati još nekoliko vremena u Kreševu na dužnosti.

Duboko potreseni događajem, prije nego su pošli na put, otisli su u crkvu pokloniti se utjelovljenomu Bogu, koji je pod prilikama kruha i vina. Možda iskrenije nego ikada prije, otvorili su mu svoju pamet i stavili mu na raspolaganje svoju volju, moleći ga da ih on vodi kroz budućnost. Svjesni Božje pomoći, zaputili su se prema rodnoj Hercegovini.

Nakon dosta duga puta došli su u Mostarski Gradac, gdje je za njih bio predviđen smještaj. Već je prije bio imenovan učiteljem đaka fra Mate Ćorić, a novaka fra Paško Kvesić. Prema tomu redovnička obitelj u Mostarskom Gracu bila je ovako sastavljena: fra Andeo Kraljević, župnik, fra Lovro Sopta, kapelan, fra Mate Ćorić Beljo, kapelan, i fra Paško Kvesić, učitelj novaka.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Isto mj., *SC Bosnia*, sv. 12., f. 264rv.

¹¹⁵ Isto mj., f. 305v

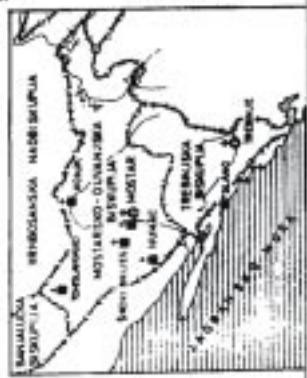
¹¹⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Nastanak Kustodije*, sv. 1., f. 123r-125r.

¹¹⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13, f. 573r.

¹¹⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Nastanak Kustodije*, sv. 2., f. 3r.

FRANJEVACKE ŽUPE U HERCEGOVINI

(god. 1844.)

Franjevačke župe u Hercegovini 1844. godine
(Sastavio: A. Nikić, crtež: N. Badanković)

Početak gradnje novoga samostana. Kada su došli iz Kreševa u Hercegovinu, trebalo je uređiti što je potrebno za njihov redovnički život i graditi samostan oko kojega će se ubuduće okupljati.

Starješina hercegovačkih franjevaca bio je biskup Barišić kao apostolski vizitator, a za njihova gvardijana izabran je ili možda imenovan fra Andeo Kraljević, premda je ostao župnik u Mostarskom Gradcu. Ali 18. travnja 1845. fratri su održali sastanak u Čerigaju, na kojemu je fra Andeo Kraljević izabran za gvardijana i zadužen je skupljati potrebno za gradnju samostana. Njemu su za savjetnike postavljena četiri diskreta (fra Nikola Kordić, fra Ilija Vidošević, fra Ilija Marojević i fra Ante Čutura), a njegov pomoćnik za gradnju imenovan je fra Augustin Marijić.¹¹⁹

Budući da tada nije još bio izdan *ferman* za gradnju samostana, fra Andeo je mogao pripravljati zemljište i prikupljati potrebno za gradnju.

Apostolski vikariat u Hercegovini. U god. 1844. činilo se da su bosanski franjevci i biskup Barišić našli suglasje i da će njihove razmirice prestati. Međutim dugotrajna svadba ostavila je duboki trag u dušama i jedne i druge strane, pa su se razlozi zbog kojih su se tako dugo prepirali ponovno pojavljivali te se ubrzo razbuktala nesloga. I građanska, muslimanska vlast uvjerila se da ni ona ne će moći izmiriti stranke, što je tako trebalo svima, pa je obje stranke poslala u Carigrad da pred središnjom državnom vlašću razriješe svoje nesloge i na miru puste vjernike u Bosni koji su postali umorni od toga.

Biskup se Barišić pokorio zahtjevu bosanskoga vezira i 27. ožujka 1845. otputovao je u Carigrad. Bosansko-hercegovački Apostolski vikariat povjerio je fra Anti Knezoviću, svomu generalnomu vikaru, a na putu su ga pratili fra Franjo Migić i fra Marko Kalamut. U Carigrad je došao 21. travnja te godine i odsjeo u kući, koju je u Carigradu imala Sveti zemlja. Mislio je da se ondje ne će dugo zadržati, jer se nadao ubrzo naći povoljno rješenje svojih neprilika.¹²⁰

Ministar vanjskih poslova turske Vlade povjerio je armenskom patrijarhatu da vodi rasprave i da ih rješava zajedno s Ministarstvom. Parnicu je vodio biskup Ante Hassun. Barišić, pun povjerenja, počeo je dokazivati svoje pravo, ali prilike nisu bile povoljne za nj kako se u početku nadao. Nakon što je saslušana i jedna i druga strana, i nakon dugih rasprava, u Carigradu su se uvjerili da se može smiriti stanje u Bosni

---

¹¹⁹ Isto mj., f. 63r+64r.

¹²⁰ J. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 2., 63.-65.

samo ako se biskup Barišić odrekne bosanskog Apostolskog vikarijata i ako se imenuje novi apostolski vikar. Bili su svjesni da se ako bi u onom trenutku i našli kakvu pomirbu, ne bi moglo zaboraviti žestoke prepirke koje su tako dugo trajale.¹²¹

To je mišljenje o rješenju bosanskoga pitanja Propaganda usvojila i saopćila ga pismom, 10. veljače 1846., biskupu Barišiću, koji se nije protivio, budući da je i sam bio umoran od dugotrajne borbe, ističući da se osjeća nevin, jer da je uvijek branio "zakone i vlast"¹²², a kada se 24. ožujka 1846. izričito odrekao Bosanskoga vikarijata,¹²³ Propaganda mu je, pismom 29. travnja 1846., dopustila otici u Hercegovinu i samo onđe obavljati dužnost koju je prije vršio u cijeloj Bosni i Hercegovini.¹²⁴

Prije nego je otisao iz Carigrada Barišić je dobio *ferman*, kojim mu se dopušta u Mostaru sagraditi biskupski stan. Osim toga dano mu je po-pratno pismo kojim ga se preporučuje turskim upraviteljima za područja kroz koje je trebao putovati.¹²⁵

Kada je Barišić sve svoje poslove završio u Carigradu, pošao je kući. Iz Carigrada je otplovao 28. svibnja 1846. Idući preko Splita i Imotskoga došao je u Seonicu 18. lipnja 1846.¹²⁶

¹²¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13, f. 9r-10r; usp. A. Nikić, *Apostolski vikarijat (Biskupija) u Hercegovini*. U: *Kršni zaviječaj*, sv. 12. (1979.), 29.-36.

¹²² "Dichiaro però d'aver diffeso sempre le leggi e l'autorità." Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 41rv.

¹²³ Isto mj., f. 52r.

¹²⁴ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 333., f. 102. Odreku biskupa Barišića na bosanskom Apostolskom vikarijatu Propaganda je primila službenim dekretom 29. kolovoza 1947., a taj dekret potvrdio je papa Pio IX., kada je 18. rujna te godine primio zamjenika tajnika Propagande (Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 336., f. 1178r-1179r). Na temelju toga papinskog odobrenja izdano je, 24. rujna te godine, posebno pismo, koje se prema svomu obliku zove Breve (usp. M. Premrou, *Vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina*. U: *Archivum Franiscanum Historicum*, sv. 22. (1929.), 173.-174).

¹²⁵ Arhiv Propagande, *Bosnia*, sv. 13., f. 109rv.

¹²⁶ R. Glavaš, *Život i rad fra Rafe Barišića*. Mostar 1900., 72. Kada se biskup Barišić odrekao bosanskoga Apostolskog vikarijata, dobio je od Propagande pismo, od 29. travnja 1846., kojim mu se dopušta povratak u Hercegovinu da onđe nastavi službu apostolskoga vikara. U međuvremenu se mislilo kako urediti crkvene prilike u Bosni. U početku stvari su uredene samo privremeno, jer je 30. rujna 1847. kao apostolski provikar za Bosnu imenovan fra Andrija Karačić, rođen u Crnču, 17. ožujka 1807., tada profesor na franjevačkoj bogosloviji u mjestu Viggianu u talijanskoj provinciji Bazilikati (Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 336, f. 1180. r). Tu je dužnost Karačić obavljao do 4. rujna 1854., kada je Propaganda

Gradnja samostana. Konačno, u siječnju 1846., došao je dugo iščekivani *ferman*, dopuštenje turskih vlasti iz Carigrada da se može graditi crkva i samostan na Širokomu Brijegu. Međutim, ni tada nisu mogli početi, jer se biskup Barišić već godinu dana nalazio u Carigradu, da mu ona riješi potekoće koje je imao s njegovim svećenstvom i vjernicima u Bosni. Da bi ubrzali početak gradnje i ujedno da bi osigurali svoju budućnost, hercegovački su franjevci pisali Propagandi, 28. siječnja iste godine, da se biskup Barišić vrati u Hercegovinu i u njoj slobodno vrši svoju biskupsку vlast.¹²⁷ A kada je biskup Barišić 18. lipnja došao iz Carigrada, fratri su se pobrinuli da što prije blagoslovi temeljni kamen te građevine. To je bilo 23. srpnja, čim je biskup Barišić za to mogao biti sloboden.¹²⁸

Podrazumijevamo koliko su se veselili hercegovački franjevaci koji su, zajedno sa svojim vjernicima, toga dana u blagoslovu nove crkve i samostana gledali početak ostvarenja svojih želja.

Konačno su se franjevci mogli ozbiljno dati na posao izgradnje crkve i samostana. Oni su već nešto prije radili, pripravljali zemljište i skupljali što je trebalo za gradnju. Napravili su i jednu drvenu potleušicu, u koju su mogli staviti stvari potrebne za gradnju, koje nisu mogle stati na otvorenu. U toj je kućici mogao prenoći svećenik koji je nadgledao pripravu gradnje, a poslije i gradnju. Na to je prije svega mislio fra Andeo Kraljević, gvardijan hercegovačkih franjevaca, koji je pripremao gradnju. U toj je kućici mogao prenoći i koji drugi svećenik koji bi došao na Široki Brijeg da vidi mjesto, da nešto potrebno doneše ili možda pomogne.

Kada bi trebalo prenoći više fratara, mlađi su morali noći na otvorenu. Ljeti to nije bilo teško, jer nije bilo hladno. To više što se upravo ondje nalazio jedan razrastao i razgranat hrast pod kojim su možebitni gosti preko dana mogli lako naći mjesto za razgovor, a preko noći prenočište. Jednom su, god. 1844., došla i dva novaka iz Mostarskoga Gradca i

---

apostolskim vikarom u Bosni imenovala bosanskoga franjevca fra Marijana Šunjića, kojega je na tu dužnost potvrdio Pio IX., 3. listopada te godine. Usp. M. Premrou, *Serie documentata dei vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina.* U: *Archivum Franciscanum Historicum*, 22. (1929.), 174.-175.

¹²⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 29r-30r. Nakon dosta velika protivljenja muslimanskoga stanovništva, biskup je Barišić uspio, početkom ožujka 1847., u mjestu Vukodolu kraj Mostara, započeti gradnju biskupske dvore (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 226r-227r). Radove je vodio najprije fra Paško Kvesić, a poslije fra Petar Bakula. Biskup je u taj dvor uselio 3. lipnja 1851. Usp. R. Glavaš, *Život i rad fra Rafe Barišića*, 94.

¹²⁸ R. Glavaš, *Spomenica*, 44.

ondje ostali nekoliko dana na goloj zemlji gdje je trebala započeti gradnja.¹²⁹

Međutim, fratri su bili svjesni da oni sa svojom snagom i snagom svoga puka s gradnjom ne će moći mnogo napredovati. Malo su sami skupili, a malo su mogli očekivati od svoga puka. Stoga su mislili na inozemstvo. Čim su dobili carski ferman, odlučili su poslati jednoga franjevca u Italiju da onomu pobožnom puku, koji ih je mogao pomoći, iznese stanje svoje zajednice i svoga naroda i od dobroga puka zatraži novčanu pomoć za gradnju crkve i samostana. Izabrali su fra Filipa Ćorića. On je sa sobom ponio sve potrebne preporuke, posebno preporuku biskupa Barišića¹³⁰, a na temelju tih preporuka u Rimu mu je, 18. srpnja 1846., svoju preporuku dala Kongregacija de Propaganda Fide, obećavši također i novčanu pomoć.¹³¹

Nakon što je prošnju započeo u Rimu, prešao je u Toskansku provinciju. Proseći po Toskanskoj provinciji fra Filip se uvjerio da bi mu trebala pomoć kojega talijanskog fratra, da bi mogao prositi lakše i učinkovitije. Premda je znao nešto talijanski, bilo bi mu mnogo lakše kada bi sa sobom imao nekoga Talijana da ga pomaže. Nastojao je naći nekoga fratra u Toskani koji bi bio voljan ići s njim i pomagati ga u prošnji. Budući da nije uspio dobiti nijednoga franjevca, susreo se s nekim mladim svećenikom koji je učio u Firenci, a zvao se Luigi de Birandelli, koji se rado ponudio fra Filipu da mu pomogne.¹³² S njim je fra Filip oputovao prema Veneciji i Lombardiji i došao u Torino. Na veliko fra Filipovo iznenadenje Torinski nadbiskup mu je zabranio prositi na području njegove nadbiskupije.¹³³ Razlog za to je bio spomenuti fra Filipov pomoćnik de Birandelli čiji život nije smatran na dostoјnoj visini pa bi mogao štetiti ne samo fra Filipovu ugledu nego i ugledu svih franjevaca. A kad je general Reda čuo za to, zatražio je, 19. listopada 1847., od Propagande da fra Filipa pozove u Rim.¹³⁴ Uzalud je fra Filip molio da mu dopuste još dva mjeseca prositi. Morao se vratiti u Rim, a odatle, u kolovozu 1848., u Hercegovinu. Vjerojatno su se s njim vratila i tri her-

¹²⁹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 924r.

¹³⁰ Isto, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 682r.,

¹³¹ Isto, *Lettere*, sv. 334., f. 732r-733r

¹³² Isto, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 366r.

¹³³ Isto mj., f. 433rv.

¹³⁴ Isto mj., f. 368rv.

cegovačka klerika (fra Petar Kordić i fra Ilija Zelenika, koji su učili na franjevačkomu općem učilištu Sv. Bartolomeja u Rimu, i fra Šimun Martinović, koji je završavao školu u Perugi) kako je to tražio biskup Barišić¹³⁵ a predložio general Franjevačkog reda, 15. ožujka 1848.¹³⁶

Zabranu fra Filipu Čoriću da prosi po Italiji za samostan na Širokomu Brijegu teško se dojmila hercegovačkih franjevaca, a posebno biskupa Barišića. On se zbog toga žalio Kongregaciji de Propaganda Fide već 15. veljače 1848.¹³⁷ Međutim, u tomu se nije dalo pomoći. Nastavili su gradnju tražeći pomoć na sve strane. Usprkos svim poteškoćama, u rujnu 1849., trebali su imati pripravljenih 20 soba, pa je biskup Barišić tražio, 29. svibnja 1849., dopuštenje da otvore pravi novicijat.¹³⁸

Pravni položaj. Kada su franjevci rodom iz Hercegovine dobili dopuštenje da u Hercegovini sagrade samostan, možda su mislili da su time, uglavnom, sve poteškoće završene. Međutim, ubrzo su osjetili da ima i drugih poteškoća koje nije lako prebroditi.

Prvu poteškoću pravne naravi osjetili su u primanju novih članova. U početku ih je bilo dosta da su mogli zadovoljiti sve potrebe hercegovačkih župa. Ali jedni su umirali, a drugi starili pa je bila pogibao da ne mogu odgovoriti potrebama, ako ne budu imali novih članova.

Istina, biskup Rafael Barišić, koji je bio starješina franjevaca i kao redovnik mislio je na tu poteškoću. Dvojica su novaka (fra Andrija Šaranjanja i fra Mate Bulić Prskalo) odlučila otići iz Kreševa, zajedno s drugim Hercegovcima. Ali budući da do tada nisu završili godinu novicijata, biskup je Barišić od Kongregacije de Propaganda Fide dobio dopuštenje, 28. travnja 1844., da ona dva novaka mogu dovršiti godinu novicijata u jednoj hercegovačkoj župi.¹³⁹

U tomu dopisu Kongregacije biskupu Barišiću dano je dopuštenje u predloženomu slučaju (*in casu quo supponitur*). Biskup Barišić je shvatio da mu je dano dopuštenje primati u novicijat i zavjetovati nove redovnike, dok su takve prilike. Stoga je, 28. travnja 1847., u novicijat primio fra Iliju Jukića i fra Grgu Škaru i zavjetovao ih nakon isteka godine novicijata, 28. travnja 1848. Istim dopuštenjem obukao je, 30. siječnja 1848.,

¹³⁵ Isto mj., f. 403rv.

¹³⁶ Isto mj., f. 445r.

¹³⁷ Isto mj., f. 443r.

¹³⁸ Isto mj., f. 610r-611v.

¹³⁹ Isto mj., f. 573r.

novu trojicu (fra Filipa Čuturu, fra Franju Kraljevića i fra Marijana Miletića).¹⁴⁰ Kada je general Reda doznao za ta oblačenja i zavjetovanja, upozorio je Kongregaciju da je takvo oblačenje i zavjetovanje novih članova nevaljano, jer je protivno pravilima Reda, i tražio da se to zabrani.¹⁴¹

Na temelju generalova upozorenja tajnik Kongregacije javio je Barišiću, 19. siječnja 1849., generalovo mišljenje o njegovim zavjetovanjima. Obećao je dotadanja zavjetovanja učiniti valjanima, samo neka ubuduće ne zavjetuje bez posebna dopuštenja.¹⁴² Budući da su tada u novicijatu bila tri novaka, koji su, 30. siječnja 1849., navršavali godinu novicijata, pa ih je trebalo zavjetovati, biskup Barišić je zatražio dopuštenje da ih može zavjetovati. Dopuštenje mu je dano 16. travnja te godine, pa ih je zavjetovao, 25. svibnja 1849.¹⁴³

Primanje i oblačenje novih članova ovisilo je o pravnome položaju franjevaca u Hercegovini. Kada su oni dobili dopuštenje da smiju sagraditi samostan u Hercegovini, morali su pravno i dalje ovisiti o Bosanskoj franjevačkoj provinciji, jer su bili njezini članovi. Ali budući da uprava Bosanske provincije nije smatrala potrebnim osnivanje samostana, nije se htjela miješati u to. To više što je biskup Barišić upravljao onom franjevačkom zajednicom.

General Reda Luigi da Loreto (1844.-1850.) bio je žestoko protiv biskupa Barišića, smatrajući ga krivcem za sve neprilike. Poznavao je mnoge bosanske fratre, posebno upravu Provincije, s kojom je stalno bio povezan. Bilo mu je žao tih časnih, uglednih i sposobnih ljudi, od kojih su neki bili starci i cijeli život potrošili su radeći, u teškim prilikama, za dobro svoga naroda. Stoga, kada je god. 1846. Propaganda molila generala Reda da pomogne smirivanju prilika u Bosni, predložio je, 19. studenog 1846., da se biskup Barišić pošalje daleko od onih krajeva, ne samo daleko od Bosne nego daleko i od Hercegovine.¹⁴⁴

Zavjetovanje primljenih novaka sililo je generala i Kongregaciju de Propaganda Fide da što prije urede pravno stanje hercegovačkih franjevaca. Da nisu bile nepovoljne političke prilike u Rimu, zbog kojih je i

¹⁴⁰ *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Herzegovina*. Spalati 1867., 191.

¹⁴¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 576rv, 595rv, 615rv.

¹⁴² Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 338., f. 16rv.

¹⁴³ Isto mj., f. 127v-128r.

¹⁴⁴ "... Si ponga il fuoco lontano dalla legna, la legna lontano dal fuoco", *SC Bosnia*, sv. 13., f. 194r-195r.

papa Pijo IX. (1846.-1878.) bio odsutan iz Rima od 24. studenoga 1848., do 12. travnja 1850., to bi se brže rješilo.

A i biskup je Barišić bio uvjeren da se ondje mogu smiriti prilike samo ako se riješi pravno stanje franjevaca u Hercegovini. Franjevačku zajednicu u Hercegovini trebalo je odijeliti od Bosanske franjevačke provincije. Time bi bio potpuno riješen i njegov osobni slučaj pa bi mogao u miru raditi prema svojim sposobnostima i svojoj dužnosti. Zato je on, 12. srpnja 1849., predložio da se u Hercegovini osnuje neovisna Franjevačka kustodija, koja bi bila izravno podložna generalu Reda i bila neovisni apostolski vikarijat.¹⁴⁵

Konačno, nakon različitih pisama biskupa Barišića Propagandi, tajnik Propagande javio mu je 13. travnja 1850., da je već više puta raspravljaо s franjevačkom Kurijom u Rimu o uređenju Hercegovačke misije i da su odlučili to privesti kraju, čim se general vrati u Rim a i činovnici Papine kuriјe, koji su se nalazili u Napulju.¹⁴⁶

To je pismo Propagandina tajnika neobično razveselilo biskupa Barišića. On ga je pročitao franjevcima, koji su ga također saslušali puni oduševljenja, jer im se činilo da prestaje njihov strah i nesigurnost. A da bi još jedanput izrazili svoje želje, nakon toga pisma napisali su, 1. svibnja 1850., Kongregaciji de Propaganda Fide i franjevačkomu generalu tražeći da se u Hercegovini osnuje neovisna kustodija.¹⁴⁷

Propaganda je, nakon što je primila pismo hercegovačkih franjevaca, pozvala generala Reda da dođe u Propagandu u utorak 11. lipnja te godine, da bi na tomu susretu svestrano raspravili pitanje hercegovačke misije. Tada je Propaganda iznijela mišljenje biskupa Barišića. General Luigi da Loreto nije dao odlučno mišljenje nego je zatražio da se konačno rješenje odgodi da bi on mogao još o tomu razmisliti i poslije svoju odluku dostaviti Propagandi. Međutim on je prestao biti general Franjevačkoga reda i nije uspio Propagandi saopćiti svoje mišljene o uređenju franjevačke misije u Hercegovini. Stoga je Propaganda pisala, 14. rujna 1850., novomu generalu fra Venanciju Metildi da Celano (1850.-1856.), koji je imenovan generalom Franjevačkoga reda 30. kolovoza 1850., moljeći ga da uzme bilješke i planove svoga predšasnika i dade svoje mišljene ili odluku o hercegovačkom pitanju.¹⁴⁸

---

¹⁴⁵ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 614r-615r.

¹⁴⁶ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 339., f. 264r-265v.

¹⁴⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 706r-707v. Pismo je potpisalo 12 fratara, među kojima je na prvomu mjestu biskup fra Rafael Barišić.

¹⁴⁸ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 339., f. 853r-854v.

Biskup Barišić nije znao kako stvari stoje u Rimu, ali je znao da se o Hercegovini raspravlja, pa je smatrao potrebnim još jedanput iznijeti svoje mišljenje o uređenju Hercegovačke misije i osnivanju kustodije.¹⁴⁹

Novi franjevački general ozbiljno je razmatrao o uređenju hercegovačke misije. Pregledao je bilješke, koje je ostavio njegov predšasnik, proučio je mišljenje biskupa Barišića i na koncu sastavio svoj prijedlog i poslao ga Propagandi 4. studenoga 1850.

Zanimljivo je u tom prijedlogu da je general htio ujediniti hercegovačku misiju s albanskom misijom i nazvati je *Custodia Albano-Erzegovinae missionis*.¹⁵⁰

Prijedlog generala Franjevačkog reda Kongregacija poslala je, 16. studenog 1850., biskupu Barišiću da ga prouči i o njemu napiše svoj sud.¹⁵¹

U Hercegovini prilike su bile teške kada je biskup Barišić iz Rima dobio prijedlog generala Reda o uređenju hercegovačke misije. Muslimansko se stanovništvo pobunilo protiv središnje vlasti. Mnogi su muslimani tražili da s njima i katolici sudjeluju u pobuni. Katolici su s velikim strahom očekivali da središnja vlast iz Carigrada stavi mir i red.¹⁵² U tomu je strahu biskup Barišić uzeo Propagandinu pošiljku i proučio je. Svoje je mišljenje dao već 21. siječnja 1851. U svomu odgovoru napisao je neke primjedbe. Prije svega čudio se da povezuje Albaniju s Hercegovinom. Zapazio je da župne kuće general zove *hospitia*. Budući da je general predložio da upravu Kustodije vode kustos i 4 diskreta ili definitora, Barišić je smatrao da bi za tu malu Kustodiju bilo dosta imati dva definitora ili diskreta. Ali je posebno istaknuo da bi bilo dobro da apostolski vikar bude prvi diskret Kustodiji.¹⁵³

Propaganda je pismo biskupa Barišića poslala generalu Reda da on o njemu dade svoje primjedbe. General je htio čuti što o tomu svemu misle franjevcu u Hercegovini pa im je poslao svoj prijedlog i primjedbe biskupa Barišića o tomu prijedlogu. Hercegovački su franjevcu odmah odgovorili čim su dobili generalov zahtjev. Isti dan, 6. svibnja 1851., pisali su i Propagandi, ističući da je njima tada najglavnija uspostava novicijata, jer

¹⁴⁹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 13., f. 755r-756v.

¹⁵⁰ Isto mj., f. 765r-767r+770rv

¹⁵¹ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 339., f. 950r.

¹⁵² Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 14., f.17r.

¹⁵³ Isto mj., f. 17r+18r-22v.

misionari umiru i stare a novi ne dolaze.¹⁵⁴ Još jedanput je Propaganda poslala generalnoj kuriji Franjevačkoga Reda primjedbe biskupa Barišića i mišljenje franjevaca u Hercegovini, moleći je da što prije sastavi svoj konačni prijedlog. Generalni delegat Franjevačkoga Reda Antonio da Rignano proučio je sve dotadanje prijedloge i 25. svibnja 1851. dao konačni prijedlog svoga mišljenja, tj. mišljenja generalne kurije Franjevačkog reda, o uređenju franjevačke zajednice u Hercegovini.¹⁵⁵

Hercegovački franjevci ni nakon godina dana od njihova odgovora Propagandi o uređenju hercegovačke franjevačke zajednice nisu dobili nikakvu odluku. Bili su svjesni da se konačna odluka o njihovoj zajednici odgađa zbog nečega. Stoga su smatrali da treba netko otici u Rim i to požuriti. Najprikladnija osoba za to bio je fra Petar Bakula. Znao je dobro talijanski jer je u Italiji završio školu i bio nekoliko godina profesor na bogosloviji, a bio je naravno sposoban i okretan. Samo je on mogao utjecati na rimske uredе da što prije dovrše posao oko hercegovačke franjevačke zajednice. O tomu su Propagandu izvijestili 26. svibnja 1852.¹⁵⁶

Fra Petar Bakula došao je u Rim upravo na svetkovinu sv. Petra i Pavla, 29. lipnja 1852. Stanovao je u samostanu Sv. Bartolomeja, u kojemu su se odgajali budući misionari Reda, i odmah se počeo zanimati kako bi mogao ubrzati rješenje o Hercegovini. Čim je mogao, počeo je obilaziti uredе Svetoga Zbora za raširenje vjere, tj. papinske Kongregacije za misije de Propaganda Fide i Franjevačke generalne kurije koja je tada imala sjedište u samostanu Sv. Marije de Aracoeli. Ubrzo je doznao da je glavna poteškoća koja prijeći konačnu odluku o ustanovljenju pravne franjevačke zajednice u Hercegovini zahtjev biskupa Barišića da se u dekretu o uspostavi posebne Hercegovačke kustodije unese odredba da apostolski vikar Hercegovine po svojoj službi bude diskret Franjevačke kustodije. Tomu se zahtjevu prije svega protivio franjevački general fra Venancije da Celano, koji je htio da hercegovačka franjevačka zajednica bude uređena prema pravilima Reda, koja to nisu predviđala. Zahtjev biskupa Barišića podržavao je tadanji tajnik Kongregacije de Propaganda Fide Aleksandar Barnabò. Upravo je to nesuglasje smetalo da nije došlo do konačne odluke o hercegovačkoj franjevačkoj zajednici. Fra Petar Ba-

---

¹⁵⁴ Isto mj., f. 55r.

¹⁵⁵ Isto mj., f. 61r-63v.

¹⁵⁶ Isto mj., f. 131rv.

kula, sposoban i ustrajan, nije štedio snaga niti se bojao da ga činovnici pojedinih ureda proglase nasrtljivim i dosadnim, obilazio je pojedine uredi Propagande i Franjevačke kurije, tražeći da se stvar hercegovačke franjevačke zajednice dovrši. On je zabilježio, opisujući taj svoj rad, da je 32 puta bio u Propagandnim uredima dok nije odlučeno o pravnom položaju franjevačke zajednice u Hercegovini. Kongregacija de Propaganda Fide pozvala ga je da zajedno s generalnim delegatom Antonijem da Rignanom dođe 27. srpnja te godine u uredi Kongregacije da bi još jedanput razmotrili koje će ustrojstvo dati zajednici hercegovačkih franjevaca.¹⁵⁷

Na narečeni je dan, 27. srpnja, fra Petar otisao u Propagandu. Razmotrili su sve prijedloge, ispitali razlike i konačno uobjličili statut o hercegovačkoj franjevačkoj zajednici. Na koncu je Propaganda predala delegatu Franjevačkoga reda da ispravi i upotpuni statut prema prijedlozima toga sastanka i da ga vrati Propagandi, čisto ispisana, u dva primjerka. Generalni delegat je to učinio i svoj prijepis potpisao 9. kolovoza 1852.¹⁵⁸

Taj je prijedlog Propaganda ponovno pregledala i odnijela ga Papi Piju IX. da ga potvrdi. Papa ga je odobrio 15. kolovoza 1852. Napisan je 3. listopada 1952. u obliku naredbe ili dekreta, a objavljen je na sv. Franju, 4. listopada, te godine. Jedan primjerak poslan je generalu Franjevačkoga reda, a drugi biskupu fra Rafi Barišiću.¹⁵⁹ Tu naredbu donosimo u hrvatskomu prijevodu:

Odredba Svetoga Zbora de Propaganda Fide

Budući da je naredbom Svetoga Zbora za raširenje vjere 18. rujna 1847. naš presveti Otac Papa Pio IX. Bosanskoj misiji Manje braće od opsluženja, koliko se ona razlikuje od Hercegovine, vratio prava redovničke provincije i apostolsku vizitaciju cijele Bosanske misije, prije povjerenu poštovanom ocu gosp. Rafi Barišiću, azotskomu biskupu, ograničio samo na Hercegovinu, i budući da se spomenuti azotski biskup već od rečene 1847. godine odrekao vikarske vlasti nad Bosnom a zadržao je

¹⁵⁷ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv.g 342., 797r. Fra Petar Bakula bilježi da je taj sastanak održan 28. srpnja (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., 13.-23.).

¹⁵⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 14., f. 155r-158r

¹⁵⁹ Arhiv Propagande, *Lettere*, sv. 342., f. 978r-981r. Fra Petar Bakula otisao je iz Rima 16. kolovoza 1852. (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 14., f. 173r), a došao je u Mostar 20. rujna, a 16. listopada 1852. dekret još nije dobio, premda su mu bili obećali da će ga naći u Trstu. (Isto mj., f. 490r-491r).

samo nad Hercegovinom, koliko se ona razlikuje od Bosne, taj vikar i svi oci koji borave u Hercegovini, tražili su od Svetе Stolice da se završi apostolska vizitacija i da se apostolska misija, koja se sastoji od apostolskoga vikara i redovničke obitelji, uredi kao redovita i po pravilu svetih kanona, koliko to dopuštaju prilike mesta i vremena.

Zbog toga su presvjetli i prečasni gosp. Jakov Filip Fransoni, predsjednik Svetoga Zbora za raširenje vjere, i niže potpisani tajnik toga Svetog Zbora, u sporazumu s prečasnim o. generalom Reda manje braće sv. Franje od opsluženja, saslušavši pošt. o. gosp. Rafu Barišića, apostolskoga vikara u Hercegovini, i pisano i preko pošt. o. Petra Bakule, od njega i od hercegovačkih redovnika izaslana, odlučili zamoliti Sve-toga Oca da bi, radi valjanije uprave hercegovačke misije i unaprjeđivanja redovničko-ga opsluženja, u njoj, apostolskom vlašću, potvrđio sljedeće, naime:

1. Hercegovina, zbog svojih posebnih prilika i s prijašnjim papinskim odobrenjem, ostaje posve odijeljena od Bosanske provincije pod nazivom Kustodije, kojom upravlja jedan otac kustod s pravima i dužnostima provincijala i dva diskreta, koji zasada uživaju prava kao definitori.

2. Hercegovačka kustodija, jedna i cijelovita, kao svaka druga provincija i kustodija Reda ovisi neposredno o generalu u službi 1) ne samo u kapitularnim izborima i međukapitularnim sastancima kao i u potvrdoma tih izbora, kako propisuju apostolski dekreti i pravila Reda, nego 2) i u redovničkom opsluživanju kada to nadilazi redovite ovlasti o. kustoda i oo. diskreta, tako da izuzevši prvi dio, svaki spor koji nastane u Kustodiji u pogledu regule i statuta Reda prvi ispit ili tužba neka se provede pred o. kustodom i oo. diskretima, a u slučaju priziva neka se ne obraćaju drugim njezinim starješinama i običnim redovnicima nego generalu, od kojega samo treba očekivati odluku i njoj se prilagoditi, jer će ona uvjek biti zakonita.

3. Glasovati na kapitolu za izbor kustoda i diskreta (čl. 2.) i na međukapitu-larnim sastancima za izbor drugih služba u Kustodiji, s predhodnim generalovim dopuštenjem (čl. prijašnji), ne može nitko na bilo kakvoj osobnoj povlastici osim onih koje za to pozivaju spomenute apostolske odredbe i pravila Reda. A kustod u službi morat će uljudno posebnim pismom pozvati Msgr. apostolskoga vikara da svo-jim prisustvom počasti redovnike sakupljene na kapitolu ili na međukapitularnom sastanku, da bi bolje u skladu namjestili župnike i kapelane i da bi dao savjetodavni glas u izboru kustoda, ostavljajući slobodu izbornicima.

4. Novi samostan Široki Brig, pod naslovom Uznesenja, uređen prema najbolje mogućemu opsluženju, uzevši u obzir vremena, mesta, prilike, neka bude zasada proglašen novicijatom Svetoga Zbora za širenje vjere, a budući da se u njemu ne može zasada ustanoviti učilište za filozofiju i bogosloviju moći će se mladići zavjetovani, s prethodnim odobrenjem o. generala, poslati kao dosada u školu u Italiju, gdje će biti

odgajani i poučavani do svećeničkoga ređenja, samo neka Sveti Zbor, ako bude mogao, njima priskrbi sve što treba za odijelo i povratak u Kustodiju.

5. Zbog tjesnoga međusobnog odnosa prava i dužnosti koje ima Hercegovačka kustodija s apostolskim vikarom ne smije se među te dvije vlasti, biskupsku i redovničku, gledati na osobu, nego na njihovo znanje i odgojno vladanje da bi točno i savjesno vršili službu za dobro duša, da bi se izbjegla svaka zloporaba ili prevlast s obje strane i da bi se održala ravnoteža mješovitih prava i dužnosti u Hercegovačkoj misiji, neka sve uređuje, upravlja i svime vlada nepromjenljivo opće pravo Tridentskoga sabora (sjed. 25.: De regularibus et monialibus, gl. 21.) i posebno konstitucije Firmandis Benedikta XIV., koja predusreće i rješava sve slučajeve, osim one preinake koju traži posebnost okolnosti u kojima će se držati druga konstitucija spomenutog Pape za Englesku misiju, koja počinje Apostolicum ministerium.

6. Neka apostolski vikar posve slobodno, u sporazumu s kustodom, izabere jednoga redovnika, koji će mu se u Gospodinu činiti najprikladniji, štoviše, diskreta i bivšega kustoda, ali ne nikada kustoda, za generalnoga vikara i ako je generalni vikar diskret, on će kao takav moći unići u savjet i glasovati (cl. 3.) na kapitulima, na međukapitularnim sastancima ili bilo kojim posebnim skupštinama prema potrebi i neka ne bude spriječen sudjelovati, osim zbog razloga predviđenih i određenih u pravilima Reda, kada ga o. kustod pozove bilo posebnim pismom ili okružnicom. Ako bi na kapitulu generalni vikar bio izabran za kustoda, smatra se da se odmah odrekao dužnosti generalnoga vikara čim primi, pa neka apostolski vikar bude slobodan imenovati drugoga, kao što je gore. Dosljedno, apostolski vikar ili biskup neka ne mogne nikada biti kustod i još manje diskret i od sve biskupove kurije moći će biti diskret samo generalni vikar.

7. O. kustod i diskreti (bez upletanja biskupske kurije, osim u slučaju i zastupstvu predviđenu u prethodnu članku), bilo na kapitulu bilo na međukapitularnim sastancima, neka rasprave zasluge otaca Kustodije i izaberu pobožnije, učenije i revnije te ih predlože apostolskomu ili generalnomu vikaru za župnike različitih župa u Hercegovačkoj misiji, a biskup ili generalni vikar neka budu slobodni onom slobodom, koju im daje opće pravo ili dužnost pastoralne revnosti, da ne moraju koga odobriti ili odbaciti zbog osobe kao što ni diskretorij nekoga predložiti zbog toga niska razloga, nego samo i isključivo da prvi predlaže a drugi odobrava, zbog redovničkih osobina i znanja koja ih čine dostojnjima da budu pomoći pastiri u spasavanju duša. Koliko će redovnik ostati u službi župnika na jednoj župi ostavlja se razboritosti apostolskoga vikara i o. kustoda s diskretorijem, ali neka ne bude manje od 6 godina, osim što i jedna i druga vlast imaju slobodu, kao što je u konstituciji Firmandis i Apostolicum Ministerium.

8. Ako kroz godinu umre ili se odrekne koji ili više župnika ili bude lišen službe bilo zajednički, kao prava braća, bilo po § 11. konstitucije Firmandis, neka

se o. kustod i njegovi diskreti sastanu na posebnu sjednicu da bi predložili apostolskom vikaru drugoga sposobnog redovnika (čl. prijašnji).

9. O. kustod će brižno nastojati da župnici i pomoćnici i svaki drugi redovnik, prema volji sv. Utjemeljitelja, ne zaborave duh svete molitve i pobožnosti, i da bi što više bili potaknuti na pravi redovnički duh, neka jedanput u godini obave svete duhovne vježbe (Aleksandar VII. Cum sicut) i ako im je to moguće, u tijeku osam dana, koji predhode svetkovini Bezgrješnoga Začeća ili u tijeku onih koji je neposredno slijede, kako će im dopustiti posebnost Kustodije i Misije).

10. Župnici, pomoćnici i drugi zavjetovani redovnici Kustodije i Misije u pastirskoj službi imat će na pameti da je siromaštvo baština koju je serafski Patrijarh ostavio svojim sinovima. Stoga, ostavljajući na snazi papinska dopuštenja, zbog osobitosti mjesta, nagovaramo ih da se opskrbe samo onim što treba za život, a sve suvišno neka se pošalje u samostan kojemu je podložna župa. Potom će o. kustod i diskreti, u sporazumu s apostolskim vikarom, odrediti što će se ostaviti u župnim kućama, a što će se moći ponijeti u samostan,¹⁶⁰ kao gore.

11. U slučaju župnih razmirica ili razmirica koje ne spadaju na Red, prvi uviđaj ili tužba neka se provede prema općemu pravu na sudu biskupa ili generalnog vikara, a u drugomu stupnju kod Svetoga Zbora za raširenje vjere. A što se tiče tužba ili krivičnih sudova redovnika, neka se opslužuje točno konstitucija Firmandis § 8., a general će biti upozoren o onomu što se odnosi na redovnike Apostolicum Ministerium § 21.

12. Žig kustodije, pod naslovom Uznesenja, neka nosi natpis: Sigillum custodiae Erzegovinae missionis regularis observantiae S. P. N. Francisci.

13. Kustod je dužan posjetiti prema pravilima Reda, ostavivši treći pohod generalu, sve samostane i prebivališta cijele Kustodije, a u kojima se nalaze župe neka se obdržava točno sve kako propisuje gore spomenuta konstitucija Firmandis (§ 7., 8., 9., 10.; Apostolicum Ministerium § 17.) u smislu čl. 5. A biskup apostolski vikar neka pohodi župe i dušobrižničke kuće kako i kada boće, prema odredbama spomenute konstitucije Firmandis, ondje su pametno istaknute osobe i predmeti koje treba pohoditi, a ova će uputa za obje vlasti u ovom poslu stalno održati mir među njima.

14. Čim apostolski vikar ode primiti vječnu nagradu za svoj trud, o. kustod će skupiti diskrete, generalnoga vikara, sve župnike i dušobrižnike, bilo osobno bilo pisano, i nakon zrela, ozbiljna i savjesna savjetovanja, tajnim glasovanjem, izabrat će

---

¹⁶⁰ Ovaj prijevod je na temelju prijepisa u Propagandinu arhivu, *Lettere*, sv. 342., f. 978r-981r. Budući da je u ovoj rečenici prijepisa ispušteno nekoliko riječi, upotpunjujemo je na temelju *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Herzegovina*. Spalati 1867., 45.

tri oca dostoјna da naslijede pokojnoga i tu će trojku poslati Svetomu Zboru za raširenje vjere i generalu Reda da bi on bio spreman na svako pitanje i nalog o tomu predmetu od Svetoga Zbora za raširenje vjere, a ako ne bi oci kroz osam dana uspjeli izabrati trojicu, kustod je dužan obavijestiti Sveti Zbor i generala Reda, koji će nastojati što pametnije i opreznije izabrati tri ugledne osobe Reda i predložiti ih Svetomu Zboru, a Sveti Zbor pridržaje pravo ne samo između trojice izabrati onoga kojega će držati dostoјnjim, nego i nijednoga ne uzeti u obzir.

Kada je, pak, ovo niže potpisani pošt. o. gosp. Aleksandar Barnabò, tajnik Svetoga Zbora za širenje vjere, podnio presv. gosp. našemu Piju papi IX. na saslušanju 15. kolovoza 1852., Njegova Svetost to je dobrostivo u svemu odobrila i valjanim smatrala te zapovjedila da to u Hercegovini trajno obdržavaju apostolski vikar u službi i redovnici one Misije.

Dano iz zgrade Svetoga Zbora, dne 3. listopada 1852.

Dekret o uspostavi Hercegovačke franjevačke kustodije došao je u Hercegovinu koncem listopada 1852. Apostolski vikar fra Rafo Barišić dobio je od Svetoga Zbora za raširenje vjere jedan primjerak, a drugi primjerak, od generala Franjevačkoga reda, primio je gvardijan franjevačkoga samostana na Širokomu Brijegu fra Filip Ančić.

S dekretom je Filip Ančić dobio upute kako će se odviti izbor prvoga kustoda. Prije svega general je proglašio samostanske diskrete izbornicima na kapitulu kustodije. Osim toga poslao je obrazac potписан za imenovanje predsjednika kapitula. Fra Filip je trebao sazvati diskrete, od njih zatražiti koga žele za predsjednika kapitula i na službeni obrazac napisati njegovo ime, pa će, koga diskreti izaberu, i general Reda imenovati predsjednikom kapitula.

Fra Filip je postupio kako mu je general naredio. Za 8. studenoga te godine 1852. sazvao je samostanske diskrete, proglašio ih izbornicima budućega kapitula i od njih zatražio da se očituju koga žele za predsjednika kapitula. Svi su glasovali za fra Iliju Vidoševića. Fra Filip je na službeni dekret, gdje je to predviđeno, napisao ime fra Ilike Vidoševića. Tako je bila upotpunjena isprava o imenovanju predsjednika prvoga kapitula Hercegovačke kustodije. Fra Filip ju je na ručku toga dana, u samostanskoj blagovaonici, pročitao i predao fra Iliju Vidoševiću.

Fra Ilija je za sljedeći dan sazvao kapitol Kustodije. Skupljeni su izbornici prije svega raspravljali o različitim pitanjima s kojima se novoosnovana Kustodija susretala. Nakon toga, prije biranja uprave, otišli su u sobu apostolskoga vikara fra Rafe Barišića, kojega je fra Filip Ančić

pozvao, a on je već dan prije stigao u samostan, poslušati njegov savjet o izboru kustoda. Apostolski im je vikar preporučio da budu svjesni što čine, jer se to tiče dobra Kustodije i Misije, a da za kustoda izaberu slobodno onoga kojega po savjeti smatraju najdostojnjijim.

Nakon sastanka s apostolskim vikarom izbornici su se vratili na mjesto predviđeno za izbor. Potom su postupili prema odredbama pravila o izboru i jednoglasno su za prvoga kustoda Kustodije izabrali fra Andjela Kraljevića (1807.-1879.). Tada su za diskrete izabrali fra Nikolu Kordića (1791.-1868.) i fra Filipa Ančića (1809.-1869.), a tajnikom Kustodije imenovan je fra Petar Bakula (1816.-1873.). Drugih promjena na tomu sastanku nije bilo. Samo su fra Pašku Kvesića (1804.-1860.) izabrali za gvardijana na Širokomu Brijegu, jer se dotadanji gvardijan fra Filip Ančić odrekao.¹⁶¹

IV. Hercegovačka kustodija pod turskom vladavinom (1852. - 1878.)

Ispravu kojom je rimska Kongregacija de Propaganda Fide ustavila Kustodiju 3. listopada 1852. za hercegovačke franjevce, premda je dobivena nakon 9 godina otkad su prvi put zamolili i poslije često ponavljali slične molbe, hercegovački su franjevci smatrali kao posebni dar Božje milosti. Protiv takva rješenja bila je provincijska uprava Bosanske provincije, kojoj je Hercegovina prije toga pripadala, a također i generalna uprava Reda, koja je razloge protivljenja provincijske uprave smatrala opravdanim. Naprotiv, nastojanja je hercegovačkih franjevaca zdušno potpomagao apostolski vizitator u Bosni i Hercegovini biskup fra Rafo Barišić, koji je već dugo bio zaplenjen u bezizlazne razmirice s Bosanskom franjevačkom provincijom, pa je u povoljnou razvitku hercegovačkih nastojanja gledao i rješenje svojih osobnih neprilika.

1. Prvi kustod

Za prvoga upravitelja novoosnovane Hercegovačke kustodije (1852.-1856.) izabran je fra Andeo Kraljević. Rodio se u Čerigaju 29. listopada 1807.¹⁶² Smatran je jednim od najuglednijih tadanjih hercegovačkih fra-

---

¹⁶¹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., 24.-25.

¹⁶² Zanimljivo je da je dan rođenja u različitim spisima fra Andjela Kraljevića različit.

Fra Petar Bakula, generalni vikar biskupa Kraljevića, u *Schematismus topographicohistoricus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolicus in Herzegovina pro anno Domini 1867*, Spalati 1867, donosi dva nadnevka njegova rođenja: 19. siječnja (p. 6.) i 28.

njevaca. Istina, njegovo se ime ne nalazi među onih 9 potpisnika koji su iz Posušja 8. srpnja 1843. molili od rimske Kongregacije za raširenje vjere (de Propaganda Fide) dopuštenje da sagrade samostan u Hercegovini, ali on tada, kako sam spomenuo, nije bio u Hercegovini budući da je vršio dužnost predsjednika u kreševskom samostanu. Ali potpisnici su one molbe računali na nj i u njoj ga izričito spominju.¹⁶³

Izabran 9. studenoga 1852. za prvoga kustoda, fra Andeo Kraljević bio je svjestan da se našao na početku teška puta, ali nije mu preostajalo drugo nego sa zahvalnošću prema Bogu prihvatiti taj dugo očekivani čas i voditi tu novostvorenu franjevačku zajednicu da bi svaki njezin član što bolje odgovorio svomu pozivu.

Novooosnovana franjevačka zajednica imala je 26 svećenika, 8 klerika i 1 brata laika, a trebala se brinuti za 9 župa (Mostarski Gradac, Čerigaj (Blato), Brotnjo, Ljubuški (Veljaci), Ružići, Posušje, Roško Polje, Grabovica, Seonica) i 2 mjesne kapelani (Gorica i Zaslislje).¹⁶⁴

Okolnosti u kojima se nalazila hercegovačka franjevačka zajednica odredivale su smjer njezina budućega rada i razvitka. Dosljedno, i rad prvoga kustoda bio je ovisan o prilikama u kojima se tada nalazila hercegovačka franjevačka zajednica. Ali ipak neke osnovne smjernice rada trebalo je imati bez obzira na te trenutne prilike. Zato je fra Andeo Kraljević smatrao potrebnim:

1) nastojati da hercegovačka franjevačka zajednica i svaki njezin pojedinac, prema mogućnosti, opslužuje svoje redovničko pravilo i odredbe zakonitih vlasti;

2) što bolje zadovoljiti potrebe hercegovačkih katolika koji su se nalazili u župama i mjesnim kapelijama, za koje se trebala brinuti hercegovačka franjevačka zajednica, da bi oni što bolje upoznali vjerske istine i prema tim istinama što lakše živjeli;

3) osigurati odgoj novih redovnika da bi zajednica mogla udovoljiti svim potrebama koje je tadanje vrijeme nametalo.

U svojoj prvoj okružnici, pisanoj 10. studenoga 1852., dakle dan nakon svoga izbora za kustoda, ističe svoje dvije misli.

---

prosinca (p. 190.). Međutim, sam Kraljević kaže da se on rodio 29. listopada 1807., (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 654r), pa je vjerojatno taj dan istinit.

¹⁶³ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 12, f. 305r.

¹⁶⁴ Generalni arhiv Reda u Rimu, Ms. M 118, f. 76rv. Usp. *Schematismus neoerectae Custodie provincialis in Herzegovina*, Ragusii 1853., prema kojemu je, godinu dana poslijе, Kustodija imala 27 svećenika, 12 klerika i 1 brata laika.

Prije svega bio je uvjeren da je posebni dar Božji što su dugogodišnja nastojanja hercegovačkih franjevaca povoljno završila.¹⁶⁵

Druga njegova misao bila je o biskupu fra Rafi Barišiću. Da su dobili takvo rješenje, osim Bogu, hercegovački su franjevci trebali zahvaliti biskupu Barišiću, koji je 8 godina vodio franjevačku zajednicu ne samo kao crkveni nego i kao redovnički poglavар, očinski pratio nastojanja hercegovačkih franjevaca i u svemu ih pomagao da bi postali neovisna franjevačka kustodija. Započinjući svoju službu neovisnoga starještine Hercegovačke kustodije fra Andeo je smatrao da to hercegovački franjevci ne smiju nikada zaboraviti. Da bi iskazao svoje osjećaje poštovanja i zahvalnosti prema biskupu Barišiću, fra Andeo Kraljević u spomenutoj okružnom pismu od 10. studenoga 1852. proglašio je fra Marka Kalamuta, dugogodišnjega tajnika biskupa Barišića, ex-kustodom Hercegovačke kustodije.¹⁶⁶

Prema tadanjim pravilima Reda služba kustoda jedne kustodije trajala je tri godine. Kroz te tri godine kustod je trebao dvaput pohoditi svu braću u Kustodiji, prve i druge godine službe, i nakon pohoda, s dopuštenjem generala Reda, održati sastanak uprave (*congregatio capitularis*), na kojemu su se trebala raspraviti glavna pitanja s kojima je kustodija bila suočena i ujedno provesti potrebne promjene osoblja u kustodiji.¹⁶⁷

Svoj je prvi pohod Kustodiji fra Andeo Kraljević najavio okružnim pismom od 21. siječnja 1853.¹⁶⁸ Započeo je pohod 28. siječnja a završio ga 13. kolovoza.¹⁶⁹

Fra Andeo nije bio završio svoj prvi službeni pohod braći, koji je po dužnosti morao obaviti, a 6. kolovoza 1853. od generala Reda Venancija Metildi da Celano dobio je pismo, pisano 5. srpnja te godine, u kojemu mu saopćava da je jedan prijatelj optužio hercegovačke franjevce da se u nekim stvarima nedolično vladaju. Nabrojio je pet prigovora njihovu životu. Ti prigovori su sljedeći:

¹⁶⁵ "Quisquis superiorum annorum vicissitudines aqua bilance libraverit, vel invitus, fateri debet a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris ut ultra omnem humanam spem eo nostras res evectas attonitus conspiciamus luminibus quo deducendas nemo prudens unquam credidisset." (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 26.)

¹⁶⁶ Isto mj., p. 30.

¹⁶⁷ *Constitutiones Capistranae (Novissima pro Cismontana Familia Generalium Constitutionum collectio, Rmi P. Fr. Ioannis a Capistrano totius Ordinis Minorum min. gen. iussu edita)*. Romae 1827., br. 733.-734.

¹⁶⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 35.-42.

¹⁶⁹ Isto mj., p. 43.

- 1) Hercegovački franjevci svjetovnjacima posuđuju novac, a katkada i s kamatama;
- 2) svjetovnjaci drže njihove životinje (ovce, krave, konje, pčele), a za te životinje od svjetovnjaka dobivaju određenu korist;
- 3) katkada slabiju vrstu žita daju kao bolju ili za manju količinu žita s vremenom dobivaju veću;
- 4) katkada neke stvari kupe jeftino pa ih u tijeku vremena skupocjenije prodaju;
- 5) neki redovnici, koji po službi stanuju izvan samostana i zbog toga moraju nositi građansko odijelo, previše se lijepo odijevaju, katkada tražeći nedolične boje i skupocjene tkanine.

General je naredio kustodu da sazove diskretorij (definitorij) i opširno s diskretima raspravi sve te prigovore i izvijesti generala o njihovoj istinitosti.

Fra Andeo je bio malo iznenađen tim optužbama, ali je htio što prije ispitati stvar i odgovoriti generalu. Odmah je sazvao diskretorij s kojim je pomno razmotrio i raspravio optužbe protiv hercegovačkih franjevaca koje su generalu dostavljene. Nakon duljega raspravljanja diskretorij je smatrao da se prigovori ne odnose na sve članove Kustodije. Ali ako se gleda rad i ponašanje pojedinih redovnika, istinitost se tih prigovora nije mogla posve isključiti. Moglo se, naime, dogoditi da je koji župnik posudio komu nešto novca, ili ako je imao previše žita da je višak zamijenio za koju drugu njemu potrebnu stvar ili ga prodao, ili ako je imao životinja da ih je dao na čuvanje i od toga dobivao određenu korist. Posebno, budući da su se morali izvan samostana odijevati kao svjetovnjaci, naravno je da se netko znao bolje obući i da je znao izabrati ukusnije boje odijela, koje se nekim mogu činiti nedolične za redovnika.

Na temelju je te rasprave diskretorij, odgovarajući generalu, zanješao da se optužbe mogu odnositi općenito na cijelu zajednicu, a ako se nađe da je bilo kakvih pojedinačnih zloporaba, njih će se nastojati odmah iskorijeniti.

Kada je u Rim dospio odgovor hercegovačkoga diskretorija, general Reda nije bio u Rimu. Pismo je pročitao generalov zamjenik Zaharija a Viculis. Na temelju toga pisma generalov je zamjenik dobio dojam da je u Kustodiji ipak bilo nekih zloporaba, premda su se one ondje mogle činiti bezazlenima. Stoga je, odgovarajući, 27. kolovoza 1853., na gornje pismo, opomenuo starješinstvo Kustodije da nastoji iskorijeniti sve zlo-

porabe u životu hercegovačkih franjevaca i paziti da oni žive kako dolikuje redovnicima.¹⁷⁰

Fra Andeo se brinuo da članovi u Kustodiji žive prema odredbama redovničkih franjevačkih propisa, na dobro cijele zajednice i njezinih pojedinih članova. Dvaput je službeno pohodio Kustodiju i dvaput održao, s dopuštenjem generala Reda, dva sastanka starještinstva Kustodije.¹⁷¹ Treće je godine, prema odredbama općih pravila Reda, general Reda trebao službeno pohoditi kustodiju, bilo osobno bilo preko svoga zamjenika. General je od hercegovačkih franjevaca zatražio da mu oni predlože nekoga između sebe kojega bi željeli da ih službeno posjeti kao generalov zamjenik. Oni su izglasovali fra Andriju Karačića, pa ga je general 6. lipnja 1855. imenovao.¹⁷²

Fra Andrija Karačić najavio je 22. prosinca 1855. Kustodiji svoje imenovanje i 24. siječnja 1856. započeo službeni pohod. Kao tajnik pratnio ga je fra Paško Kvesić. Nakon obavljenoga službenoga pohoda fra Andrija je sazvao izborni sastanak za 1. travnja 1856. Kroz to razdoblje dobio je dopuštenje da na sastanku izabere 4 diskreta, a ne 2, kako je to određeno god. 1852., u dekretu kojim je ustanovljena Kustodija i kako je učinjeno na prvom izbornom sastanku Kustodije.

2. Razvitak upravne vlasti

Novim kustodom postao je fra Ilija Vidošević (1802.-1867.), a diskreti su postali: fra Petar Bakula, fra Paško Kvesić, fra Ilija Skoko i fra Filip Čorić. Za tajnika Kustodije izabran je bivši kustod fra Andeo Kralević.¹⁷³

Fra Ilija Vidošević, rodom iz Bogodola, bio je cijenjen već u zajedničkoj Bosanskoj provinciji, u kojoj je god. 1838. bio izabran za definitora Provincije. A među Hercegovcima bio je veoma omiljen, pa su neobično uvažavali njegovo mišljenje, kada su odlučivali o budućemu radu franjevaca u Hercegovini.

Tek što je izabran za kustoda, fra Ilija Vidošević morao je ići u Asiz, gdje se nakon 88 godina držao opći kapitul Reda. Na tomu općem fra-

---

¹⁷⁰ Isto mj., p. 44.-46.

¹⁷¹ Isto mj., p. 49.-60.

¹⁷² Isto mj., p. 61.

¹⁷³ Isto mj., p. 63.

njevačkom sastanku trebala je sudjelovati i Hercegovačka kustodija. Na taj je sastanak po svojoj dužnosti, kao kustod, morao ići fra Ilija Vidošević, a pratio ga je fra Andeo Kraljević kao tajnik Kustodije.

Kada su oni pošli u Asiz, pronijela se vijest da bi Hercegovačka kustodija na tomu općem kapitulu Reda mogla biti ukinuta. Govorilo se da će je ponovno ujediniti s Bosanskom franjevačkom provincijom, a drugi su mislili da će je pridružiti kojoj južnohrvatskoj provinciji (onoj Presvetoga Otkupitelja, Dubrovačkoj provinciji ili Provinciji Sv. Jeronima), a neki su držali da bi mogla biti ujedinjena s Albanskom franjevačkom provincijom.

I biskup je Barišić čuo za te vijesti i ta nagađanja. Stoga je smatrao potrebnim upozoriti Kongregaciju de Propaganda Fide o tim glasinama, koje su se širile po Hercegovini, pa joj je u pismu, 11. travnja 1856., to dojavio i zamolio da se pobrine da ne bi franjevački generalni kapitul što promijenio u pogledu Hercegovačke kustodije.¹⁷⁴

Dvojica zastupnika Hercegovačke kustodije pošli su u Asiz 11. travnja 1856. Budući da Kustodija nije imala novaca za putne troškove dvojice u Asiz, hercegovački su župnici međusobno skupili 70 škuda za to, pa su oni mogli otići. U Asiz su došli 28. travnja i ondje ostali 26 dana.¹⁷⁵

Fra Ilija Vidošević vratio se iz Asiza s novim iskustvom i korisnim spoznajama. Upoznao je franjevačke provincijale iz različitih krajeva svijeta, koji su došli na kapitol u Asiz, čuo njihova mišljenja o različitim pitanjima koja su se nametala tadanjem svijetu, a posebno kakav mora biti franjevački život pojedinaca i franjevačkih zajednica. Razmišljao je što je korisno od mišljenja koje je čuo primijeniti u životu franjevačke zajednice u Hercegovini. Kako smo spomenuli s njim je na kapitolu bio i njegov predhodnik fra Andeo Kraljević, koji je tada bio njegov tajnik. Upravo je ta činjenica da je njegov predhodnik izabran za njegova tajnika bila jamac da će se Kustodija razvijati na započetim smjernicama.

Fra Ilija Vidošević vršio je svoju službu kako je pravilima bilo propisano i kako mu je prirođeni razbor savjetovao. Prvi pohod najavio je u rujnu 1856., ali ga zbog bolesti nije mogao posve završiti, pa je za to imenovao fra Andela Kraljevića da pohodi ona mjesta koja nije on mogao pohoditi. Ipak, prvi sastanak definatorija, održan je 6. svibnja

---

¹⁷⁴ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 14., f. 481r - 482v.

¹⁷⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 69.

1857., na kojemu je izvršena potrebna promjena osoblja u Kustodiji. Za gvardijana na Širokomu Brijegu imenovan je fra Ivan Crnac, a njegovim vikarom fra Andeo Primorac. Nakon novoga pohoda sljedeće je godine održao i drugi sastanak, 6. svibnja 1858.¹⁷⁶

Budući da je treće godine Kustodiju morao pohoditi osobno general ili poslati svoga zamjenika, on je svojim zamjenikom imenovao fra Nikolu Kordića, nakon što je čuo mišljenje Kustodije. Fra Nikola je pohodio Kustodiju i sazvao kapitol za 19. svibnja 1859. Na kapitulu je fra Ilija Vidošević izabran za kustoda za sljedeće trogodište, a njegovim diskretima ili definitorima imenovani su: fra Petar Bakula, fra Paško Kvesić, fra Ilija Skoko i fra Filip Čorić.¹⁷⁷

Novo trogodište fra Ilije Vidoševića odvijalo se prema odredbama pravila. Već prve godine novoga trogodišta umro je u Seonici 13. ožujka 1860. jedan od diskreta kustodije fra Paško Kvesić. Njega je kao diskret zamijenio fra Andeo Kraljević, izabran na sastanku Kustodije 19. svibnja 1860. Tada je fra Andeo imenovan za gvardijana na Širokomu Brijegu. Na drugomu sastanku Kustodije, 23. travnja 1861., za gvardijana na Širokomu Brijegu postavljen je fra Filip Ančić.¹⁷⁸

Prije svršetka drugoga trogodišta službe fra Ilija Vidošević, kako to pravila propisuju, zatražio je službenoga pohoditelja. General je dao dopuštenje diskretoriju da izabere koga želi da ih mjesto generala službeno pohodi. Izabrali su fra Nikolu Kordića, koji je okružnim pismom od 20. ožujka 1862. najavio pohod i sazvao kapitol za 23. travnja te godine.

Nakon što je fra Nikola Kordić službeno pohodio Kustodiju, kada ga je pratio fra Andeo Vlašić, sastao se kapitol Kustodije, kako je i predviđeno 23. travnja. Za novoga kustoda izabran je fra Andeo Kraljević, a za diskrete: fra Filip Ančić, fra Mate Čorić, fra Jozo Cigić i fra Ilija Zelenika. Za tajnika Kustodije izabran je fra Andrija Šaravanja.¹⁷⁹

Budući da se početkom lipnja trebao držati generalni kapitol Reda, u Asiz je trebao ići i fra Andeo Kraljević. Da ne bi Kustodija ostala bez

---

¹⁷⁶ Isto mj., p. 71.-90.

¹⁷⁷ Isto mj., p. 93.-98.

¹⁷⁸ Isto mj., p. 101.-109.

¹⁷⁹ Isto mj., p. 109.-114.

starješine, diskretorij je već tada odredio da ga zamijeni fra Andrija Karačić, kao kustodijski povjerenik (*commissarius custodialis*).¹⁸⁰

Vrativši se s generalnoga kapitula fra Andeo je 23. rujna 1862. poslao okružno pismo svoj braći, u kojem ukratko iznosi što je preporučio generalni definitorij za dobro redovničkoga života u Kustodiji i za unaprijeđenje školstva. Osim toga izvjestio je da je, prema odredbi kustodij-skoga diskretorija, zamolio generala da bi proglašio fra Nikolu Kordića i fra Marka Kalamuta ex-kustodima Kustodije. General je zamolio Papu da bi to dopustio, a Papa je 18. srpnja 1862. ovlastio generala da on to može učiniti pa je general svojom pisanom odlukom gore spomenutu dvojicu, 7. kolovoza, proglašio ex-kustodima Hercegovačke kustodije.¹⁸¹

Fra Andeo je prihvatio službu u drugomu trogodištu veoma odlučno. Htio je da Kustodija u svakomu pogledu napreduje. Odmah je započeo nekoliko pothvata koji su bili znak novih vremena i koji su imali znatan utjecaj na povijest hercegovačkih katolika.

Pod njegovim se nadzorom dovršavao samostan na Širokomu Brijegu. Proširili su zemljiste oko samostana, kupili vinograd i mlinicu. Zanimljivo je da su upravo na početku njegova drugoga trogodišta nedaleko od samostana napravili 6 dućana i dali ih na uporabu nekim osobama da bi u njima držali neke trgovačke predmete koje su tražili oni koji su dolazili u crkvu i samostan, a i samostan bi od toga imao korist.¹⁸²

3. Fra Andeo Kraljević - apostolski vikar

Hercegovački je apostolski vikar biskup fra Rafo Barišić u lipnju 1861. ozbiljno obolio. Već se tada nije mogao sam ustati bez druge osobe. U god. 1862. njegovo se zdravlje još više pogoršalo, a 22. lipnja sljedeće godine prenesen je iz Mostara na Široki Brijeg. Ondje je u samostanu 14. kolovoza 1863. preminuo.¹⁸³

Nakon smrti fra Rafe Barišića Propaganda je privremenu upravu Hercegovačkoga vikarijata 25. rujna 1863. povjerila tadanjemu kustodu Hercegovačke franjevačke kustodije fra Andelu Kraljeviću¹⁸⁴, a sljedeće godine, 9. prosinca 1864., imenovan je apostolskim vikarom u Hercego-

---

¹⁸⁰ Isto mj., p. 123.

¹⁸¹ Isto mj., p.124.-128.

¹⁸² Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 118r.

¹⁸³ Isto mj., f. 211r - 213v.

¹⁸⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 132.

vini s biskupskim naslovom *metropolitana*, a posvetio ga je zadarski nadbiskup u ožujku 1865.¹⁸⁵

Posvećen za biskupa, fra Andeo Kraljević nije se odmah vratio u svoj Apostolski vikarijat nego je oputovao u Carigrad, gdje je doputovao 9. svibnja 1865. Dvije je stvari tražio od turske vlade:

- 1) da ga službenim pismom prizna poglavarom katolika u Hercegovini da bi mogao sudjelovati u mjesnim vladinim sastancima i tako imati glas u rješavanju pitanja koja se odnose na katolike;
- 2) da se zemlje koje je biskup Barišić kupio i uknjižio na svoje ime proglaše vlasništвом hercegovačke Crkve.

Ministar vanjskih poslova Turskoga carstva Ali-paša dao je odmah biskupu Kraljeviću službeno pismo zvano *berat*¹⁸⁶, kojim ga proglašava poglavarom katolika u Hercegovini. Za to službeno pismo Kraljević je morao platiti 1200 pijastera (90 rimskih škuda). Obećao mu je također isposlavati traženu odluku o zemljama koje su bile upisane na ime fra Rafe Barišića, ali je prije morao imati službenu ispravu na temelju koje bi se vidjelo da je i na koga zemљa upisana.¹⁸⁷

Budući da je kustod Hercegovačke kustodije imenovan apostolskim vikarom, morao je ostaviti upravu Franjevačke kustodije u Hercegovini. Stoga je fra Andeo došao 6. ožujka 1865. u samostan na Širokom Briještu, nakon što je sazvao diskretorij, kojemu je objasnio svoj položaj i zatražio od njega da izabere nekoga tko će privremeno upravljati Kustodijom, dok ne bude izabran novi kustod. Diskreti su 8. ožujka izbrali fra Andriju Karačića, tada župnika u Brotnju, da privremeno upravlja Kustodijom kao vikar Kustodije.¹⁸⁸

Budući da je god. 1865. završavala trogodišnja služba fra Andela Kraljevića kao kustoda, on je već prije nego je imenovan za biskupa od generala Reda zatražio službenoga pohoditelja, kako to propisuju pravila

¹⁸⁵ M. Premrou, *Serie documentana dei vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina 1735.-1881.* U: *Archivum Franciscanum Historicum*, sv. 22. (1929.) 177. Fra Andeo Kraljević u izvješćima poslanima Propagandi piše da je imenovan biskupom 7. prosinca 1864. (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 654r; sv. 16., f. 207r., a posvetio ga je, 25. ožujka 1865., u Zadru nadbiskup Petrus Domnus Maupas, pred kojim je Kraljević, 22. ožujka 1865., potpisao "professio fidei". (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 421r, 654r).

¹⁸⁶ *Berat* je službeno pismo, odluka kojom se postavlja neki službenik, dodjeljuje mu se neki posjed ili odlikovanje.

¹⁸⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 451.

¹⁸⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 140.

Reda. General je za to 1. travnja 1865. imenovao fra Petra Kordića, tada učitelja osnovne škole u Mostaru. Fra Petar Kordić je dobio 21. travnja 1865. pismo imenovanja a 23. toga mjeseca najavio ga braći, i sutradan započeo je službeni pohod. Kao tajnik pratio ga je fra Lujo Radoš.

Fra Petar je 24. travnja započeo službeni pohod, počevši od Ljutoga Doca, odakle je otisao u Mostar, potom u Gradniće, Čerin, Gabelu, Humac, Veljake, Ružiće, Goricu, Posušje, Roško Polje, Grabovicu, Županjac, Šujicu, Seonicu, Rakitno, Gradac mostarski, Konjic i 1. lipnja došao je na Široki Brijeg.

Završivši pohod napisao je izvještaj Vrhovnoj upravi Reda. Poslao je u Rim svoga tajnika fra Ljuju Radoša da izvještaj osobno uruči generalu Reda. Fra Lujo Radoš zaputio se 23. lipnja i u Rim došao 8. srpnja i predao izvještaj generalu. Generalni definitorij Reda na 14. srpnja ispitao je izvještaj i o njemu se pohvalno očitovao, kako kaže general u pismu, posлану 22. srpnja fra Petru Kordiću.¹⁸⁹

U tomu pismu general nije ništa rekao o izboru novoga kustoda i njegovih diskreta, pa je trebalo čekati da general nešto o tomu javi. U međuvremenu su u Rimu raspitivali o stanju Kustodije i o načinu kako izabrati novu upravu. Na koncu generalni definitorij, na sjednici od 20. rujna te godine, odlučio je da oni u Rimu izaberu novu upravu. Za kustoda imenovali su fra Petra Kordića, a za njegove diskrete: fra Andriju Šaravanju, fra Petra Kneževića, fra Filipa Čuturu i fra Antu Dusparu. Taj je izbor general pismom od 23. rujna 1865. javio kustodijskomu vikaru fra Andriji Karačiću, koji je, čim je dobio generalovo pismo, 10. listopada, otisao na Široki Brijeg i odmah sazvao novi diskretorij za 11. listopada i objavio imenovanje nove uprave.¹⁹⁰ Nova uprava održala je 19. listopada te godine sastanak izvršivši prije svega novi raspored u smještaju pojedinih redovnika, da bi njihov rad bio blagoslovljeniji za vjernike i bolje odgovarao prirodnim sposobnostima i osobnim potrebama pojedinaca.¹⁹¹

4. Poboljšanje dušobrižničke službe

Glavna briga novoosnavane Kustodije hercegovačkih franjevaca bila je poboljšanje dušobrižništva na njezinu području. Pri osnutku god. 1852. Kustodija je imala 9 župa i dvije mjesne kapelaniye. Nove prilike

---

¹⁸⁹ Isto mj., p. 140.-143.

¹⁹⁰ Isto mj., p. 142.-143.

¹⁹¹ Isto mj., p. 147.-149.

ubrzo su uvjerile odgovorne da najprije treba uspostavljati nova župna sjedišta, da bi vjernici lakše mogli zadovoljiti svoje duhovne potrebe.

Župe su stvarno bile duge i šroke pa je svećeniku bilo teško doći do svih vjernika, a isto tako nekim vjernicima nije bilo lako, zbog udaljenosti, doći do svećenika. Nije čudno da su apostolski vikar i kustod Kustodije dogovorno nastojali zadovoljiti te potrebe čim se našao na raspaganju koji svećenik.

1. *Konjic*. Vjerojatno je, prema savjetu biskupa Barišića, Konjic bilo prvo mjesto kojemu se u tomu smislu odlučilo udovoljiti. To je mjesto do god. 1838. pripadalo župi Podhumu. Tada je biskup Barišić naredio da se jedan dio te župe odijeli i stvorí nova mjesna kapelaniјa, sa sjedištem u Zaslavlju, u kojemu je bilo nekoliko katoličkih obitelji. Kapelan te kapelaniјe trebao se brinuti i za katolike okolnih mjesta, posebno za one u mjestu Konjicu.

Prvi kapelan Zaslavlja bio je fra Mijo Kobačić. On je u tom mjestu sagradio veoma dobru i prostranu kuću za kapelana. Međutim, ta kuća ubrzo nije odgovarala potrebama, zbog toga što je bila udaljena od Konjica u kojemu se povećavao broj katolika. Upravo je zbog toga hercegovački kustod fra Andeo Kraljević poslao god. 1853. za mjesnoga kapelana u Zaslavlje fra Petra Kneževića da sjedište te mjesne kapelaniјe približi Konjicu.¹⁹² Fra Petar je ubrzo kupio kućicu najprije u predgrađu Konjica, a onda, na nagovor biskupa Barišića, u gradu.¹⁹³ Ta je mjesna kapelaniјa, god. 1867., proglašena neovisnom župom pod imenom Konjic-Zaslavlje.¹⁹⁴

2. *Broćno*. Broćno ili Brotnjo bila je velika župa, a prostirala se od Mostara do venecijanske granice. Imala je oko 30 sela. Sjedište župe bilo je u Gradnićima, odakle su dva ili tri svećenika pohađali sve vjernike. Očito, župa je bila velika, pa je trebalo tražiti način da bi vjernici bili bolje posluženi.

a) *Gabela*. Među južnim selima župe Broćna nalazila se u prošlosti glasovita Gabela, koja je nekada bila sjedište župe sa svojom crkvom Sv. Stjepana. Ta je crkva Sv. Stjepana bila srušena god. 1540., a ponovno je sagradena 1614. Kada su Mlečani 1694. osvojili Gabelu, ondje je 30. listopada 1695. na njihovo nastojanje osnovana župa, a njezin župnik dobio je počasni naslov opata. Budući da je mirom u Srijemskim Karlovcima

---

¹⁹² Isto mj., p. 44.

¹⁹³ Archiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 694r - 695r.

¹⁹⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 157,

ma 26. siječnja 1699. Gabela ponovno pripala Turcima, nestalo je te župe.¹⁹⁵

Fra Andeo Kraljević, kustod novoosnovane Franjevačke kustodije, u dogovoru s biskupom fra Rafom Barišićem, odlučio je odijeliti južne krajeve broćanske župe i od njih osnovati mjesnu kapelaniju sa sjedištem u Gabeli. Kao kapelana imenovao je fra Šimuna Martinovića (+1893.). Ondje nije bilo nikakve kuće za svećenika a ni zemljišta na kojemu bi mogao sagraditi kuću. Stoga je fra Šimun kupio malo zemljišta i na njemu sagradio kuću. Budući da nije imao novaca platiti gradnju kuće, morao se zadužiti. Ali namučio se dok se odužio. Tražio je pomoć i od Kongregacije za raširenje vjere.¹⁹⁶ Usprkos tim poteskoćama Gabela se održala i postala neovisna župa.

b) Čerin. Premda je župa Broćno smanjila svoje područje, kada je god. 1854. odijelila 10 južnih sela i od njih ustanovila mjesnu kapelaniju Gabelu, još je uvijek imala mnogo sela za koje se trebalo brinuti s istoga mjesta. Trebala je nova razdioba. Stoga je god. 1864. osnovana nova mjesna kapelanija za 11 zapadnih sela župe Broćna, sa sjedištem u Čerini. Njezin je prvi kapelan bio fra Marijan Miletić, dotada kapelan broćanskoga župnika.¹⁹⁷

Tom je razdiobom područje stare broćanske župe razdijeljeno na troje, staru župu sa sjedištem u Gradnićima, i dvije mjesne kapelanije, Gabelu i Čerin, koje su ubrzo postale neovisne župe. Nakon te diobe gotovo se gubi staro ime župe Broćna, i ona se obično naziva, prema župnom sjedištu Gradnićima.

3. Veljaci. Župa Veljaci početkom XIX. stoljeća protezala se od Klobuka do Studenaca. Imala je oko 26 sela. Župnik sve do tada nije imao stalno sjedište, nego se prema prilikama snalazio za svoj boravak. Istom je god. 1837. veljački župnik fra Mijo Rozić dobio dopuštenje da može sagraditi župni stan. Ta se župa u ispravama često zove Ljubuški ili Podljubuški, zbog tvrdave u Ljubuškomu koja se nalazila na području veljačke župe.

a) Humac. Zbog velike rasprostranjenosti veljačke župe, njezin je župnik veoma teško obavljao svoje župne obvezе. Zato je trebalo tražiti zgodnije mogućnosti. Na to je posebno mislio fra Andeo Kraljević, kada je bio župnik u Veljacima (1846.-1852.). On je god. 1850. u selu Humcu

¹⁹⁵ Usp. B. Pandžić, *Bosna Argentina*, 399.-400.

¹⁹⁶ Arhiv Propagande, SC *Bosnia*, sv. 15., f. 593r - 594v.

¹⁹⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 117., 138.

kupio malo zemljište, da bi se u tijeku vremena prema mogućnosti ondje napravila kuća za svećenika. Malo poslije, god. 1855., kada je fra Andeo bio kustod Hercegovačke franjevačke kustodije, odlučeno je od 14 istočnih sela napraviti novu mjesnu kapeliju. Prvim kapelanom imenovan je fra Jozo Cigić, koji je odmah počeo praviti župnu kuću na onomu mjestu koje je za to kupljeno.

Mjesna kapelija Humac počela je voditi matice god. 1857., a proglašena je neovisnom župom 1866.¹⁹⁸

4. *Gorica*. Gorica je bila zasebna župa sve do god. 1718. Požarevačkim mirom te su godine promijenjene granice između Turske i Venećije. Tim je mirom gorička župa područno smanjena. A već prije narod te župe razbjježao se i osiromašio je pa ona nije mogla postojati. Makarski biskup Nikola Bijanković, kojemu je gorička župa tada pripadala, povjedio ju je župniku u Posušju.

Takvo stanje s Goricom ostalo je sve do 1831., kada je bosanski apostolski vikar fra Augustin Miletić Goricu (sa Sovićima, Grudama i Dubravom) proglašio mjesnom kapelijom, koja je 1865. postala neovisna župa.¹⁹⁹

God. 1856. mjesnim kapelanom za Goricu imenovan je fra Petar Bakula. Budući da su njegovi prethodnici osigurali stan za mjesnoga kapelana, fra Petar Bakula se odlučio obnoviti crkvu Sv. Stjepana, koja je potjecala iz daleke prošlosti, a još su se uvijek vidjele njezine ruševine.²⁰⁰

5. *Široki Brijeg*. Stara župa Blato, kao i druge hercegovačke župe pod turskom vlašću, nije imala stalni župni stan. Početkom XIX. stoljeća blatski župnik nastanio se u Čerigaju, pa se župa obično zvala Čerigaj, a od 1848. Široki Brijeg. Obuhvaćala je sela južno od Mostarskoga blata sve do ružičke i posuške župe, obuhvaćajući i sela zapadno od rijeke Lištice. Imala je više od 30 sela.

God. 1860. počelo se misliti na podjelu župe. Tada su za župnu kuću nove župe kupili zemljište. Na godišnjemu sastanku, god. 1864., uspostavljena je mjesna kapelija za 7 istočnih sela župe: Ljuti Dolac u Blatu, Biograci, Jare, Podgorje, Selišta, Čule, Krivodol. Kapelija, a poslije župa se obično zvala Ljuti Dolac u Blatu, gdje joj je bilo sjedište. Kapelan

¹⁹⁸ *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Herzegovina* 1867., 168.-178.; Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru: *Acta capitularia*, sv. 1., 152.; A. Markotić, *Ljubuški kraj, ljudi i vrijeme*, Mostar-Zagreb 1996., 63.-68.

¹⁹⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 148.

²⁰⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 3., f. 61r-64v.

je u početku stanovao na Širokomu Brijegu, a od god. 1866. stalno boravi u kapelaniji.²⁰¹

6. *Duvno.* Duvnom zovemo sva sela oko Duvačkoga polja od Studenih vrila do Šujice i od Brišnika do Drežnice. Od god. 1735. pripada bosansko-hercegovačkomu Apostolskom vikarijatu. Kroz to vrijeme katkada ima samo jednu župu za sva duvanjska sela, a najviše su dvije. Župnik nema stalno sjedište.

a) *Seonica.* Duvački župnik, početkom XIX. stoljeća, bio je samo jedan, a stanovao je vjerojatno u Bukovici. Kuća mu je bila slaba, a mjesni muslimani nisu dozvoljavali da je popravi ili drugu napravi. Župnik fra Mijo Čuić, koji se dobro poznavao s muslimanskim upraviteljem Skoplja Miralembegom, odlučio je prenijeti sjedište župe u Seonicu, komjom je tada upravljao Miralembeg. God. 1806. kupio je zemljište i počeo graditi kuću.

U početku se činilo da ne će imati velikih poteškoća, ali ubrzo je optužen da se u gradnji ne drži dobivenoga dopuštenja. Zbog toga je odveden u zatvor. Oslobođio se plativši veliki iznos u novcu. Ipak je uspio sagraditi kuću.²⁰² U toj je kući boravio neko vrijeme (1846.-1851.) fra Rafo Barišić kao apostolski vikar Hercegovine.

b) *Rakitno.* Duvačka župa prostirala se sve do Drežnice. God. 1846. zbog prostranosti ustanovljena je mjesna kapelacija Rakitno. Bila je saставljena od sela Poklečana, Sutine, Vrpolja i Drežnice, a imala je sjedište u Vrpolju. Malo poslije je, god. 1855., širokobriješki samostan sagradio župnu kuću u Poklečanima i počeo se brinuti za tu mjesnu kapelanicu.²⁰³

c) *Mokronoge – Županjac.* Pučanstvo se župe Seonice povećavalo. Ubrzo je seonički župnik uvidio da je jedna župa nedovoljna za veliko područje koje je ona obuhvaćala. Trebalo je župu dijeliti. God. 1829. ustanovljena je na dijelu seoničke župe mjesna kapelacija sa sjedištem u Mokronogama. Ta je mjesna kapelacija god. 1839. postala neovisna župa.²⁰⁴

---

²⁰¹ *Schematismus topographico-historicus...* 1867., 74.-78.; Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 148.,152.

²⁰² Arhiv Propagande, *Acta*, sv. 179., f. 464r-482r.

²⁰³ Usp. *Schematismus topographico-historicus...* 1867., 128.-130.

²⁰⁴ Isto mj., 140.

Nakon što je kroz 30 godina mjesni kapelan ili župnik boravio u Mokronogama, uvjerio se da bi za župnika i za vjernike gradić Županjac bio pogodnije mjesto za župnikovo sjedište. God. 1861. franjevačka zajednica Širokoga Brijega dala je župniku u Mokronogama 100 forinti da bi kupio zemljište u Županju i počeo graditi župnu kuću. Fra Franjo Primorac, tadanji župnik u Mokronogama, dao se na posao i počeo je graditi kuću. Ali nije je uspio dovršiti, jer je 27. svibnja 1862. umro. Njegovo djelo nastavio je seonički župnik fra Franjo Ćorić, dok nije te godine nakon smrti fra Franje Primorca došao za župnika fra Petar Knežević, koji je nastavio započeto djelo fra Franje Primorca.²⁰⁵

d) Šuica. Župnik Županjca služio je zapadni dio stare seoničke odnosno duvanjske župe obuhvaćajući i Šuicu s okolnim selima. Očito je da je ta župa još uvijek bila prevelika i zbog toga bila je veoma teška za opsluživanje. Zbog toga je trebalo olakšati župnikov rad. Na to su mislili novi apostolski vikar fra Andeo Kraljević i uprava Franjevačke kustodije pa su god. 1864. odlučili osnovati mjesnu kapelanicu za 7 zapadnih sela seoničke župe sa sjedištem u Šuici. U početku je najviše kapelan iz Županjca nastavio vršiti dušobrižničku službu u Šuici, a god. 1865. se u Šuici nastanio kapelan fra Paško Radoš, jer je župna kuća bila već gotova.²⁰⁷

7. Mostar. Kada je Omer paša Latas god. 1850. svladao bosanskohercegovačke muslimane i proglašio vjersku slobodu, biskup fra Rafo Barišić pođe 19. veljače 1851. iz Seonice na susret s Omer pašom u Mostaru i iznese mu potrebe katolika, posebno ga zamoli da bi katolici dobili dopuštenje sagraditi crkvu i školu u Mostaru. Omer paša je nekoliko puta primio, veoma ljubazno, biskupa Barišića i obećao mu da će poraditi da bi se olakšao položaj katolika i da im se dopusti sagraditi crkvu i školu u gradu Mostaru. Veseo zbog lijepa prijama biskup se Barišić vratio u Seonicu da bi se pripremio za svoje preseljenje u biskupski stan u Vukodolu kraj Mostara, koji se dovršavao.

U biskupski stan u Vukodolu, prije nego je u nj doselio biskup, preneseno je god. 1849. sijelo mostarske župe, koja je obuhvaćala sela sjeverno od Mostarskoga Blata od Mostara do rijeke Lištice. U tomu je stanu napravljena kapelica, koja je kroz nekoliko godina bila jedini crkveni prostor gdje su mostarski katolici mogli obavljati svoje vjerske dužnosti. Ali ta kapelica, premda je bila blizu grada, bila je ipak dosta

²⁰⁵ Isto mj.; Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 138.

²⁰⁷ *Schematismus topographico-historicus...* 1867., 147.-149.; I. Bagarić, Duvno, Duvno 1989., 257.-269.

daleko i malena za katolike u gradu, kojih je u tadašnjim povoljnijim prilikama bilo sve više. Osjećala se potreba da i oni u gradu imaju svoju crkvu. Ali nitko se nije usudivao u tomu smjeru što poduzeti, budući da su se mjesni muslimani tomu žestoko protivili.²⁰⁸

Omer paša, premda je otišao iz Mostara, nije zaboravio svoje obećanje. Na njegovu preporuku sultan je izdao, 27. svibnja 1862., ferman kojim je dopuštao da bi Barišić u Mostaru mogao sagraditi, u nekadanjem vrtu Ali paše Rizvanbegovića, crkvu i školu. Taj je ferman bio veliko iznenadenje za mostarske muslimane, koji su se žestoko protivili njegovu izvršenju. Ipak su morali popustiti, pa su 13. ožujka 1863. dali ključeve Rizvanbegovićeva vrtu.²⁰⁹

Ferman je došao kasno da bi fra Rafo Barišić mogao na temelju njega nešto učiniti. On je već tada bio teško bolestan a 14. kolovoza te je godine preminuo. Naslijedio ga je fra Andeo Kraljević, imenovan 9. prosinca 1864., a posvećen je u Zadru 25. ožujka 1865.²¹⁰

Odlazeći na biskupsko posvećenje fra Andeo je privremeno upravu biskupije povjerio fra Petru Bakuli, a kada se ponovno vratio u Mostar, 13. lipnja 1865., imenovao ga je te godine svojim generalnim vikarom i ujedno ga zadužio da vodi gradnju nove crkve u Mostaru.²¹¹

Fra Petar Bakula, uza sav svoj posao, počeo je skupljati sve što je trebalo za gradnju crkve, osobno napravio plan, našao radnike i započeo raditi. Biskup fra Andeo Kraljević došao je na zamisao da bi ta nova mostarska crkva trebala služiti ne samo kao crkva mostarske župe nego i kao prvostolnica. Temeljni kamen te nove crkve blagoslovio je 7. ožujka 1866.²¹²

Gradnja crkve trajala je 6 godina. Pokrivena je koncem 1871.²¹³

5. Odgoj novih članova

---

²⁰⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 114rv; R. Glavaš, *Život i rad fra Rafe Barišića*, 102.-105.

²⁰⁹ R. Glavaš, *Život i rad fra Rafe Barišića*, 133.

²¹⁰ Usp. bilješka 185.

²¹¹ L. Petrović, *Život i rad fra Petra Bakule*. U: *Stopama otaca*, sv. 5., Mostar 1938./1939., 43.

²¹² Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 654v.

²¹³ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 267r.

Osnovna poteškoća koja je mučila hercegovačku franjevačku zajednicu, sve od godine 1844., bio je odgoj novih članova. Posebno, prije 1852., kada zajednica nije mogla primati nove članove bez izričita dopuštenja Svete Stolice. Zbog toga se zajednica nije mogla pravilno razvijati. Kada bi umro koji njezin član, imala je osjećaj da pomalo nestaje. Posebno je bolna bila god. 1851. kada su četiri člana zajednice umrli (fra Ilija Marojević, fra Lovro Sopta, fra Mijo Slišković i fra Ilija Leko), a druga dvojica (fra Marijan Krešić i fra Jakov Križanac) god. 1852. Proglašenje kustodijom činilo se hercegovačkim franjevcima kao spas od sigurne smrti, prije svega jer su mogli primati nove članove.

Dan nakon prve izborne skupštine, na kojoj je izabrana prva uprava Kustodije, 10. studenoga 1852., kustod fra Andeo Kraljević primio je na zavjetovanje trojicu mladih članova koji su, dopuštenjem Svete Stolice, već bili završili godinu novicijata. Među tom trojicom zavjetovanih bio je i budući mostarski biskup fra Paško Buconjić. Druga dvojica, koji su s njime položili privremene zavjete bili su fra Mijo Rozić i fra Lovro Sesar. Nekoliko dana poslije, 16. studenoga 1852., primio je u novicijat 6 mladića. To su bili: fra Rafo Radoš, fra Paško Radoš, fra Blaž Jerković, fra Filip Čović, fra Stjepan Vuletić i fra Marko Herceg.²¹⁴

Bio je običaj da hercegovački mladići, nakon novicijata i položenih privremenih zavjeta, odu u Italiju i ondje nastave školu i postanu svećenici, a onda se vrate u Hercegovinu kao misionari. Ali upravo u doba osnutka Hercegovačke kustodije talijanske su se franjevačke provincije nalazile u teškim prilikama zbog protocrkvenih pokreta u pojedinim talijanskim pokrajinama, pa su hercegovački klerici postali teret za njihove provincije. I usprkos teškim prilikama talijanske franjevačke provincije imale su razumijevanja za teškoće Hercegovačke kustodije pa su njezine klerike držale koliko god su mogle. Zbog teška stanja talijanskih provincija general Franjevačkoga reda Venancije da Celano pisao je, 17. travnja 1855., da bi zbog teških prilika u Italiji bilo pametnije dogоворити se s biskupom Strossmayerom za odgoj hercegovačkih klerika.²¹⁵

Pitanje hercegovačkih klerika i njegovo rješenje bilo je neodgodivo kada je u ožujku 1861. proglašeno talijansko kraljevstvo. Hercegovačka kustodija imala je tada 18 klerika, koje zbog siromaštva nije mogla uzdržavati. Trebalo je tražiti izlaz. A to je mogao pokušati, prema mišljenju svih, samo fra Petar Bakula, jer je bio sposoban, odvažan i snalažljiv.

---

²¹⁴ Usp. *Schematismus historico-topographicus...*, 1867., 190.-191.

²¹⁵ Arhiv Propagande, SC Bosnia, sv. 14., f. 392rv.

Fra Petar je najprije odlučio ići u Rim da bi ondje našao rješenje toga teška stanja hercegovačkih franjevaca. Najprije je mislio na zakladu koju je god. 1784. osnovao car Josip II. (1780.-1790.) za odgoj bosanskih franjevačkih klerika. Kada je ta zaklada ustanovljena, bosanski i hercegovački franjevci bili su u istoj provinciji pa su i jedni i drugi imali pravo dobivati pomoć za odgoj od te zaklade.

Fra Petar Bakula iznio je to svoje mišljenje u Beču onima koji su upravljali zakladom, ali oni nisu mislili kao oni pa su bili uvjereni da sva zaklada mora biti za odgoj bosanskih klerika. Oni su mislili da bi Hercegovci od te zaklade mogli dobiti samo koji dar.²¹⁶

Kada je dobio taj odgovor, fra Petar se nije izgubio. Odlučio je to predočiti pobožnomu puku i od njega zamoliti pomoć za odgoj siromašnih hercegovačkih franjevačkih klerika. Za to je dobio preporuku od bečkoga ministarstva, od bečkoga kardinala i od nekih drugih biskupa. I započeo je proziti u Beču, u Budimpešti i Zagrebu. A budući da je bio pozvan na Generalni kapitul Franjevačkoga reda, koji se održavao u Asizu, u proljeće god. 1862., morao je nekoliko vremena prekinuti svoju prošnju.²¹⁷

Ali fra Petrov odlazak iz Austrije u Italiju nije bio na štetu prošnje, jer je imao prigodu za nju dobiti preporuku od Kongregacije de Propaganda Fide. Prefekt Propagande primio je fra Petra 31. svibnja 1862. Dugo su razgovarali o stanju Franjevačke kustodije, a posebno o odgoju njezinih članova koje Kustodija onda nije mogla uzdržavati. Na koncu su tada tri stvari zaključili:

1) otvoriti studij za filozofiju i bogosloviju u novom samostanu na Širokomu Brijegu, a prefekt Propagande obećao je dati godišnju pomoć za uzdržavanje klerika;

2) Propaganda bi u tuđini uzdržavala sposobnije hercegovačke klerike;

3) da bi se smanjili troškovi Propagande za odgoj hercegovačkih klerika, ona će nastojati da hercegovački klerici dobiju svoj dio iz zaklade Josipa II.²¹⁸

Fra Petar je marljivo sudjelovao na generalnom u kapitulu u Asizu. Kao tajnik morao je voditi zapisnik svega što se na njemu govorilo i događalo. Nakon kapitula ostao je još nekoliko vremena u Rimu, jer je

²¹⁶ Isto mj., sv. 15., f. 50r-51v.

²¹⁷ Isto mj., f. 112rv; L. Petrović, *Život i rad fra Petra Bakule*, 39.-41.

²¹⁸ Arhiv Propagande, SC Bosnia, sv. 15., 110rv.

ondje tiskao svoje djelo *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina*, Roma 1862. Za tiskanje te knjige i Papa je dao 50 škuda.²¹⁹

Dok je fra Petar, nakon generalnoga kapitula, čekao da završi tiskanje svoje spomenute knjige, generalni defitorij proglašio ga je 5. kolovoza 1862. ex-kustodom, davši mu čast koju su imali oni koji su obavljali dužnost kustoda Hercegovačke franjevačke kustodije. Potom se, završivši svoje rade u Rimu, uputio prema Beču da bi nastavio prošnju, koju je započeo god. 1861. Na 31. listopada 1863. sastavio je popis primitaka i izdataka dok je prosio. Dotada je bio sakupio 12.591 forint.²²⁰

I nakon toga je fra Petar nastavio prosići. Kucao je svugdje gdje je očekivao da bi mogao dobiti kakav milodar za uzdržavanje hercegovačke franjevačke mlađeži. U rujnu god. 1864. susreo je u Zagrebu biskupa J. J. Strossmayera, koji mu je otvoreno priznao da je sve poradio da bi cijela zaklada Josipa II ostala Bošnjacima i tako bi Hercegovci bili kažnjeni što su se odijelili od Bosne. Potom je još pokušao tražiti milodare u sjevernoj Italiji, a 1. studenoga 1864. prije odlaska kući, javio je iz Trsta da je bečko ministarstvo vanjskih poslova konačno donijelo odluku da hercegovački franjevci nemaju pravo ništa tražiti od zaklade Josipa II.²²¹

Vrativši se kući fra Petar je starješinama dao ono što je proseći skupio. To je sigurno pomoglo da lakše mogu ići naprijed.

6. Sjemenište

Nove prilike u Turskomu carstvu, posebno nakon god. 1856., poticale su franjevce da misle i na druge ustanove potrebne za svoj rad, posebno u pogledu odgoja novih zvanja. Istina, oni su već tada imali izgrađen samostan na Širokom Brijegu, ali samo jedan samostan u Kustodiji nije bio dovoljan a ni pogodan za sve potrebe Kustodije. U njemu su stanovali najmlađi sjemeništari, od kojih su neki još uvijek morali naučiti čitati i pisati, novaci koji su istom obukli franjevačko odijelo i proučavali je li franjevački život za njih, franjevačka uprava, župno osoblje i konačno isluženi starci koji su se pripravljali za smrt.

Svatko je bio svjestan da to nije pogodno za razvitak i rad jedne redovničke zajednice i da je trebalo stanje poboljšati čim to prilike dopuste. Posebno je na to mislio starješina te franjevačke zajednice fra Andeo

²¹⁹ Isto mj., f. 123r.

²²⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 6., f. 66r-68r.

²²¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 395r-396r.

Kraljević, koji je god. 1862. drugi put izabran za kustoda Kustodije. Njegov je tajnik bio marljivi i poduzetni fra Andrija Šaravanja. Njih dvojica su, razmišljajući o odgoju franjevačkih pripravnika, već godine 1863. odlučili poraditi da Kustodija dobije svoje sjemenište, kao što ga imaju sve provincije u Redu. Međutim, znali su da to nije lako ostvariti, jer im je okolno stanovništvo moglo dati nešto u naravi, a novac je trebalo namaknuti u tudini.

Fra Andrija se ponudio otići u inozemstvo tražiti ono što je trebalo za gradnju sjemeništa, prije svega novac. U lipnju god. 1864. imao je dopuštenje od Vlade u Beču da može proziti po Austriji i Ugarskoj. Ali to mu nije bilo dovoljno. On je mislio ići proziti po župama i različitim katoličkim ustanovama, a za to mu je trebalo dopuštenje biskupa onih biskupija u kojima je trebao proziti. Da bi mogao lakše dobiti preporuku pojedinih biskupa, morao je prije dobiti preporuku Kongregacije de Propaganda Fide. Fra Andeo Kraljević, kustod Hercegovačke franjevačke kustodije i nakon smrti fra Rafe Barišića upravitelj hercegovačkoga Apostolskog vikarijata, poslao ga je 29. lipnja 1864. u Rim da izvijesti Propagandu o stanju Hercegovačke misije i dobije preporuku za prošnju.²²²

Fra Andrija Šaravanja bio je u Rimu u kolovozu 1864. Razmišljaо je o zakladi Josipa II. Bio je uvjeren da bi i Hercegovci imali pravo biti pomagani od te zaklade. Stoga je 17. kolovoza 1864. tražio od Propagande potvrdu da je Hercegovina bila sastavni dio Bosne, kada je Josip II. osnovao tu zakladu.²²³ Propaganda je 30. rujna 1864. dala fra Andriji Šaravanji traženu potvrdu i ujedno preporučila crkvenim ustanovama i ljudima da ga dragovoljno primaju dok on prosi.²²⁴

Kada je dobio preporuku od Propagande, obilazio je sela i gradove, tražeći od dobrih ljudi pomoć, da bi u dalekoj Hercegovini mogao sagraditi sjemenište za odgoj mladih franjevaca. Išao je od mjesta do mjesta, najprije u Italiji, a onda u Austriji i dalje. Sakupio je toliko da se s time moglo početi graditi. Uprava Kustodije odlučila je sagraditi sjemenište na Humcu kraj župne kuće i kraj nje kupila zemljište za koje je dala 7.000 forinti, a onda 11. lipnja 1866. zamolila Propagandu da bi dopustila gradnju sjemeništa.²²⁵ Propaganda je, savjetovavši se s generalom Reda,

---

²²² Arhiv Propagande, *Isto mj.*, sv. 15., f. 329rv.

²²³ *Isto mj.*, f. 333r.

²²⁴ *Isto mj.*, f. 334v.

²²⁵ *Isto mj.*, f. 560rv.

dala povoljan odgovor pa je biskup fra Andeo Kraljević 4. travnja 1867. blagoslovio temeljni kamen za sjemenište.²²⁶

Voda novogradnje bio je fra Andrija Šaravanja. Dotada je Humac bio mjesna kapelanija. Tada je god. 1866. proglašen neovisnom župom, a prvim župnikom imenovan je fra Andrija Šaravanja.²²⁷

Gradnja je počela i dobro je napredovala. Ali ubrzo je bilo jasno da se ne će dugo napredovati s novcima kojima su raspolagali. Stoga su se odlučili ponovno za prošnju. Ovaj put poslana su trojica: fra Andrija Šaravanja, fra Ilija Lekić i fra Filip Čović. Otišli su u Italiju, Njemačku, Belgiju, Nizozemsku i Madžarsku. Njihova je prošnja bila korisna, jer je omogućila izgraditi sjemenište, pa su se od god. 1871. u njemu odgajali sjemeništari. Za njih su brinula dva učitelja i ravnatelj. Njihovo uzdržavanje omogućavali su sa svojim prihodima župe: Humac, Veljaci i Gabela.²²⁸

God. 1875. uprava Kustodije odlučila je prenijeti novicijat u sjemenište na Humcu. Fra Paškal Buconjić, tadanji kustod, zamolio je 1. rujna te godine generala da humačko sjemenište proglaši samostanom.²²⁹ General je toj molbi udovoljio pismom od 5. ožujka 1876.²³⁰

Sjemenište nije moglo biti bez crkve. Istina, bila je mala kapelica u župnoj kući, ali to nije bilo ni približno dovoljno. Stoga, ubrzo nakon početka izgradnje sjemeništa mislilo se i na gradnju crkve. God. 1866. uprava Kustodije kupila je dovoljno prostora kraj župne kuće na kojem se moglo sagraditi ne samo sjemenište nego i crkva.²³¹

Trebao je samo sultanov ferman, koji su lako dobili. Temeljni kamen crkve blagoslovio je fra Petar Kordić 26. srpnja 1868. Gradnja je dobro napredovala, pa je crkva početkom godine 1869. bila već gotova.²³²

7. Stvaranje profesorskoga zboru

Kustod je bio fra Petar Kordić (1865.-1871.) kada je Kustodija građila sjemenište. Već otprije trebalo je rastaviti djecu, koja su dolazila u sa-

---

²²⁶ Isto mj..

²²⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 152.

²²⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 198r-199r

²²⁹ Generalni arhiv Reda u Rimu, *SK* 297., f. 570r.

²³⁰ Isto mj., f. 643r.

²³¹ R. Glavaš, *Spomenica*, 85., 95.

²³² Usp. Ž. Ilić, *Stara crkva Sv. Ante na Humcu*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 21. (1988.), 51.-73.

mostan da bi naučili osnovne školske predmete i u tijeku vremena ušli u Franjevački red, od franjevačkih novaka, koji su završili svoju školu i obukli franjevačko odijelo.

Hercegovački mladi klerici, nakon novicijata, obično bi išli u Italiju da bi ondje učili filozofiju i bogoslovje i nakon završenih nauka postali svećenici, a onda su se vratili u Hercegovinu, da bi među narodom radili. Međutim, to je zbog političkih prilika u Italiji, posebno nakon 1861., kada je Italija proglašena Kraljevinom, postalo nemoguće. Trebalo ih je odgajati na Širokomu Brijegu.

Hercegovačka franjevačka kustodija imala je nekoliko završenih profesora: fra Andriju Karačića, fra Petra Bakulu, fra Luju Radoša i fra Nikolu Šimovića. Oni su mogli predavati, jer su imali potrebne svjedodžbe. Ali oni dotada nisu u Hercegovini predavali, jer su hercegovački sveučilištarci išli u Italiju učiti.

Međutim, Kustodija je imala jednoga sposobnog profesora, koji je od god. 1860. predavao na središnjemu franjevačkom učilištu u Rimu. Bio je to fra Paškal Buconjić. Fra Petar Kordić došao je na pomisao da ga pozove u Kustodiju i tako ojača njezin profesorski zbor. General Reda, premda je gubio sposobnoga i poštovanoga profesora, smatrao je opravdanom molbu kustoda Kordića. To više što je bio uvjeren da će Buconjićeva prisutnost u Hercegovini koristiti ne samo školstvu Kustodije nego također i razvitku redovničkoga života u Kustodiji. Sredinom siječnja 1867. Buconjić je došao na Široki Brijeg i odmah počeo predavati dogmatiku i moraliku.²³³

Osim profesorske službe Buconjić se bavio i drugim pitanjima o Hercegovini. U kolovozu 1867. general Reda naredio mu je da službeno pohodi Franjevačku kustodiju i da izabere njezino novo starješinstvo. Fra Paškal Buconjić postupio je kako mu je general naredio. Pohodio je svu braću i sazvao kapitol Kustodije za 27. travnja 1868., na kojem je fra Petar Kordić ponovno izabran za kustoda, a za njegove savjetnike izabrani su: fra Andrija Karačić, fra Filip Ančić, fra Andrija Šaravanja i fra Nikola Šimović.²³⁴

8. Novo doba

---

²³³ Generalni Arhiv Franjevačkoga reda u Rimu, M 118., f. 422r, 429rv.

²³⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1, p. 159.

Fra Petar Kordić započeo je drugo trogodište (1868.-1871.) svoje službe nadajući se da će poboljšati život franjevačke zajednice koja ga je ponovno izabrala za svoga starješinu. Poučen iskustvom prvoga trogodišta mislio je da će biti još korisniji svojoj braći. Bio je posebno zadovoljan što su u promijenjenim okolnostima sva braća bez brige mogla javno nositi redovničko odijelo. Međutim, jasno je bio da je okolno društvo puno nemira, koji bi mogao smetati i životu franjevačke zajednice.

8.1. Nemili događaj

Tursko carstvo gotovo od početka XIX. stoljeća vidjelo je da bi radi svoga opstanka moralo uvoditi promjene u svom ustrojstvu. Ali muslimansko stanovništvo te promjene u Bosni i Hercegovini nije primalo. Age se i begovi u tim pokrajinama nisu htjeli odricati svoga prijašnjega povlaštenoga položaja.

Naprotiv kršćansko stanovništvo tih pokrajina bilo je umorno od prevelikih nameta i od sve veće životne nesigurnosti, pa se među njima polako rađala zamisao da se tako ne može više nastaviti i da se promjene moraju ostvariti bilo milom bilo silom. U tim mislima ugledali su se u Srbiju.

Među hercegovačkim katolicima pomisao o pobuni tinjala je ispod mukotrpnoga čekanja boljih vremena. Njihovo držanje ovisilo je o mišljenju franjevaca, koji su bili gotovo jedini pismeni ljudi među njima i koji su i zbog toga utjecali na mišljenje i rad hercegovačkih katolika i na građanskому području. Franjevci su preporučivali oprez i razboritost u odnosima prema turskoj vlasti.

God. 1868. među franjevačkim klericima na Širokomu Brijegu, koji su očekivali oslobođenje od Turaka kao i sva okolina, i među koje je mladi kapelan fra Grgo Škarić širio zamisao da bi trebalo pokušati oslobođenje se kako su to učinili i Srbi, došlo je do nerazborita čina. U noći 12. rujna 1868. 8 klerika skinulo je potajno franjevačko redovničko odijelo i zaputilo se prema Srbiji. To su bili: fra Petar (Bariša) Božić, fra Šimun (Ivan) Musić, fra Mijo (Lovro) Čuljak, fra Tomo Hrštić, fra Marko (Mate) Grbešić, fra Blaž (Ivan) Barbarić, fra Grgo (Luka) Dragičević i fra Ante Čutura.

Među franjevcima je taj nerazboriti čin mladih klerika izazvao veliko iznenadenje. Ne samo zbog toga što su ti mladići, koje su godinama od-

gajali i hranili, tako u jednomu trenu sve to zaboravili, nego što su oni tim činom izložili pogibli cijelu franjevačku zajednicu i donekle cijelo katoličko stanovništvo u Hercegovini. Stoga su smatrali potrebnim upozoriti građanske vlasti da je iz samostana nestalo 8 mladića. Turske su vlasti uhitile te bjegunce prije nego su došli do srpske granice.²³⁵

Bijeg širokobrijeških klerika mogao je biti opasan za franjevačku zajednicu da su turske vlasti stvarno shvatile razloge njihova čina. Ali budući da su oni izjavili turskoj vlasti da su otisli iz samostana jer im je bio dodijao samostanski život, turske su vlasti mislile da je to dobar razlog za bijeg iz samostana pa zato i nisu pravile poteškoće od njihova bijega.

Fra Grgo Škarić je poslan sa Širokoga Brijega u Gradniće, a onda je od generala dobio naredbu da ide u madžarsku provinciju Sv. Ivana Kapistranskoga. Umro je u Zagrebu 19. prosinca 1876.²³⁶

Vjerojatno je i to potaknulo fra Andela Kraljevića da pošalje 1869. fra Petra Bakulu u Carigrad, da bi predusreo možebitne prigovore zbog bijega klerika i ujedno vlasti izložio stanje u Hercegovini, da bi zatražio da se biskup i franjevci oslobole poreza i da se hercegovački kršćani oslobole od prevelikih poreza.²³⁷

Fra Petar Kordić nastavio je svoj rad. Nastojao je da bi članovi Ku-stodije, prema mogućnosti, u miru obavljali svoj posao kako su prilike zahtijevale i dopuštale. Zanimljivo je da je god. 1869. poslao jednoga misionara u Egipat. Tada se u Egiptu prokopavao Sueski kanal. Na njemu je radilo oko 4.000 Hrvata, koji nisu imali svećenika svoga jezika. Tadanji apostolski vikar fra Lujo Ćurčija zamolio je god. 1867. Kongregaciju de Propaganda Fide da radnicima na kanalu u Suezu pošalje jednoga svećenika hrvatskog jezika. Budući da Provincija Sv. Jeronima i Dubrovačka provincija nisu imale koga poslati, general je Reda zamolio fra Petra Kordića da bi on našao nekoga iz Hercegovačke kustodije i poslao ga u Egipat. On je udovoljio generalovoj molbi i god. 1869. poslao fra Jerku Karačića, koji je među radnicima u Egiptu radio 7 godina. Vratio se na Široki Brijeg u jesen god. 1876. i ondje umro 10. veljače 1877.²³⁸

²³⁵ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 44r-45r; V. Kosir, *Bijeg klerika*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 9. (1976.), 50.-54.

²³⁶ Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanci*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 10. (1977.), 28.-35.

²³⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 59r-60v.

²³⁸ A. Nikić, *Fra Jerko Karačić - misionar u Egiptu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 10. (1977.), 24.-27.

8.2. Kapitul Kustodije god. 1871.

Neobični odlazak gotovo svih klerika iz samostana na Širokomu Brijegu morao je iznenaditi i Vrhovnu upravu Reda. Morali su se zapitati kako je to moguće i kakav je odgoj u Kustodiji kada klerici tako čudno odlaze iz Reda. I to je moralno utjecati na Generalovu odluku da je god. 1870. za službenoga pohoditelja Kustodije imenovao bosanskoga franevca fra Andriju Glavadanovića, a prije su, od početka Kustodije, uvi-jek imenovali nekoga iz Kustodije koje bi uprava Kustodije predložila.

Imenovani je pohoditelj Glavadanović posjetio sve kuće u Kustodiji, govorio sa svima redovnicima u Kustodiji i za 28. travnja 1871. sazvao kapitul za izbor novoga starješinstva Kustodije. Na tomu je kapitulu izabrana nova uprava Kustodije. Za novoga kustoda Kustodije izabran je fra Andrija Karačić, nekada provikar bosanskoga Apostolskog vikarijata, a za definitore: fra Petar Bakula, fra Ante Duspara, fra Alojzije Radoš i fra Ilija Lekić.

Premda je službeni pohoditelj Glavadanović odmah nakon završe-noga izbora poslao uzvještaj o svomu pohodu i obavljenu izboru, potvrda nije zadugo dolazila. Došla je istom u listopadu te godine.²³⁹ Očito da je general imao neke vijesti o stanju u kustodiji i o pojedinim izabranim osobama za upravu Kustodije. Stoga, kada je Generalni definitorij raspravljaо o izvještaju koji je Glavadanović poslao generalu, mislili su da ljudi koji su izabrani za upravu Kustodije ne daju nikakva po-vjerenja i da se ne bi mogli odobriti, ali da se izbjegne veće zlo mora ih se prihvati.²⁴⁰

Fra Andrija Karačić, premdа se malo čudio što odobrenje njegova izbora nije zadugo došlo, nije, zapravo, znao zbog čega se to odugovla-čilo. Ipak, kada je odobrenje došlo, započeo je svoj rad i nije na to više mislio. On je trebao završiti sjemenište na Humcu i osnovati neke nove župe.

Sjemenište na Humcu bilo je već pokriveno, ali nije bilo završeno. U nj su primili nekoliko sjemeništaraca prije nego je zgrada bila dovršena. Međutim, fra Andeo Kraljević mislio je da je sjemenište gotovo dovr-

---

²³⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 181.-184.

²⁴⁰ Generalni arhiv Reda u Rimu, *Acta definitoriū generalis*, sv. 2., p. 59. br.131; p. 90. br. 226.

šeno,²⁴¹ a malo poslije, 1. veljače 1872., kaže da za uzdržavanje dječaka u sjemeništu pridonosi ne samo župa Humac nego i Veljaci i Gabela.²⁴²

8.3. Nove župe

Osim dogradnje sjemeništa trebalo je razdijeliti nekoliko župa, da bi duhovna pastva bila što bolja. O tomu je raspravljala uprava Kustodije a i biskup Kraljević. Za uprave fra Andrije Karačića osnovano je 7 novih župa: Vir, Goranci, Drežnica, Drinovci, Rasno, Kočerin i Klobuk.

a) *Vir*. Zapadnija mjesta, ona prema Duvnu (Vir, Zagorje, Vinjani) od župe Posušja su odvojena god. 1871. Jedna obitelj darovala je zemljište da bi se na njoj izgradila župna kuća. Kuću su gradili fra Filip Čutura, posuški župnik, i njegov kapelan fra Andrija Knezović, koji je imenovan prvim mjesnim kapelanom. Kapelacija odnosno župa Vir imala je više od 1.100 duša.²⁴³

b) *Goranci*. Naselja po Čabuljinim obroncima do doline Neretve i Drežanjske do 1871. pripadala su župi Mostarskom Gradcu. God. 1871. za ta naselja (Gorance, Bogodol, Soviće, Planinicu, Domazete, Đubrane, Sirge, Podivače, Željetuš) osnovana je nova župa. Prvim župnikom imenovan je fra Mate Prskalo.²⁴⁴

c) *Drežnica*. Neka mjesta župe Rakitna i Mostarskoga Gradca (Drežnica, Vrdi, Kremenac) činila su, god. 1871., novu župu Drežnicu. Ta je nova župa imala oko 470 duša. Prvi župnik fra Mijo Nikolić sagradio je župnu kuću i crkvicu.²⁴⁵

Fra Miju Nikolića, koji je umro u župi 25. rujna 1875., naslijedio je fra Paško Ćužić, koji je dok je bio na svojoj službi u Drežnici mnogo trpio zbog teškoga položaja župe i siromaštva naroda. Prije svoje smrti svjetovao je kustoda fra Paškala Buconjića da ne drži župnika u Drežnici, nego da jedan dio te župe dadne Rakitnu, a drugi Gorancima. Kada je ubrzo nakon toga fra Paško Ćužić umro (16. siječnja 1877.) fra Paškal Buconjić mislio je postupiti prema savjetu umrloga župnika. Ali biskup Kraljević htio je svakako održati tu župu. Bio je svjestan da malo siro-

²⁴¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 198r-199r.

²⁴² Isto mj., f. 240rv.

²⁴³ Usp. *Schematismus topographico-historicus.... pro anno 1873.*, 210.-213.

²⁴⁴ Isto mj., 158.-161.

²⁴⁵ Isto mj., 162.-169.

mašnih obitelji ne može dolično uzdržavati župnika, ali zato će on nadodati 200 forinta od pomoći koju daje austrijski car. U to doba javio mu se svećenik koji mu se nudio da bi služio kao župnik u Drežnici.²⁴⁶ Vjerojatno je to bio don Klemo Sumić, svećenik Splitsko-makarske biskupije, koji se poslije spominje kao župnik u Drežnici.²⁴⁷

d) Drinovci. Jedna od župa imotskoga samostana, u XVII. i XVIII. stoljeću, bila je župa Drinovci. Obuhvaćala je sela: Tihaljinu, Ružiće, Grude i Drinovce. Budući da župnik nije imao stalnu župnu kuću, najviše se zadržavao u Drinovcima pa tu župu zbog toga najviše zovu Drinovcima. Ali koncem XVIII. stoljeća župnik je najviše boravio kod obitelji Ilije Šimića u Ružićima. Ta je obitelj dala god. 1774. župniku zemljište i na njemu malu kuću, u kojoj je on poslije gotovo stalno boravio. Otada se župa počela zvati Drinovcima ili Ružićima i konačno Ružići. Župnik je tako dobio stalno sjedište ali nije imao crkvu. Za nedjeljnu svetu misu izabirao je koje središnje mjesto, da bi se što više vjernika moglo okupiti. Franjevačka uprava sa Širokoga Brijega, god. 1865., odlučila je odijeliti Drinovce od Ružića i Drinovce proglašiti zasebnom župom. Zemljište za župnu kuću počeo je najprije tražiti fra Filip Čutura, širokobriješki gvardijan. Konačno je fra Paškal Buconjić našao pogodno mjesto, a kuću je, god. 1870., počeo praviti fra Marijan Zovko, ružički župnik. God. 1871. Drinovci su proglašeni mjesnom kapelanim, a za prvoga kapelana imenovan je fra Paškal Buconjić. God. 1873. u Drinovcima je osnovana prava župa. Fra Paškal Buconjić bio je prvi župnik.²⁴⁸

e) Rasno. Početkom god. 1871. govorilo se da bi trebalo smanjiti župu Široki Brijeg i od nekih sela širokobriješke župe i nekih Ružičke župe osnovati mjesnu kapeliju u Ledincu. Ali na kapitulu Kustodije, održanu 28. travnja 1871., diskretorij je mislio da bi sjedište nove mjesne kapelije bilo zgodnije staviti u Rasno.

Fra Ilija Lekić, tadanji širokobriješki gvardijan, predao je, 27. travnja god. 1872., biskupu Kraljeviću pismo stanovnika sela Rasna, u kojemu oni traže da bi u Rasnu započeli praviti župnu kuću. U isto doba zamolio je biskupa da točno odredi koja će sela činiti novu mjesnu kapeliju.

²⁴⁶ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 374v-375r.

²⁴⁷ *Don Klemo Sumić mladi*. U: *Crkva na kamenu*, sv. 18. (1997.), br. 11., p. 12.

²⁴⁸ *Schematismus topographico-historicus... pro anno 1873.*, 234.-237.; B. Pandžić, *Prošlost drinovačke župe*. U: *Kršni žaričaj*, sv. 2. (1971.), 7.-10.; Isti, *Drinovci od iskona do naših dana*. U: *Naša ognjišta*, sv. 25. (1995.), br. 11., p. 12.-13.

Franjevački diskretorij ispitao je stvar na sastanku 3. svibnja 1872. zaključio da bi nova mjesna kapelanijska morala obuhvaćati sela Smokinje, Ledinac, Višnjicu, Medvidoviće, Dužice, Buhovo i Kosmaj. Isti dan imenovali su fra Iliju Lekića župnikom u Rasnu. Tu je odluku odobrio biskup Kraljević.

Međutim, budući da fra Ilija Lekić nije imao gdje stanovati u Rasnu, stanovao je kod svoga brata u Ledincu. On je god. 1873. zamolio biskupa Kraljevića da bi od austrijskog cara zatražio pomoć za gradnju župne kuće u Ledincu. Na tu je molbu car poslao 500 forinta. Odobrenjem biskupa Kraljevića fra Ilija Lekić započeo je graditi župnu kuću u Ledincu, a ne u Rasnu kako je to bilo predviđeno i naređeno. A malo poslije tiskan je *Schematismus topographico-historicus... pro anno 1873.*, u kojemu se, na str. 223.-225. opisuje župu Ledinac, kojoj se pripisuju sela Ledinac, Pogana Vlaka, Višnjica, Medvidovići i Dužice, kako nije bilo predviđeno. Štoviše, u župi uopće ne spominje selo Rasno. Osim toga biskup je Kraljević pisao gvardijanu na Širokomu Brijegu da se on brine za Rasno. Protiv takva rješenja prosvjedovao je 21. listopada 1873. kustod fra Andrija Karačić i zabranio širokobriješkomu gvardijanu da se brine za Rasno.²⁴⁹

Tom se župom morala baviti i Propaganda, koja je naredila, 25. veljače 1875., da ta župa bude Rasno. Nakon te Propagandine odredbe diskretorij Kustodije, u dogovoru s biskupom Kraljevićem, imenovao je 23. travnja 1875. župnikom fra Iliju Skoku i odredio da toj župi pripadaju sela: Rasno, Buhovo, Grljevići, Ledinac, Dužice i Medvidovići.²⁵⁰ Nakon toga ta se poteškoća malo po malo smirila.

f) *Kočerin.* Za sjeverozapadna sela širokobriješke župe (Kočerin, Maćiće, Ljubotiće) osnovana je god. 1872. nova župa Kočerin. Prvi župnik bio je fra Lovro Sesar. On je župnu kuću sagradio na zemljишtu koje je biskupu Kraljeviću darovao Menišaga Ćiber.²⁵¹

g) *Klobuk.* Trebalo je smanjiti i župu Veljake. Od nje su god. 1873. odijelili sela: Klobuk, Šiljevišta, Dole, Vojniće i Šipovaču. Sjedište župe bilo je u Klobuku. Župni stan sagradio je fra Pavao Petrović, prvi župnik.

---

²⁴⁹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 364r-365r.

²⁵⁰ Isto mj., f. 866rv; usp. I. Dugandžić – J. Sopta, *Rasno-Dužice, Župa Rasno*, Rasno-Dužice 1999.

²⁵¹ Usp. *Schematismus topographico-historicus... pro anno 1873.*, 219.-221.; *Šematsizam Hercegovacke franjevačke provincije...* 1977., 85.-89.

Biskup Kraljević zamolio je cara Franju Josipa I. da pomogne gradnju toga stana, pa je car poslao 500 forinta.²⁵²

9. Odnosi s biskupom Kraljevićem

Za uprave fra Andrije Karačića došlo je do razmirice s biskupom Kraljevićem. Očitovalo se neko nepovjerenje. Za biskupa Barišića i za biskupa Kraljevića dobivao se dojam da su franjevci uživali kada su nešto mogli učiniti po biskupovo volji, a isto tako su biskupi na svaki način nastojali olakšati život franjevcima i učiniti ga djelotvornijim. Međusobno su se pomagali i razumjevali, pa su zajedničkim naporom rješavali sve poteškoće. To se svima činilo i naravnim, jer su upravo ta dva biskupa stvorili hercegovačku franjevačku zajednicu. A tada se upravi Kustodije činilo da biskup Kraljević zanemaruje poslove Kustodije, posebno dovršenje sjemeništa u Humcu. To se očitovalo i pri osnivanju novih župa. Uprava je Kustodije htjela da se prije osnivanja odredi gdje će imenovani župnik stanovati i od čega će živjeti, a biskup se, dobivao se dojam, o tomu manje brinuo.

To je nepovjerenje postalo očito kada je god. 1873. tiskan *Schematismus topographico-historicus*, koji je pripremao fra Petar Bakula, ali ga zbog bolesti nije mogao dovršiti, jer je morao ići na liječenje na Mali Lošinj gdje je 2. listopada 1873. i umro. Dovršio ga je biskup fra Andeo Kraljević, koji je uveo neke neprihvatljive promjene. Zbog toga uprava Kustodije nije htjela uzeti nijedan primjerak, a one koji su poslani vratila je.²⁵³

10. Kustod fra Paškal Buconjić

Generalna uprava Reda posljednjih je godina dobro upoznala stanje u Hercegovačkoj kustodiji. Znala je da se nalazi na nemirnomu području. Očekivale su se promjene koje bi utjecale i na redovnički franjevački život. U takvim okolnostima mnogo može pridonijeti razborita uprava Kustodije. Toga su bili svjesni i članovi Kustodije. Zbog toga je fra Filip Čutura, župnik u Posušju, prije imenovanja službenoga pohoditelja, pisao generalu Reda da službenim pohoditeljem ne imenuje fra Paškala Buco-

---

²⁵² Usp. *Schematismus topographico-historicus... pro anno 1873.*, 231.-233.; Šematsizam Hercegovačke franjevačke provincije... 1977., 132.-135.

²⁵³ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298., f. 195r.

njića, jer bi mu to bila zapreka da ga izaberu kustodom, a Kustodija u ono doba nije nikoga imala sposobnijega za kustoda.²⁵⁴

1. *Izbor*. General Reda fra Bernardin a Portu Romatino (Portogruaro) imenovao je 12. ožujka 1874. za službenog pohoditelja Kustodije fra Nikolju Šimovića, člana Kustodije. Fra Nikola je službeno posjetio Kustodiju, kako je to propisano, i nakon posjeta podnio izvještaj i zatražio dopuštenje da održi kapitol. General je odobrio izvještaj, dopustio da se održi kapitol za izbor nove uprave, ali je zatražio da novi kustod ne vrši dužnost dok ne dobije potvrdu. Na temelju je toga odobrenja fra Nikola održao 31. svibnja 1874. kapitol i na njemu izabrao novu upravu Kustodije. Za kustoda je izabran fra Paškal Buconjić, tada župnik u Drinovcima, a za definitore izabrani su: fra Petar Kordić, fra Lujo Radoš, fra Ante Karačić i fra Marijan Zovko.²⁵⁵

Službeni pohoditelj fra Nikola Šimović brzojavno je saopćio generalu izbor nove uprave u Kustodiji. General je izbor brzojavno odobrio, a ispravu o tomu napisao je 23. lipnja 1874.²⁵⁶

General Reda čestitajući Buconjiću na izboru preporučio mu je dvije stvari: da nastoji poboljšati redovnički život u Kustodiji i da izbjegava razmirice s apostolskim vikarom biskupom Kraljevićem.²⁵⁷

2. *Početak upravljanja*. Fra Paškal Buconjić počeo je svoju službu kustoda s velikim pouzdanjem i dobrom voljom. A da bi nešto stvarno mogao poduzeti i izvršiti, morao je bolje upoznati braću, saslušati njihove potrebe i želje i istom onda nešto početi. Stoga je prije svega odlučio posjetiti svu braću, upoznati njihove potrebe i očekivanja, od svakoga čuti kako gleda na franjevački život, što bi u tomu trebalo unaprijediti, a što ispraviti.

Kada je prošao Kustodiju i sa svima razgovarao, zatražio je od generala dopuštenje da održi godišnji sastanak Kustodije. General je dao traženo dopuštenje 29. prosinca 1874. a kustod Buconjić pismom, od 29. ožujka 1875. nazvao je sastanak Kustodije za 29. travnja 1875.²⁵⁸

---

²⁵⁴ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 297., f. 377r.

²⁵⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 188.; Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 297., f. 494r.

²⁵⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 189.

²⁵⁷ Generalni arhiv Reda, SK 297., f. 498v.

²⁵⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 189.-190.

3. Posjet cara Franje Josipa I. Južnoj Hrvatskoj. Malo prije nego su hercegovački franjevci održali svoj najavljeni godišnji sastanak austrougarski car Franjo Josip I. posjetio je Južnu Hrvatsku. Na svomu putu, koji se odvijao prema predviđenom planu, primao je pojedina izaslanstva u mjestima od Sinja do Kotora. Taj posjet pobudio je veliko zanimanje među stanovništvom Bosne i Hercegovine. Među katolicima javilo se neko uvjerenje da će taj carev posjet, ako im ne donese posvemašnju slobodu, olakšati njihovo stanje pod turskom vlašću.

Katolički svećenici Bosne i Hercegovine smatrali su taj posjet zgodnom prigodom zahvaliti caru za svu pomoć, koju je dotada iskazivao crkvenim ljudima i ustanovama, i zamoliti ga da ni ubuduće ne bi zaboravio bosanskohercegovačke katolike.

Na pograničnu postaju u Sinju došla su 18. travnja tri franjevca lipjanjskoga samostana pozdraviti cara. To su bili: gvardijan fra Andeo Ćurić, fra Lovro Karaula i fra Mijo Marijanović. Oni su očitovali caru potrebe i želje bosanskih katolika.

U Imotskomu je 24. travnja dočekalo cara 9 hercegovačkih franjevaca koje je predvodio kustod fra Paškal Buconjić i koji je caru zahvalio za sva dobročinstva, preporučio se i za budućnost i zamolio ga da bi pomogao dovršiti sjemenište na Humcu. Zanimljivo je da je u dodatku svoje pisane predstavke caru preporučio da bi nešto učinio za isušenje Imotskoga polja prokopom brda kraj Ploca.²⁵⁹

4. Hercegovački ustank god. 1875. Napetost između stanovništva u Bosni i Hercegovini bila je očita od početka stoljeća. Uzroci su bili razni. Kršćanskemu stanovništu posebno su bili nesnosni različiti nameti, koje su turski redarstvenici nastojali svakako unovčiti. To je bilo napose očito sredinom stoljeća, kada je državna politika Srbije i Crne Gore nastojala da bi zaposjela Bosnu i Hercegovinu. Dok je bilo tako veoma napeto stanje, car Franjo Josip posjetio je Južnu Hrvatsku god. 1875. Siromašnom kršćanskom puku u Bosni i Hercegovini taj je posjet bio znak da sloboda nije tako daleko.

U to doba turska vlast pravila je cestu od Sarajeva prema Mostaru, u Jablanici i Selakovcu. Kršćanski puk je besplatno radio. U lipnju god. 1875. turski su redarstvenici došli među katolike jugoistočne Hercegovine da bi kupili radnike za gradnju spomenute ceste. Ljudi su se žestoko

---

²⁵⁹ A. Nikić, *Hercegovački ustank 1875.*, Mostar - Veljaci 1995., gdje se na str. 90. nalazi slika pisane predstavke kustoda Buconjića, koju je napisao 22. travnja 1875., a koju je 24. travnja predao caru.

oprli tim zahtjevima redarstvenika i prijeteći silom otjerali ih. Budući da su kršćani bili svjesni da to ne će olako proći, zauzmu prolaze, da bi se mogli oprijeti turskim redarstvenicima, ako bi ih u većem broju ponovno došlo. Bilo je jasno da nastaje novo doba, koje se ne će mirno riješiti. U jednomu času bila je na nogama cijela Hercegovina, posebno ona s istočne strane Neretve.

Turska vlast nastojala je umiriti narod preko crkvenih vlasti. Lazar Lazarević, župnik u Stocu i vikar Trebinjske biskupije, na zahtjev turske vlasti otisao je među pobunjenike, ali nije ih uspio nagovoriti. Stoga se nije usudio vratiti u svoju župu, nego je ostavio i župu i Biskupiju. Otišao je 1. srpnja 1875. u Dubrovnik. I drugi svećenici Trebinjske biskupije ostavili su svoje župe pa nijedan svećenik nije ostao u Biskupiji. Stjepan Putica, župnik Dubrava, otisao je iz župe 16. srpnja i koncem mjeseca bio u Metkoviću, na austrijskomu području. Tu su došli i Nikola Lazarević, župnik Hrasna, i fra Horacije Torino, župnik Doljana. K njima je prebjeglo mnogo ljudi iz Gabele, Hrasna, Gradca, Trebimnje i Ravna.²⁶⁰

Turci su i od fra Andjela Kraljevića zahtjevali da bi on držao u miru svoje vjernike u Vikarijatu. Fra Andeo je bio svjestan da je položaj težak i da bi svaki ustanak bio besmislen i opasan, pa je uvjerio sve da je najbolje sačuvati mir. Stoga na području hercegovačkoga Apostolskog vikarijata nije bilo pobune, samo su seljaci morali davati svoje konje i druge potrepštine za vojsku. Inače su turske vlasti budno pazile da ne bi tko što učinio protiv njih. Olako su sumnjale i vidjele pobunjenike i ondje gdje ih nije bilo.

U Veljacima bio je župnik fra Paško Ćužić. Turci su na nj sumnjali da je pristaša pobunjenika. Da bi izbjegao neprilike morao je otići iz Veljaka na Široki Brijeg a odanle za župnika u Drežnicu.²⁶¹

Župnik Klobuka fra Pavo Petrović je također bio u neprilici. I on je bio sumnjičen da je pristaša ustanka. Očito je da mu nisu mogli ništa stvarno prigovoriti. Ali i sumnja je mogla biti opasna za njegov život. Stoga je iz Klobuka otisao u Stilja, kraj Vrgorca, gdje je živio njegov djed, a odatle je otišao u Dubrovnik, odakle je, 6. prosinca 1875., javio generalu Redu o svomu položaju.²⁶²

Europskim vlastima, koje su pratile stanje u Bosni i Hercegovini, bilo je jasno da bi to mogao biti početak krvavih borba za koje se teško

²⁶⁰ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 450r-451r.

²⁶¹ Generalni arhiv Reda u Rimu, *SK 297.*, f. 630r-632r.

²⁶² Isto mj., f. 610r.

moglo predvidjeti kako će završiti. Zbog toga su se tri velevlasti Njemačka, Austrija i Rusija sastale u Beču, u kolovozu 1875., da bi razmotrile stanje i kako bi vidjele što bi trebalo učiniti kako bi se razmirice mirno riješile. U Hercegovinu odluče poslati konzule da oni ondje posreduju između kršćana i turske vlasti. Turska je vlast prihvatile prijedlog triju velevlasti i na čelu izaslanstva poslala Server pašu kako bi se dogovarao s ustanicima i konzulima. Početkom rujna došlo je u Mostar 6 konzula velikih sila (engleski, njemački, ruski, austrijski, talijanski i francuski) koji su proučavali prilike i viječali da bi se napetosti riješile.

Za taj sastanak konzula franjevački kustod fra Paškal Buconjić napisao je na talijanskemu jeziku *Un cennio semplice sui gravami, causa principale dell'insurrezione delle popolazioni cristiane*, u kojemu iznosi da su u prvomu redu različiti nameti, koje kršćani moraju davati turskim moćnicima, potaknuli ustank.²⁶³

Usprkos različitim nastojanjima, da se vrati mir u Bosnu i Hercegovinu, borbe su se iz dana u dan povećavale. Prije svega zbog toga što su se u pobunu umiješale Srbija i Crna Gora. Srbija je, naime, ozbiljno odlučila, uz pomoć diplomacije, pripojiti Bosnu, a Crna Gora Hercegovinu. Kada je biskup fra Andeo Kraljević saznao za namjeru tih državica, poslao je 7. srpnja 1876. brzojav turskoj Vladi u Carigrad, u kojem otvorenno izjavljuje da se katolici Bosne i Hercegovine, ako bi ih turska uprava morala napustiti, ne žele pripojiti ni Srbiji ni Crnoj Gori, nego bi se radije ujedinili s Austrijskim carstvom, s kojim su u prošlosti bili povezani mnogobrojnim moralnim i materijalnim koristima.²⁶⁴

Kustod Buconjić u takvim je prilikama započeo svoju službu posjetom svoj braći. Nakon posjeta zatražio je od generala Reda da održi prvu godišnju skupštinu uprave, koja se i održala na Širokom Brijegu 29. travnja 1875. Na tomu sastanku određeno je da 1. rujna 1875. na Humcu započne škola za sjemeništarce, a odlučili su na Humac prenijeti i novicijat. Stoga je trebalo zamoliti generala da sjemenište na Humcu proglaši samostanom. To je Buconjić učinio pismom od 29. travnja 1875.,²⁶⁵ a General Reda je toj molbi udovoljio proglašavajući 5. ožujka 1876., humačko sjemenište samostanom ("in formalem conventum novitia-

²⁶³ A. Nikić, *Hercegovački ustanci 1875.*, Mostar - Veljaci 1995.

²⁶⁴ Arhiv Propagande, SC Bosnia, sv. 16., f. 564r.

²⁶⁵ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 297., f. 570r.

tus").²⁶⁶ Poslije se, za vrijeme hercegovačkoga ustanka (1875.-1878.), fra Paškal Buconjić nalazio u nezavidnu položaju. Turci su njegov posjet caru Franji Josipu I. gledali kao izdaju, jer su držali da je tada o njima širio loše vijesti. Općenito se među katoličkim pukom govorilo da su mu Turci odlučili postaviti kakvu zamku i usmrтiti ga. Njegovi prijatelji s različitih strana pisali su mu da se čuva. Naročito ga je uznemirio savjet fra Grge Martića iz Sarajeva da se čuva i kave koju bi mu netko pružio, jer bi mogla biti pomiješana s otrovom.²⁶⁷

Fra Paškal Buconjić bio je uvjeren da ne smije odbaciti prijateljske savjete. Stoga je odlučio u svakoj prigodi biti razborit. Svoje je sjedište prenio na Humac, jer se ondje smatrao sakriveniji i sigurniji. Za nekoliko mjeseci nije izlazio iz samostana, a i poslije je budno pazio kamo ide i koga bi mogao na putu susresti, da ga ne bi napao ili na putu smetao.

U takvim je prilikama fra Paškal Buconjić samo donekle mogao vršiti svoju službu. Ni sljedeće godine nije mogao službeno posjetiti braću nego je tražio od generala Reda dopuštenje da i bez posjeta održi godišnji sastanak uprave. Dobivši dopuštenje, pismom od 34. travnja 1876., sazvao je sastanak uprave, koji se održao na Humcu 1. svibnja te godine. Generalu Reda poslao je izvješće o održanu sastanku i ujedno ga upozorio da je sljedeće godine treća godina njegove službe, kada prema odredbama Reda general osobno treba službeno pohoditi Kustodiju ili za to poslati svoga zamjenika.²⁶⁸

5. *Apostolski pohod*. Od god. 1870. biskup Kraljević kao da je promjenio svoju narav. Postao je osjetljiv, nestalan u svojim odredbama i gotovo svadljiv u ponašanju. To se posebno osjetilo za vrijeme službe kustoda fra Andrije Karačića (1871.-1874.). Njih su dvojica u upravljanju imali nekih razmirica koje je život nametao, ali sve su ipak riješili bez velikih posljedica. Najosjetljiviji prigovor, koji se među franjevcima širio, bio je da biskup ne daje dovoljno iz milostinje, koju je primao za dogradnju sjemeništa na Humcu. Ali taj je prigovor bio više manje potajan dok nije tiskan *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Cu-*

---

²⁶⁶ Isto mj., f. 643r.

²⁶⁷ I. Milićević, *U Ravnom prije 330 i prije 60 godina*. U: *Napredak*, kalendar, sv. 25. (1935.), 195.

²⁶⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 190.

*stodiae provincialis franciscanico missionariae in Herzegovina pro anno Domini
1873.*²⁶⁹

Gornji je šematizam pripravio fra Petar Bakula, koji je morao, kako je to već spomenuto, otići na liječenje i nakon toga, 2. listopada 1873., umro, prije nego je šematizam tiskan. A kada je tiskan, uvjerljivo se govorilo da je biskup Kraljević Bakulin spis tu i tamo promijenio, napose što se tiče novčanih priloga dobivenih od različitih darovatelja za Hercegovačku misiju. Upravo zbog toga uprava Hercegovačke franjevačke kustodije nije htjela uzeti nijednoga primjerka toga šematizma, jer je smatrala da je u njemu netočno upisana podjela novca.²⁷⁰

Razmirice između biskupa Kraljevića i franjevačke uprave pojavile su se za vrijeme službe fra Andrije Karačića, a za vrijeme službe fra Paškala Buconjića došle su do vrhunca. Ponašanje biskupa Kraljevića činilo se neshvatljivim i malo opravdanim. On je bio glavni nosilac franjevačkoga života i rada od početka Kustodije a hercegovačka se franjevačka zajednica uglavnom stvarala i odgajala prema njegovim zamislima i nastojanjima pa je iznenadivalo njegovo novo držanje. Istina, čovjek se kroz život može mijenjati, stjecati iskustva i dolaziti do drukčijih uvjerenja, ali je u njegovu životu teško bilo naći razlog za te promjene.

Gledajući na njegov rad i okolnosti u kojima se on razvijao, ne možemo se oteti dojmu da je razlog toga njegova novog držanja prema Franjevačkoj kustodiji u Hercegovini bio don Ivan Musić.

Don Ivan Musić rodio se u Klobuku 24. prosinca 1848. Bio je sin sestre biskupa Kraljevića. Kao dijete otišao je na Široki Brijeg učiti za franjevca. Franjevačko odijelo obukao je 31. siječnja 1863. uzevši ime Šimun, kada je njegov ujak bio starješina hercegovačkih franjevac. Dakle, franjevačko odijelo primio je od njega. Kao franjevački klerik, s drugih 7 klerika, pobjegao je u noći 12. rujna 1868. iz samostana i zaputio se prema Srbiji, kako smo već gore spominjali. Uhvatili su ga turski oružnici i vratili. Francuski konzul iz Sarajeva poslao ga je u Carigrad, zajedno s drugim klerikom Petrom Božićem, da uči medicinu.

²⁶⁹ Tiskan: *Mostar, typis Missionis Cathol. in Herzegovina 1873.*

²⁷⁰ General Reda pitao je od kustoda Buconjića jedan primjerak toga šematizma. Buconjić mu je odgovorio 15. srpnja 1879. da nema nijednoga primjerka navodeći razlog: "... nam ille schematismus reiectus fuit a custodia ob errores et quaedam falsa in ipso, ideo nos nec exemplaria voluimus quae omnia penes nostrum episcopum et typographum Milićević remanserunt." (Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298., f. 195r).

U Carigradu nije dugo ostao. Biskup Kraljević tražio je 20. ožujka 1870., kada je bio u Rimu na koncilu, za njih obojicu besplatnu kartu da se mogu brodom vratiti u Rim i ondje učiti bogosloviju.²⁷¹ Musić je otišao u Ostrogon, ondje učio bogosloviju i bio zaređen za svećenika.²⁷²

Kada je Musić postao svećenik, došao je k ujaku upitati ga što bi dalje radio. Biskup Kraljević nije ga mogao zaposliti u svojoj Biskupiji, jer su u njoj sve župe osnovali i držali franjevci. Stoga ga je poslao, s preporukom, dubrovačkomu nadbiskupu da ga primi u Trebinjsku biskupiju. Kada je Musić podnio molbu dubrovačkomu nadbiskupu, onaj se malo začudio zašto ga biskup Kraljević ne primi u svoju Biskupiju. A kada mu je on odgovorio da ne može, jer su u Biskupiji njegova ujaka župnici samo franjevci, dubrovački je nadbiskup, kako piše, 20. studenog 1874., primio Musića i imenovao ga župnikom u župi Ravnu.²⁷³

Upravo u to doba, 4. listopada 1874., biskup je Kraljević pisao Propagandi da je biskupu ograničena vlast u misijama gdje franjevci imaju svoje zakonite starještine, jer se franjevci brinu za svećenstvo, odgajaju nove svećenike, raspoređuju tko će što raditi, predlažu biskupu župnike, a biskup ih može samo odobriti ili odbaciti.²⁷⁴

Ubrzo nakon što je don Ivan Musić postao župnik u Ravnu, u Hercegovini, s lijeve strane Neretve, buknuo je ustanački pokret. Biskup je Kraljević budno pazio da njegovi vjernici, s desne strane Neretve, ostanu mirni, jer je smatrao da ne bi bilo razumno pobuniti se bez oružja protiv naoružane turske vojske. Ali dok je on uspješno nagovarao ljudi s desne strane Neretve da ostanu mirni, s lijeve je strane Neretve pobuna izdana u dan bila jača, a na čelu pobune bio je njegov sestrić don Ivan Musić. Biskupu je Kraljeviću bilo žao što nije mogao spasiti svoga sestrića, kojega je, zapravo, on poslao u sjemenište i poslije nagovorio da postane svećenik. Da ga je kao biskup mogao primiti u svoju Biskupiju, njegov završetak ne bi bio tako tragičan.²⁷⁵

---

²⁷¹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 92r.

²⁷² Usp. V. Kosir, *Vojvoda don Ivan Musić*. U: *Kršni žavičaj*, 7. (1974.), 45.-49.

²⁷³ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 388rv.

²⁷⁴ "In misionibus ubi Franciscani habent legitimos suos superiores episcoporum valde limitata est potestas. Episcopi est solumodo benedicere et santificare et parochos a superioribus diversis paroeciis propositos examinare, approbare vel iustis ex causis rejicere." (Isto mj., f. 394r-395r).

²⁷⁵ Usp. B. Pandžić, *Biskup Andeo Kraljević i hercegovački ustanački 1875.-1878.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 10. (1977.), 36.-38.

Druga stvar koja je biskupa Kraljevića osobito uvrijedila je optužba da nerazborito i rastrošno troši novac koji dobiva za uzdržavanje Hercegovačke misije. Ta je Misija bila siromašna i mogla se uzdržavati samo milostinjom koju je primala iz tuđine. Glavni prilozi pristizali su od lionske ustanove za raširenje vjere, koja je do god. 1867. slala godišnje 4.000 franaka, a poslije 12.000 franaka.

Od vremena do vremena davao je svoj doprinos i turski sultan. Dao je zemljište za gradnju crkve u Mostaru i 2.500 forinta pomoći. Sultan je dao i 3.000 forinta za izgradnju škole u Mostaru.

U posljednje je doba Hercegovačku misiju potpomagao austrijski car. Na molbu biskupa Kraljevića, kada je god. 1872. bio u Beču i zamolio cara Franju Josipa I. da bi pomogao hercegovačke svećenike, car mu je dao po 100 forinta za svakoga župnika. Tada je car dao i za tri nove župe: Rasno, Klobuk i Duvno po 2.000 forinta. Osim toga je biskup Kraljević god. 1872. osnovao malu nabožnu zakladu (*Mons pietatis*) za koju mu je car dao 8.000 forinta, da bi kršćani mogli s malim kamata-ma uzeti novac i otkupiti zemljište od Turaka.

Premda milostinje koju je Hercegovačka misija dobivala nije bilo mnogo, ipak je bilo dosta da bi zadovoljilo najnužnije potrebe. Biskup Kraljević trošio je prema svojoj uviđavnosti, posebno onu milostinju koja je dolazila iz Francuske. Događalo se katkada da novac nije utrošen za ono za što je poslan. Upravo zbog toga su neki nepotpisano optužili biskupa bečkoj vladi da uzalud troši novac, da ga daje Turcima, budući da je turkofil, prijatelj Turaka. To je nepotpisano pismo bečko Ministarstvo poslalo svomu konzulu u Mostaru Pavlu Relji.

Biskup Kraljević je od austrijskoga konzula u Mostaru doznao za to nepotpisano pismo. O njemu je upozorio upravu Kustodije, savjetujući joj da izjavi da ništa ne zna o tomu nepotpisanu pismu. Uprava se Kustodije ogradiла od toga klevetničkog pisma, koje je bilo na štetu Misije. Ujedno je nadodala da nije teško pobiti to lažno i klevetničko pismo iznoseći točne račune. Taj je odgovor biskupa žestoko razlutio pa je on već 19. veljače 1877. zatražio apostolskoga vizitatora.²⁷⁶

²⁷⁶ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 692r-694r, f. 734r-735r. Biskup Kraljević 28. siječnja 1877. tuži se na kustoda Buconjića da previše traži za sjemenište na Humcu, koje prima od turske vlade 1.000 forinta, od bečke Vlade 700 forinta, od Društva Bezgrješnoga Začeća 400 forinta, od Društva sv. Ladislava, iz Madžarske, 400, a on je dao 500 forinta. Tuži se da je sjemenište preveliko, jer nije više ni Bečko sveučilište. "Ad quid 60 cubicula in quo ad sumnum triginta personae habitabunt" nadodaje govoreći o veličini humačkog sjemeništa (Gene-

Kada je Propaganda dobila optužbu biskupa Kraljevića, poslala ju je 21. ožujka 1877. generalu Franjevačkoga reda Bernardinu da Portogruaro da čuje njegovo mišljenje. Pročitavši pismo biskupa Kraljevića, general je dobio mučan dojam. Bio je uvjeren da su neke njegove optužbe neistinite, druge pretjerane, a treće neshvatljive. Poznavao je osobno kustoda fra Paškala Buconjića, njegov redovnički život i njegov rad, pa se nije mogao složiti s Kraljevićevim sudom o Buconjiću. Kraljević je smatrao Buconjića oholim i častohlepnim. Posebno mu je zamjerao što je pomagao fra Petra Kordića. God. 1865. Kordić je bio službeni pohoditelj Kustodije. Kada je pohodio mjesta i fratre, poslao je izvještaj u Rim a General ga je imenovao kustodom na nagovor fra Paškala Buconjića, koji je tada bio profesor u Rimu. A god. 1868. službeni pohoditelj bio je Buconjić a on je Kordića ponovno izabrao za kustoda.²⁷⁷

Biskup je Kraljević prigovorio Buconjiću da se slabo brine za župe. Kao primjer naveo je župu Drežnicu. Ondje je 16. siječnja umro župnik, a on 29. veljače nije još predložio nasljednika.²⁷⁸

U svomu je pismu biskup Kraljević optužio hercegovačke franjevce župnike da silom ubiru redovinu prigodom uskrsne pričesti.²⁷⁹

General je bio iznenađen što je Kraljević, tražeći apostolskoga vizitatora, predložio da se za to imenuje koji kanonik Sv. Jeronima u Rimu, a njemu je prije koji mjesec, kada ga je susreo u Vrgorcu i s njime razgovarao o mogućemu apostolskom pohoditelju za Hercegovinu, tražio da se ne imenuje nijedan Slaven, a sada traži kojega kanonika Sv. Jeronima, premda je poznato da su kanonici Sv. Jeronima svi Slaveni. General je predložio pomoćnoga splitskog biskupa u Makarskoj Kažimira Forlanija.²⁸⁰

---

ralni arhiv Reda u Rimu, SK 298, f.2r). Malo kasnije, 30. ožujka 1877., kustod Buconjić zatražio je apostolskog vizitatora. Naveo je za to 13 razloga. Prvi razlog jest slijedeći: "Quia semper magis magisque certus fio episcopum nostrum, ex quodam insensato odio quod habet in nos, iam a longe plus minusve eo animum intendisse ut, obstacula parando ac renitentes agendi modo confo-vendo, sub finem tandem triennii nostri nos ac honorem nostrum ictu profundiori et acerbiori feriret." (Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298., f. 70r-71r)

²⁷⁷ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16, f. 694r.

²⁷⁸ Isto mj., f. 874r-875r.

²⁷⁹ Isto mj., f. 693r, f. 874r-875r.

²⁸⁰ Isto mj., f. 686r-691v; Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298.,f. 81r-86r.

Kada je Propaganda čula mišljenje generala Franjevačkoga reda nakon duljega razmišljanja i savjetovanja imenovala je 23. prosinca 1877. Kažimira Forlanija apostolskim pohoditeljem u Hercegovini.²⁸¹

Imenovan za apostolskoga vizitatora u Hercegovini, biskup Forlani se, u veljači 1878. spremio na put. Trinaestoga veljače bio je u Metkoviću, a došao je u Mostar 21. veljače te godine,²⁸² gdje se zadržao nekoliko dana, a onda je prešao u samostan na Široki Brijeg. Razgovarao je sa svima franjevcima i htio upoznati pravo stanje stvari, više manje slijedeći optužbe biskupa Kraljevića. Kada je imao jasan pogled na sve stvari koje je trebao ispitati, vratio se u Makarsku i ondje sastavio izvještaj, koji je potpisao 26. svibnja 1878.²⁸³

Izvještaj biskupa Forlanija bio je iscrpan, uzeo je u obzir sve optužbe za koje je čuo, o svima je razborito sudio i predložio što bi se trebalo poduzeti da se razmirice izglade i da do njih više ne dođe.

On prije svega preporučuje da se biskup Kraljević vlada opreznije, da surađuje s upravom Franjevačke kustodije i da se drži onoga što bude zajednički dogovoren. Smatra da je glavni razlog nesuglasicâ biskup Kraljević, njegov nesigurni i neodređeni rad, katkada bez obzira na zakon i na dogovor, koji je imao s upravom Kustodije, a osobito njegovo netočno bilježenje primitaka i izdataka. Stoga je preporučio da biskup točno i redovito naznačuje milostinju koju je dobio i komu ju je dao. Istaknuo je da treba dovršiti samostan na Humcu, gdje se odgajaju budući svećenici. U sjemeništu je našao 10 klerika i 4 sjemeništarca. A za potrebe Apostolskoga vikarijata, koji ima oko 60.000 katolika, trebalo bi imati 30 klerika. Vikariat ima oko 40 svećenika, a 27 župa, od kojih bi neke trebalo podijeliti. Stoga u sjemenište treba primati više svećeničkih pripravnika. Više svećenika trebat će ne samo zbog dušobrižničkih potreba nego i za otvorenje škola za narod, kojih nema. Da bi milostinja, poslana za odgoj novih svećenika, bila što bolje iskorištena, predložio je da se ona šalje izravno upravi sjemeništa na Humcu.

Osim toga, da bi se što bolje osigurala budućnost Franjevačke misije u Hercegovini, misli da bi među vjerovjesnicima trebalo što bolje unaprijeđivati znanje i pobožnost.

---

²⁸¹ Generalni arhiv Reda u Rimu, *SK 298.*, f. 124r.

²⁸² Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 769r.

²⁸³ Isto mj., f. 856r- 879r nalazi se izvještaj koji je biskup Forlani poslao Propagandi.

Da bi se osiguralo znanje bilo bi dobro uvesti ispite prigodom postavljanja župnika. Osim toga bilo bi korisno kad god u godini držati predavanja o dušobrižništvu. A za ojačanje pobožnosti dobro bi došle duhovne vježbe, koje bi se držale u određeno vrijeme u godini.²⁸⁴

Biskup je Forlani završio pohod i otiašao kući. I franjevci i biskup očekivali su što će biti nakon toga. Čini se da je biskupu Kraljeviću to čekanje bilo pomalo nesnosno. Stoga je u rujnu 1878. otiašao u Beč zatražiti od nuncija pomoć koju je svake godine primao i da mu iznese svoje mišljenje o uređenju Hercegovačkoga vikarijata. O svomu putu u Beč obavijestio je 16. listopada 1878. prefekta Propagande. Izvješće da je rekao nunciju u Beču da apostolski vikari u misijama ne mogu imati mira bez svoga klera. Apostolski vikar u misijama gdje franjevci imaju svoje starještine "*nihil amplius iuris habet nisi ordinare, consecrare, parochos approbare propositos a superiore, quos pro lubitu deponit*". Moli prefekta da bi se zauzeo kod Svetе Stolice da bi se Mostar proglašio biskupskim sjedištem s običnim pravima. Franjevci mogu zadržati župe koje su dosada imali. Budući da u Mostar doseljava mnogo ljudi, mogle bi se osnovati nove župe i njih dati svjetovnim svećenicima.²⁸⁵

V. Hercegovačka kustodija pod austrougarskom vlašću (1878. - 1892.)

Odlukom Berlinskoga kongresa od 13. srpnja 1878. Austro-Ugarska monarhija zauzela je Bosnu i Hercegovinu. Tim zauzećem one su stvarno postale pokrajine Austro-Ugarskoga carstva, pa su svoj život malo po-malo, u građanskому i u crkvenom pogledu, morale urediti po uzoru na druge pokrajine toga Carstva. Premda su franjevci s veseljem primili kršćansku upravu, ubrzano su uvidjeli da im ona nosi i neugodne stvari.

1. Dolazak austrougarske vlasti u Hercegovinu

Austro-Ugarska je monarhija ubrzano ispunila odredbu Berlinskoga kongresa, kojom joj je bilo povjereno zaposjesti Bosnu i Hercegovinu i njima upravljati.

Austro-ugarska vojska, pod zapovjedništvom Steva Jovanovića, unišla je 31. srpnja 1878. na tursko područje kraj Vrgorca, a 2. kolovoza bila

---

²⁸⁴ Isto mj., f. 875r-877v.

²⁸⁵ Isto mj., f. 929rv.

je kraj Ljubuškoga. Kada su muslimani u Mostaru čuli za taj prodor austro-ugarske vojske na područje Turskoga carstva, bili su svjesni da je Mostar glavni cilj te vojske. To je među njima stvorilo ogorčenje i nered. Jedni su smatrali da napadaču treba pružiti otpor do krajnosti, a drugi su govorili da je otpor nemoguć i besmislen pa ne bi bilo pametno opirati se nadmoćnoj vojsci. Zbog toga različitog gledanja na događaje došlo je među muslimanima u Mostaru do međusobnih borba i nemilosrdnih ubojstava. Kada je maršal Stevo Jovanović čuo za te nemire, pošao je s vojskom prema Mostaru. Na putu kraj Čitluka imao je manji okršaj i bez otpora unišao 5. kolovoza u Mostar.²⁸⁶

Katolički puk u Hercegovini je u početku oduševljeno primio austro-ugarsku vojsku, ali se ubrzo razočarao. Dosta se dugo vremena činilo da vlasti uopće nema. Bivša je vlast prestala, a nova nije uspostavljena.

Od austro-ugarske uprave prvi su se pokazali oružnici koji su preuzimali vlast. Stanovnicima u Hercegovini činili su se neodgojeni i bezobzirni. Prema ljudima su se često nečovječno vladali, a katkada su bili pravi progonitelji.

Rad se oružnika očitovao najvidljivije pri kupljenju poreza. Osim toga neobično su pozorno nadgledali da bi saditelji duhana sav duhan predali vlastima. A budući da je vlast duhan slabo plaćala, saditelji duhana nastojali su jedan dio duhana sakriti i prodati ga privatno. S kolikom je strogošću nova vlast progonila krijumčare duhana očituje činjenica da se ona nije ustručavala silom pregledati franjevački samostan na Humcu, jer je sumnjala da su u njemu seljaci čuvali duhan, da bi ga poslije potajno prodali.²⁸⁷

I franjevci su se nemalo iznenadili početnim postupanjem austro-ugarske vlasti prema katoličkomu puku u Hercegovini, a još više kako su se ponašali prema franjevcima. Austro-ugarska je vlada odavno, dok je Bosna i Hercegovina bila pod Turcima, pomagala franjevce da bi mogli izdržati na svojim mjestima usprkos turskim progonima. A sada kada su te pokrajine došle pod njezinu vlast, ukinute su im sve povlastice koje su im Turci dali. U prvomu redu više nisu bili oslobođeni od poreza od kojega su bili oslobođeni pod turskom vlašću. Osim toga ukinuti su im svi novčani darovi, koje je župnicima u Hercegovini od god. 1872. austrijski car stalno davao. Osim toga, budući da više nisu smatrani misionarima,

---

²⁸⁶ M. Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine (1878.)*. Zagreb 1910., 19.-42.

²⁸⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 363., br. 772.

prestali su im dolaziti i drugi darovi koje su prije primali kao misionari od različitih društava, posebno od Društva za raširenje vjere iz Liona.

Tako se austro-ugarska vlast predstavila Hercegovini. U tijeku vremena nastojala je naći prikladnije oblike za upravu u tim pokrajinama, koje su stoljećima živjele pod turskom upravom i zbog toga su imale upravu koja nije odgovarala austro-ugarskomu načinu upravljanja.

2. *Uprava Kustodije u novim okolnostima*

Dok je biskup Kažimir Forlani obavljao pohod Hercegovačke kustodije, bližila se kraju trogodišnja služba kustoda Buconjića. Trebalo je izabrati novoga kustoda. Biskup Forlani upitao je generala Franjevačkoga Reda što bi trebalo činiti. General mu je odgovorio da ne bi bilo uputno imenovati generalnoga vizitatora dok je u Kustodiji apostolski vizitator. Stoga mu je preporučio da on Propagandi predloži ljude za novu upravu i da ona imenuje novu upravu.

Na temelju toga savjeta biskup je Forlani predložio Propagandi novu upravu Kustodije: za kustoda fra Marijana Zovku, a za diskrete: fra Luku Begića, fra Martina Ljubića, fra Martina Mikulića i fra Rafu Radoša. Propaganda je 20. lipnja 1879. izdala ispravu o izboru nove uprave.²⁸⁸

Ispravu o imenovanju nove uprave Buconjić je javno pročitao 4. kolovoza pred zajednicom. Kada je imenovanje pročitano, fra Marijan Zovko je brzozavno dao ostavku zbog bolesti. Budući da je ostavka odbijena, fra Marijan Zovko morao je preuzeti dužnost premda je stvarno bio bolestan.²⁸⁹

Prije nego je fra Marijan dobio vijest da je imenovan za kustoda, umro je 27. srpnja 1879. fra Andeo Kraljević u Konjicu, kamo je otisao pohoditi župu. Zbog sanitarnih razloga njegovo se tijelo nije moglo prenijeti u Mostar nego je pokopano u mjesnom groblju *Musali*.²⁹⁰

Fra Marijan Zovko, premda teška srca, započeo je odvažno svoju službu. To više što mu je dana ne samo dužnost kustoda Franjevačke kustodije nego je, nakon smrti biskupa fra Andela Kraljevića, postao i

---

²⁸⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16l. f. 879rv; Generalni arhiv Reda u Rimu, *SK 298.*, f. 193r; Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 192.

²⁸⁹ Generalni arhiv Reda u Rimu, *SK 298.*, f. 205r.

²⁹⁰ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 17., f. 18rv.

upravitelj Apostolskoga vikarijata dok ne bude imenovan novi apostolski vikar.

Kao prvu dužnost morao je, prema odredbi Kongregacije de Propaganda Fide, od 3. listopada 1852., sazvati svoje diskrete, generalnoga vikara, sve župnike i dušobrižnike da, nakon ozbiljna i savjesna raspravljanja, tajnim glasovanjem izaberu trojicu dostoјnih da naslijede pokojnoga Kraljevića. Sastanak je održan 13. kolovoza na Širokomu Brijegu. Izabrani su: fra Paškal Buconjić s 29 glasova, fra Nikola Šimović sa 17, i fra Lujo Radoš s 12.²⁹¹

Fra Marijan je sazvao sastanak uprave za 18. kolovoza 1879., na kojemu su dogovorene potrebne promjene i imenovanja u Kustodiji. Najvažnija promjena u Kustodiji bila je imenovanje fra Paškala Buconjića za gvardijana humačkoga samostana.²⁹²

Početkom sljedeće godine fra Marijan je započeo pohod braće. Dok je išao od kuće do kuće, došla mu je vijest da je fra Paskal Buconjić postao apostolski vikar u Hercegovini i mađidski biskup. Imenovala ga je Propaganda 22. prosinca 1879., a papa Leon XIII. to je potvrđio 11. siječnja 1880. Posvećen je u Zagrebu 19. ožujka te godine.²⁹³

Izborom fra Paškala Buconjića za apostolskoga vikara prestala je njegova dužnost gvardijana na Humcu. Na sastanku uprave 17. veljače 1880. određeno je da gvardijana na Humcu zamijeni njegov vikar, kao samostanski predsjednik, a za njegova vikara da se imenuje fra Marijan Miletić. Budući da je novoimenovani apostolski vikar biskup fra Paškal Buconjić morao putovati u Beč, Rim i Zagreb, uprava mu je za pratitelja odredila fra Blaža Jerkovića.²⁹⁴

Fra Marijan Zovko je, usprkos svojoj bolesti, nastavio marljivo vršiti svoju dužnost. Posjećivao je braću, svjetovao ih i bodrio da koliko mogu što bolje i savjesnije rade. Sazvao je dva sastanka uprave (3. svibnja 1880. i 5. svibnja 1881.) i na njima dogovorio potrebne promjene osoblja i dao

²⁹¹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 192.-193. Fra Marijan piše isti dan generalu Reda da bi trebalo izabratи Buconjića, jer on odgovara prelaznom razdoblju kada je Hercegovina došla pod austrijsku vlast i sva su pitanja politička, građanska i vjerska neriješena (Generalni arhiv Reda u Rimu, ŠK 298., f. 224r - 225r).

²⁹² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 193.

²⁹³ Usp. M. Premrou, *Serie documentata dei Vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina*. U: *Archivum Franciscanum Historicum*, 22. (1929.), 27.

²⁹⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 194.-195.

potrebne savjete, da bi rad braće što bolje odgovarao novim okolnostima i potrebama povjerenih im vjernika. Nadao se da će godine 1882. doći general osobno ili će poslati svoga zamjenika, pohoditi Kustodiju i izabrati njezinu novu upravu. Međutim već je god. 1881. izbio ustanak pravoslavaca i muslimana protiv Austro-Ugarske monarhije, prije svega zbog novačenja vojnika, koji je trajao i god. 1882. U takvima prilikama general se Reda nije usudio doći u Hercegovinu a niti je mogao poslati svoga zamjenika. Stoga je pisao kustodu Zovki da se službeni posjet odgađa za sljedeću godinu. Umjesto redovnoga kapitula neka se održi izvanredni sastanak Kustodije. Taj je izvanredni sastanak, prema odredbi generala Reda, fra Marijan održao 4. svibnja 1882.²⁹⁵

Konačno je četvrte godine fra Marijanove službe general Reda udovoljio njegovoj želji da završi svoju službu. Generalov delegat fra Andrija Lupori imenovao je 22. travnja 1883. predsjednikom budućega kapitula fra Petra Kordića, tada župnika u Bukovici.²⁹⁶

Na temelju toga naloga je fra Petar Kordić sazvao za 7. svibnja 1883. upravu Kustodije. Na taj dan osim kustoda i 4 definitora došla su i dva gvardijana, fra Mijo Rubić, širokobriješki, i fra Filip Čutura, humački. Za kustoda je izabran fra Luka Begić, a za definitore: fra Franjo Bašadur-Dobretić, fra Blaž Jerković, fra Augustin Zubac i fra Stjepan Vuletić. Za tajnika Provincije izabran je fra Pavo Petrović. Fra Mijo Rubić nastavio je gvardijansku službu na Širokomu Brijegu, a za humačkoga gvardijana imenovan je fra Ante Karačić.²⁹⁷

Dok je fra Marijan Zovko uspješno vodio Kustodiju, u prijelazno doba, koje je nastalo kada je Austro-Ugarska monarhija, prema odredbi Berlinskoga kongresa 1878., zauzela Bosnu i Hercegovinu, kustod fra Luka Begić, rođen 1841., čovjek sigurna redovničkoga uvjerenja, jasno je bio važnost i odgovornost franjevačke zajednice u Hercegovini za Crkvu i narod na području njezina rada u ondanjem novom razdoblju.

Bila je sreća da je fra Luka u svomu radu imao stalnu pomoć i siguran oslon u tadanju mostarskom biskupu fra Paškalu Buconjiću, čovjeku duboke izobrazbe i razboritu vođi Biskupije, koji je odgovorno shvaćao sve pothvate, koje su prilične namećale franjevačkoj zajednici u njegovoj Biskupiji.

---

²⁹⁵ Isto mj., p. 196.-197.

²⁹⁶ Isto mj., p. 198.

²⁹⁷ Isto mj., p. 202.-203.

Biskupa Buconjića nije smetalo što su svećenici njegove Biskupije bili samo redovnici ili gotovo samo redovnici (samo je jedan svjetovni svećenik iz Splitske biskupije, don Klemo Sumić, bio župnik u Drežnici). Premda je u tomu pogledu stanje u njegovoj Biskupiji različito od stanja u drugim biskupijama svijeta, smatrao je da kao Biskup ništa ne gubi ako redovnici, koji su već stoljećima, u teškim vremenima tu radili, nastave i ubuduće svoj dotadanji rad. Pomagao ih je da se dobro odgoje, postanu uzorni svećenici, požrtvovni propovjednici Riječi i djelitelji Božje milosti. Razboriti rad kustoda Begića nastavili su njegovi nasljednici.

3. Napredak u dušobrižništvu

Na izbor novoga kustoda, prema ustaljenu običaju došao je 8. svibnja 1883. biskup Buconjić. Svrha njegova dolaska bila je pozdraviti novu upravu Kustodije i s njom se dogovoriti kako nastaviti zajednički raditi na dobro svih vjernika u Biskupiji.

Upravo prigodom spomenutoga dolaska na Široki Brijeg stvoren je novi plan za što uspješniji dušobrižnički rad u Biskupiji. U dogovoru s upravom Kustodije biskup Buconjić podijelio je 10. svibnja 1883. Mostarsko-duvanjsku biskupiju na pet sljedećih dekanata:

1. *Dekanat mostarski* sa župama: Mostar, Gradnići, Ljuti Dolac, Goranci, Drežnica, Konjic, Glavatičevo.
2. *Dekanat Čabar* sa župama: Gabela, Humac, Veljaci, Klobuk, Čabar.
3. *Dekanat bekijaški* sa župama: Ružići, Drinovci, Gorica, Posušje, Vir.
4. *Dekanat duvanjski* sa župama: Roškopolje, Vinica, Grabovica, Županjac, Šujica, Seonica, Bukovica.
5. *Dekanat Široki Brijeg* sa župama: Široki Brijeg, Rasno, Kočerin, Rakitno, Gradac.

Pismom od 10. svibnja 1883. najavio je tu odluku i naredio župnicima pojedinih dekanata da izaberu osobu koju preporučuju za dekana i da mu jave ime izabranoga dekana da bi ga on mogao imenovati.²⁹⁸

Od vremena do vremena, kada bi to prilike ili potrebe zahtjevale, namećale, mijenjale su se granice pojedinih župa ili su osnivane nove župe, na prijedlog bilo franjevačke uprave bilo biskupa. Obično bi župni-

---

²⁹⁸ Isto mj., sv. 1., p. 210., br. 18.

ci, koji su iz iskustva najprije uvidjeli neku potrebu, na to upozorili upravu Kustodije, koja bi to nakon toga proučila i predložila biskupu određenu promjenu. Kada bi biskup to odobrio, ako se radilo o novoj župi, počelo bi se pripravljati kuću u kojoj bi novi župnik stanovao i gdje bi obavljao svoje vjerske obrede, posebno gdje bi slavio svetu misu. Te su promjene vršene dogovorno, a, naravno, biskup bi ih najavljivao svojom pisanom odredbom.

a) *Cerno*. Kada je god. 1864. od župe Gradnića odvojena župa Čerin, ovo mjesto je pripalo čerinskoj župi. Ali budući da je Cerno bilo bliže humačkoj župi, lakše ga je bilo služiti iz Humca nego iz Čerina. Upravo zbog toga je 10. svibnja 1883. odijeljeno od župe Čerina i pripojeno humačkoj župi.²⁹⁹

b) *Drežnica*. Mostarski župnik fra Nikola Šimović zamolio je 25. svibnja 1883. upravu Kustodije da bi se sela Čitluk, Jasenjani i Grabovica odijelili od mostarske župe i pripojili župi Drežnici, jer je "prevozom na Neretvi" postalo mnogo lakše služiti ta sela iz Drežnice. Uprava Kustodije složila se s tim mišljenjem i 4. kolovoza te godine zamolila biskupa Buconjića da bi tu molbu odobrio i prema njoj postupio. Biskup je to stvarno i učinio 16. kolovoza 1883.³⁰⁰

c) *Vinica*. Franjevačka uprava smatrala je potrebnim uspostaviti novu župu sa sjedištem u Vinici, selu roškopoljske župe. O tomu je raspravljava 7. svibnja 1885. Župa se trebala sastojati od nekoliko sela roškopoljske župe (Vinice, Rošnjača, Mijakova Polja i Pašići) i od nekoliko drugih sela župe Grabovice (Kazaginca, Renjića, Rašeljaka i Liskovače). Za župnu kuću građanska vlast dala je tursku stražarnicu u središtu župe koju je za stanovanje preuređio i pripravio župnik Roškoga Polja fra Andrija Knežević. Za prvoga župnika nove župe imenovan je fra Paško Kvesić.³⁰¹

d) *Posuški Gradac*. Posušje je god. 1887. smatrano prevelikom župom da bi se služila, kao prije, iz jednoga mjesta. O toj se činjenici raspravljalo te godine i na godišnjem sastanku hercegovačke franjevačke uprave. Vjerovatno je to pitanje započeo fra Luka Begić, bivši kustod i tadašnji župnik posuške župe. Na sastanak je došao i biskup Buconjić, koji je 28. travnja 1887. izdao odredbu o uspostavi nove župe sa sjedištem u Posuškomu Gradcu. Nova župa sastojala se od tri sela na istočnom dijelu

²⁹⁹ Isto mj., p. 212., br. 19.; p. 217., br. 14.

³⁰⁰ Isto mj., p. 222.-223., br. 76. Tada je župnik u Drežnici bio svećenik Splitsko-makarske biskupije don Klemo Sumić. (Isto mj., p. 218., br. 46.)

³⁰¹ Isto mj., p. 329., br. 490.; p. 370., br. 891.

Posuškoga polja: Posuškoga Gradca, Broćanca i Batina. Prvim upraviteljem župe imenovan je fra Dominik Šarac, tadanji kapelan posuške župe, koji je dužnost vršio u Posuškomu Gradcu iz Posušja i pripravljao kuću na području nove župe da bi mogao u nju preseliti.³⁰² Za izgradnju te kuće širokobriješki samostan dao je slijedeće godine 100 forinta.³⁰³

e) *Tihaljina*. Stanovnici sela Tihaljine, koje je pripadalo župi Ružićima, zamolili su biskupa Buconjića da bi za njihovo selo osnovao posebnu župu. Biskup je veoma rado pristao na njihovu molbu, jer je stvarno sjedište župe u Ružićima bilo daleko Tihaljčanima. Prigodom godišnje skupštine franjevačke uprave, održane u svibnju 1889., biskup Buconjić, u dogовору с управом Kustodije, izdao je 19. svibnja 1889. odluku o osnivanju župe Tihaljine. Prema toj odluci novu župu Tihaljinu, osim sela Tihaljine, odcijepljene od župe Ružića, činila su sela: Kanice, Koridića Mahala, Zaside i Puteševica s Jabukom.³⁰⁴

f) *Međugorje*. Oko god. 1889. Međugorčani su odlučili tražiti svoju posebnu župu, ali su prije trebali sagraditi župni stan. Međutim, nikako se nisu mogli dogovoriti za mjesto gdje bi gradili taj stan. Stoga su neki zamolili novoizabranoga provincijala fra Nikolu Šimovića da bi on osobno došao razgovarati s ljudima i nagovoriti ih da se slože i izaberu jedno mjesto. Provincijal je došao 8. srpnja 1889. u pratinji fra Bože Ostojića. Pregledali su različita mjesta, koja su bila predlagana, i konačno se složili da se kuća napravi na mjestu zvanu Čilića Lazina, jer je to mjesto bilo približno sredini predviđene župe. Gradnju kuće nadzirao je župnik Gradnić fra Pavo Petrović ili njegov pomoćnik fra Pio Knezović.³⁰⁵

Konačno, kada su sve predradnje bile gotove i kuća za župnika napravljena, biskup je Buconjić izdao 1. svibnja 1892. službenu odluku (dekret) kojom uspostavlja novu župu za sela: Međugorje, Bijakoviće, Šurmance i Vionicu.³⁰⁶

g) *Blagaj*. Sela po Bišću polju, oko staroga Blagaja, su se povećavala. Biskup Buconjić je namjeravao god. 1891. za ta i za brdska sela na istoku od Blagaja osnovati župu da bi imali bliže svećenika i lakše mogli obavljati svoje vjerske dužnosti. Stoga je zamolio upravu Franjevačke

³⁰² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 45., br. 78.

³⁰³ Isto mj., p. 59., br. 130.

³⁰⁴ Isto mj., p. 90., br. 22.

³⁰⁵ Isto mj., p. 139., br. 38. (4).

³⁰⁶ Isto mj., 193., br. 18.

Kustodije da odredi jednoga svećenika koji bi preuzeo tu dužnost. Provincijal fra Nikola Šimović najprije je zamolio fra Filipa Čuturu, pitajući ga bi li on mogao preuzeti upravu nove župe u Blagaju.³⁰⁷ Očito fra Filip nije mogao primiti ponuđenu službu, budući da je kustod Šimović za prvoga župnika u Blagaju imenovao fra Vencela Bašića.³⁰⁸

b) *Vitina*. Dugo se govorilo o potrebi osnivanja jedne župe u sjeverozapadnom dijelu ljubuške kotline sa sjedištem u Vitini. Biskup Buconjić se na to odlučio istom 1895. Od župe Veljaka odijelio je spomenute godine sela: Vitinu, Proboj, Otok i Grabovnik i od njih uspostavio novu, vitinsku župu. Prvi župnik bio je fra Jako Vasilj.³⁰⁹

i) *Grude* Sjeveristočni krajevi imotsko-bekijskoga polja još su uvijek potpadali pod župu Ružiće. Stanovnici toga kraja nastojali su također imati bliže župno sjedište. Biskup je Buconjić odlučio zadovoljiti njihove želje i zahtjeve, pa je 1895. uspostavio neovisnu župu za mjesta od Grudskoga Vrila do Višnjice. Prvi župnik bio je fra Leonardo Radoš.³¹⁰

j) *Glavatičovo*. To se mjesto nalazi na lijevoj strani Neretve, pa ga hercegovačka franjevačka zajednica nije smatrala područjem svoga rada. Ali budući da je sjeverni dio Istočne Hercegovine po odredbi pisma *Ex hac augusta* pripadao Mostarskoj biskupiji, biskup Buconjić brinuo se i za taj dio. Već god. 1882. osnovao je župu Glavatičovo, za malo katolika, koji su se nalazili u tom mjestu i njegovoј okolici, raspršeni među muslimanima i pravoslavcima. Dobio je pomoć od austrijske Vlade i na zgodnu mjestu napravio kuću za svećenika nadajući da će se stanovnici s desne strane obale Neretve lakše naseljivati u ona nenaseljena mjesta ako ondje ima svećenik.³¹¹

Za župnika Glavatičeva, koja je bila župa "caesarei patronatus", i njegovu je župniku Vlada davala novčanu pomoć da bi se u onomu kraju mogao uzdržavati, imenovan je fra Grga Franičević, bosanski franjevac, koji se zbog osobnih razloga trenutno nalazio u Hercegovini te se stavio na raspolaganje biskupu Buconjiću. Budući da je ubrzo s Franičevićem bila nezadovoljna austrijska vlast, on je prešao u Trebinjsku biskupiju. Za

---

³⁰⁷ Isto mj., p. 157., br. 169.

³⁰⁸ Šematizam... 1977., 38.

³⁰⁹ Isto mj., 148.-151.

³¹⁰ Isto mj., 155.

³¹¹ Arhiv Propagande, SC Bosnia, sv. 17., f. 492r.

župnika u Glavatičevu biskup je Buconjić našao fra Andriju Vidovića, bosanskoga franjevca, koji je dugo godina ostao župnik u Glavatičevu.³¹²

)) *Nevesinje*. God. 1631. dogovorom između trebinjskoga i makarskoga biskupa Neretva je određena kao granica tih dviju biskupija. U to doba Trebinjska je biskupija bila svedena na nekoliko sela uz granicu Dubrovačke Republike. Budući da su stanovnici tih sela gonili svoja stada na pašu prema sjeveru, katkada su se i nastanjivali na svojim pašnjacima. Tako se i Trebinjska biskupija širila prema sjeveru.

U XIX. stoljeću katolici su bili naseljeni i u Nevesinju pa su ondje imali svoje groblje. God. 1870. pravoslavci su u katoličkom groblju htjeli napraviti svoju crkvu. Tomu su se usprotivili katolici. Budući da se nisu mogli nagoditi, to je došlo na turski sud (medžlis), na kojem je presuđeno katolicima u korist. Muslimani su bili veoma skloni da ondje dođe katočki svećenik.³¹³

O tim događajima Propagandu je izvjestio dubrovački biskup Vinko Čubranić, upravitelj Trebinjske biskupije, tada na Saboru u Rimu. Na temelju toga izvještaja Propaganda je dubrovačkog biskupa ovlastila 5. travnja te godine, da osnuje župu u Nevesinju. Stoga je biskup Čubranić poslao svoga izaslanika Tomu Jederlinića da ondje ispita prilike i mogućnosti. Toma Jederlinić, u pratnji don Lazara Lazarevića, provikara Trebinjske biskupije, i don Stjepana Putice, župnika Dubrava, otiašao je u Nevesinje 1. svibnja, a vratio se 30. svibnja 1870.³¹⁴

Premda su prilike bile povoljne, istom 1. lipnja 1886. odlučili su osnovati župu za Nevesinje, sa sjedištem u Rotimlji kraj crkve Sv. Jure, a za župnika je imenovan fra Grgo Franičević.³¹⁵

Međutim, nastalo je pravno pitanje je li Nevesinje u Trebinjskoj biskupiji. Prema pismu *Ex hac augusta*, kojim je uspostavljena Mostarska biskupija, granice te nove biskupije dopiru do Novoga Pazara, a nejasno je označena sjeverna granica Trebinjske biskupije. Poslije je utvrđeno da granica između Trebinjske i Mostarske biskupije ide od Bivolja, granicom između stolačkoga i mostarskoga kotara, te granicom između stolačkoga kotara i nevesinjskoga kotara.

---

³¹² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1, p. 350., br. 624.; p. 354., br. 631.

³¹³ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 90r-91r.

³¹⁴ Isto mj., f. 111r-113r.

³¹⁵ Isto mj., sv. 17., f. 552r-553v.

Prema tomu dubrovački biskup nije imao pravo osnovati nevesinjsku župu, pa je god. 1899. biskup Buconjić osnovao župu u Nevesinju. Prvim župnikom imenovan je don Marijan Kelava.³¹⁶

4. Franjevačke škole

Kada su franjevci rodom iz Hercegovine 19. svibnja 1844. otišli iz samostana u Kreševu i krenuli u Hercegovinu, da i ondje prema dopuštenju iz Rima, sagrade novi samostan, s njima su pošla dva novaka i nekoliko sjemeništaraca. Vodio ih je fra Mato Čorić. Došavši u Hercegovinu novaci i sjemeništarci su se smjestili u Mostarskomu Gracu. Za učitelja novaka imenovan je fra Paško Kvesić, a za učitelja sjemeništaraca fra Mato Čorić.³¹⁷

Kada se piše o tomu prijelazu hercegovačkih franjevaca iz Kreševa, najviše se kaže da su svi otišli na Čerigaj i ondje se nastanili. Za novake i sjemeništarce to ne može biti istina, jer su se oni, makar prve godine, nastanili u Mostarskomu Gradcu. Istina, na Čerigaju je župnik za ono vrijeme imao dosta dobru kuću, ali nije mogao primiti više osoba. K njemu je svraćao biskup ili koji drugi fratar, kada bi u blizini nailazio, ali veoma je teško da su kod njega mogli biti i sjemeništarci. Oni su bili u Mostarskomu Gradcu ili u kojoj drugoj župi. A istom god. 1848. mogli su biti smješteni u samostanu na Širokom Brijegu.³¹⁸

Za sjemeništarce sve od početka birao se jedan prikladni svećenik franjevac, koji je posebno nadgledao vladanje sjemeništaraca i poučavao ih neke predmete. Vjerojatno su sjemeništarci poučavani kako se to činilo u Bosni ili možda u Italiji, gdje je taj franjevac završio školu. Narančno da je i uprava franjevačke zajednice pazila na odgoj i pouku, a posebno se o tomu brigao gvardijan samostana. Uglavnom je to bilo prepušteno učitelju, koji je morao imati obzira prema dotadanjoj pripravi sjemeništaraca, od kojih neki prije nisu ništa učili pa nisu znali ni čitati ni

---

³¹⁶ Šematizam... 1977., 68.

³¹⁷ Usp. Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Nastanak kustodije*, sv. 2., f. 3r. Na jednom okružnom pismu biskupa fra Rafe Barišića potpisao se kao župni pomoćnik u Mostarskom Gradcu učitelj sjemeništaraca i drugi učitelj novaka: "Fr. Mato Choric r.v. pomocnik i meshtar dicinji i 2.i (drugi) djacki", a malo poslije, 20. listopada 1844., potpisuje se "cooperator, magister iuvenum et secundarius novitiorum." (Isto mj., f. 37v).

³¹⁸ D. Dragičević, *Prvi izvještaj Franjevačke Velike Gimnazije na Širokom Brijegu*. Mostar 1919., 5.

pisati. Možemo nagađati da je učitelj predavao, kada su djeca bila pravna za to, vjeronauk, hrvatski jezik, latinski jezik, možda talijanski jezik i pjevanje.

Premda se uprava franjevačke zajednice stalno brinula za odgoj i izobrazbu budućih franjevaca, nalazimo zapisano da se franjevačka zajednica za vrijeme kapitula 1862. sustavno pozabavila time i, nakon što je imenovala školskog upravitelja, odredila je:

1. da učitelj marljivo predaje određene predmete, "pensum scholasticum";
2. da se svakoga mjeseca polaže privatni ispit pred ravnateljem;
3. da đaci svakoga tjedna pišu zadaću i predaju je učitelju na ocjenu;
4. da se svakoga trećeg mjeseca polaže javni ispiti pred cijelom redovničkom zajednicom, pred koju će se donijeti i pisani ispiti;
5. da se posebno poučava račun (aritmetika), koji se prije površno predavao;
6. da se pisani zadatci pokažu franjevačkoj upravi, na godišnjemu sastanku.³¹⁹

Na tomu sastanku imenovan je prvi put "studiorum director"³²⁰ koji se poslije katkada zove i "praefectus studiorum".

Do toga vremena novaci bi, nakon položenih zavjeta, obično isli u školu u Italiju. Međutim, zbog tadašnjih političkih prilika u Italiji nisu ih mogli više onamo slati, pa su nakon novicijata morali nastaviti učiti na Širokomu Brijegu. A kada je bio dovršen samostan na Humcu, ondje su, god. 1876., bili premješteni studenti filozofije, odnosno nakon završeno-ga novicijata na Humcu ondje su nastavili studij filozofije. Osim toga je na Humac bio premješten dio sjemeništaraca, da bi se olakšalo samostanu na Širokomu Brijegu.³²¹

Kroz 20 godina prilike su se u Hercegovini mnogo promijenile. Premda su u to doba oni koji su upravljali franjevačkom zajednicom pazili i na školstvo, na redovitomu kapitulu, koji se održao 10. svibnja 1883., novo je starještinstvo smatralo potrebnim ispitati stanje školstva u Kustodiji i vidjeti da li bi se ono moglo poboljšati. Štoviše, ustanovljeno je posebno Vijeće od 6 osoba (fra Franjo Dobretić, fra Augustin Zubac, fra Pavo Petrović, fra Lujo Radoš, fra Nikola Šimović i fra Jerko Ljubić)

---

³¹⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 121.-122.

³²⁰ Isto mj., p. 115.

³²¹ Usp. Isto mj., p. 170.

da bi proučilo hercegovačko školstvo i dalo savjete da bi se ono moglo unaprijediti.

Očito na temelju preporuka i savjeta toga Vijeća slijedeće je godine uprava Franjevačke kustodije dala novi oblik tadanjemu franjevačkom školstvu u Hercegovini. Određeno je da se za izobrazbu franjevačkih sjemeništaraca uvede prava gimnazija, koja će preuzeti zagrebački nastavni program.

Budući da su dotada katkada primali i djecu koja nisu znala ni čitati ni pisati, 8. svibnja 1884. određeno je da se ubuduće ne primaju djeca od 11-12 godina, koja nisu prije ništa učila.

Ipak zadržana je pučka škola od tri godine. Dijete koje nije uspjevalo završiti pučku školu u te tri godine trebalo je biti otpušteno. Nakon osnovne škole dolazila je gimnazija, koja je trajala 6 godina: tri godine prije novicijata, novicijat i nakon novicijata 2 godine filozofije.

U školi su bili predmeti koji su predavani u zagrebačkim gimnazijama. Dnevno je bilo više predavanja. Svako je predavanje trajalo jedan sat. Nakon svakoga sata, prije nego bi započeo drugi, bio je odmor od četvrt sata. Ispiti su se održavali dvaput godišnje, kako se to činilo i u zagrebačkim gimnazijama.³²²

Otkada je godina novicijata prenijeta na Humac, vidjelo se da je iz toga samostana bolje premjestiti sjemeništarce. Od god. 1889. svi su sjemeništarci bili na Širokomu Brijegu. Na Humcu su, nakon novicijata, ostajali privremeno zavjetovani klerici i 2 godine učili filozofiju. Studenti bogoslovije, ako nisu mogli otići u inozemstvo, nastavili bi učiti na Širokomu Brijegu.³²³ Od god. 1895. oni su smješteni u novi samostan u Mostaru.³²⁴

5. Novi samostan u Mostaru

Kad je Austrija 1878. zauzela Bosnu i Hercegovinu, nastale su nove prilike u tim pokrajinama. Katolici su se osjetili slobodniji, jer nisu više imali neprilika samo zato što su katolici. I oni su mogli dolaziti u Mostar i ondje se naseliti ako im je to odgovaralo, a taj grad je već odavno bio glavni grad Hercegovine. Zato je i biskup stavio u nj svoje sjedište. U njemu su se nalazili građanski uredi za okolicu.

---

³²² Isto mj., p. 279.-280.

³²³ Isto mj., p. 197.

³²⁴ Isto mj., p. 244., br. 3.

Upravo zbog važnosti Mostara za život onoga kraja i franjevci su željeli prenijeti svoje glavno sjedište sa Širokoga Brijega u Mostar. To više što je u njihovoј svijesti bilo duboko usađeno da je nekada u Mostaru bio franjevački samostan koji su Turci god. 1563. srušili. Ta ih je činjenica poticala da bi ga obnovili.

Još za turske vlasti, na molbu biskupa fra Rafe Barišića, franjevci su god. 1862. od tadanjih vlasti dobili zemljište u Mostaru da bi na njemu sagradili crkvu. Nakon što su stvorili mogućnost, u prvom redu proseći po različitim krajevima Europe, 7. ožujka 1866. blagoslovljena je temeljni kamen nove crkve. Za nju je nacrt napravio i vodio izgradnju fra Petar Bakula.³²⁵ Kraj crkve je sagrađen župni stan, koji je god. 1881. proglašen franjevačkom rezidencijom. U njoj je stanovao mostarski župnik s dva kapelana.³²⁶

Početkom 1884. dozrela je misao da franjevačkoj zajednici nije dostatna samo rezidencija u Mostaru i da u njemu treba sagraditi samostan. Ta se zamisao pojavila najprije u jednomu pismu kustoda fra Luke Begića. On je 12. siječnja 1884. pisao svojim savjetnicima bili bilo pametnije pitati svakoga redovnika osobno koliko će novaca obećati za novi samostan u Mostaru ili bi bilo bolje pisati dekanima da se to preko njih učini.³²⁷

Malo poslije, 24. travnja te godine, pisao je svima redovnicima Kustodije o potrebi novoga samostana u Mostaru, za koji treba sakupljati novac. Molio je svakoga da javi koliko može za to dati ili obećati, da bi uprava mogla učiniti potrebne predradnje za gradnju.³²⁸

Na godišnjemu sastanku franjevačke uprave 8. svibnja 1884. određeno je da se odmah dade 1.000 forinta fra Nikoli Šimoviću, predsjedniku rezidencije u Mostaru, za pripravu gradnje novoga mostarskog samostana. S 300 forinta trebao je kupiti kamenolom na Humu, a 700 forinta za vađenje kamena.³²⁹

Dok su se tako franjevci ozbiljno pripravljali za gradnju samostana, dobili su vijest da je bosanska Vlada želježničku prugu, koja se trebala praviti kroz Mostar, odlučila približiti prema crkvi 42 metra. Prema prvomu planu ona je od crkve morala biti udaljena 87 metara. Za tu je

---

³²⁵ Usp. bilješku 212.

³²⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 291.-294., br. 335.

³²⁷ Isto mj., p. 256. br. 185.

³²⁸ Isto mj., p. 265.-266. br. 256.

³²⁹ Isto mj., p. 278.-279. br. 275.

promjenu doznao biskup Buconjić i saopćio je 30. srpnja 1884. Odmah sutradan kustod Begić napisao je molbu Visokoj Zemaljskoj Vladi u Sarajevu iznoseći razloge zbog kojih bi se želježnička pruga morala graditi prema predviđenu nacrtu.³³⁰

Uzalud je nekoliko puta molio Predstojnika okružne vlasti u Mostaru, kako bi posredovao da bi se molba, da se želježnička pruga ne primiče crkvi, povoljno riješila. On mu je odgovorio da bi samo car mogao promijeniti odluku, ali da ni on ne će to učiniti, jer je odluku donijelo zajedničko ministarstvo. Ipak je kustod Begić htio pokušati i to. Otišao je biskupu Buconjiću i predložio mu da bi on osobno zamolio cara. Ali je i ta biskupova molba bila neučinkovita.³³¹

U međuvremenu je kustod Begić 8. rujna 1884. zamolio generala Franjevačkoga reda fra Bernardina da Portogruaro da bi dopustio i blagoslov gradnju samostana. Budući da se General tada nalazio u Austriji, njegov delegat u Rimu fra Andrija Lupori, pročitao je pismo kustoda Begića i generalu saopćio sadržaj. General je veoma bio zadovoljan viješću o gradnji mostarskoga samostana i naredio je svomu delegatu u Rimu da pošalje traženo dopuštenje i blagoslov kustodu i svima koji će ga pomagati u tomu naumu. To je generalov delegat Andrija Lupori saopćio kustodu Begiću 2. listopada te godine.³³²

U Mostaru je bio poznat arhitekt Akeksandar Minarelli, kapetan generalnoga štaba u Mostaru. On je u Mostaru već gradio neke vojničke zgrade koje su dobro ocjenjene. Njega su fratri zamolili da im napravi nacrt za samostan. Početkom 1886. imali su već gotov nacrt.³³³

Prošle su tri godine uprave fra Luke Begića u pripremanju potrebнoga za gradnju novoga samostana u Mostaru. Trebalо je mijenjati upravu Kustodije. General je poslao fra Ivu Rodića, iz Provincije Sv. Ivana Kapistrana, da službeno posjeti Kustodiju i izabere novu upravu. Nakon što je obišao Kustodiju i razgovarao sa svim njezinim članovima fra Ivo

---

³³⁰ Isto mj., p. 288.-290. br. 322.

³³¹ Isto mj., p. 299., br. 369.; p.305., br. 411.-412. Budući da molbama nisu uspjeli nagovoriti odgovorne da pomaknu željezničku prugu prema istoku, fra Nikola Šimović je jedne noći s radnicima potajno pomaknuo pravac željezničke pruge, uzduž fratarskoga posjeda, nekoliko metara istoku. Usp. D. Mandić, *Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru (1890.-1895.)*. U: *Stopama otaca*, almanah herceg. franj. omladine 1934./35., 16.

³³² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 295., br. 341.

³³³ Isto mj., p.352., br. 700.

je sazvao kapitul za izbor nove uprave. Kapitul je održan 29. travnja 1886. Za novoga kustoda izabran je fra Lujo Radoš, a za njegove savjetnike: fra Nikola Šimović, fra Rafo Radoš, fra Pavo Petrović i fra Mijo Rubić.

Nakon kapitula nova i stara uprava, na nagovor bivšega kustoda fra Luke Begića, posjetila je biskupa Buconjića da bi s njim porazgovorila o novom samostanu u Mostaru prije nego počnu radovi. To je bilo 30. travnja 1886. Trebali su riješiti dva pitanja: 1) gdje praviti samostan, s istočne ili sa zapadne strane crkve; 2) da li treba samostan praviti na jedan ili na dva kata?

O prvomu pitanju većina je bila da se gradi sa zapadne strane, ali je biskup Buconjić odlučno zastupao da se samostan gradi s istočne strane, pa su na koncu svi pristali na to.

Na drugo pitanje svi su bili složni da se samostan gradi na dva kata, pa će imati dovoljan broj soba.³³⁴

Na istomu kapitulu, 1. svibnja 1886., određeno je da se kustod sa Širokoga Brijega nastani u franjevačkoj rezidenciji u Mostaru, jer će lakše moći nadgledati radove novoga samostana.³³⁵

Nova je uprava je 20. svibnja 1886. napisala molbu Zemaljskoj Vladi u Sarajevu, da bi ona dopustila gradnju samostana. Kao razloge za gradnju samostana navela je:

1) Mostar je središte Hercegovine pa i uprava franjevačke zajednice u nj mora postaviti svoje sjedište, da bi lakše obavljala poslove s građanskim i crkvenom vlašću;

2) tako će biti na pomoći biskupu i župniku u duhovnim potrebama;

3) da u novomu samostanu osnuju bogoslovno sjemenište.

Franjevačka je uprava za gradnju samostana imala na raspolaganju: 16.000 forinta, 800 tovara vapna, kamenolom i blizu vodu.

Molbi je priložila nacrt samostana, a osim dopuštenja za gradnju molila je i obilatu novčanu pomoć Vlade.³³⁶

Fra Lujo Radoš nastavio je skupljati novac potreban za samostan. Štoviše, stvorilo se i jedno središnje vijeće koje je 4. listopada 1886.

³³⁴ Isto mj., p. 11.-13. br. 1. Budući da je samostan prije bio predviđen na jedan kat, trebalo je promijeniti već napravljeni nacrt. Promjenu nacrta izveo je Julije Portl, a dogotovio ga je Miloš Komadina, koji je poslije nadgledao izvedbu radova. Usp. D. Mandić, *Osnutak*, 16.

³³⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 13., br. 9.

³³⁶ Isto mj., p. 29.-31., br. 39.

uputilo građanstvu proglaša da bi potpomoglo izgradnju franjevačkoga samostana u Mostaru. Proglaša je nosio naslov: *Poziv sinova sv. Franje u Hercegovini*.

Tiskan je u 43. broju lista *Glas Hercegovca*, 22. listopada 1886.³³⁷

Kada je okružna vlast u Mostaru vidjela spomenuti tiskani *Poziv*, upozorila je da se takvi pozivi ne smiju tiskati bez odobrenja vlasti i naredila da se prestane skupljati novac, dok se ne dobije dopuštenje za gradnju samostana.³³⁸

Vjerovatno se time nije prestalo skupljati za samostan, ali je ono ometano. Budući da su tiskani pozivi bili razaslani, od vremena do vremena je poneko na njih odgovorio. Kustod je 28. ožujka 1888. zamolio pomoć za gradnju samostana od rimske Kongregacije de Propaganda Fide,³³⁹ a isti dan i od Svetoga Oca.³⁴⁰ Obje je molbe preporučio biskup Buconjić.

Završila je trogodišnja služba fra Luje Radoša, a još nije dobio dopuštenje za gradnju samostana. Trebalo je birati novu upravu. General je fra Iliju Ćavarovića, iz Bosanske provincije, imenovao da obide Ku-stodiju i izabere novu upravu. Ćavarović je sazvao kapitul za 10. svibnja 1889., koji je započeo, kako je predviđeno, i 15. svibnja izabrao novo starjeinstvo Kustodije. Za kustoda je izabran fra Nikola Šimović, župnik u Mostaru, a za njegove savjetnike: fra Luka Begić, fra Rafo Radoš, fra Stjepan Naletilić i fra Jure Jurić.³⁴¹

Glavno pitanje koje je nova uprava trebala riješiti bila je gradnja samostana u Mostaru. O tomu se već godinama govorilo, ali gradnja nije još bila započela.

Novoizabrani kustod, čim su mu prilike dopustile, u lipnju 1889., otišao je u Sarajevo predstaviti se kao starješina hercegovačkih franjevaca i od Zemaljske Vlade zamoliti rješenje nekih pitanja, među kojima je glavno bilo da dopustiti gradnju samostana u Mostaru. U Sarajevu je bio

---

³³⁷ Usp. D. Mandić, *Osnutak*, 17.

³³⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 35., br. 70. i 71.

³³⁹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 17, f. 629r-630r.

³⁴⁰ Isto mj., f. 628rv+631r.

³⁴¹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 77., br. 6.

lijepo primljen, ali mu je odlučno rečeno da prebroji koliko ima novca i da gradi samo toliko koliko za taj novac može sagraditi.³⁴²

Premda dopuštenje nije bilo kakvo je htio i očekivao, ipak ga je smatrao dovoljnim da se konačno započne dugo očekivana gradnja mostarskoga samostana. Dvadesetpetoga srpnja 1889. javio je svoj braći da će ubrzo započeti gradnja novoga samostana i zamolio ih da, prema svojoj mogućnosti, pošalju što više novaca za njegovu gradnju.³⁴³

U međuvremenu se kustod Šimović spremao na generalni kapitul Reda koji se trebao držati u Rimu 3. listopada 1889., dan prije svetkovine sv. Franje. Pošao je iz Mostara 14. rujna 1889. a u Rim došao 20. rujna.

U Rimu je sudjelovao u izboru nove uprave Reda, ali je iskoristio prigodu upoznati provincijale Reda o stanju i potrebama Kustodije u Hercegovini, napose o budućoj gradnji mostarskoga samostana.

Kada je predviđeno završio kako je namjeravao, 12. listopada otišao je iz Rima. Nije se vraćao odmah u Hercegovinu, nego je otišao posjetiti Kustodijine studente u Asizu, Perugi i Innsbrucku, a potom je preko Salzburga došao u Beč. U Beču je posjetio Otona Dahmena, člana bečke podružnice Pariškoga Društva Djetinjstva Isusova. Išao je s preporukom Marie Potrona, komisara Svetе Zemlje u Parizu, koji je upravo one godine postao jerihonski biskup. Dahmen je fra Nikoli Šimoviću obećao slati za tri godine po 1.000 forinta, a za franjevačke škole po 600 forinta. Dobru pomoć obećalo je i bečko društvo *Immaculatae Conceptionis*.

Nakon toga se fra Nikola preko Graza, Zagreba i Sarajeva vratio u Mostar, kamo je došao 1. studenoga 1889.³⁴⁴

Došavši u Mostar, odmah je počeo sve što je mislio da treba za blagoslov temeljnoga kamena. Kao prvu stvar molio je blagoslov generala Reda koji ga je poslao 10. ožujka.³⁴⁵

Došao je 19. ožujka 1890., kada je predviđeno blagosloviti temeljni kamen. Blagoslovio ga je biskup fra Paško Buconjić, prije sv. mise, na dan sv. Josipa, zaštitnika Crkve. Prisustvovalo je brojno građanstvo i svećenstvo.³⁴⁶

Nakon blagoslova temeljnoga kamena zidanje samostana dobro je napredovalo. Sav je samostan bio pokriven 12. rujna 1891., a vanjska na-

---

³⁴² Isto mj., p. 95., br. 41.

³⁴³ Isto mj., p. 99., br. 70.

³⁴⁴ Isto mj., p. 101., br. 92.

³⁴⁵ Isto mj., p. 108., br. 18.

³⁴⁶ Isto mj., p. 111., br. 47.

baca dovršena je 23. listopada te godine.³⁴⁷ Sljedeće godine započelo je unutarnje izrađivanje samostana, a 23. srpnja 1893. u samostanu nastanila se franjevačka samostanska obitelj. Klauzura je uvedena 29. lipnja 1894.³⁴⁸ Za prvog gvardijana izabran je 22. studenoga 1894. fra Dominik Šarac, koji je neposredno prije bio predsjednik mostarske franjevačke rezidencije.³⁴⁹

Samostan je svečano otvoren 6. prosinca 1894., na sv. Nikolu, kada je fra Nikola Šimović, voditelj radova dok se izgrađivao samostan, slavio imendant.³⁵⁰

Sljedeće godine započela je bogoslovija u ovomu novomu mostarskom samostanu. Prvi studenti bogoslovije došli su u Mostar 3. listopada, a 7. listopada te godine 1895. biskup je Buconjić blagoslovio prostorije predviđene za bogosloviju.³⁵¹

6. O franjevačkim župama u Hercegovini (1881.-1899.)

Odlukom Berlinskoga kongresa 1878. Bosna i Hercegovina postale su pokrajine Austro-Ugarske monarhije, pa su svoj život, u građanskому i u crkvenom pogledu, morale urediti kao druge pokrajine u Carstvu. To uređivanje Bosne i Hercegovine bilo je posebno bolno za franjevce koji su kroz duga stoljeća gotovo sami služili i vodili katolički puk u tim pokrajinama, a tada su neki glasno počeli govoriti da je došlo vrijeme da oni ostave svoj dotadanji rad ili ga makar dobro ograniče. Odgovorni su to nastojali rješiti pa su godine 1883. za Bosnu našli prihvatljivo rješenje,³⁵² a Hercegovina, zbog drukčijih prilika, morala je još dugo čekati da bi rasprave o tomu pitanju započele.

6.1. Uredenje crkvenih prilika

Bosna i Hercegovina imale su i crkvene prilike različite od onih u Austro-Ugarskoj monarhiji. Zbog toga je i crkvena uprava bila drukčija

---

³⁴⁷ Isto mj., p. 157., br. 173.

³⁴⁸ Isto mj., p. 224., br. 106.

³⁴⁹ Isto mj., p. 227., br. 170.

³⁵⁰ Isto mj.; *Glas Hercegovca*, XI. (1894.), br. 89.: usp. D. Mandić, *Osnutak*, 23.

³⁵¹ D. Mandić, *Franjevačke škole u Hercegovini*. U: *Stopama otaca*, sv. 5. (1939.), 10-34.

³⁵² Usp. B. Gavranović, *Uspostava redovite katoličke bijerarhive u Bosni i Hercegovini 1881. godine*. Beograd 1935.; Đ. Kokša, *Uspostava redovite bijerarhive u BiH 1881.* U: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću (Studia Vrbbosnensia - 1.)*. Sarajevo 1986., 21.-60.

nego ona u monarhiji. Nova je vlast odlučila ubrzo uvesti i crkveno uređenje u zauzetim pokrajinama slično onomu u monarhiji.

O tomu su se hercegovački franjevci uvjerili nakon smrti fra Andjela Kraljevića. Prema odluci Kongregacije za raširenje vjere od 3. listopada 1852., nakon smrti apostolskoga vikara, uprava je Kustodije trebala predložiti tri svećenika koji bi dostoјno mogli obnašati službu apostolskoga vikara u Hercegovini. Kad je god. 1879. umro fra Andeo Kraljević, tadanji kustod fra Marijan Zovko sazvao je za 13. kolovoza 1879. upravu i župnike Kustodije da bi predložili tri svećenika da bi jedan od njih bio izabran za apostolskoga vikara. Oni su predložili: fra Paškala Buconjića, fra Ljuja Radoša i fra Nikolu Šimovića. Kustod fra Marijan Zovko poslao je izabrana imena generalu Reda fra Bernardinu da Portogruaro da ih saopći Propagandi da bi ona jednoga od njih imenovala. Ali već je 23. kolovoza te godine general Reda odgovorio kustodu Zovki da je ona odredba iz god. 1852. opozvana, jer Papa pregovora s austrougarskom Vladom kako bi se ubuduće trebali imenovati apostolski vikari u Bosni i Hercegovini.³⁵³ Ipak na prijedlog Propagande Papa je 24. siječnja 1880. potvrđio fra Paškala Buconjića za apostolskog vikara u Hercegovini.³⁵⁴

U prošlosti je dugo vremena bio nesporazum između Austrije i Svetе Stolice zbog imenovanja bosanskoga biskupa. Austrija je smatrala da ona ima pravo imenovati bosanskoga biskupa, a Sveti Stolica se tomu protivila.

Istom god. 1685., kada je bosanski biskup fra Nikola Ogramić prešelio u Đakovo, to je pravo Sveti Stolica Austriji priznala. Usprkos tomu Sveti Stolica nije smatrala da je to pitanje pravo riješeno, pa je god. 1735. imenovala apostolskoga vikara za Bosnu i Hercegovinu.³⁵⁵

Kada su Bosna i Hercegovina godine 1878. došle pod austrougarsku vlast, trebalo je u njima uspostaviti novo crkveno stanje, po uzoru na ostale katoličke pokrajine u svijetu, budući da nisu više bile misijske pokrajine. Do toga je osobito bilo stalo austrougarskoj vlasti. Samo su nakon crkvenoga uređenja one pokrajine mogle postati pravi dio monarhije.

Međutim, s crkvenoga stajališta te su dvije pokrajine bile nešto posebno. U njima misionari nisu bili stranci, nego su tu bili rođeni a imali

---

³⁵³ Generalni arhiv Reda, SK 298., f. 214r.

³⁵⁴ M. Premrou, *Serie documentata dei vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina 1735.-1881.* U: *Archivum Franciscanum Historicum*, 22. (1929.) 178.-179.

³⁵⁵ B. Pandžić, *Historia missionum Ordinis Fratrum Minorum*, sv. 4. Romae 1974., 119.-120.

su svoje redovničko franjevačko uređenje kao i sve ostale franjevačke provincije u svijetu. Da su ti misionari bili stranci, bilo bi lako riješiti njihov položaj, jer bi bili poslani u njihove redovničke provincije. Ali ovdje, budući da su misionari bili tu rođeni i tu su imali svoju redovničku Provinciju, nisu mogli biti nikamo poslani, pa je trebalo naći način kako postupiti s njima.

Nakon dosta dugih rasprava i razmišljanja 5. srpnja 1881. objavljeno je Papino pismo *Ex hac augusta*, kojim je za Bosnu i Hercegovinu osnovana nova pokrajina sa sjedištem u Sarajevu, nazvana Vrhbosna, s tri podružne biskupije. Papino pismo rješava sudbinu bivših misionara u Bosni i Hercegovini, franjevaca, naređujući da oni nastave dotadanji rad zajedno sa svjetovnim svećenicima "povezani jednim duhom ljubavi i slogue".³⁵⁶

Za vrhbosanskoga je nadbiskupa car Franjo Josip I. predložio Josipa Stadlera, profesora apologetike na fakultetu u Zagrebu, a taj je prijedlog Papa Leon XIII. prihvatio 18. studenog 1881.³⁵⁷

6.2. O franjevačkim župama u Bosni

Možemo zamisliti kako se osjećao novoizabrani sarajevski nadbiskup Josip Stadler. Svjestan položaja i načina rada biskupa i nadbiskupa u Monarhiji, morao je ići u jednu siromašnu zemlju, istom oslobođenu ispod turske vlasti, upravljati jednom novom biskupijom, koja je imala svećenike samo redovnike, siromašne franjevce.

Budući da se u pismu *Ex hac augusta* govorilo i o svjetovnim svećenicima, a u biskupiji su sve župe držali franjevci, u Rimu je pitao kako će postaviti župnike svjetovne svećenike kada sve župe drže franjevci. Na to pitanje odgovorilo mu je 10. prosinca 1881. Tajništvo Kongregacije za izvanredne crkvene poslove da su franjevačke župe samo one koje su pripojene samostanima, a druge su župe na slobodno raspolaganje biskupu, ako franjevci u roku od godinu dana ne dokažu svoje pravo na njih.³⁵⁸

Kada su franjevci u Bosni doznali za taj stav odgovornih rimskih ustanova, nije im preostajalo drugo nego pretraživati svoju četiristoljetnu

³⁵⁶ *Acta Sanctae Sedis*, sv. 14. (1881.), 97.-112.; *Acta Ordinis Minorum*, sv. 1. (1882.), 97.

³⁵⁷ Usp. Petar Babić, *Nadbiskup Stadler u svjetlu rimskih arbiva od 1881. do 1903. U: Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću (Studio Vrbosnensis - 1)*. Sarajevo 1986., 61.-90.

³⁵⁸ *Acta Ordinis*, sv. 1., 106.

prošlost i dokazivati da su oni sve te župe osnovali i da na njih imaju pravo, koje su im pape na jedan ili na drugi način potvrdile.³⁵⁹

God. 1882. došao je u Bosnu i general Franjevačkoga reda fra Bernardin da Portogruaro da bi svojom nazočnošću osokolio bosanske franjevce u ovo teško doba i pomogne ih savjetom da bi što bezbolnije izišli iz poteškoća u kojima su se nalazili. Posjetio je bosansku braću i njihove samostane. Divio se njihovu radu, a posebno je bio iznenađen mnoštvom puka koji je, predvođen župnicima franjevcima, čekao Franjevačkoga generala, i po brdima, da ga pozdravi, da od njega primi blagoslov i poljubi mu ruku.³⁶⁰

Generalu Reda bilo je jasno da su župe u Bosni pravno franjevačke, jer su ih oni osnovali. Nije bilo nikoga drugoga tko bi ih mogao osnovati. Međutim, shvatio je da su prilike takve u kojima bi bilo štetno isticati samo svoje pravo. Stoga je savjetovao bosanske franjevce da, bez obzira na pravo, nadbiskupu ponude određeni broj župa i nastave svoj dosadani rad u onim župama koje će im ostati. Bosanski su franjevci prihvatali savjet generala Reda i nadbiskupu ponudili 32 župe. Budući da nadbiskup Stadler nije bio zadovoljan s ponuđenim brojem župa, Kongregacija za izvanredne crkvene poslove dodala je još tri župe. Inače je ta Kongregacija prihvatile sve druge zahtjeve franjevaca o župama osim njihova zahtjeva da dijeljenjem franjevačkih župa nove župe budu franjevačke. Kongregacija za izvanredne crkvene poslove u svojoj uredbi od 14. ožujka 1883. odredila je da te nove župe budu na raspolaganju biskupu.³⁶¹

6.3. Franjevačke župe u Hercegovini

Hercegovački franjevci su se u to doba u odnosu na župe nalazili u istom položaju kao i bosanski franjevci. Samo budući da je u Mostaru bio biskup franjevac, fra Paškal Buconjić, imali su povjerenje u nj i znali su, ako bi se radilo o župama, da će ga bratski i dogovorno rješavati. Ali je ipak kustod fra Marijan Zovko pisao 28. prosinca 1881. generalu Reda o hercegovačkim župama. Kao odgovor dobio je pismo od generala, pisano 31. siječnja 1882., u kojemu je pitao kakvo je pravno stanje župa u Hercegovini i imaju li oni pravo patronata nad njima. Kustod fra Marijan

³⁵⁹ Njihove dokaze objelodanio je Ph. Jelenež, *Iura specialia quoad beneficia parochialia Provinciae Bosnenium et Custodiae Hercegovinensium Franciscanorum*, Diacovae 1883.

³⁶⁰ *Acta Ordinis*, sv. 1., 138.

³⁶¹ Isto mj., sv. 2. (1883.), 60.-61.

Zovko odgovorio je 19. veljače 1882., dokazujući da su franjevci sve svoje župe osnovali i dosada njima uvijek upravljali, pa stoga imaju pravo patronata nad njima.³⁶²

Kada je poslije kustod Zovko tražio od generala kako stoji s franjevačkim župama u Hercegovini, general mu je odgovorio 14. prosinca 1882. da je razgovarao s biskupom Buconjićem o hercegovačkim franjevačkim župama i da se franjevci u Hercegovini nemaju čega bojati jer biskup Buconjić voli Kustodiju. U tom mu je razgovoru biskup Buconjić potvrđio da ne će dirati u župe kojima franjevci upravljaju, a sebi će zadržati samo nove župe koje će u tijeku vremena uspostaviti.³⁶³

Malo poslije, 7. svibnja 1883., kustod je postao fra Luka Begić. Njegovo, njegov ga je prethodnik upoznao s gornjim pismom. Čitajući ga video je moguću nezgodu za Kustodiju u takvu rješenju, kako ga je iznio biskup Buconjić generalu Reda, budući da bi mogla nastati svađa ako bi biskup htio podijeliti župe koje drže franjevci. Tu je svoju misao, koja mu je došla čitajući generalovo pismo, fra Luka Begić iznio biskupu Buconjiću. Nakon njegova izlaganja, biskup je smatrao opravdanom tu bojanjan, pa je pristao da fra Luka piše generalu da poradi kod Svetih Stolica da bi ona donijela odluku da nove župe, ako bi se koja franjevačka župa podijelila, pripadaju franjevcima. Fra Luka je 7. srpnja 1884. napisao generalu da se dogovorio s biskupom, ali prije nego je to pismo poslao u Rim, odnio ga je biskupu da ga pročita i odobri. To je biskup i učinio.³⁶⁴

Budući da fra Luka zadugo nije dobio odgovor od generala, pisao mu je ponovno, 29. ožujka 1885., iznoseći mu sve, osvrćući se posebno na generalovo pismo od 14. prosinca 1882., poslano kustodu fra Marijanu Zovki, u kojem je tražio da li franjevci u Hercegovini imaju pravo patronata na župe. Budući da se biskup Buconjić spremao u Rim *ad limina*, fra Luka je mislio da bi to mogla biti zgodna prigoda da se riješi stanje župa u Hercegovini. S biskupom je Buconjićem bio suglasan da se

³⁶² Usp. Archivio della congregazione degli affari ecclesiastici straordinari, *Austria-Ungheria*, Fasc. 259, f.16r.-17v.

³⁶³ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298., f. 382r.

³⁶⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 276.-277., br. 271.-272.

franjevcima ostave župe na desnoj strani Neretve, one koje sada drže ili one koje će se možda od njih odvojiti.³⁶⁵

Na to pismo fra Luke Begića odgovorio je 1. svibnja 1885. generalov zamjenik fra Andrija Lupori, tražeći da biskup Buconjić sa sobom ponese pravi ugovor o župama, potpisani od biskupa i diskretorija odnosno definatorija Kustodije.³⁶⁶

Sedmoga svibnja godine 1885. sastao se diskretorij Kustodije da bi još jednom kao starještvo Kustodije razmotrio tu stvar. Tada je ovlastio kustoda fra Luku da ide u Rim s biskupom Buconjićem i da oni zajednički konačno riješe to o župama. Prema mišljenju definatorija kustod bi Begić trebao kongregaciji ponuditi nacrt rješenja tako da se župe s desne obale Neretve ostave franjevcima, a one s lijeve da se dadnu na slobodno raspolaganje biskupu. Ako ta ponuda ne bi bila dovoljna, neka ponudi, "što se moglo dati manje", neke od sljedećih župa: Drežnicu, Šuicu, Gabelu Staru, Vinicu, Tepčiće, Gradac pod Grude, Britvicu, Bilopojje, Bunu-Blagaj, Glavatičevo, Jablanicu, Podprolog, Rasno, Vir.³⁶⁷

Fra Luka Begić je zajedno s biskupom fra Paškalom Buconjićem 12. svibnja 1885. otisao u Rim, nadajući se da će tada obojica rješiti pitanje hercegovačkih franjevačkih župa. Nekoliko dana nakon dolaska u Rim fra Luka Begić je podnio prijedlog 29. svibnja 1885. da sve župe u okruzima Ljubuški, Mostar i Županjac pripadnu franjevcima, a druge izvan tih okruga da budu na raspolaganje biskupu odnosno za svjetovne svećenike, ako ih bude.³⁶⁸

Budući da se fra Luka uvjerio da rješenje neće doći tako brzo, sastavljeni je molbu Propagandi predao fra Andriji Lupori, koji ju je proslijedio 4. lipnja 1885. Kongregaciji.³⁶⁹ Kao i obično je Propaganda proučavala molbu. Njezin je prijepis poslala i Državnom Tajništvu Svetе Stolice da čuje mišljenje. Tadanji državni tajnik Ludovik Jacobini, prije nego je dao svoje mišljenje o molbi, pisao je 18. prosinca 1885. nunciju Serafinu Vannutelliju u Beč da sazna od biskupa Buconjića imena župa

---

³⁶⁵ Isto mj., p. 314.-317., br. 460.

³⁶⁶ Isto mj., p. 333.-334., br. 506.

³⁶⁷ Isto mj., p. 328.-329., br. 489. Nejasno je što se htjelo reći s imenom mjesta "Gradac pod Grude", kao što stoji u citiranom dokumentu.

³⁶⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 17, f. 500r; Arhv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 335.-336.

³⁶⁹ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 17., f. 499r.

koje su predviđene za franjevce i onih koje su ostavljene na slobodno raspolaganje biskupu.³⁷⁰ Bečki nuncij Serafino Vannutelli 28. prosinca te godine pisao je biskupu Buconjiću moleći ga da mu javi slaže li se on s iznijetim mišljenjem fra Luke Begića i da mu poimenice napiše imena župa koje bi zadržali franjevci i onih koje bi ostale na slobodno raspolaganje biskupu, da bi se ta imena mogla unijeti u odredbu.³⁷¹

Na to je pismo bečkog nuncija biskup Buconjić odgovorio dosta opširno 27. siječnja 1886. U njemu je točno iznio stanje u biskupiji. U njoj franjevci s desne strane Neretve imaju 26 župa, a biskup na raspolaganju ima tri (Konjic, Šuicu i Glavatičevo), a ubrzo misli osnovati u Blagaju, u Potocima kraj Bijelog Polja i u Mostaru, s lijeve strane Neretve.

Biskup Buconjić ne namjerava dirati u franjevačke župe zbog pravednosti: oni su ih davno osnovali i posve zadovoljavaju svojim dužnostima. U župama su oni napravili kuće i sve potrebno za župnika. Odnos između franjevačkih župa i njihovih samostana tako je dobro uređen da bi se jedva što bolje moglo učiniti. Ta redovnička zajednica svojim uređenjem obećava da će i ubuduće svoj rad za dobro duša u svojim župama dobro voditi, a i budućnost samostana je osigurana. Franjevci su pomogli razvitku svoga naroda i u vremenitim stvarima pa su veoma oblubljeni od naroda.³⁷²

Iz toga pisma vidimo da biskup Buconjić nije imao poteškoća što su njegovi svećenici svi ili gotovo svi (župnik u Drežnici bio je svjetovni svećenik iz Splitsko-Makarske biskupije) redovnici. U svomu mišljenju slaže se s mišljenjem apostolskoga vizitatora Kažimira Forlanija, koji je u izvještaju od 26. svibnja 1878. odbacio prijedlog biskupa Kraljevića da osim franjevca u biskupiji uvede i svjetovno svećenstvo, koje bi o njemu neposredno ovisilo.³⁷³ Biskup je Buconjić smatrao da on kao biskup ništa ne gubi ako se samo posredno brine za odgoj i uzdržavanje svojih svećenika. Glavno je da oni budu dobro odgojeni, uzorna života i da požrtvovno vrše svoje dušobrižničke dužnosti.

---

³⁷⁰ Vatikanski Arhiv, *Nunziatura di Vienna*, sv. 595., f. 389rv.

³⁷¹ Isto mj., f. 384r-385r.

³⁷² Isto mj., f. 386r-387v.

³⁷³ "Col farvi poi venire dei sacerdoti secolari, come non sarebbe alieno il Vicario apostolico, vi s'introdurrebbe un dualismo che non saprei consigliare, giacchè potrebbe essere la causa di profonde scissure." (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 857.r.)

Kad je nuncij Vannutelli dobio odgovor biskupa Buconjića, javio je 2. ožujka 1886. kardinalu Jacobiniju da mu se čini da dogovor između biskupa Buconjića i franjevaca ne zaslužuje potvrdu ("non meriti di essere dalla Santa Sede approvato"). U Hercegovini bi trebalo postupiti kao što je učinjeno u Bosni, budući da su prilike iste kao i u Bosni. Bosanski su franjevci od 91 župe biskupu ponudili 35 i tako je došlo do odredbe od 14. ožujka 1883. I hercegovački bi franjevci morali ponuditi jednu trećinu župa, dakle makar 10, da se dođe do prihvatljivog rješenja. Međutim, budući da je u Mostaru biskup franjevac, nije čudno da podržava franjevce i nastoji da se oni ne boje za svoju budućnost. Stoga, dok je Buconjić živ, ne će se moći doći do povoljna i pravična rješenja pa bi bolje bilo ugovor odgoditi, a Provincijalu odgovoriti da se ne osjeća potreba izdavati nove dekrete jer je potpuni sklad između biskupa i redovnika.³⁷⁴

Kardinal državni tajnik Ludovik Jacobini prihvatio je mišljenje bečkoga nuncija Serafina Vannutellija. Pitanje hercegovačkih župa nije se micalo s mrtve točke, premda su i poslije hercegovački provincijali to pokretali i tražili rješenje toga pitanja, koje već dugo drži uznemirene hercegovačke franjevce i smeta ih u njihovu radu, jer su bili nesigurni za budućnost. Uzalud je fra Lujo Radoš molio 28. ožujka 1888. Kongregaciju za izvanredne crkvene poslove da bi donijela dugo očekivano rješenje.³⁷⁵

Zamjenik generala Reda fra Andrija Lupori savjetovao je 6. lipnja 1889. fra Nikoli Šimoviću da se zajedno s biskupom javi Apostolskomu nunciju u Beč, šaljući mu zemljovid i iznoseći mu razloge zašto su napravili predloženu podjelu. U povjerenju mu je saopćio da su u Vatikanu uvjereni da je podjela previše pristrana, napravljena u korist franjevaca, pa bi samo nuncij svojim ugledom mogao objasniti razloge i posvjedočiti da bi tu podjelu trebalo potvrditi.³⁷⁶

---

³⁷⁴ "Essendo Mgr. Buconjić ancor esso religioso francescano non fa meraviglia che abbia voluto favorire i suoi confratelli e volentieri prestarsi a comporre le cose in modo che questi nulla abbiano a temere per l'avvenire. Esso resterà sempre in tali disposizioni e perciò non è sperabile che durante il suo episcopato si possa devenire a un accordo che salvi abbastanza i diritti dell' Ordinario e sia nel suo insieme giusto ed equo come fu quello concluso per la Bosnia nel 1883." (Vatikanski arhiv, *Nunziatura di Vienna*, sv. 595., f. 390r-392v.)

³⁷⁵ Archivio degli affari ecclesiastici straordinari, *Austria-Ungheria*, Fasc. 259, f. 16r-17r.

³⁷⁶ "In confidenza, al Vaticano sono persuasi che la proposta della divisione, come fu formulata fin da principio, era troppo parziale, in favore dei francescani, e se

Vraćajući se s generalnoga kapitula Reda, fra Nikola Šimović, koncem listopada 1889., svratio se u Beč i posjetio bečkoga nuncija da mu preporuči pitanje župa. Nuncij je obećao sve poduzeti da se molba riješi u korist franjevaca,³⁷⁷ a kada je došao u Mostar, fra Nikola je ponovno pisano podsjetio nuncija na dano obećanje i priložio mu izvještaj o župama koji je 28. ožujka 1888. kustod fra Lujo Radoš poslao Kongregaciji za izvanredne crkvene poslove. Na to pismo fra Nikola je dobio odgovor 6. prosinca, u kojemu nuncij obećava da će stvar preporučiti.³⁷⁸

Usprkos svim moljakanjima, traženjima posredništva i nadanjima da će Sveta Stolica ipak jedanput riješiti dugotrajno pitanje o franjevačkim župama u Hercegovini, prolazile su godine uzaludnoga čekanja. Rješenje nije dolazilo. Kada je god. 1898. treći put za provincijala izabran fra Luka Begić, koji je, zapravo, prije 15 godina započeo raspravu o župama, uvjerio se da je štetno dalje čekati i da je bolje bilo kakvo rješenje nego ta dugogodišnja nesigurnost. Budući da je nakon Uskrsa god. 1899. trebao u Rim ići biskup Buconjić, fra Luka je smatrao da je ta prigoda povoljna da se to pitanje privede kraju. Biskupa je trebao pratiti kustod provincije fra Rafo Radoš, tada župnik u Čerinu. Međutim, fra Rafo Radoš je na Veliki petak ujutro, 31. ožujka 1899., nađen mrtav u postelji. Budući da provincijal nije imao koga prikladna poslati s biskupom u Rim, pisano je 8. travnja zamolio generala da on u tomu poslu zastupa Provinciju.³⁷⁹

Biskup Buconjić i provincijal Begić su dugo i ozbiljno raspravljali kako osigurati franjevačku budućnost u Hercegovini. Biskup Buconjić je već odavno bio uvjeren da je budućnost Katoličke crkve u zapadnoj Hercegovini osigurana ako franjevci ondje nastave svoj dušobrižnički rad, koji su već nekoliko stoljeća obavljali. Budući da je uzdržavanje franjevaca u Hercegovini samo moguće od njihova rada na župama, biskup je zastupao mišljenje da oni trebaju imati dovoljno župa na kojima će raditi i od svoga rada uzdržavati sebe i odgajati svoje nasljednike. U tomu se njegovo mišljenje nije razlikovalo od mišljenja franjevačkoga provincijala. Ali dosadanje prijedloge biskupa ili provincijala Sveta Stolica nije prihvata-

---

non interviene il Nunzio colla sua autorità a far conoscere come stanno le cose e per attestare che la proposta divisione merita di essere approvata, la fase resterà per anni ed anni arrenata." (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 95., br. 41.)

³⁷⁷ Isto mj., p. 102., br. 2.

³⁷⁸ Isto mj., p. 103., br. 95.; p. 103., br. 95., p. 104., br. 113.-114.

³⁷⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 23., f. 13.

ćala. Ona je htjela osigurati područje rada svjetovnom svećenstvu u biskupiji, koje će se u tijeku vremena odgojiti. Ni biskup Buconjić nije ispuštao iz vida svjetovno svećenstvo, ali je smatrao da bi Trebinjska biskupija, kojom je od 1890. upravljao i u kojoj su bili samo svjetovni svećenici, trebala postati glavno područje odakle će potjecati svjetovni svećenici i gdje će oni svećenički raditi. U skladnomu radu svjetovnih i redovničkih svećenika gledao je siguran napredak vjerskoga života u Hercegovini. Ali budući da u tomu nije mogao uvjeriti Svetu Stolicu, trebalo je tražiti drugi način da se u Biskupiji osigura stanje koje se u budućnosti ne će poremetiti. Stoga je u skadu s Hercegovačkom provincijom, koja je nastojala imati makar nešto sigurno da bi mogla nastaviti svoj rad i planirati za budućnost, napravio podjelu koju Sveti Stolica neće moći odbiti.

Dogovorili su se da se Provinciji ostavi 25 župa: 1. Južni dio Mostara, 2. Bukovica, 3. Čerin, 4. Drinovci, 5. Gorica, 6. Goranci, 7. Gradac Posuški, 8. Gradnići (Brotnjo), 9. Humac, 10. Kočerin, 11. Konjic, 12. Ljuti Dolac (Blato), 13. Međugorje (Bijakovići), 14. Posušje, 15. Rakitno, 16. Hrasno, 17. Roško Polje, 18. Ružići, 19. Seonica, 20. Široki Brijeg, 21. Šuica, 22. Tihaljina, 23. Veljaci, 24. Vitina, 25. Županjac.

Na slobodno biskupovo raspolaganje u Mostarskoj biskupiji određene su slijedeće župe: 1. Blagaj, 2. Drežnica, 3. Gabela, 4. Glavatičevo, 5. Grabovica, 6. Gradac, 7. Grude, 8. Klobuk, 9. Potoci-Bilo Polje, 10. Vir, 11. Vinica, 12. Nevesinje.

U Trebinjskoj biskupiji svih 8 župa su na raspolaganju biskupu. One su: 1. Gradac, 2. Klepcici, 3. Hrasno, 4. Prenj, 5. Ravno, 6. Stolac, 7. Trebimlja, 8. Trebinje.

Osim toga u Mostarskoj biskupiji u tijeku vremena osnovati će se još 12 župa, na slobodno raspolaganje biskupu: 1. Mostar, sjeverni dio predviđen za buduću prvostolnu crkvu; 2. Bileći sa selima Blizancima, Krućevićima i Tepčićima; 3. Crnač sa selima Britvicom (zaselom), Izbično, Liskovac, Prosine i Vranjkovci; 4. Čapljinica sa selima Dreteljom i Trebižatom; 5. Dobrič sa selima Knežpoljem, Pologom i Vlasnićima; 6. Dobrošelo sa selima Krivodolom, Slipčićima i Sritnicama; 7. Kongora sa selima Borčanima, Mandinim Selom, Lipom i Srđanima; 8. Podprolog sa selima Vašarovićima i sjevernim dijelom sela Crvenoga Grma; 9. Prisoje sa selima Podprivalom i Vrilom; 10. Radešine s Ribićpoljem, Barom, Javorikom, Glogošnicom i Jablanicom; 11. Studenci sa Zvirovićima i

Crnopodom; 12. Zvirići s Bijačom, Stubicom i južnim dijelom sela Hardomilja.

Nekoliko novih župa trebalo bi osnovati i u Trebinjskoj biskupiji. Već se pripremalo osnovati župu u Hodovu, a druge bi se osnovale u tijeku vremena, kada se poveća broj vjernika.

Na koncu, ističe biskup Buconjić, da će prema toj podjeli biti više župa na raspolaganju biskupu nego onih koje se ostavljaju redovnicima. Boji se da će više nedostajati dobrih svećenika nego župa.

Biskup u biskupijama Trebinjskoj i Mostarskoj ima na raspolaganju 13 svjetovnih svećenika (9 u Trebinjskoj biskupiji i 4 u Mostarskoj). Ima tri studenta bogoslovije u Sarajevskom sjemeništu i nekoliko sjemeništaraca u Travničkoj gimnaziji.

Kongregacija za biskupe i redovnike odobrila je i potvrdila 17. srpnja 1899. podjelu župa kako je biskup Buconjić predložio i dopustio mu da redovnicima može povjeriti, u skladu s njihovim starješinama, upravu župa koje su na slobodno raspolaganje biskupu.³⁸⁰

Franjevačka je uprava u Hercegovini s određenim zadovoljstvom primila ovu odluku Kongregacije. Nije je smatrala pravednom niti je odgovarala njihovim željama, ali ipak su u tomu vidjeli uspjeh, jer su nakon dugogodišnjih molba sigurno dobili određeno područje rada na kojemu će moći raditi i razvijati svoju budućnost. Bez sumnje, ni biskup Buconjić nije bio oduševljen takvim rješenjem, jer ono nije odgovaralo njegovu planu koji je stvorio za razvitak biskupija u Hercegovini.³⁸¹

7. Pisana djela hercegovačkih franjevaca

Hercegovački su franjevci dugo vremena bili isključivo misionari. Svoj dušobrižnički rad obavljali su prema načelima koja su naučili u tijeku svoje izobrazbe u Bosni ili u tuđemu svijetu, prema uputama mjesnoga biskupa i svojih poglavara.

---

³⁸⁰ Biskup Buconjić potpisao je svoju molbu 9. travnja 1899. Molbu je u ime Reda preporučio 21. travnja 1899. prokurator Reda i predao je Kongregaciji za Biskupe i Redovnike. Kongregacija je biskupovu molbu povoljno riješila 17. srpnja 1899. Svi su ti spisi prepisani u Registar god. 1899. br. 2683. Franjevačke generalne prokure u Rimu. (*Procura Generalis, Reg.*, sv. 25. B, p. 971.-974.)

³⁸¹ Biskup je objavio odluku Kongregacije u *Franjevački glasnik* 1899., 300., a zasebno ju je tiskao, zajedno s molbom, 10. svibnja 1908.

Vršeći svoju dušobrižničku dužnost služili su se knjigama, napisanima prije svega na tuđim jezicima, iz kojih su učili u školi. Imali su na raspolaganju i tiskana djela na hrvatskom jeziku, posebno ona koja je izdao bosanski apostolski vikar biskup fra Augustin Miletić (1803.-1831.)³⁸² i biskup fra Rafo Barišić (1833.-1863.).³⁸³ Ali i neki od hercegovačkih franjevaca, dok su bili dušobrižnici, pisali su i tiskali svoja djela. Ovdje ih ukratko spominjem.

1. *Fra Rafo Barišić* (1797.-1863.) završio je više škole u Italiji i ondje nekoliko godina bio profesor filozofije i bogoslovije. Vrativši se u svoju Bosansku provinciju ubrzo je postao apostolski vikar i biskup u Bosni i Hercegovini (1833.). I on je pisao. Posebno je poznato njegovo djelo *Pasha dubovna...* Rim 1842., koje je bilo traženo i dosta rašireno. Kao hercegovački apostolski vikar objavio je: *Obranu pravovirnoga i pravoslavnoga iliti rimokatoličkoga sveštenstva u Hercegovini...*, Dubrovnik 1855.³⁸⁴

2. *Fra Andeo Kraljević* (1807.-1879.) bio je sposoban i marljiv pisac. U svojoj službi osjetio je potrebu tiskati svoje spise. Dosta je kasno našao tiskaru za svoja djela, u Rimu kod Propagande.

Svoje prvo djelo poslao je Propagandi istom 11. srpnja 1859., kao kustod Hercegovačke franjevačke kustodije sa zamolbom da ga tiska. Djelo je nosilo naslov *Razgovori dubovni*.³⁸⁵

Kada je tadanji prefekt Kongregacije de Propaganda Fide dobio Kraljevićev rukopis, poslao ga je 4. ožujka 1860. generalu Franjevačkoga reda fra Bernardinu Trionfettiju da bi on našao nekoga tko bi mogao pregledati rukopis i o njemu dati sud. Budući da se tada u Rimu nalazio fra Paškal Buconjić kao profesor na franjevačkomu učilištu, koje se nalazilo u istom samostanu Aracoeli, u kojemu je boravio general, njemu je dao spomenuti Kraljevićev rukopis da ga pregleda i o njemu dade pisani sud. Fra Paškal Buconjić je odmah proučio primljeni rukopis i 15. ožujka generalu predao svoj pisani sud.³⁸⁶ Nakon te dobivene ocjene, prefekt Propagande poslao je rukopis u Propagandinu tiskaru da se odmah tiska. Djelo je dosta brzo tiskano, budući da je fra Paško Buconjić 30. lipnja

---

³⁸² Usp. I. Gavran, *Pastoralno djelovanje fra Augustina Miletića, apostolskog vikara u Bosni i Hercegovini* (1803.-1831.). U: Kačić, sv. 14. (1982.), 121.-141.

³⁸³ L. Oreč, *Barišićeva "Paša dubovna"*. U: Kršni Zavičaj, 21. (1988.), 15.-21.

³⁸⁴ Usp. R. Glavaš, *Život i rad fra Rafo Barišića*. Mostar 1900.

³⁸⁵ Arhiv Propagande, SC Bosnia, sv. 14., f. 783r.

³⁸⁶ Isto mj., f. 752r.

1860. dobio 1.500 primjeraka već tiskana djela, da ih pošalje u Hercegovinu.³⁸⁷

Sjemeništari na Širokomu Briježu nisu imali prikladnu latinsku gramatiku za učenje latinskoga jezika. Da bi zadovoljio toj potrebi fra Andeo Kraljević sastavio je *Grammatica latino-illyrica* i 24. travnja 1862. zamolio prefekta Propagande da bi je objavila Propagandina tiskara.³⁸⁸ Nakon povoljnoga suda fra Paškala Buconjića i fra Ante Lulića, tada generalnoga definitora Franjevačkog reda, general Reda fra Raffaele Lippi knjigu je 25. srpnja 1863. preporučio Propagandi³⁸⁹ i ona je odmah te godine tiskana.

Fra Andeo Kraljević kao biskup ponudio je Propagandi u prosincu 1869. knjigu propovijedi za narod da bi je ona tiskala.³⁹⁰ Rukopis je predan tiskaru Mariettiju da bi se vidjelo za koliko bi on djelo tiskao. Odgovorio je 14. prosinca 1869., da bi knjiga stajala jednu liru po primjerku, ako bi se tiskalo 500 primjeraka. Knjiga je tiskana sljedeće godine pod naslovom *Govorenja za svetkovine*.³⁹¹

U Hercegovačkoj se misiji već dugo osjećala potreba imati jednu tiskaru. To je posebno uviđao biskup fra Andeo. Bilo je mu je već dodijalo da je za svaku stvar, koju je trebalo tiskati, morao moliti Propagandu u Rimu. Stoga ga je neobično razveselilo kada je poduzetni fra Franjo Milićević predložio da se uz pomoć bećke Vlade osnuje tiskara. Potpomogao je Milićevićev naum i tiskara je u Mostar došla 1872. Vjerovatno je Kraljević mislio je da je započelo novo doba za njegov Apostolski vikariat i hercegovačke katolike. Stoga je u školi, koja se nalazila uz njegov stan, dao mjesto za tiskaru i dao joj ime *Tiskara poslanstva katoličkog u Hercegovini* (*Typographia Missionis catholicae in Herzegovina*). Međutim stvarnost je bila drukčija. Tiskara se nije mogla sama uzdržavati, a ni fra Andeo nije je mogao uzdržavati. To više što je franjevačka uprava s nepovjerenjem gledala na taj pothvat. Očito je da fra Franjo nije tražio da uprava Kustodije odobri taj njegov rad. Premda je on već god. 1873. izdao *Schematismus topographicohistoricus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscanico missionariae in Herzegovina pro anno Domini 1873.*, koji je prije smrti uglavnom bio dovršio fra Petar Bakula, uprava Franjevačke

---

³⁸⁷ Isto mj., f. 784v.

³⁸⁸ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 88rv.

³⁸⁹ Isto mj., f. 209r.

³⁹⁰ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 75r.

³⁹¹ Isto mj., f. 79r.

kustodije, nezadovoljna zbog neukusna tiska i zbog promjena u sadržaju, nije htjela naručiti ni jedan primjerak.³⁹²

Fra Franjo je god. 1876. prenio tiskaru na drugo mjesto i već je te godine izdao *Kratku računicu*, koju je sastavio fra Nikola Šimović, a tiskaru je nazvao *Tiskom franjevačkim*.³⁹³

3. *Fra Petar Bakula* (1816.-1873.). Od starijih hercegovačkih pisaca svakako je najistaknutiji bio fra Petar Bakula. Po naravi sposoban, više je nauke završio u Italiji, gdje je obnašao dužnost profesora filozofije i bogoslovije. Sklon pisanju, rano je počeo pisano iznositi svoje misli, uvjerenja i potrebe.

Kada se je vratio u Hercegovinu, bio je prisiljen prosjačiti po svijetu da bi od tuđe pomoći franjevci mogli živjeti i razvijati se. A da bi to mogao uspješnije obavljati smatrao je uputnim opisati povijest, prilike i mjesta gdje hercegovački franjevci rade i zbog čega su prisiljeni moliti tuđu pomoć. To ga je posebno poticalo na pisanje, a obavljajući taj posao dao je neka djela neprolazne vrijednosti.

Bakula se već u Italiji bavio franjevačkom prošlošću u Bosni i Hercegovini. Ondje mu je objavljeno djelo *Cenno storico sulla provincia di Bosnia*, Lucca 1846.

Kada je stranim dobročiniteljima trebao predstavljati sebe i hercegovačku franjevačku zajednicu napisao je *Breve compendio sacro-storico sulle vicende della regolare missionaria custodia e vicariato apostolico di Erzegovina, diretto ai benefattori delle cattoliche missioni*, Ragusa 1853.³⁹⁴

Druge djelove slične naravi objavio je fra Petar Bakula 1862., dok je bio u Rimu na generalnom kapitulu Reda. Tisak je platio milodarima. Naslov djela je *I martirii nella missione francescana osservante in Erzegovina*, Roma 1862. To je djelo fra Petru služilo prigodom njegova skupljanja

---

³⁹² Generalni arhiv, SK 298., f. 195r.

³⁹³ Usp. R. Glavaš, *Spomenica*, 131.-137.; L. Petrović, Fra Andeo Kraljević. U: *Napredak hrvatski narodni kalendar 1939.*, 104.-116.; A. Nikić, *Mali životopis velikog biskupa*. U: *Kršni zavjet*, 12. (37.-42.).

³⁹⁴ To je djelo na hrvatski jezik preveo (*Kratka povijest franjevaca u Hercegovini*) A. Nikić i objavio ga u: *Fra Petar Bakula, Izabrana djela*, sv. 1. Mostar-Veljaci 1995. Sam ga je fra Petar Bakula prepjevao hrvatskim jezikom, u desetercu, i izdao pod naslovom: *Pisma sveto-izkazna od ercegovačke čuvodržavi i namistništva apostolskoga*, Dubrovnik 1853., a A. Nikić ga je ponovno izdao u: *Fra Petar Bakula, Izabrana djela*, sv. 2. Mostar 1997.

novčane pomoći za Hercegovinu. Mogao ga je ponuditi dobročiniteljima da upoznaju za koga je tražio pomoć.³⁹⁵

Djelo fra Petra Bakule trajne vrijednosti je *Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Herzegovina sub regimine spirituali Fratrum Min. Observ. Sancti Francisci pro anno Domini 1867*, Spalati 1867., u kojem je obradio Hercegovinu s arheološkoga, povijesnoga, zemljopisnoga i vjerskoga stajališta.³⁹⁶ Sličan je šematizam fra Petar pravljao i za god. 1873., ali ga nije dovršio, jer ga je pretekla smrt. Tiskan je u novoj tiskari u Mostaru.

Fra Petar Bakula pisao je i na hrvatskomu jeziku. Ti njegovi sastavi pretežno su u stihu, po uzoru na hrvatsku epsku književnost i hrvatsko narodno pjesništvo. Kao da se bojao pisati u prozi. Njegova djela pisana hrvatskim jezikom ne dosižu vrijednost djela na talijanskomu i latinskomu jeziku. Njegov hrvatski jezik nije bio toliko razvijen da bi njim mogao nesmetano izražavati sve svoje misli.

Posebno je zanimljivo da je fra Petar Bakula u stihu izlagao filozofska i bogoslovna pitanja. U tomu se smislu ističu dva njegova djela: *Pravo mudrožnanje*, Split 1867.; drugo izdanje 1869.; *Politika za svakog čovika*, Split 1869.³⁹⁷

4. *Fra Petar Kordić (1823.-1896.).* Bio je dvaput kustod Hercegovačke kustodije (1865.-1871.). Napisao je spis o glavnim stvarima vjere koje kršćani moraju znati. Zamolio je 18. listopada 1869. Propagandu da njegovu knjigu otisne u svojoj tiskari.³⁹⁸ Biskup fra Andeo Kraljević donio je taj spis u Rim u siječnju 1870. i predao ga Propagandi. Odgovorili su mu da će vidjeti hoće li ga tiskati i kada bi to moglo biti.³⁹⁹ Možda nije nikada tiskana.

5. *Fra Franjo Miličević (1835.-1903.).* Nakon početne škole i novicijata na Širokomu Brijegu, nastavio je dalje učiti u Italiji, gdje je 1860. zaređen

---

³⁹⁵ Djelo slična sadržaja na hrvatskomu jeziku, u desetercu, fra Petar je objavio pod pseudonimom Hercegovac i pod naslovom *Hercegovina za 19 godina vežirovanja Halipaše*. Beč 1863.

³⁹⁶ Djelo je na hrvatski jezik preveo fra Vencel Kosir i objavio ga pod naslovom *Hercegovina prije sto godina ili Šematizam fra Petra Bakule*. Mostar 1970.

³⁹⁷ Usp. R. Glavaš, *Spomenica*, 155.-157.; L. Petrović, *Život i rad fra Petra Bakule*. U: *Sto-pama Otaca*, V. (1938.), 34.-47.; A. Nikić, *Književno djelo fra Petra Bakule* (1816.-1873.). U: Fra Petar Bakula, *Izabrana djela*, sv. 1. Mostar-Veljaci 1995., 17.-59.

³⁹⁸ Usp. Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 66rv.

³⁹⁹ Isto mj., f. 67rv.

za svećenika. Vrativši se u Hercegovinu, nekoliko vremena služio je po nekim župama. Poslije ga nalazimo kao župnika u Zavojanima, župi Provincije Presvetoga Otkupitelja, kamo je otisao, možda 1866., iz osobnih razloga. Kao župnik u Zavojanima počeo je pisati i objavljivati svoje spise. Oko god. 1871. biskup fra Andeo Kraljević namjeravao je otvoriti tiskaru u Mostaru. Glavni pristaša te njegove zamisli bio je fra Franjo Milićević. Ponudio se biskupu Kraljeviću da će naučiti tiskati i voditi tiskaru. Biskup je dao mjesto tiskari u školi, koja je bila podignuta uz biskupski stan. Tiskara je proradila 1873. godine.

Fra Franjo je marljivo radio, imao je i pomoćnike i počeo tiskati. Biskup se Kraljević ponadao da će u toj tiskari moći tiskati sve potrebno za narod i svećenstvo u Hercegovini. Ali se ubrzo uvjerio da se tiskara ne može uzdržavati svojim radom, a on je nije mogao uzdržavati. Fra Franjo nije tako mislio pa je 1876. prenio tiskaru na drugo mjesto. Nekoliko se vremena nudio da će se nekako nagoditi s franjevačkom upravom i sačuvati tiskaru. Bio je franjevac i imao je podršku od franjevaca pojedinaca. Međutim franjevačka uprava nije smatrala razboritim upuštati se u taj posao. Fra Franjo je odlučio napustiti Franjevački red i svojim radom osigurati opstojnost tiskare. God. 1878. otisao je u Šibensku biskupiju, gdje je bio primljen kao svjetovni svećenik. Tada se tiskara prozvala tiskarom Don Franje Milićevića, koja je odigrala veliku kulturnu ulogu u Mostaru i Hercegovini, a god. 1896. Franjo Milićević je izgubio svoju tiskaru. Dvije godine kasnije nekoliko rodoljuba iz Mostara, među kojima je bio i franjevački provincijal, kupi sve vrijednije stvari bivše tiskare Franje Milićevića i osnuje *Hrvatsku dioničku tiskarnu*. Ta je tiskara god. 1914. došla pod stečaj, pa su dioničari odlučili raspustiti to poduzeće. Hercegovačka franjevačka provincija na dražbi kupi glavne dijelove te tiskare i god. 1917. osnuje novu tiskaru pod nazivom *Hrvatska tiskara Franjevačke Provincije*.⁴⁰⁰

6. *Fra Paškal Buconjić* (1843.-1910.). Nakon osnovne škole na Širokomu Brijegu nastavio je višu školu u Italiji. Dosegao je tada najviši mogući stupanj i postao god. 1860. profesor na središnjem franjevačkom učilištu u Rimu. Za vrijeme svoje službe u Rimu morao je pisati predava-

---

⁴⁰⁰ L. Petrović, *Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini*. U: *Napredak hrvatski narodni Kalendar*, 98. (1938.), 57.-70.; Ž. Ilić, *Franjo Milićević (uoči sto i pedesete obljetnice rođenja)*. U: *Kršni žavičaj*, 17. (1984.), 49.-57.; Isti, *Franjo Milićević (uz sto i pedeset obljetnicu rođenja)*. U: *Kršni žavičaj*, 18. (1985.), 30.-36.; Š. Musa, *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*. Mostar 1992.

nja koja je držao svojim slušateljima, ali to je sve ostalo u rukopisu i nije se sačувalo.

Dok je bio u Rimu, fra Paškal je držao 5. srpnja 1863. u crkvi Sv. Jeronima, Hrvatima koji su boravili u Rimu, govor u čast svetih Ćirila i Metoda. Na zahtjev biskupa Josipa Jurja Strossmayera taj je govor zasebno objelodanjen, pod naslovom *Govor prigodom tisućoljetnog slavovanja S.S. Slavjanskih apostola Cirila i Metoda....*, Rim 1863.

Kad se za hercegovačkog ustanka, u kolovozu 1875., u Mostaru sastalo međunarodno povjerenstvo razmotriti kako bi se moglo doći do mira, dobilo je tiskani spis na talijanskomu jeziku, koji je iznosio razloge ustanka. U spisu nije označen pisac a nosio je talijanski naslov *Un cennio semplice sui gravami causa principale dell' insurrezione delle popolazioni cristiane*, Mostar 1875. Smatra se da je to djelo napisao fra Paškal Buconjić⁴⁰¹.

Vršeći svoje dužnosti, posebno kao mostarsko-duvanjski biskup, fra Paškal Buconjić morao je mnogo pisati. Katkada su njegova pisma i okružnice objavljivane u tisku. Ti su spisi izražavali njegove misli i naredbe o pojedinim pitanjima vjerskoga života.⁴⁰²

7. *Fra Martin Mikulić (1841.-1912.).* Više je škole završio u Italiji. Nakon povratka u Hercegovinu vršio je različite dužnosti u dušobrižništvu, a bio je i učitelj novaka i sjemeništaraca. Smatrali su ga izobraženim čovjekom, a posebno je bio na glasu kao dobar latinist. Upravo zbog toga što je dobro pisao latinski uprava Provincije povjerila mu je da sastavi *Schematismus almae custodiae provincialis in Herzegovina*, Mostarini 1882.

Njegova glavna osobitost kao pisca na hrvatskomu jeziku jesu pri-povjetke, u kojima opisuje neke ljudе i događaje hercegovačkoga puka. Upravo te njegove pri-povjetke, premdа možda nisu dosegle visinu književnih pri-povijedaka, pobudile su zanimanje. Neke su objavljene nakon njegove smrti. Spominjemo: *Zvonarev teljig*, Mostar 1901.; *Narodna torba*, Mostar 1902.; *Samac i beskućnik*, Mostar 1903.; *Vitinski lovac*, u *Hrvatska duša*, *Almanah hrvatskih katoličkih svećenika*, sv. 2, izdao Ivanko Vlašićak, Zagreb 1923., 51.-90.; *Djevac od devedeset godina*, u: *Hrvatska duša*, sv. 3.-4.,

⁴⁰¹ Usp. A. Nikić, *Hercegovački ustanak 1875.* Mostar-Veljaci 1991., 118.

⁴⁰² Usp. R. Glavaš, *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave*, 141.-145.; Isti, *Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880.-1910.* Mostar 1910.; L. Petrović, *Biskup fra Paškal Buconjić*. U: *Napredak hrvatski narodni kalendar* 1934, 73.-78.; A. Nikić, *Djelovanje fra Paškala Buconjića*. U: *Hercegovački ustanački 1875.* Mostar-Veljaci 1995., 63.-114.

Virje 1924.-1925., 83.-143.; *Drveni strojevi*, u: *Dobri Pastir*, 1973., objavio Andđelko Mijatović; *Pustinjakove pripovjetke*, Duvno 1972., objavio Ivan Alilović.⁴⁰³

8. *Fra Andeo Nuić* (1850.-1916.). Nakon pripravnoga školovanja na Širokomu Brijegu, nastavio se školovati u Rimu. Ondje je 29. ožujka 1873. zaređen za svećenika. Vrativši se u Hercegovinu nekoliko je vremena bio u dušobrižničkoj službi, a onda je postavljen za učitelja osnovne škole u Mostaru. Tu je dužnost obavljao od 1875.-1882. Budući da je bio veoma glazbeno nadaren, fra Andeo Kraljević mu je kupio harmonijum, pa je bolje mogao poučavati djecu u pjevanju. Nakon toga imenovan je učiteljem novaka na Humcu.

Dok je obnašao tu službu, osnovao je god. 1884. prvi u Hercegovini, Treći red sv. Franje. Iste je godine na Humcu osnovao muzej, "zbirku svakovrsnih stvari koliko prirodoslovnih toliko arheoloških". Bio je od 1904.-1907. godine provincijal Hercegovačke franjevačke provincije. Baviо se i pisanjem. Glavno njegovo djelo je *Molitvenik*, koji je dao tiskati 1892. godine. Taj se njegov molitvenik i danas koristi, a zovu ga *Molitvenik fra Andela Nuića*. Dosada je imao 22 izdanja.⁴⁰⁴

8. *Fra Radoslav Glavaš* (1867.-1913.). Nakon osnovne škole na Širokomu Brijegu i novicijata na Humcu prešao je na višu školu u Italiju, gdje je god. 1893. položio ispite za profesora bogoslovije. God. 1895. imenovan je profesorom bogoslovije na mostarskoj Franjevačkoj bogosloviji. U Mostaru je ubrzo postao središnja osoba javnoga života. Čovjek velikih sposobnosti, koji je zrelo gledao na ljude i događaje, fra Radoslav Glavaš napisao je nekoliko veoma vrijednih djela. Posebno se predstavio kao izgrađeni pisac djelom *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave*, Mostar 1897., u kojoj je znalački opisao život i rad hercegovačke franjevačke zajednice. Nakon toga je iscrpljeno napisao *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar 1900. Zapaženo je i njegovo djelo *Politika bosansko-hercegovačkih franjevaca*, Mostar 1904. Objavio je *Život Isusa Krista*, Mostar 1908. Više puta je u novinama pisao o fra Paškalu Buconjiću, a

⁴⁰³ Usp. Ž. Ilić, *Nepoznati Martin Mikulić*. U: *Kršni zavičaj*, 24. (1991.), 59.-62.

⁴⁰⁴ Usp. L. Petrović, + *Mnogo poštovani O. fra Andeo Nuić*. U: *Kršćanska obitelj*, 17. (1916.), 122.-124.; A. Nikić, *Fra Andeo Nuić, pionir hercegovačke muzeologije*, 1950.-1916. U: *100 godina Muzeja na Humcu*. Ljubuški 1985., 251.-259.

posebno *Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja 1880-1910,*
Mostar 1910.⁴⁰⁵

8. Treći red sv. Franje

Propovijedanje sv. Franje pobudilo je veliki zanos u narodu. Mnogi su htjeli slijediti sv. Franju i živjeti kako je on živio. Ali jasno je da je samo malo ljudi moglo ući u bratstvo sv. Franje. Drugima je sv. Franjo pokazao kako će i u svojim kućama, u svojim obiteljima moći provoditi život u njegovu duhu. Tako je nastao Treći red sv. Franje ili Svjetovni franjevački red. Za taj je Treći red napisao pravilo Papa Nikolai IV. godine 1289.⁴⁰⁶

Stariji hercegovački franjevci nisu imali prigodu, a možda u svojim prilikama nisu ni mislili među svojim vjernicima osnivati i širiti Treći red sv. Franje. Na tu su zamisao došli istom za vrijeme pape Leona XIII. (1878.-1903). Taj je papa veoma poštovao sv. Franju i posebno cijenio njegov Treći red, u koji je osobno bio učlanjen. Kao nadbiskup u Perugi često je govorio o Trećem redu i pozivao vjernike svoje nadbiskupije da se učlane u Treći red, jer je smatrao da je način života koji propisuje Pravilo toga Reda pravi lijek za obnovu ljudskoga društva onoga doba. Tim mislima vodio se i kada je izabran za papu. Posebno je bio zapažen njegov govor, koji je održao 7. veljače 1882., skupini mladića koji su se kupili oko crkve sv. Petra u Rimu i zvali se Društvo Sv. Petra (Circolo di San Pietro). Tada im je zanosno govorio o sv. Franji i pozvao ih da se učlane u Treći red sv. Franje.⁴⁰⁷ Deset dana poslije, sjećajući se 700-obiljetnice sv. Franje, pismom *Auspicato*, 17. veljače, pozvao je ljude svojega doba da prigrle Pravilo Trećeg reda sv. Franje i prema njemu žive, da bi obnovili ljudsko društvo.⁴⁰⁸ Sljedeće godine, 30. svibnja 1883., u pismu *Misericors Dei Filius*, Papa proučava staro Pravilo Trećeg reda sv. Franje, koje je izdao Nikola IV. god. 1289. i prilagođuje ga novim prilikama vremena, da bi se ono moglo što lakše i vjernije provoditi u život.⁴⁰⁹

---

⁴⁰⁵ Usp. O. fra Radoslav Glavaš. U: *Kršćanska obitelj*, 14. (1913.), 194.-196.; A. Nikić, *Fra Radoslav Glavaš*. Mostar 1980.

⁴⁰⁶ *Bullarium Franciscanum*, sv. 4. Romae 1768., 94.-97.

⁴⁰⁷ *Acta Ordinis*, 1.(1882.), 22.

⁴⁰⁸ Isto mj., 147.-152.

⁴⁰⁹ Isto mj., 2. (1883.), 89.-93.

Gornje misli pape Leona XIII. o Trećem redu sv. Franje prošle su katoličkim svijetom. Nije čudno da su one došle i među franjevce u Hercegovinu. I oni su o njima razmišljali i tražili što bi se po njima moglo učiniti u Hercegovini. Tadanji učitelj novaka na Humcu fra Andeo Nuic je o njima raspravljaо s braćom u samostanu, posebno sa župnim osobljem, i konačno odlučio u onoj župi postupiti prema savjetu Pape Leona XIII. Osnovao je 10. listopada 1884. prvo bratstvo Trećeg reda sv. Franje. Ta je vijest veoma obveselila tadanjega hercegovačkog kustoda fra Luku Begića. I kada je on malo poslije službeno posjetio humački samostan, naredio je svomu tajniku fra Pavi Petroviću da pregleda zapisnik Trećeg reda, potvrđi ga i svojom potvrdom učini ga službenim.⁴¹⁰

Nakon što je službeno pohodio Humac, kustod fra Luka Begić proslijedio je s istim poslom, 2. prosinca 1884., u Veljake. Ondje je 3. prosinca u Treći red sv. Franje primio nekoliko osoba i njihova imena uveo u službeni zapisnik.⁴¹¹ Iz Veljaka je kustod Begić otišao u Klobuk, gdje je, 5. prosinca, u Treći Red primio 30 osoba.⁴¹²

God. 1886. Kustodiju je službeno pohodio fra Ivo Rodić. U svomu izvještaju javio je generalu Franjevačkoga reda da na području Hercegovačke kustodije ima 875 članova Trećeg reda sv. Franje: Humac 235, Klobuk 350, Veljaci 90, Gradnići 200.⁴¹³

9. Časne sestre

Ženska djeca u Hercegovini kroz duga stoljeća nisu išla u školu. Sva njihova izobrazba bila je u obitelji. Ali kada je Tursko carstvo počelo davati više slobode i katolicima, duhovni pastirи, posebno biskup, osjećali su se dužni i ženskoj djeci omogućiti višu izobrazbu i podučiti ih u potrebnim znanjima koje samo škola može dati. Trebalo je naći časne sestre

---

⁴¹⁰ Tajnik fra Pavo Petrović, izvršujući kustodov nalog, upisao je u zapisnik ovo: "Hunc librum, in quo inscribuntur utriusque sexus fideles qui omnium primi in Hercegovina nomen Tertio Ordini S. P. N. Francisci dedere quosque faxit Deus ut ceteri Hercegoiensium sequantur, legalem esse testor. Humac, die 30. novembris 1884. Ego Fr. Paulus Petrović, secretarius custodiae." (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p.303. br.380.).

⁴¹¹ Isto mj., p. 302., br. 386.

⁴¹² Isto mj., p. 303., br. 388.

⁴¹³ *Acta Ordinis*, 5. (1886.), 110. Usp. K. Milas, *Baština obvezuje*. Mostar 1985.

koje bi odgajale žensku djecu. Zato su u Hercegovinu došle najprije Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga iz Zagreba a poslije i Školske sestre sv. Franje iz Maribora.

9.1. Sestre milosrdnice u Hercegovini

Biskup fra Andeo Kraljević zamolio je god. 1871. upravu školskih sestara milosrdnica da bi poslala nekoliko sestara u Hercegovinu, koje bi se brinule o odgoju ženske djece u hercegovačkom Apostolskom vikarijatu. One su najprije došle u Mostar, a potom i u Duvno i Ljubuški.

a) *Mostar*. Biskup Kraljević, čim mu je uprava sestara obećala da će poslati sestre u Mostar, napravio je za njih kuću.⁴¹⁴ Uprava je poslala 6 sestara, koje su 24. kolovoza 1872. pošle iz Zagreba prema Mostaru. Njihov je put trajao 8 dana. Iz Zagreba su isle najprije u Trst, odakle su brodom preko Zadra i Splita došle do Metkovića, potom lađom po Neretvi do Gabele, a dalje na konjima do Mostara.

Sestre su u Mostaru odmah počele marljivo raditi. Već u prvoj školskoj godini imale su 69 učenica. Poslije ih je bilo više. U školskoj godini 1893./94. u njihovoj je školi bilo 186 učenica.

Zbog stalna povećanja učenica njihova je zgrada postala mala i tijesna. Stoga su sestre, god. 1894., odlučile sagraditi nove prostorije, samostan za sestre i školu. Tim su prostorijama sestre god. 1904. sagradile još jedno krilo, pa je zgrada samostana i škole bila posve dovršena. Od tada je rad sestara iz godine u godinu napredovao do dolaska komunista na vlast. God. 1947. komunistička općinska vlast zaplijenila je imovinu sestara, a nakon toga, god. 1949., sestre su morale otići iz Mostara.⁴¹⁵

b) *Duvno-Županjac*. Biskup fra Paškal Buconjić zamolio je god. 1881. upravu sestara milosrdnica da bi poslale 3 sestre, koje bi u Duvnu otvorile školu za žensku djecu. Premda su sestre obećale doći najesen te godine i odmah započeti u školi, došle su istom u kolovozu 1884. Odmah su započele raditi u iznajmljenoj kući, a poslije su sagradile svoju kuću. Sestrama je biskup Buconjić isposlovao novčanu pomoć od Zemaljske vlade u Sarajevu.

---

⁴¹⁴ Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 16., f. 240v.

⁴¹⁵ Usp. A. Nikić, *Djelovanje sestara milosrdnica u Mostaru*. U: *Kršni žavičaj*, 22. (1989.), 56.-63.

U početku su sestre primale samo katoličke djevojčice, a od 1913. počele su primati i mušku djecu. Od god. 1917. primale su u školu i djecu drugih vjera. Škola je stekla veliki ugled u mjestu i okolici. Komunisti su tu školu ukinuli 6. lipnja 1945., a sestre su otišle iz Duvna 25. svibnja 1949.⁴¹⁶

c) *Ljubuški*. Nakon dolaska sestara milosrdnica u Duvno, mostarski je biskup fra Paškal Buconjić namjeravao otvoriti sličnu školu u Ljubuškomu. Zamolio je Zemaljsku vladu u Sarajevu da odobri i potpomogne otvorenje škole u Ljubuškomu. Vlada je udovoljila toj molbi 11. ožujka 1898. Biskup je za sestre pripravio kuću i one su došle u Ljubuški 26. srpnja 1898. U toj su kući, koju su proširile 1923., sestre držale školu, koja je 1918. dobila pravo javnosti, sve do 1929. God. 1928. sestre su započele graditi novu zgradu za školu a u nju su uselile 23. srpnja 1929. U novoj zgradi osim osnovne škole otvorile su, 1933., žensku stručnu srednju školu. Te njihove škole radile su do 1945., kada su komunisti zabranili njihov rad. Sestre su morale otići iz svoje kuće 1948.⁴¹⁷

9.2. Školske sestre sv. Franje u Hercegovini

Hercegovačka franjevačka misija bila je sastavljena samo od franjevaca. Nije čudno da su oni, kada su mislili na odgoj ženske djece, dolazili na zamisao da nađu sestre franjevke, koje bi željele doći u Hercegovinu i pomoći hercegovačkom narodu.

Upravo zbog toga kustod fra Luka Begić, kada je god. 1883. slao fra Augustina Zubca u Tirol u pratinji triju klerika, među ostalim, naredio mu je: "Raspitati, bi li se našlo nešto Trećarica sv. Frane koje bi došle u Hercegovinu i mogle učiteljevati".⁴¹⁸

Istom je god. 1899. biskup Buconjić pozvao sestre franjevke iz Maribora, koje su bile austrijanke. Te su godine došle tri sestre i preuzele sirotište u Mostaru. God. 1910. osnovale su kuću u Bijelomu Polju. Poslije su se uspješno širile po Hercegovini a god. 1932. postale su Provincija. Nakon god. 1945. mnogo su pretrpjеле od komunista. Oduzete su im sve kuće osim one u Bijelomu Polju.⁴¹⁹

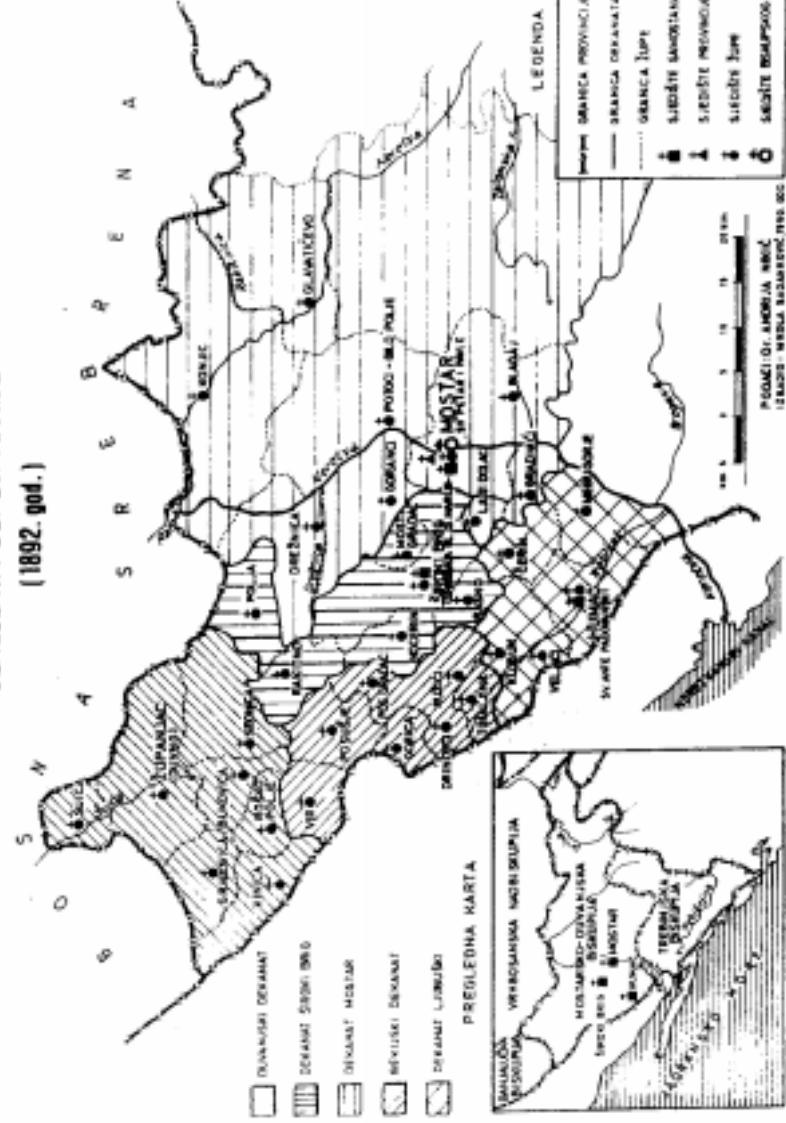
⁴¹⁶ Usp. *Sestre milosrdnice u Duvnu*. U: *Kršni žavičaj*, 17. (1984.), 60.-61.; I. Bagarić, *Duvno*. Duvno 1989., 154.

⁴¹⁷ Usp. Ž. Ilić, *Školstvo sestara milosrdnica u Ljubuškom*. U: *Kršni žavičaj*, 22. (1989.), 64.-80.

⁴¹⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*. sv. 1., p. 227., br. 97.

⁴¹⁹ Usp. N. Palac, *Sestre franjevke u Hercegovini*. U: *Kršni žavičaj*, 15. (1982.), 27.-34.

HERCEGOVACKA FRANJEVACKA PROVINCIJA
UNESENJA BL. DJ. MARIJE
(1892. god.)

VI. Hercegovačka provincija pod austrougarskom vlašću (1892. - 1918.)

God. 1892. za hercegovačku franjevačku zajednicu nastupilo je novo razdoblje. Te je godine postala provincijom i tako dosegnula vrh do kojega se franjevačke zajednice mogu upravno popeti. U to doba je većinu svojih snaga morala posvećivati izgradnji samostana u Mostaru. Međutim već su se nametala nova pitanja, mjesna i opća, koje je trebalo rješavati. Za njihovo rješavanje izabran je god. 1895. fra Luka Begić, za tu ulogu općenito smatran najspasobnijim među članovima Provincije.

1. Hercegovačka kustodija postaje provincijom

Nakon 40 godina opstanka Hercegovačka je franjevačka kustodija vidno napredovala. Godine 1892. imala je dva samostana, a treći se gradio, 31 župu, u kojima je zajedno bilo 78.200 vjernika. U Kustodiji je bilo 62 svećenika, 21 klerik i 5 braće laika.⁴²⁰

Premda je Hercegovačka kustodija bila neovisna, tj. imala je pravni položaj kao i druge provincije; ovisila je neposredno o generalu Reda kao i druge provincije, nije se zvala provincijom, jer je bila malena, nije imala makar tri samostana, što se tražilo za provinciju. Svake treće godine general je morao pohoditi Kustodiju, kao i druge provincije, osobno ili preko zamjenika, obično zvana vizitatora.

God. 1892. u vrhovnoj upravi Reda nalazio se kao definitor ili generalov savjetnik fra Augustin Zubac, član Hercegovačke kustodije. Njega je general imenovao da ga zamjeni kao vizitator, kad je bilo za to vrijeme, provincijā na području za koje je bio generalni definitor. Tako je god. 1892. imenovan vizitatorom Hercegovačke kustodije.

Vizitator Zubac posjetio je Hercegovačku kustodiju kako je to bio običaj i kako su pravila propisivala. Nakon obavljenja pohoda, on je 13. ožujka te godine, o svomu radu izvjestio generala Reda. Ujedno ga je tada zamolio, u svoje ime a i u ime braće iz Kustodije, da bi Hercegovačku kustodiju proglašio provincijom.⁴²¹

Budući da je hercegovačka kustodija bila misijska kustodija, prokurator Franjevačkog reda zamolio je 26. ožujka 1892. Kongregaciju de

---

⁴²⁰ Usp. *Acta Ordinis*, 11. (1892.), 24.-25.

⁴²¹ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 298, f. 776r-777r.

Propaganda Fide koja je 26. travnja te godine pristala. A general Reda već je sljedeći dan, 27. travnja 1892., izdao odredbu kojim je Hercegovačka franjevačka kustodija proglašena Provincijom. Istom je odredbom general Luigi Canali da Parma imenovao i upravu Provincije. Provincijal je ostao isti, fra Nikola Šimović. Za njegovog zamjenika, tj. kustoda je imenovan fra Rafo Radoš, a za definitore: fra Franjo Bašadur-Dobretić, fra Jerko Ljubić, fra Grgo Jovanović i fra Jako Vasilj.⁴²²

2. Razvoj upravnog djelovanja

2.1. Prvi provincijal

Prvi provincijal novoosnovane Franjevačke provincije u Hercegovini bio je fra Nikola Šimović. Nije bio biran nego ga je izabrao general Reda, kako su to propisivala opća pravila Reda za prvoga provincijala novoosnovane provincije.

Za vrijeme svoje trogodišnje službe (1892.-1895.) fra Nikola Šimović najviše se posvetio izgradnji samostana u Mostaru. Glavna poteškoća bila mu je nedostatak novca, jer je ono što je Provincija imala na početku gradnje već bilo potrošeno. Trebalo je tražiti novi. Nije mogao očekivati da bi ga našao na području Provincije jer je tu narod bio siromašan. Morao je moliti narod u tuđini. Nije se ustručavao okrenuti se, poput pravoga prosjaka, prema svim stranama svijeta, gdje je očekivao da bi mogao što dobiti. Uz to poslao je svoga tajnika fra Andjela Nuića da ide po Monarhiji, od mjesta do mjesta, i osobno moli kakvu pomoć.⁴²³

Fra Nikola je bio veseo što je za vrijeme svoje trogodišnje službe mogao završiti gradnju. Bio je zahvalan Bogu što je potaknuo srca dobrih ljudi da su nešto od svoga odvojili i dali za gradnju mostarskoga samostana. Sjećao se tih dobročinitelja, prije svega biskupa fra Paškala Bucionića, koji je uvek poticao na gradnju i dao u gotovu novcu 1.500 forinta, zagrebačkoga nadbiskupa Josipa Mihalovića, koji je darovao 1.000 forinta, cara Franje Josipa I., koji je za gradnju mostarskog samostana poslao 1.000 forinta, biskupa iz Graz-Seckau Julija Ivana Zwergera, koji je dao 1.000 forinta, bečkoga ministarstva financija, koje je za to dalo 12.000 forinta i osobito svećenika zagrebačke nadbiskupije, koji su skupili 15.000 forinta.⁴²⁴

⁴²² Isto mj., f. 788rv; Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 168.-169., *Acta Ordinis*. 11 (1892.), 85.-86.

⁴²³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 187., br. 157.

⁴²⁴ Generalni arhiv Reda u Rimu, SK 299., f. 24r.

2.2. Obnova franjevačkoga života

Kada je fra Nikola Šimović završavao svoju trogodišnju službu, general Reda, kao što propisuju pravila Reda, imenovao je fra Ivu Rodića, člana Provincije Sv. Ivana Kapistranskoga da bi u njegovo ime službeno posjetio Hercegovačku franjevačku provinciju i u njoj izabrao novu upravu. Nakon obavljenja pohoda, fra Ivo Rodić sazvao je prema običaju, provincijski kapitul za 23. travnja 1895. i na njemu je za provincijala izabran fra Luka Begić. Za njegova zamjenika izabran je fra Marijan Zovko, a za definitore: fra Andeo Nuić, fra Blaž Jerković, fra Mijo Rubić i fra Franjo Bašadur - Dobretić.⁴²⁵

Fra Luka Begić bio je već prije starješina hercegovačkih franjevaca od 1883.-1886., dok su bili Franjevačka kustodija. U toj svojoj prvoj službi pokazao se ne samo kao čovjek pravoga redovničkog duha nego i čovjek umne zrelosti i smisla za stvarnost. I za vrijeme te svoje uprave morao se baviti s više pitanja koja je smatrao važnima za život i budućnost hercegovačke franjevačke zajednice.

2.2.1. Proslava pedesete obljetnice

Ubrzo nakon izbora fra Luke Begića za provincijala navršavalo se 50 godina otkad su hercegovački franjevci započeli 1846. graditi samostan na Širokomu Brijegu. Fra Luka Begić smatrao je taj nadnevak dobrom prigodom da franjevci u Hercegovini ispitaju savjest o svomu prošlomu djelovanju i ujedno priprave planove za što uspješniji budući rad. Tu su misao primili hercegovački franjevci. Stoga je fra Luka Begić povjerio svom tajniku fra Radoslavu Glavašu da se on briga za tu proslavu i da za nju pripravi prikladan program. Fra Radoslav se o toj proslavi posavjetovao s urednikom *Glasa Hercegovca* Nedjeljkom Radičićem i zajedno s njim sastavio program kako bi se što dostoјnije proslavila pedeseta obljetnica samostana na Širokomu Brijegu.

Kada su građani Mostara doznali za tu proslavu, odlučili su i oni sudjelovati. Osnovali su 16. ožujka 1896. vijeće koje će pomagati u pripravi proslave. To je vijeće izdalo proglaš narodu u kojem je najavilo proslavu pedesete obljetnice koja se trebala održati 23. srpnja na Širokomu Brijegu. Osim toga naručio je kod kipara Franje Radića iz Korčule jedan prigodni spomenik, koji će biti blagoslovљen prigodom proslave na Širokom Brijegu.

---

⁴²⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., 241.-242.

Kako je prije najavljeno, proslava pedesete obljetnice franjevačkoga samostana na Širokomu Brijegu održana je 22. srpnja, poslije podne, i 23. srpnja, prije podne. Bio je to neponovljiv događaj u Hercegovini. Prisustvovalo mu je oko 10.000 ljudi.

Osim na Širokomu Brijegu, proslava je održana i u Mostaru, u nedjelju nakon širokobriješke proslave, tj. 26. srpnja 1896. Glavna točka te proslave u Mostaru bila je sveta misa koju je tada držao biskup Buconjić. U propovjedi je prisutnima tumačio značenje proslave.⁴²⁶

2.2.2. *Jedinstvo Reda*

U to doba je dozrelo pitanje jedinstva Franjevačkog reda. Postojala su tri franjevačka reda koji su neovisno jedan o drugomu živjeli prema Pravilu koje je sv. Franjo dao svojoj braći: franjevci (*Fratres Minores, manja braća*), franjevci konventualci i franjevci kapucini. Osim toga u Redu manje braće tokom povijesti razvila su se četiri ogranka, koji su se pokoravali zajedničkomu generalu, ali su imali zasebne provincije, samostane i odgojne zavode. U vrhovnoj upravi Reda imali su svoje prokuratore (za rješavanje njihovih pitanja kod Svetе Stolice) i generalne definitori (generalove savjetnike). Ti su se ogranci zvali: observanti (opslužitelji), reformati (obnovljeni), rekolekti (sabrani) i diskalceati (bosonogi).

U XIX. se stoljeću ozbiljno počelo govoriti da je vrijeme nadišlo razloge te podijelenosti i da bi bilo veoma korisno provesti jedinstvo u Redu. Tako je na generalnomu kapitulu god. 1862. fra Fulgencije iz Torina, bivši prokurator Reda, pročitao svoj prijedlog da se ukinu ti zasebni nazivi u Redu i da se svi zovu jednim Franjevačkim imenom.⁴²⁷

Generalni kapitul, god. 1889., na kojem je za generala Reda izabran fra Alojzije Canali iz Parme, ozbiljno je pretresao pitanje o ujedinjenju Reda. Štoviše sastavio je pravila koja nisu obvezivala, nego su mogla biti uzorak novih pravila za sva četiri ogranka, koja bi trebalo dogovorno sastaviti.⁴²⁸

Međutim, na kapitulu god. 1895. kardinal Egidije Mauri, dominikanc, predsjednik kapitula, predložio je kao glavni predmet rasprave uje-

⁴²⁶ Tu proslavu pedesete obljetnice samostana na Širokomu Brijegu opisao je fra Radoslav Glavaš u *Spomenica pedesetgodишњице Hercegovačke Franjevačke Redodržave*. Mostar 1897., 107.-222.

⁴²⁷ H. Hozapfel, *Manuale historiae Ordinis Fratrum Minorum*. Friburgi Brisgoviae 1909., 333.

⁴²⁸ *Acta Ordinis*, 8. (1889.), 68.-70.

dinjenje Reda. Nakon dugih rasprava o potrebi i koristi ujedinjenja kard. Mauri uspio je uvjeriti članove kapitula da u velikoj većini pristanu na ujedinjenje: od 108 glasača 100 ih je glasovalo za ujedinjenje.

Na tomu kapitulu izrađen je novi predložak pravila. Kongregacija za biskupe i redovnike ustanovila je posebno vijeće, kojemu je na čelu bio budući general Alojzije Lauer, da prouči sastavljeni predložak kapitula, koji će se ispravljen poslati provincijama da one dadnu svoje primjedbe, pa da se na temelju tih primjedaba sastave nova pravila po kojima će franjevci opsluživati pravilo sv. Franje.

Kada su sve te predradnje bile gotove a franjevačka pravila doatile konačni oblik, papa Leon XIII. odobrio ih je 15. svibnja 1897. Prema tim pravilima četiri ogranka u Redu prestala su postojati. Svi članovi Reda imaju zajedničku upravu, opslužuju ista pravila, podložni su istom generalu, nose isto odijelo, istoga kroja i iste boje, po uzoru na habit sv. Franje u crkvi Sv. Petra. Red je podijeljen na 12 okružja (circumscriptio-nes), a ne kao prije na dvije obitelji ovostransku (cismontana) i onostransku (ultramontana).⁴²⁹

Nakon toga je Leon XIII., na sv. Franju, 4. listopada 1897., pismom *Felicitate quadam*, proglašio jedinstvo Franjevačkoga reda ukinuvši četiri spomenuta ogranka.⁴³⁰

U Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji ta se podjela Reda na četiri ogranka nije osjećala. Ako su za nju znali, smatrali su da je ona na štetu Reda i da u ono vrijeme nije imala smisla, ako ga je ikada imala. Stoga su odlučno bili za ujedinjenje Reda. A budući da su bili svjesni da se običaji ne mijenjaju lako, jedan je od hercegovačkih franjevaca, fra Augustin Zubac, tada generalni definitor Reda, predložio 8. ožujka 1894. tadanjemu generalnom definitoriju da zamoli papu Leona XIII. da on proglaši ujedinjenje Reda.⁴³¹

Tadanji provincijal Hercegovačke provincije fra Luka Begić, koji je za vrijeme svoga boravka u Italiji dobro upoznao podjelu Reda, bio je oduševljeni pristaša ujedinjenja. I kada je general Reda, u siječnju 1896., poslao provincijama predložak općih pravila, da bi o njima dale svoj sud i

⁴²⁹ H. Holzapfel, *Manuale historiae*, 332.-340.; M. Carmody, *The Leonine Union of the Order of Friars Minor 1897*. New York 1994.

⁴³⁰ *Acta Ordinis*, 16. (897.), 164.-168.

⁴³¹ Generalni arhiv Reda, *Acta definitorii generalis*, sv. 3., br. 194.; F. E. Hoško, *Euzebije Fermendžin crkveni upravnik i povjesnik*. Zagreb 1997., 124.

svoje primjedbe, Hercegovačka provincija odgovorila je već 21. siječnja te godine.⁴³²

Premda ujedinjenje Reda nije moglo imati u Hercegovini poteškoća, nova su pravila neke zabrinjavala. Činilo im se da one uvode neki novi način života koji se u hercegovačkim okolnostima neće moći obdržavati. Ali oduševljeno pristajanje uprave Provincije, posebno provincijala fra Luke Begića, malo pomalo otklonilo je sve sumnje.

2.2.2.1. Zajednički život

Pravila svake redovničke zajednice, pa i franjevačke, poučavaju pojedine redovnike, među ostalim, kako se treba služiti redovničkim siromaštvom. Sva gospodarska dobra koja pojedinci bilo kako dobiju pripadaju zajednici. A zajednica ih upotrebljava za potrebe pojedinaca ili zajednice.

Hercegovački franjevci opsluživali su to pravilo redovničkoga života kako su prilike dopuštale ili nametale. Radili su kao misionari među siromašnim poljodjelcima, koji su ih dobrovoljno svojim prihodima uzdržavali. A budući da su dobivali živežnih namirnica više nego su, živeći siromašno, mogli potrošiti, višak primljenih darova slali su u samostan, da bi se od toga mogli uzdržavati starci ili odgajati mladići koji su željeli postati franjevci. U tijeku vremena određeno je što koja župa može i mora dati samostanu.⁴³³

Redovnička zajednica odnosno samostan brinuo se za osobne potrebe svakoga svog člana. U toj brizi za pojedine članove zajednice posebno je bilo nezgodno zadovoljiti potrebu za odjećom, koju je svaki pojedinc trebao, budući da nisu svi jednaki. Upravo, da ne bi bilo poteškoća s odjećom, postao je običaj da zajednica daje pojedincima određeni iznos novca da pojedinci osobno, prema svojoj visini i širini, priskrbe

⁴³² Generalni arhiv Reda, *Ordinis generalia*, sv. 11., f. 255r-256r; F. E. Hoško, *Euzebije Fermendžin*, 118.

⁴³³ Tako npr. kada je god. 1888. osnovana župa Posuški Gradac, propisano je da župnik te nove župe mora godišnje davati samostanu: brava 26, 4 oka vune, sira oke 22, masla oke 3, žita oka 205, a u novcu trebalo je dati 37 forinta godišnje. (Arhiv Franjevačke Provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 65.). Uz taj obični prinos koji su samostani primali od župnika samostani su imali zemljišta odakle su dobivali povrće, voće i sijeno. Za to je npr. humački samostan kupio god. 1884. Baščinu i Crkvinu pod Ljubuškim. (Isto mj., *Acta capitularia*, sv. 1., p. 259., br. 215.).

odjeću koja im treba. Taj novčani iznos, koji je pojedini redovnik primao da bi nabavio potrebnu odjeću, zvao se obično latinskim jezikom *vestiarium* (odjeća). Hercegovačka franjevačka uprava odredila je god. 1854. da svaki svećenik zajednice treba primiti za *vestiarium* 20 rimskih škuda.⁴³⁴

I sam kustod, starješina hercegovačke franjevačke zajednice, primao je od samostanskoga starještine *vestiarium*. Kada je on, god. 1886., odredbom uprave, prenio svoje sjedište u Mostar, za njegove je potrebe samostan na Širokomu Brijegu morao dati mostarskoj franjevačkoj rezidenciji, u koju je kustod prešao, 170 forinta, a humački samostan 80 forinta.⁴³⁵ Taj prinos za uzdržavanje kustoda davala su ta dva samostana sve do 1905.⁴³⁶

Na istomu kapitulu Kustodije, 26. travnja 1886., kustod fra Luka Begić predložio je upravi da bi se ustanovio jedan novčani polog, kojim bi se kustod mogao služiti za opće potrebe Kustodije. Da bi se taj polog napravio, trebao bi svaki svećenik Kustodije dati mjesечно milostinju koja se daje za jednu sv. misu i da bi svaki župnik za tu svrhu dao 2 forinta godišnje. Gvardijani samostana, predsjednici rezidencija i dekani prije kapitula ili prije kapitularne sjednice trebali bi predati diskretoriju Kustodije taj novac, a diskretorij bi ga dao kustodu, obvezujući ga da svake godine ili svake treće godine prije kapitula Kustodije dadne račun o onomu što je primio i što je potrošio. Taj je prijedlog kustoda fra Luke Begića diskretorij odobrio.⁴³⁷

Hercegovački se Franjevcima nisu uzdržavali samo prinosima svojih članova. Oni su katkada primali pomoć iz tuđine, od ljudi izvan zajednice, koji su smatrali da trebaju pomoći franjevce u Hercegovini. Upravo takvim prinosima franjevci su u Hercegovini uspijevali graditi potrebne zgrade i uzdržavati svoje ustanove.

Štoviše, i turska je Vlada, u zadnje vrijeme svoga opstanka, davala po 1.500 forinta godišnje kroz nekoliko vremena za odgoj mladeži na Širokomu Brijegu. Za dosta dugo vremena uprava Kustodije dobivala je po 400 forinta od društva Bezgrješnog Začeća iz Beća, a isto tako po 400 forinta od društva Sv. Ladislava iz Budimpešte.⁴³⁸

---

⁴³⁴ Arhiv Franjevačke Provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 54., br. 11.

⁴³⁵ Isto mj., sv. 2., p. 13., br. 2.

⁴³⁶ Isto mj., p. 327., br. 5.

⁴³⁷ Isto mj., p. 7.-8., br. 14.

⁴³⁸ Isto mj., p. 367., br. 785.

Austro-Ugarska vlada od god. 1870., na molbu biskupa fra Andjela Kraljevića, svakomu je župniku davala preko konzulata u Mostaru, na gradu od 100 forinta. Tu je nagradu trebalo svaki put moliti.⁴³⁹

Kada je god. 1878. austrougarska vojska zauzela Bosnu i Hercegovinu, sve su te pomoći iz Austro-Ugarske prestale osim one društva Sv. Ladislava iz Budimpešte. Stoga je uprava hercegovačkih franjevaca morala moliti pomoći pa je sarajevska Vlada za odgoj franjevačke mlađeži na Širokom Brijegu davala po 1.000 forinta, a za odgoj mlađeži na Humcu po 1.500 forinta. Od god. 1880. vlada je dodjeljivala hercegovačkom kustodu 500 forinta godišnje. Kada je god. 1881. uvedena redovita crkvena hijerarhija, nadbiskup Josip Stadler odlučio je uvesti uzdržavanje svećenstva kako se to obavlja u Austriji, državnom plaćom. Premda su pravoslavci i muslimani našli svoje rješenje, slično se rješenje za katolike nije moglo naći.

Uzdržavanje hercegovačkih franjevaca i poslije pravila iz 1897. ostalo je uglavnom kao i prije. A da bi pojedinci i starješine mogli lakše pratiti kako se opslužuje siromaštvo i zajedništvo, određeno je da župnici, predsjednici rezidencija, gvardijani i provincijali bilježe rashode i prihode.⁴⁴¹

2.2.2.2. Jednoliko odjevanje

Za vrijeme turske vladavine u Bosni i Hercegovini franjevci se, prema svojoj odjeći, uglavnom nisu razlikovali od ostalih katolika. Ako i nije bilo, strogo govoreći, zabranjeno nositi redovničko odijelo, oni su, obučeni poput ostalih istovjernika bili slobodniji i sigurniji u obavljanju svojih redovničkih i svećeničkih dužnosti.

Sredinom XIX. stoljeća kršćani u Turskoj, na zahtjev kršćanskih država, mogli su se slobodnije vladati prema svojim vjerskim propisima, pa su se i franjevci u Bosni i Hercegovini malo pomalo mogli ponašati i u vanjskomu izgledu kako propisuju njihova pravila. Prije svega nosili su franjevačko odijelo.

Biskup fra Andeo Kraljević god. 1854. kaže da su se franjevci u Hercegovini, idući dijeliti sakramente, oblačili kao i ostali svjetovnjaci.⁴⁴²

⁴³⁹ Isto mj., p. 366.-387., br. 784.

⁴⁴⁰ Isto mj., *Acta capitularia*, sv. 1., p. 366., br. 784.; sv. 2., p. 204., br. 72.

⁴⁴¹ Isto mj., *Acta capitularia*, sv. 2., p. 319., br. 1.

⁴⁴² "Quoniam necdum felix illud tempus advenit, quod omnibus votis optamus, ut indumento humili ac pauperi Instituto nostro conformi utamur seu directe religiosa veste, sed dura necessitate compulsi adigimus saeculi hominibus usitato

Desetak godina poslije, 12. travnja 1867., u izvještaju posлану Propagandi, kaže da redovnici u Hercegovini nose svoje redovničko odijelo, osim na dugim teškim putovanjima.⁴⁴³ Kada je Austro-Ugarska zauzela Bosnu i Hercegovinu biskup Buconjić piše 26. lipnja 1881. Propagandi da svi redovnici u Hercegovini nose redovničko odijelo.⁴⁴⁴

Kroz povijest franjevački su se habiti u pojedinim zemljama nešto razlikovali u kroju habita. A posebno je razlika bila vidljiva u boji tkanine od koje su habiti bili napravljeni. Početkom XIX. stoljeća franjevački su habiti bili najviše pepeljaste boje. Na kapitulu Franjevačke provincije u Hercegovini god. 1895. bilo je još habita takve boje, premda su statuti Provincije iz god. 1892. zahtijevali da habitu budu crne boje, "ex panno nigro" (art. 5, n. 2). Međutim bulom *Felicitate quadam* 1897. određeno je da franjevački habit bude smeđe boje, "color habitus subniger".⁴⁴⁵

Jednakost odijevanja nije se sastojala samo u habitu. Trebalo je nositi i pasić, na kojem su morala biti tri zavežljaja, kao znak triju redovničkih zavjeta, o njemu je morala biti obješena krunica. Zimi zbog hladnoće trebalo je nositi redovnički plašt, a ne kaput. Na glavi je trebalo napraviti tonzuru, a zabranjeno je puštati uvojke.⁴⁴⁶

Propisano je na nogama nositi sandale, a ne drugu obuću.⁴⁴⁷

Redovničko pokrivalo glave je kapica (pileus, berretum), koja se nosi barem u samostanu, posebno u samostanskoj blagovaonici. U Hercegovini su franjevci u XIX. stoljeću na glavi nosili tzv. fes, kao što su nosili i drugi ljudi. Budući da je bilo različitih oblika toga pokrivala glave ili fesa, uprava franjevačke zajednice preporučivala je 21. travnja 1864. jednostavniji oblik fesa crne ili tamne boje, "nigri vel obscuri coloris", a zabranjivala je onaj svečaniji, koji se zvao turskim jezikom *kubašli fes*.⁴⁴⁸

---

vestiri, dum extra septa monasterii constituti diu noctuque per aspera praecepititia et dissita loca dispersis catholicis sacramenta administrare aliaque spiritualium pastorum munia obire debemus." (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., p. 56.)

⁴⁴³ "Cuncti religiosi incedunt in habitu proprii Instituti. Excipiuntur casus longi itineris vel dum per loca accessu difficilia et salebrosa vi muneris pastoralis pergere coguntur." (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 15., f. 657r)

⁴⁴⁴ "Modo omnes religiosi huius custodiae incedunt in habitu propriae religionis." (Arhiv Propagande, *SC Bosnia*, sv. 17., f. 399r.)

⁴⁴⁵ H. Holzapfel, *Manuale historiae*. 338.

⁴⁴⁶ Arhiv Franjevačke Provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., br. 10.

⁴⁴⁷ Isto mj., p. 298., br. 4.

⁴⁴⁸ Isto mj., p. 257.-258.; p. 298., br. 4.

Osim fesa neki su nosili šešir. Očito, to su nosili neki od onih koji su završavali školu u Austriji. Uprava Provincije to je nerado gledala, pa je od 1904. zabranila nositi fes, šešir i kaput.⁴⁴⁹ Tu je zabranu morala ponavljati i god. 1910.⁴⁵⁰ Bez sumnje, ti odjevni predmeti nisu bili lako uništivi, jer je ih bila šteta baciti dok su mogli služiti svojoj svrsi.

3. Dalji razvitak upravne vlasti (1901.-1910.)

Nastojanja fra Luke Begića da se Hercegovačka franjevačka provincija uredi prema novim pravilima Reda nastavio je mjerodavno fra Augustin Zubac, izabran za provincijala 14. lipnja 1901. Njegov zamjenik bio je fra Martin Mikulić, a savjetnici ili definitori: fra Ambro Miletić, fra Radoslav Glavaš, fra Kažimir Bebek i fra Božo Ostojić.⁴⁵¹

Fra Augustin Zubac bio je čovjek velikoga iskustva i smisla za upravljanje. Obnašao je službu generalnoga definitora u Rimu 1889. - 1895., kada je bolje upoznao opće stanje Reda i dao svoj priznati udio oko potrebnih promjena koje su dovele do bule *Felicitate quadam* (1897.) i ujedinjenja franjevačkih ograna. A god. 1898. imenovan je za generalnoga komisara albanskih franjevaca, da bi uspostavio Albansku franjevačku provinciju, od 5 misijskih prefektura, koje su se ondje nalazile. U toj službi ostao je do 14. lipnja 1901., do izbora za hercegovačkoga provincijala.⁴⁵²

Istom što je fra Augustin započeo svoju službu, dobio je pismo od profesora na Širokomu Brijegu, u kojemu su predlagali da se za sjemenište sagradi nova zgrada, odijeljena od samostana, u Konjicu, Županju ili Ljubuškom. Kada se o tomu pismu raspravljalo, bivši provincijal fra Luka Begić iznio je da je prije godinu dana provincijski definitorij odredio da se sagradi jedan kat nad tadanjim sjemeništem. Građanska je vlast poslala svoga arhitekta da izvidi može li izvesti to. Arhitekt je zaključio da bi bilo opasno nadograđivati sjemenišnu zgradu, jer je donji kat nesiguran pa je preporučio praviti novu zgradu. Na temelju te preporuke odlu-

---

⁴⁴⁹ Isto mj., p. 319., br. 3.

⁴⁵⁰ Isto mj., p. 364., br. 6.

⁴⁵¹ Isto mj., 301.-302.

⁴⁵² *Acta Ordinis Minorum*, 20. (1901.), 126.

čeno je sagraditi novu zgradu za sjemenište kraj samostana na Širokomu Brijegu.⁴⁵³

Radovi na izgradnji sjemeništa započeli su sljedeće godine, a ono je bilo gotovo 1903.⁴⁵⁴ Prigodom gradnje sjemeništa uprava Provincije odlučila je 29. travnja 1902. dodati još jedan, peti razred. Dotada je, naime, gimnazija na Širokomu Brijegu bila niža gimnazija s 4 razreda, a viša gimnazija bila je na Humcu, a sastojala se od godine novicijata i dvije godine filozofije.⁴⁵⁵

Kada je sagrađeno novo sjemenište, bilo je mjesta za više učenika. Ali više učenika tražilo je nove izvore njihova uzdržavanja. Samostan na Širokomu Brijegu nije mogao zadovoljiti svim njihovim potrebama, pa su morali moliti na upravu Provincije da ona nekako u tomu providi.

Ta se poteškoća osjetila za novoga provincijala fra Andjela Nuića, koji je izabran 2. svibnja 1904. Tada je za njegova zamjenika postavljen fra Luka Begić, a savjetnici su bili: fra Lovro Sopta, fra Blago Babić, fra Dujo Ostojić i fra Mirko Matijević.⁴⁵⁶

Samostan na Širokomu Brijegu iznio je god. 1905. upravi Provincije svoju poteškoću oko uzdržavanja sjemeništa. Uprava Provincije razmotrila je 2. svibnja 1905. tu poteškoću širokobriješkoga samostana i riješila je zadužujući pojedine samostane i župe da pošalju samostanu na Širokomu Brijegu određeni iznos novca. Samostan u Mostaru trebao je poslati 500 kruna, samostan na Humcu 800 kruna, a od župa najviše je trebala poslati župa Gradnici, tj. 100 kruna, a najmanje župe, Gorica i Glavatičevo, po 20 kruna.⁴⁵⁷

Tada se hercegovačka franjevačka uprava odlučila na jedan drugi veliki pothvat, na izgradnju nove crkve na Širokomu Brijegu. Stara širokobriješka crkva, započeta 1846., bila je veoma malena. Njezinu su veličinu odredile turske vlasti. Prema njima je crkva trebala biti duga 15 lakata, široka 10 lakata, a visoka 7,50 lakata.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 302.-303., br. 1.

⁴⁵⁴ D. Dragićević, *Prvi izvještaj Franjevačke Velike gimnazije na Širokomu Brijegu*. 7.; V. Mikulić, *Uspomene na fra Didaka*. U: Fra Didak Buntić, *Spomenica*. Zagreb - Mostar 1978., 173.-174.

⁴⁵⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., 309., br. 9.

⁴⁵⁶ *Acta Ordinis Minorum*, 23. (1904.), 198.

⁴⁵⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2. p. 327.

⁴⁵⁸ Usp. A. Nikić, *Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokom Brigu*. U: *Kršni Zavičaj*, 7. (1974.), 36.

Širokobriješka crkva bila je malena i onda kada je dopuštena njezina gradnja, a posebno poslije, kada su se prilike promijenile. Odavno je trebalo graditi novu crkvu. Prilike zadugo nisu dopuštale poduzeti taj pot-hvat, ali se na nj mislilo. Istom 19. listopada 1892. uprava Provincije naredila je pripravljati građu za novu crkvu na Širokomu Brijegu.⁴⁵⁹ I sljedeće godine, na sastanku provincijske uprave, 25. travnja 1893., raspravljano je o gradnji nove samostanske crkve na Širokomu Brijegu, a određeno je da ona mora biti duga najmanje 25 metara.⁴⁶⁰ Istom 2. svibnja 1905. provincijska uprava odredila je da treba započeti gradnju nove crkve. Širokobriješkomu gvardijanu fra Stanku Kraljeviću povjereni je da nadgleda rad i plaća radnike.⁴⁶¹ Temeljni kamen blagoslovio je 20. lipnja 1905. biskup fra Paškal Buconjić.⁴⁶²

Nova crkva građena je na mjestu stare crkve, koja je srušena prije izgradnje nove. Gradnju crkve vodio je fra Didak Buntić. Crkva je pokrivena god. 1911. Dalji rad na njoj prekinuo je Prvi svjetski rat. Sve do god. 1917. ostale su na njoj skele, a sveta se služba obavljala u jednoj natkrivenoj zidini u staromu groblju. Uprava Provincije naredila je 24. travnja 1917. da se s crkve skinu skele, crkva uredi za službu Božju i predaj gvardijanu i župniku.⁴⁶³

Kada je fra Andeo Nuić završavao svoju trogodišnju službu, uime generala Reda došao je u Hercegovinu fra Urban Talija, iz Provincije Sv. Jeronima, u njoj službeno posjetiti franjevce i izabrati njihovo novo starještinstvo. Na kapitulu Provincije 30. travnja 1907. za provincijala je izabran fra Ambro Miletić, tadanji gvardijan mostarskoga samostana. Njegov zamjenik bio je fra Luka Begić, a savjetnici: fra Didak Buntić, fra Kažimir Bebek, fra Špiro Šimić i fra Bariša Drmić.⁴⁶⁴

Fra Ambro Miletić bio je tada veoma poznati čovjek u Mostaru. Ot-kad se vratio god. 1880. iz Sijene, gdje je završio bogoslovne nauke, go-tovo je cijelo vrijeme radio u Mostaru. God. 1883.-1887. bio je vikar franjevačke rezidencije u Mostaru, 1892.-1897. bio je tajnik biskupa fra Paškala Buconjića, od 1897.-1901. prefekt bogoslova u Mostaru, a 1901.-

⁴⁵⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 190., br. 9.

⁴⁶⁰ Isto mj., p. 195., br. 6.

⁴⁶¹ Isto mj., p. 327., br. 6.

⁴⁶² *Kršćanska obitelj*, 6. (1905.), 96.

⁴⁶³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 451., br. VI.; Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2, 228.

⁴⁶⁴ Arhiv Franjevačke Provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 340.

1907. gvardijan mostarskoga samostana. Zajedno s profesorima Franjevačke bogoslovije u Mostaru sudjelovao je u osnivanju časopisa *Kršćanske obitelji, Poučnoga i zabavnoga lista za hrvatski katolički puk*.

Bio je provincijal u nestalno i prijelazno vrijeme za Bosnu i Hercegovinu jer su one 5. listopada 1908. pripojene (aneksija) Austro-Ugarskoj monarhiji, a za njih je, 17. veljače 1910., proglašen posebni ustav.⁴⁶⁵

Na provincijalnom kapitulu, na kojemu je izabran fra Ambro Miletić za provincijala, glavni predmet rasprave bio je odgoj franjevačke mlađeži, a posebno gimnazija na Širokomu Brijegu. Ona je još tada imala samo 5 razreda, a tada je određeno da se uvede 8 razreda. Đaci bi nakon petoga razreda nastavili šesti, a onda bi išli u novicijat, a nakon novicijata pohađali bi sedmi i osmi razred gimnazije.⁴⁶⁶

Uprava Provincije bila je svjesna da gimnazija neće moći napredovati ako ne imadne dovoljno pripravljenih i priznatih profesora. Istina, i tada je imala nekoliko dobrih profesora, ali oni nisu završili gimnazijske predmete nego, učeći filozofsko-bogoslovne predmete, razvijali su svoje sklonosti prema gimnazijskim predmetima, pa su mogli predavati i gimnazijske predmete. Ali kada su odlučili uspostaviti gimnaziju s 8 razreda, morali su pripraviti profesore koji će moći dolično predavati, i to tim više što su namjeravali tražiti pravo javnosti od državne vlasti.

Fra Ambro Miletic odlučio je započeti u tomu smjeru. Nagovorio je dvojicu studenata filozofije, fra Matu Čuturića i fra Dominika Mandića, da privatno dovrše srednju školu na državnoj gimnaziji u Mostaru, da bi nakon srednje škole mogli pohađati sveučilište. Morali su privatno položiti šest razreda gimnazije i nakon toga redovito se upisati u sedmi. Stvarno, oni su u školskoj godini 1907./1908. položili prvih šest razreda gimnazije i u jesen, god. 1908., upisali se u sedmi razred gimnazije u Mostaru.⁴⁶⁷

U početku se činilo da bi u mostarskoj gimnaziji tako mogao završiti srednju školu dovoljan broj franjevačkih đaka, koji bi poslije na kojemu sveučilištu pohađali propisane predmete i postali profesori na Širokomu Brijegu. Međutim, nakon 4 godine, najviše zbog nemira koji su, zbog bal-

⁴⁶⁵ L. Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*. Zagreb 325.-327., bilj. 742.; R. Kispling, *Die Kroaten*. Graz - Köln 1956., 83.-84.

⁴⁶⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 341.

⁴⁶⁷ Usp. B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*. U: *Sabrana djela Dr. O. Dominika Mandića*, sv. 12., izd. ZIRAL. Chicago 1994., 16.-17.

kanskih ratova, nastali u mostarskoj gimnaziji, uprava Provincije odlučila je 4. svibnja 1912. da upisani u gimnaziju završe srednju školu, a da se drugi ne šalju.⁴⁶⁸

Premda je starještvo Provincije odlučilo uspostaviti potpunu gimnaziju, trebalo je čekati dok se to ostvari. To je sprječavao nedostatak prostora, ratno vrijeme, nedostatak profesora i poteškoća uzdržavanja đaka. Ipak ta zamisao nije odbačena. Za vrijeme rata, 20. svibnja 1915., određeno je da se uredi smještaj za šesti razred gimnazije.⁴⁶⁹ Istom u školskoj godini 1917./1918. uvedeno je svih osam razreda u gimnaziji na Širokomu Brijegu.⁴⁷⁰

Za vrijeme provincijske uprave fra Ambre Miletića dogodio se dosta važan događaj među bogoslovima u Mostaru. Oni su već prije pokazivali zanimanje za pokret krčkoga biskupa Antuna Mahnića, koji je udruživao i međusobno povezivao hrvatsku katoličku školsku mladež. Njegov se pokret dosta brzo širio, a posebno među hrvatskom mladeži, koja je po-hađala katoličke odgojne zavode. I bogoslovi mostarske Franjevačke bogoslovije usvojili su misli biskupa Mahnića, pa su pod utjecajem tih misli osnovali god. 1908. društvo *Bakula*, u kojemu su proučavali različita pitanja koja su zanimala tadanju hrvatsku katoličku javnost, o njima sa-stavljeni predavanja i na sastancima društva čitali ih i o njima međusobno raspravljali. Osim toga su na tim sastancima čitali svoje i tuđe književne sastave. Sudjelovanje u radu društva *Bakula* pomoglo je da je mnogo njegovih članova pisalo, priviklo se govorništvu i javnomu radu.⁴⁷¹ Neki su članovi toga društva postali poslije istaknuti radnici u javnom životu.

4. Ratno doba (1910.-1918.)

Fra Ambru Miletića zamijenio je fra Luka Begić, izabran četvrti put za starješinu hercegovačke franjevačke zajednice, 25. travnja 1910. Za kustoda mu je izabran fra Ambro Miletić, bivši provincijal, a za definito-

---

⁴⁶⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., 394., br. 2.

⁴⁶⁹ Isto mj., p. 423. br. 3.

⁴⁷⁰ Nadležna građanska vlast iz Sarajeva priznala je, 19. srpnja 1918., pravo javnosti Širokobriješkoj gimnaziji, a prvi ispit zrelosti održan je 6.-15. rujna 1918. Usp. B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 55.

⁴⁷¹ Slično društvo osnovano je, pod nazivom *Polet*, god. 1910., među sjemeništarcima na Širokomu Brijegu. Usp. Č. Majić, "Bakula" u prošlosti i sadašnjosti. U: *Stopama otaca*, sv. 5., Mostar 1939., 13.-33.

re: fra Ludovik Radoš, fra Filip Bebek, fra David Nevistić i fra Skender Musa.⁴⁷²

Nekoliko vremena nakon izbora fra Luke Begića za provincijala dobio je pismo, pisano 2. srpnja 1910., od Zemaljske vlade iz Sarajeva da se bogoslovi pouče u njegovanju bolesnika u ratno doba.⁴⁷³ Već mu je to pismo govorilo da se približavaju nemirni, ratni dani. Stvarno, nije trebalo dugo čekati da se općenito u Hercegovini osjeti dolazak burnijih dana. Malo nakon toga, 5. listopada 1908., priključena je Bosna i Hercegovina Austro-Ugarskoj monarhiji. To je nedugo nakon toga bilo uzrok prosvjeda protiv Madžara, koji su stvarno upravljali Bosnom i Hercegovinom. Ti su se prosvjedi najprije održali u Sarajevu. U Mostaru su đaci javno prosvjedovali protiv Madžara 24. veljače 1912., a sutradan, 25. veljače, nastavili su s tim. Taj su se dan mostarskim đacima pridružili i mostarski bogoslovi. Štoviše, oni su napravili madžarsku zastavu i javno je spalili.⁴⁷⁴

A kada su 5. listopada 1912. Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka započele rat protiv Turske, u Bosni i Hercegovini nastala je ratna pripravnost. Početkom 1913. u Mostaru je bilo oko 15.000 vojnika, a svaki dan dolazili su novi.⁴⁷⁵

Malo prije nego je fra Luka Begić započeo svoju službu provincijala, sarajevski nadbiskup Josip Stadler osnovao je, u siječnju 1910., političku stranku pod imenom *Hrvatska katolička udruža* i tako razdijelio hrvatske katoličke birače za budući bosanskohercegovački Sabor. Fra Luka nije odobravao njegov prošli rad, kojim je razdijelio svećenstvo svoje Biskupije, a pogotovo nije shvaćao tu podjelu hrvatskih katoličkih birača. Međutim, budući da nije mogao u tomu ništa promijeniti, šutio je; to više što se u Hercegovini nije osjećala ta podijeljenost, koja je u Bosni bila veoma jaka. Prisutnost biskupa Buconjića, premda bolesna i stara, osiguravala je mir i jedinstvo među svećenstvom i narodom.⁴⁷⁶

---

⁴⁷² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 309.

⁴⁷³ Isto mj., p. 375., br. II.

⁴⁷⁴ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., 23.-24.

⁴⁷⁵ Isto mj., 137., 149., 178.-189.

⁴⁷⁶ Pišući 6. svibnja 1910. generalu Reda o crkvenim prilikama u Bosni i Hercegovini kaže o tomu radu nadbiskupa Stadlera: "... favoreggiato dallo stesso governo colle sue proverbiali stravaganze ha messo in scompiglio tutta la Bosna ed Erzegovina, avendo diviso clero e la popolazione cattolica in due partiti... è un giurato nemico dei Francescani..." (Generalni arhiv Reda, SK 299., f. 670r-671r)

Uprava fra Luke Begića bila je posebno pogodjena smrću biskupa fra Paške Buconjića, koji je umro 8. prosinca 1910. Biskup Buconjić bio je općenito priznat kao veliki čovjek i veliki biskup, koji je svoje sposobnosti znao upotrijebiti za dobro svoje Biskupije, svećenika i vjernika. Posebno je pomagao hercegovačku franjevačku zajednicu, kojoj je pripadao, da što dostojni odgovori svom pozivu u novim vremenskim prilikama.⁴⁷⁷

Smrt biskupa Buconjića je veoma uz nemirila hercegovačke franjevce. Radilo se o nasljedniku pokojnoga biskupa. Hercegovački franjevci željeli su da ga naslijedi netko od hercegovačkih franjevaca. Naprotiv nadbiskup Stadler je svim silama nastojao da mostarski biskup postane njegov pomoćni biskup Ivan Šarić. Svjetovna vlast htjela je Alojzija Mišića, koji je postao biskup 14. veljače 1912.⁴⁷⁸ Dobivši odredbu o imenovanju, novoizabrani biskup Mišić otisao je najprije u Beč predstaviti se Vladi. Iz Beča zaputio se u Rim, ondje primiti biskupsko posvećenje. Posvetio ga je u Rimu 18. lipnja 1912. franjevac Diomede Falconio. U ime Hercegovačke franjevačke provincije na posvećenju bio je fra Ambro Miletić, kustod Provincije.

Fra Luka Begić nastavio je s obnovom Provincije u duhu pravila iz 1897. Nastojao je u Provinciju što bolje uvesti zajedništvo života i jednolikost odijevanja.

Zajedništvo života očitovalo se posebno u upotrebljavanju vremenih dobara, koje su pojedinci dobivali za svoj osobni rad posebno za svoj rad na župama. Zato je nastojao uvjeriti pojedince i zajednicu da treba voditi knjige prihoda i rashoda. Tako će pojedinci moći bolje sebe nadgledati i trošiti samo ono što treba, a o tomu će se i starješinstvo moći osvjedočiti. Zbog toga naređivao je da pojedini župnici kada se sele, prigodom promjene, sa sobom mogu ponijeti samo odijelo, osobne knjige i povesti konja.⁴⁷⁹

Još uvjek nije bila posve provedena jednolikost odijevanja. Neki su nosili fesove (pod utjecajem turskoga načina odijevanja), a drugi su imali šešire zvane cilindar ili polucilindar i zimske kapute zvane Havelock (oni

⁴⁷⁷ R. Glavaš, *Biskup O. Paškal Buconjić prigodom 30-godišnjice, biskupovanja 1880.-1910.*, Mostar 1910.; A. Nikić, *Djelovanje fra Paškala Buconjića*. U: *Hercegovački ustanački 1875.* Mostar-Veljaci 1995., 63.-195.

⁴⁷⁸ L. Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, 342.-343.

⁴⁷⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv.2., p. 365.

su završili školu u Austriji). Fra Luka je nastojao uvjeriti one koji se nisu odjevali kako je određeno u pravilu da se što prije prilagode propisima. Samo ih je moglo ispričati to što je bila šteta baciti one odjevne predmete koji su se još uvijek mogli nositi.⁴⁸⁰

Teški dani došli su za uprave fra Duje Ostojića. Za provincijala izabran je 5. svibnja 1913. Njegov zamjenik bio je fra Špiro Šimić, a savjetnici, definatori, bili su: fra Šimo Ančić, fra Ante Majić, fra Lujo Bubalo i fra Ćiril Ivanković.⁴⁸¹

Provincijski definatorij još nije svršio kada je 8. svibnja 1913., uvečer, došlo 1.000 vojnika da prenoće nekoliko dana u samostanu. Po samostanskim hodnicima prostrli su slamu i na njoj su spavalii. Ostali su u samostanu od 8.-15. svibnja te godine.⁴⁸²

Bilo je opasno da se austrougarska vojska umiješa u balkanske ratove (1912./1913). Ipak do toga nije došlo. Ali do rata nije trebalo dugo čekati. God. 1914. trebale su se, na međi Bosne i Hercegovine, održati vojne vježbe. Tim je vježbama trebao prisustvovati prijestolonasljednik Franjo Ferdinand. Svečano je dočekan u Mostaru 25. lipnja 1914., kraj hotela Neretve, a onda se u automobilu provozao gradom. U Mostaru se zadržao oko sat vremena. Potom je otputovao prema Sarajevu. Kada je 28. lipnja 1914. s Ilidže došao posjetiti grad, dočekao ga je srpski ubojica Gavrilo Princip i u nj pucao, smrtno ga ranivši. Od toga je umro. S njim je umrla i njegova supruga, koja je tada ranjena. Austro-Ugarska monarhija je zbog toga navijestila 28. srpnja te godine Srbiji rat. Time je započeo Prvi svjetski rat.⁴⁸³

Uprava fra Duje Ostojića odvila se u ratnim prilikama. On je nastojao da i u tim prilikama život Provincije teče ustaljenim tijekom. Tajnik fra Duje Ostojića bio je fra Leon Petrović, prvi doktor Hercegovačke franjevačke provincije, koji je u svemu pomagao provincijala a njegove želje odvažno izvršavao.

Provincijska se uprava posebno brinula o štednji stvari koje su imali na raspolaganju, jer su bili uvjereni da će rat dosta dugo trajati. Posebna briga bili su odgojni zavodi, prije svega gimnazija na Širokomu Brijegu. Za uzdržavanje te gimnazije uprava je odredila 2. svibnja 1913. da samo-

---

⁴⁸⁰ Isto mj., p. 399., br. 5.

⁴⁸¹ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., 186.

⁴⁸² Isto mj., 188.-191.

⁴⁸³ Isto mj., 250.-252.

stani Mostar i Humac dadnu po 300 kruna, a rezidencije Gradnići 600 kruna, Posušje 200 kruna, Konjic i Županjac po 400 kruna.⁴⁸⁴

Što je ratno vrijeme prolazilo životne su prilike postajale sve teže. Pučanstvo je bilo svaki dan siromašnije, a vladala je i glad, kada je ljetina, zbog suše, bila veoma slaba. To se stanje osjetilo posebno za uprave fra Davida Nevistića, koji je izabran za provincijala 18. srpnja 1916., nakon što je fra Vendelin Bošnjak službeno posjetio Provinciju i predsjedao kapitulu. Za njegova zamjenika bio je izabran fra Luka Begić, koji se zbog starosti nije htio primiti službe pa je izabran fra Lujo Bubalo. Izabrani su definiatori: fra Stanko Kraljević, fra Augustin Matić, fra Jerko Boras i fra Leon Petrović.⁴⁸⁵ Za tajnika Provincije imenovan je fra Dominik Mandić.⁴⁸⁶

Ratne su prilike u svemu oteščavale redoviti život franjevačke zajednice. Uprava je nastojala i u takvima prilikama što bolje preživjeti i odgovoriti svomu pozivu. Posebna briga bilo im je odgoj redovničke mладеžи, osobito gimnazija na Širokomu Brijegu. Upravo su tada uspjeli otvoriti svih osam razreda na Širokomu Brijegu. Kada je uveden i osmi razred, provincijal je zamolio 10. siječnja 1918. Zemaljsku vladu u Sarajevu da bi franjevačkoj gimnaziji na Širokomu Brijegu priznala pravo javnosti; ona ista prava koja je već imala isusovačka gimnazija u Travniku i franjevačka gimnazija u Visokomu. U ožujku 1918. Vlada je poslala svoga povjerenika Dragana Kudlicha da na mjestu ispita opravdanost molbe. Nakon te je njegove provjere Zemaljska vlada iz Sarajeva udovoljila, 19. srpnja 1918. (br. 251.423.), molbi franjevačkoga starješinstva iz Mostara: đaci širokobriješke gimnazije, nakon završenoga osmog razreda, polažu ispit zrelosti pred mješovitim ispitnim povjerenstvom.⁴⁸⁷ Prvi ispit zrelosti u franjevačkoj gimnaziji na Širokomu Brijegu održan je 6.-15. rujna 1918.⁴⁸⁸

Za vrijeme uprave fra Davida Nevistića bilo je jasno da se rat približava kraju. Otkad su se, 6. travnja 1917., Sjedinjene Američke Države umiješale u rat, središnje vlasti (Austro-Ugarska, Njemačka, Turska) mo-

---

⁴⁸⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 402., br. 6.

⁴⁸⁵ Isto mj., 434.; *Acta Ordinis Minorum*, VI. (1917.), 9.

⁴⁸⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 437.

⁴⁸⁷ Isto mj., *Spisi Provincije*, sv. 50., f. 113r-117r; D. Dragićević, *Prvi izvještaj Franjevačke Velike gimnazije na Širokomu Brijegu*. 8.

⁴⁸⁸ *Kršćanska obitelj*, 19. (1918.), 144.

rale su podleći. U Hercegovini bili su zabrinuti što će biti nakon toga. Čuli su za tzv. svibanjsku deklaraciju od 30. svibnja 1917., u kojoj su narodni zastupnici Slovenci, Srbi i Hrvati zatražili da se zemlje u kojima stanuju Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u jedno tijelo "pod žezлом habsburško-lorenske dinastije".⁴⁸⁹

Zastupnici bosansko-hercegovačkih Hrvata smatrali su da se treba izjasniti za svibanjsku deklaraciju. Osobito su zahtijevali izjavu bosansko-hercegovačkih franjevaca. Tu potrebu izrazio je 16. prosinca 1917. Josip Sunarić bosanskomu franjevačkom provincijalu fra Josipu Andriću, molеći ga da svoju izjavu pošalju listu *Hrvatskoj Državi* u Zagreb. Bosanski provincijal poslao je Sunarićevo pismo hercegovačkom franjevačkom provincijalu fra Davidu Nevistiću da bi i hercegovački franjevci dali izjavu kao što su to učinili 21. prosinca bosanski franjevci. Provincijal fra David Nevistić povjerio je svomu tajniku fra Dominiku Mandiću da napiše izjavu i prikupi potpise. Izjava hercegovačkih franjevaca poslana je u Zagreb 7. siječnja 1918.⁴⁹⁰

Dok su Hrvati u Beču, Zagrebu, Sarajevu i Mostaru općenito mislili na stvaranje nove države u Austro-Ugarskoj monarhiji, kao što je to svibanjska deklaracija predlagala, izbjegli Slovenci, Hrvati i Srbi udruženi u Jugoslavensko vijeće, sa sjedištem u Londonu, došli su u dodir sa srpskom Vladom i dogovorili se na Krfu, 20. srpnja 1917. da se nakon rata osnuje nova nezavisna kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, kojoj će biti na čelu vladajuća kuća Karađorđevića. Unutarnje uređenje te nove države trebala bi donijeti ustavotvorna skupština "brojno kvalifikovanom većinom".⁴⁹¹

To se dvostruko mišljenje u tijeku vremena donekle promijenilo pod utjecajem Wilsonove poruke Kongresu od 8. siječnja 1918. Izaslanici Slovenaca, Hrvata i Srba, na sastanku u Zagrebu, osnovali su 5.-6. listopada, *Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba*, s programom da se ujedine svi Slovenci, Hrvati i Srbi u slobodnu i nezavisnu državu.

---

⁴⁸⁹ F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. 1914.-1919.* Zagreb 1920., 94.

⁴⁹⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi provincije*, sv. 49., f. 45rv. Izjava hercegovačkih franjevaca nalazi se u: F. Šišić, *Dokumenti*, 108., br. 66.; usp. B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 27.-28.

⁴⁹¹ D. Mandić, *Hrvati i Srbi dva stara različita naroda*, 2. izdanje. U: *Sabrana djela*, sv. 6., ZIRAL. Chicago - Roma - Zürich - Toronto 1980., 316.-317.

Austro-Ugarska monarhija zatražila je 28. listopada 1918. mir. Hrvatski sabor je sutradan, 29. listopada, proglašio Dalmaciju, Hrvatsku, Slavoniju s Rijekom nezavisnom državom a vrhovnu vlast u njoj predao Narodnom vijeću, a Narodno vijeće zaključilo je 24. studenoga te godine ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Izaslanici toga Narodnog vijeća u Zagrebu saopćili su službeno 1. prosinca 1918. tu odluku prijestolonasljedniku Srbije Aleksandru, koji je uime svoga oca kralja Petra I. (1903.-1921.) od ponuđenih zemalja proglašio Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca.⁴⁹²

Po uzoru na zagrebačko Narodno vijeće stvarana su pokrajinska i mjesna Narodna vijeća diljem Hrvatske, Slavonije i Bosne i Hercegovine. Stvoreno je i u Mostaru. Predstavnici Hrvata katolika sastali su se 31. listopada 1918. u blagovaonici franjevačkoga samostana da bi izabrali one koje će predložiti za Narodno vijeće u Mostaru. Među 6 izabranih osoba bio je i fra Dominik Mandić, tajnik Provincije.

Na sličan način izabrali su svoje predstavnike pravoslavci i muslimani. Predstavnici triju vjerskih zajednica stvorili su Narodno vijeće, na sjednici održanoj u prostorijama Narodne banke. Svrha toga Narodnoga vijeća bila je preuzeti vlast i držati red i mir do uspostave novoga pravnog poretka. To Narodno vijeće imenovalo je 3. studenoga fra Dominika Mandića da preuzme vlast od vojničkoga zapovjednika Mostara i hercegovačko-dalmatinskog područja.

Narodno vijeće u Mostaru čuvalo je red i mir i pazilo je na državnu imovinu, a 15. studenoga dočekalo je srpsku vojsku. Ministarsko Vijeće nove države Srba, Hrvata i Slovenaca raspustilo je 22. prosinca Narodna vijeća uspostavljena po mnogim mjestima. Mostarsko Narodno vijeće prestalo je postojati 28. prosinca 1918.⁴⁹³

5. Napredak dušobrižništva

Hercegovački su franjevci i u to doba nastavljali svoj glavni rad, vodili su dušobrižništvo među katolicima u Hercegovini. God. 1912. služili su 34 župe, u kojima je bilo 106.535 katolika.⁴⁹⁴ Nastojali su od vremena do vremena napraviti kakav napredak, olakšati rad svećenicima a vjernicima omogućiti što zgodnije vršenje njihovih vjerskih dužnosti.

⁴⁹² Isto mj., 316.-324.

⁴⁹³ Isto mj., 29.-30.

⁴⁹⁴ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 143.

a) Polja. Visoravan između planina Vrana i Čvrsnice je područje u koje su mnogi hercegovački seljaci preko ljeta na ispašu gonili svoja stada. Odavno je bio običaj da ih za to vrijeme prati i jedan svećenik, da bi oni stočari mogli zadovoljiti svoje vjerske dužnosti. Taj svećenik nije imao određenu kuću u kojoj bi stanovao, nego bi svaki put iznajmio potleušicu, da bi u njoj proveo nekoliko mjeseci, dok su se stočari ondje nalazili.

Jasno je da taj način stanovanja svećeniku nije bio ugodan. Stoga je provincijski kapitul odlučio 14. lipnja 1901. napraviti kućicu za svećenika, koji će svako ljetno ići u ono područje, da bi bio na službi stočarima koji bi ondje dolazili.⁴⁹⁵ Tako je onaj svećenik bio malo sigurniji, jer je znao gdje će stanovati i što će u kući naći.

b) Jablanica. Za katolike se u Jablanici brinuo župnik iz Konjica. Ali ondje nije bilo nikakve kapelice da bi se u njoj mogla govoriti sv. misa. Osjećala se potreba za takvom kapelicom. Zato su počeli skupljati milodare da bi je sagradili. Ali to skupljanje nije bilo učinkovito dok ga nije god. 1911. u svoje ruke preuzeo Ludovik Thalloczy, odjelni predstojnik u Ministarstvu financija u Beču. Nakon godinu dana on je uspio skupiti potrebnii novac i pokriti sagrađenu kapelicu, koju je 8. travnja 1912. blagoslovio fra Ambro Miletić, kao zamjenik provincijala fra Luke Begića.⁴⁹⁶

U blizini kapelice nalazila se kuća hotelijera Lajoša Pintarića. On je svoju kuću odlučio prodati. Kada su za to čuli franjevci u Mostaru, odlučili su je kupiti. Početkom god. 1916. fra Leon Petrović uredio je primopredaju kupljene kuće pred građanskom vlasti u Konjicu.⁴⁹⁷

Župa u Jablanici osnovana je 12. travnja 1918.⁴⁹⁸

c) Slano. Hercegovačka franjevačka provincija imala je tri samostana, ali je bilo malo prostora. Posebno nije imala mjesta za odmor bolesne braće. Tu je potrebu Provincije provincijal fra Dujo Ostojić iznio 3. rujna 1913. prigodom sastanka hrvatskih franjevačkih provincijala u Živogošću fra Augustinu Juničiću, provincijalu Provincije Sv. Jeronima, koji mu je izjavio da njegovoj Provinciji ne bi bilo teško ustupiti Hercegovačkoj provinciji samostan u Slanom, koji su koncem XIV. stoljeća sagradile za

---

⁴⁹⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 303., br.4.

⁴⁹⁶ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 44.-47.

⁴⁹⁷ Isto mj., p. 421.-422.

⁴⁹⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 459.

Bosansku franjevačku vikariju hercegovačke obitelji Ohmučevići i Tasovići.

Fra Dujo Ostojić, s tajnikom fra Leonom Petrovićem, posjetio je Slano 17. rujna 1913. i bio oduševljen samostanom i njegovom okolicom.⁴⁹⁹ Hercegovački definitorij odlučio je 19. siječnja 1914. i veoma je rado primio ponudu.⁵⁰⁰

d) *Kongora*. Župa Kongora osnovana je na definitorijskoj sjednici 12. travnja 1918. Nova župa odijeljena je od župe Seonice, a sastavljena je od sela: Borčana, Kongore, Lipe i Mandina Sela. Budući da je sjedište župe stavljeno u Kongoru, po tomu je selu nazvana župa.⁵⁰¹

e) *Izbično*. Britvica i Izbično, dva sela, u blizini planina Čvrsnice i Čabulje, potpadala su pod župu Široki Brijeg. Ta su sela htjela osnovati svoju župu, budući da su previše bili udaljeni od središta župe. Definitorij Franjevačke provincije odobrio je njihov zahtjev 12. travnja 1918.⁵⁰²

f) *Čapljinija*. Župa Gabela postala je velika i teška za službu s jednoga mjesta. Stoga je biskup fra Alojzije Mišić savjetovao da se sjeverna sela te župe (Čapljinija, Trebižat, Dretelj i Grabovine) odvoje od stare župe Gabele i proglaše novom župom Čapljinom. Toj je želji biskupa Mišića provincijski definitorij udovoljio 12. travnja 1918.⁵⁰³

g) *Ploče*. Biskup Alojzije Mišić predložio je Franjevačkoj provinciji da bi dobro bilo od župe Gradnića odijeliti sela: Dobro Selo, Tepčiće, Slipčiće i Vidoviće i od njih osnovati novu župu sa sjedištem u Dobromu Selu. Hercegovački franjevački definitorij je to učinio 12. travnja 1918.⁵⁰⁴

h) *Blizanci*. Na prijedlog biskupa fra Alojzija Mišića, tada je, tj. 12. travnja 1918., definitorij Provincije osnovao župu Blizanci.⁵⁰⁵

i) *Čitluk*. Biskup fra Alojzije Mišić, kada je predlagao da se od župe Gradnića odvoje dvije nove župe, Dobro Selo i Blizanci, tražio je da se sjedište župe Gradnića prenese u Čitluk i da se nova župa, koja je

⁴⁹⁹ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 213.

⁵⁰⁰ Isto mj., p. 230.; *Acta capitularia*, sv. 2., p. 413., br. 14.

⁵⁰¹ Isto mj., *Acta capitularia*, sv. 2., p. 459.

⁵⁰² Isto mj.; *Šematičam...1977.*, 83.-85.

⁵⁰³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., 459., br. 1; *Šematičam...1977.*, 39.-44.

⁵⁰⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 461.

⁵⁰⁵ Isto mj.

obuhvatala sva sela župe Gradnića, osim onih koja su činila nove župe Dobro Selo i Blizance, nazove Čitluk. To je definitorij Provincije učinio 12. travnja 1918.⁵⁰⁶ Međutim, stanovnici sela Gradnića, Paoče i Gornje Blatnice nisu prihvatali nestanak njihove stare župe, pa je ona god. 1920. ponovno uspostavljena.⁵⁰⁷

6. Prosvjetno-društveni rad

Hercegovački su franjevci vršili prije svega svoju glavnu svećeničku dužnost: poučavali su povjereni narod vjerskim istinama i omogućivali mu vršiti njihove vjerske dužnosti. Osim te glavne zadaće nastojali su da narod nauči i druge potrebne stvari, kao čitati i pisati, pjevati, uspješnije obrađivati zemlju i druge stvari korisne za dnevni život.

*6.1. Pjevačko društvo **Hrvoje***

Otkad je uvedena katolička škola u Mostaru jedan od predmeta bilo je pjevanje. Taj predmet posebno je razvio fra Andeo Nuić, koji je god. 1874., vrativši se iz škole u Rimu, bio postavljen za pomoćnika na Široki Brijeg, a sljedeće je godine premješten u Mostar, za učitelja u osnovnoj školi. On je osim drugoga svoje učenike poučavao u pjevanju, a mogao je poboljšati učenje pjevanja otkad mu je biskup fra Andeo Kraljević nabavio harmoniju.⁵⁰⁸ Njegovi su đaci pjevali u školi i u crkvi.

U tijeku vremena bivši su đaci katoličke škole nastavljali pjevati. Budući da su u to doba građanske vlasti nerado gledale narodno društvo, pa i pjevačko, mostarski su pjevači nastavili pjevati u crkvi, posebno u prigodi kakve svečanosti. Kada je god. 1882. austrijska vlast od franjevaca preuzela osnovnu školu u Mostaru, fra Andeo je premješten na Humac za učitelja novaka. Mostarske je pjevače vodio fra Ambro Miletić (1883.-1884.) i fra Božo Ostojić. Dok je fra Božo bio zborovođa, mostarski su pjevači god. 1888. osnovali pjevačko društvo, prema uzoru na različita pjevačka društva u Austro-Ugarskoj monarhiji, koje bi pjevalo i van crkve. Pokrovitelj društva bio je biskup fra Paškal Buconjić, predsjednik fra Augustin Zubac, a zborovođa fra Božo Ostojić.

---

⁵⁰⁶ Isto mj.

⁵⁰⁷ Šematizam... 1977.

⁵⁰⁸ Kršćanska obitelj, 17. (1916.), 123.

Sljedeće se godine u Mostar vratio fra Andeo Nuić kao predsjednik franjevačke rezidencije. A budući da je fra Augustin Zubac morao ići u Rim, jer je bio izabran za generalnoga definitora, fra Andeo je postao predsjednik toga mostarskog pjevačkog društva i ujedno njegov zborovoda. Pod njegovim se vodstvom društvo razvijalo, a istom god. 1897. odobrila ga je građanska vlast pod imenom *Hrvatsko pjevačko i glazbeno društvo Hrvoje*. Nakon odobrenja moglo se više razvijati i javno raditi.⁵⁰⁹

6.2. Društvo *Napredak*

Još početkom XX. stoljeća bilo je malo hercegovačkih Hrvata sa završenom višom školom. Mogao se naći netko tko je završio koji razred gimnazije ili svu gimnaziju, ali oni su se veoma teško mogli upisati na sveučilište, jer se nisu mogli uzdržavati. Franjevačka gimnazija na Širokomu Brijegu još nije primala đake za svjetovna zvanja. Hercegovačka djeca koja nisu namjeravala postati franjevci morali su ići u školu u Mostar. Međutim uzdržavanje djece sa sela u Mostaru bilo je gotovo nemoguće i za imućnije težake.

To su stanje gledali ugledni ljudi u Mostaru, koji su se kupili oko lista *Osvita*, i smisljali kako bi se moglo u tom pogledu pomoći. Oni su god. 1901. preko toga lista počeli skupljati milodare za potpomaganje siromašnih hercegovačkih sveučilištaraca. A 14. rujna 1902. ugovorili su jedan sastanak da razmisle o ovoj potrebi hercegovačkih Hrvata i donesu kakav zaključak kojim bi se u tomu moglo pomoći. Nakon te rasprave odlučili su osnovati jedno potporno društvo, *Hrvatsko potporno društvo za siromašne đake*, koje će skupljati milodare i njima potpomagati siromašne đake da završe školu. Pokroviteljstvo toga društva uzeo je fra Paškal Buconjić, a predsjednikom društva imenovan je fra Radoslav Glavaš, profesor Bogošlovije i tajnik Hercegovačke franjevačke provincije. Početni novac od 138 austrijskih kruna dala je uprava lista *Osvita*.

Osnutak toga potpornoga društva su pozdravili oduševljeno mostarski Hrvati, pa je za koji mjesec imalo 376 članova, a do konca sljedeće godine bilo ih je 600. Ono nije ostalo samo u Mostaru nego se počelo širiti po cijeloj Bosni i Hercegovini. Prva podružnica osnovana je 3. svibnja 1903. u Tuzli, a 9. listopada te godine u Sarajevu.

---

⁵⁰⁹ M. Pinjuh, *Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine*. U: *Kršni žavičaj*, 11. (1978.), 23.-34.

Malo poslije, nakon osnivanja spomenutoga potpornog društva u Mostaru, utemeljeno je 11. studenoga 1902. u Sarajevu *Hrvatsko društvo za namještanje djece u žanate i trgovinu*.

To sarajevsko društvo odluči na svojoj skupštini 19. studenoga 1905. da će ubuduće potpomagati đake i sveučilištarce i proširiti svoj rad na cijelu Bosnu i Hercegovinu. Budući da je i mostarsko društvo radilo u tomu smislu, smatralo se korisnim ujediniti oba društva sa sjedištem u Sarajevu.

Mostarsko je društvo nerado govorilo o tomu ujedinjenju. To više što je u Mostaru gradilo đački dom. A kada je taj đački dom bio gotov, da se ne razbijaju hrvatske narodne snage, pristalo je, 10. siječnja 1907., na ujedinjenje sa sarajevskim društvom pod imenom *Napretka*. Mostarsko društvo postalo je glavna podružnica novoga društva u Sarajevu.⁵¹⁰

6.3. Hrvatska narodna zajednica

U Docu kraj Travnika, na Veliku Gospu 1906., svečano je blagoslovljena zastava pjevačkoga društva *Vlašić*. Svečanosti je prisustvovalo mnogo ljudi iz Bosne i Hercegovine. Slijedećega dana, tj. 16. kolovoza, sastalo se nekoliko uglednijih ljudi da bi razmotrili prosvjetno i gospodarsko stanje u Bosni i Hercegovini. Tada je uočena potreba da bi se osnovalo društvo koje bi se brinulo za narodne, prosvjetne i gospodarske potrebe Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ujedno je izabранo vijeće od šest ljudi da sastave pravila, koja bi Vlada trebala odobriti.

Vijeće od šest ljudi sastavilo je pravila i 10. studenoga 1907. dobilo odobrenje društva pod imenom *Hrvatska narodna zajednica* (HNZ). Na temelju tih pravila izabrano je 21. veljače 1908. središnje vijeće Hrvatske narodne zajednice. Za predsjednika središnjega vijeća izabran je Nikola Mandić, a za tajnika Nikola Preka. Središnje vijeće je odmah počelo raditi i uspostavilo je okružna vijeća. Predsjednikom okružnoga vijeća u Mostaru imenovan je fra Ambro Miletić, provincijal.⁵¹¹

⁵¹⁰ Usp. L. Petrović, *Napretkov đački konvikt "Kralj Petar Svačić"* u Mostaru. U: *Hrvatski Kalendar "Napredak"* za 1929., 192.-197.; pretiskan u Kršnomu Zavičaju, 23. (1990.), 65.-69.; P. Ćule, *Mostar u radu kulturnog društva "Napredak"*. U: *Mostar i Hercegovina*, Beograd 1937., 1032.-1035.; D. Grgić, *Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"*. U: *Kršni Zavičaj*, 24. (1991.), 91.-93.

⁵¹¹ L. Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, 232.-233.

Gotovo odmah na početku nadbiskup je Stadler došao u sukob s Hrvatskom narodnom zajednicom. Vijeće je sastavilo pravila i dobilo njihovo odobrenje a da se s nadbiskupom nije posavjetovalo. Kada je nadbiskup dobio odobrena pravila, smatrao je potrebnim osvrnuti se na njih. Zamjerao je pravilima što je u njima stalo da članom HNZ može biti svaki Hrvat bilo koje vjere. Sastavljači pravila su tu mislili na muslimane koji su se osjećali Hrvatima. U siječnju 1908. pisano je upozorio središnju upravu da njihova pravila ne počivaju na katoličkim načelima, pa ih on ne može odobriti i stoga će svećenicima zabraniti sudjelovati u Zajednici.⁵¹²

Središnje vijeće bilo je iznenadeno takvim stavom nadbiskupa Stadlera i zatražilo susret s njim, da bi riješili nesporazum. Bili su primljeni koncem veljače 1908. Nakon duljega raspravljanja složili su se da će za godinu dana promijeniti pravila prema nadbiskupovim zahtjevima. Bilo je jasno da je nadbiskup Stadler odlučio biti potpuni vođa bosanskih katolika, pa je htio sve nadzirati nad HNZ.⁵¹³

Očito je da je nadbiskup Stadler video da vijeće HNZ teško može promijeniti pravila kako je on želio. Stoga je za 13. prosinca 1908. sazvao svećenstvo na dogovor u Sarajevu. Na tomu je savjetovanju zaključeno da treba sačuvati jedinstvo Hrvata katolika u Bosni i Hercegovini, radi vjerskih i narodnih probitaka. Izabrano je vijeće od 7 svećenika koje će nadgledati promjenu pravila HNZ. To vijeće tražilo je od središnjega vijeća da do 20. siječnja 1909. u pravila uvedu da članovi HNZ mogu biti samo katolici, članovi središnjega vijeća moraju imati prethodno odobrenje Nadbiskupije i da buduće izabranike za Sabor Bosne i Hercegovine mora odobriti Nadbiskupija.⁵¹⁴

Nadbiskup Stadler nije htio više čekati odgovor središnjega vijeća HNZ nego je, za 22. prosinca 1908., sazvao novi sastanak svećenstva na kojemu je određeno da sarajevski Kaptol preuzme vodstvo politike, da se iz središnjega vijeća uklone sve izabrane osobe i postave nove i da se ponovno provede uređenje HNZ.⁵¹⁵

Središnje vijeće HNZ raspitalo se kod svojih podvijeća kako oni gledaju na zahtjeve nadbiskupa Stadlera u odnosu na HNZ. Budući da je

---

⁵¹² Isto mj., 272.-273.

⁵¹³ Isto mj., 273.

⁵¹⁴ Isto mj., 284.-285.

⁵¹⁵ Isto mj., 286.

većina pododobora odobravala način rada središnjega vijeća, ono je odlučilo nastaviti dotadanjim načinom.⁵¹⁶

Taj stav središnjega vijeća prouzrokovao je žestoku borbu protiv HNZ, koja je u nadbiskupovu listu *Hrvatskomu Dnevniku* nazivana "protuvjerskom", "protukatoličkom" i "bezbožnom". Kada usprkos svemu HNZ nije popuštala, nadbiskup je Stadler 18. siječnja 1910. osnovao novu stranku pod imenom *Hrvatska katolička udruga*.⁵¹⁷

S namjerom ojačanja nove stranke, nadbiskup Stadler izdao je 11. veljače 1910. okružnicu narodu i svećenicima, u kojoj svećenicima zabranjuje da budu članovi HNZ i da u njoj rade, a preporučuje HKU. Mislio je prije svega promijeniti mišljenje franjevaca, koji su uglavnom bili članovi HNZ.⁵¹⁸

U takvim prilikama bili su, u svibnju 1910., izbori za bosanskohercegovački Sabor. Ishod izbora bio je veliki neuspjeh nadbiskupa Stadlera. Njegova je stranka dobila 5 zastupnika (od 16 mogućih), a HNZ 11. Svoj neuspjeh pripisao je "neposlušnosti" franjevaca, koje je u Rimu žestoko optužio i tražio da ih se prisili biti poslušni svojoj crkvenoj vlasti.⁵¹⁹

Da bi doznala pravo stanje u Bosni i Hercegovini Sveta je Stolica poslala kao delegata Petra Bastiena, benediktinca, podrijetlom iz Belgije, koji je 27. prosinca 1910. došao u Sarajevo. Nakon što je obišao glavna mjesta u Bosni i Hercegovini, 10. lipnja 1911., poslao je, zajedno s biskupima, okružno pismo, u kojemu traži da se postigne mir između dviju katoličkih stranaka, bilo da se obje stranke ujedine bilo da se obje raspuste ili da se osnuje treća. Budući da nije bilo izgleda da bi se razmirice između dvije stranke dogovorno riješile, uprava HKU, u lipnju 1912., raspustila je stranku.⁵²⁰

I nakon toga je HNZ svojim prosvjetno-gospodarskim radom nastavila osnivajući seljačke zadruge i osnovne škole. Njezin rad i rad svih

---

⁵¹⁶ Isto mj., 288.

⁵¹⁷ Isto mj., 325.-338.

⁵¹⁸ Na zahtjev nadbiskupa Stadlera Sveta Stolica je preko generala Reda oduzela franjevcima pasivno pravo na izborima za bosanskohercegovački Sabor. Isto mj., 339.-341.

⁵¹⁹ Isto mj., 344.-345. M. Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrenе u vrijeme austrougarske uprave 1878-1914.*, Sarajevo 1992., 302.

⁵²⁰ Isto mj., 302.-305.

drugih društava Zemaljska je vlada privremeno obustavila 26. srpnja 1914. zbog ratnih neprilika.⁵²¹

6.4. Seljačke škole fra Didaka Buntića

Hrvatska narodna zajednica, prosvjetno-gospodarsko društvo, prosvjetno je radila preko *Napretka*, gospodarski najviše preko seljačkih zadruga i pučkih štedionica.

U središnjemu vijeću, god. 1908., nije bilo franjevaca iz Hercegovine, ali predsjednik okružnoga vijeća HNZ u Mostaru bio je fra Ambro Miletić, provincijal hercegovačkih franjevaca. Osim središnjega i okružnoga vijeća postojali su i mjesna vijeća HNZ. U mostarskom okružju je osnovano već god. 1908. 19 mjesnih vijeća. Jedno je osnovano i na Širokom Brijegu, kojemu je na čelu bio fra Didak Buntić.⁵²²

Fra Didak je od 1895. bio profesor gimnazije na Širokom Brijegu, a god. 1910. postao je njezin ravnatelj. Od god. 1905. vodio je gradnju nove crkve na Širokom Brijegu, pa je pozvao prave zidare i svakomu od njih dao pomočnika iz mjesta da mu pomaže i s njim nauči zidarski zanat. Osim toga uvjerovao je seljake da sade različite vrste plemenitih voćaka, a sam je znao navrćati voćke i poučavao ih kako to treba raditi.⁵²³

Osobito ga je zabrinjavalo prosvjetno stanje u Hercegovini, u kojoj je bilo 80% nepismenih. Država je otvarala škole da bi u njima djeca učila čitati i pisati, ali ih je otvarala polako, pa pomoću državnih škola nije bilo lako iskorijeniti nepismenost. Stoga je fra Didaku palo na pamet osnovati seljačke škole, u kojima će pismeni seljaci poučavati nepismene težake. Svoje mišljenje iznio je 10. travnja 1911. na 11. sjednici mjesnoga vijeća HNZ, čiji je predsjednik bio.

Prema tomu mišljenju fra Didaka Buntića u svakom je selu trebalo naći jednoga pismenoga seljaka koji je znao dobro čitati i pisati, da on druge nauči čitati i pisati. Prijedlog je na toj sjednici bio jednoglasno

---

⁵²¹ Isto mj., 305.

⁵²² Usp. *Izvještaj o radu mjesnog vijeća H.N.Z. na Širokom Brijegu*. U: *Hrvatska narodna zajednica*, 2. (1914.), 162.-166., 179.-183., 203.-206., 215.-218.

⁵²³ O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*. Zagreb 1938., 33.-34.; D. Čorić, *Fra Didak Buntić - dobrotvor Hercegovine*. U: *Fra Didak Buntić, spomenica*. Zagreb – Mostar, 13.-14.

usvojen, pa je trebalo osnivati seljačke škole prema fra Didakovoj zamisli.⁵²⁴

Nakon te odluke prve se godine pripravljao način rada i tražili učitelji i učenici, pa je početkom 1912. otvoreno 5 takvih škola. Na koncu školske godine, 24. svibnja, učenici su polagali javni ispit pred crkvom na Širokomu Brijegu. Izvanredni uspjeh ispita i vanjski sjaj, priređen za tu prigodu, pobudio je veliko zanimanje za te seljačke škole.

U jesen godine 1912. otvoreno je 18 škola, iz kojih je na koncu godine polagalo oko 1.000 učenika. Poslije su te škole još više napredovale. Fra David Nevistić, provincijal hercegovačkih franjevaca, preporučio je 23. rujna 1916. franjevcima da pomažu te škole i uvedu ih u sve župe.⁵²⁵ U god. 1917. seljačke su škole bile otvorene gotovo u svim župama u Hercegovini.

U Hercegovini je koncem god. 1917. nastala velika glad. Franjevci su tada morali spasavati narod od gladi, pa je briga za seljačke škole gotovo posve zapostavljena.

6.5. Borba protiv gladi

Godine 1916. je u Hercegovini bila velika suša. Od početka lipnja do konca kolovoza nije kiša pala. Ta je suša gotovo posve uništila ljetinu.⁵²⁶ A sljedeće je godine suša bila još gora. Od Uskrsa pa do sv. Franje, za pet mjeseci nije bilo kiše. Zbog toga usjevi nisu mogli donijeti nikakav plod. Već je početkom ljeta počelo nestajati žita.⁵²⁷

Zbog toga su hrvatski rodoljubi, a posebno hercegovački franjevci, bili veoma zabrinuti što će biti s pukom. Posebnu brigu zadavala im je sudbina djece. Na koncu, odlučili su djecu premjestiti u krajeve gdje bi imali kruha.

Prva skupina od oko 300 djece otišla je iz Mostara 10. rujna 1917. Pratili su ih fra Didak Buntić, fra Serafin Dodig, tada župnik u Vitini, i

---

⁵²⁴ *Kršćanska obitelj*, 18. (1917.), 32.-36.; O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*, 29.-32.; D. Mandić, *Franjevačke škole u Hercegovini*. U: *Stopama otaca*, sv. 5., (1939.), 62.-65.; A. Nikić, *Prosјetni rad fra Didaka Buntića* U: *Fra Didak Buntić, Spomenica*, 69.-81.

⁵²⁵ *Kršćanska obitelj*, 17. (1916.), 31.-32.

⁵²⁶ Isto mj., 184.

⁵²⁷ Isto mj., 18. (1917.), 205.

fra Bernardin Smoljan, profesor gimnazije na Širokomu Brijegu. Djecu su putem lijepo primali i darivali, a kada su iz Bosanskoga Broda prešli savski most, djeca su razdijeljena u četiri skupine: jedni su otisli u Drenovce, drugi u Stupnik, treći u Vinkovce, a četvrti u Vukovar.⁵²⁸

Drugu skupinu od 210 djece, koja su pošla iz Mostara 26. rujna 1917., pratili su narodni zastupnik Đuro Džamonja, fra Tomo Zubac i fra Dominik Mandić. Došli su u Rumu 29. rujna, gdje su ostavili 96 djece, u Irig poslali su 50 djece, u Indiju 64 djece.⁵²⁹

Treća skupina od 495 djece pošla je iz Mostara 3. listopada 1917. Pratili su je fra Didak Buntić, fra Srećko Škorput i fra Ivo Marinčić. U Slavonskom Brodu 103 djece poslano je u Oriovac, Stupnik i Lužane. U Vrpolju je iz vlaka sišlo 100 djece i otislo u Andrijevce, Svilaj i Veliku Kopanicu. Ostala su djeca 5. listopada došla u Vukovar. Od njih je 55 ostalo u Vukovaru, 60 otislo ih je u Erdevik, 50 u Šarengrad, 63 u Petrovaradin, a 64 razmješteno je u Lovasu, Ceriću, Kamenici i u Srijemskim Karlovциma.⁵³⁰

Četvrta skupina djece otisla je iz Mostara 10. listopada. Bilo ih je 400. Pratili su ih fra Jerko Boras, fra Viktor Nuić i još neki. Kada su došli u Slavonski Brod, 19 djece poslano je prema Vukovaru, Ilok i Šareogradu, 7 dječaka odvedeno je prema Zagrebu na zanat, 15 je ostavljeno u Indiji, 101 dijete je odvedeno prema Zemunu, u Staroj Pazovi smješteno je 14 djece, u Novoj Pazovi 14 djece, u Golubince otislo je 38 djece a u Novi Slankamen odvedeno ih je 101.⁵³¹

Šaljući djecu u bogatije krajeve bilo je sigurno da ona ne će trpjeti od gladi. Ali trebalo je misliti i na one ljudi koji su ostali u Hercegovini. Već u ljeto 1917. nestalo je hrane u Hercegovini, a trebalo je dočekati ljetinu od god. 1918. Neki su hercegovački župnici išli u krajeve preko Save da bi skupili hranu za svoje župljane. Mostarski biskup Alojzije Mišić, gledajući teško prehrambeno stanje naroda u svojoj Biskupiji, pisao je 5. prosinca 1917. zagrebačkomu nadbiskupu Antunu Baueru, moleći ga da bi preko župnika zamolio vjernike Zagrebačke nadbiskupije, da bi svatko

⁵²⁸ To je putovanje djece opisao fra Serafin Dodig u *Kršćanskoj obitelji*, 18. (1917.), 194.-196.

⁵²⁹ To je putovanje opisao fra Dominik Mandić (Isto mj., 223.-226.).

⁵³⁰ Putovanje te skupine opisao je fra Ivo Marinčić (Isto mj., 246.-250.).

⁵³¹ To je putovanje opisao fra Jerko Boras u *Kršćanskoj obitelji*, 19. (1918.), 7.-9.

od njih od svojih prehrambenih stvari nešto dao "za gladna i bijedna brata Hrvata u Hercegovini". Nadbiskup Bauer, nakon što se savjetovao s banom, odgovorio je 18. prosinca te godine da bi najbolje bilo poslati u Hrvatsku jednoga ili dva franjevca, koji bi osobno skupljali milodare za žitelje u Hercegovini.⁵³²

U Hercegovini su se ubrzo uvjerili da ne će moći spasiti Hercegovinu od gladi onako kako su zamislili. Uvjerili su se da to može učiniti samo Vlada u Beču. Neki su mislili da bi trebalo otići u Beč i Vladu u Beču iznijeti teško prehrambeno stanje u Hercegovini i od nje tražiti pomoć. U to se uvjerio i provincijal Hercegovačke franjevačke provincije fra David Nevistić. A kada je tražio osobu koja bi mogla u Beču najbolje obaviti taj posao, nije mogao naći nikoga prikladnijega od svoga tajnika fra Dominika Mandića.

Tražeći kako najbolje izvesti taj naum odlučili su zamoliti caricu Zitu, za koju su mislili da će imati najviše samilosti prema gladnomu narodu. Sastavili su joj molbu.⁵³³ A onda se, u veljači 1918., fra Dominik zaputio u Beč. Kada je onamo došao, molio je da ga primi carica Zita. Dok je očekivao taj prijam, obilazio je bečke urede, koji bi mogli pomoći i u Hercegovinu poslati hranu. Kada ga je primila carica predao joj je molbu fra Davida Nevistića i u osobnu razgovoru potkrijepio tu molbu. Smatralo se da je taj put u Beč bio koristan, jer je nakon toga hrana, koja je stizala u Hercegovinu, bila obilnija nego prije a dolazila je redovitije.⁵³⁴

6.6. Hrvatska tiskara Franjevačke provincije

Franjo Milićević je do 1896. sačuvao tiskaru, koja je osnovana u Mostaru god. 1873. Već prije, god. 1894., primio je u Uredništvo lista *Glasa Hercegovca* novinara Nedjeljka Radičića, koji je za vrijeme bolesti Franje Milićevića uređivao list i vodio tiskaru. Međutim, Radičić je ubrzo obolio i umro, početkom srpnja 1896.⁵³⁵ Smrću Nedjeljka Radičića tiskara je prestala raditi i nije se tiskao list *Glas Hercegovca*, jer politička vlast nije dopustila njegovo izlaženje.

---

⁵³² Isto mj., 11.-12.

⁵³³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 49., f. 129r-130v.

⁵³⁴ B. Pandžić, *Životopis fra Dominik Mandića*, 23.-24.

⁵³⁵ Š. Musa, *Fra Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*. 47.-48.

Hrvatsko pučanstvo u Mostaru naviklo se imati svoj list. Stoga je teško podnosilo kad ga nije bilo, pa je nekoliko ljudi odlučilo preuzeti bivšu tiskaru u kojoj se tiskao *Glas Hercegovca* i u njoj tiskati novi list. Zatražili su dopuštenje od zajedničkoga Ministarstva financija u Beču i dobili ga 21. studenoga 1897.

Osnivačka skupština nove tiskare održana je 14. kolovoza 1898. Tiskara je prema zakonu upisana u trgovački popis na okružnomu суду u Mostaru kao *Hrvatska dionička tiskara*. Među dioničarima tiskare nalazio se i biskupov tajnik fra Ambro Miletić, a pothvat je zagovarao fra Radislav Glavaš, profesor Franjevačke bogoslovije u Mostaru i već priznati pisac. Dioničari tiskare pokrenuli su novi list, koji su nazvali *Osvit* izlazio je do 1907.⁵³⁶

Hrvatska dionička tiskara započela je odvažno raditi. Osim pokrenutoga lista *Osvita*, tiskala je i druga djela. Međutim, svojim radom je teško sastavljalas kraj s krajem. God. 1910. našla se u velikim novčanim poteškoćama, pa se činilo da će morati prestati raditi. Dioničari su čvrsto odlučili spasiti tiskaru. Dogovorili su se da će pomoći mjenice od Hrvatske središnje štedionice za Bosnu i Hercegovinu dobiti potreben novac. Jedanaest dioničara dogovorili su se da će se svaki obvezati na 2.000 austrijskih kruna tako da bi tiskara mogla nastaviti raditi. Tu su namjeru iznijeli i franjevačkomu provincijalu fra Luki Begiću, moleći ga da bi se i on, kao dvanaesti dioničar, uime Provincije obvezao na 2.000 kruna. Fra Luka je odobrio tu namjeru i bez ikakva se prigovora potpisao na dio koji su dioničari tražili.⁵³⁷

Budući da tiskara nije uspjela zaraditi novac i platiti mjenicu, god. 1914. spomenuta je štedionica tražila da joj tiskara vrati pozajmljeni novac. Međutim, mjenica je tako napravljena da je fra Luka Begić morao sve platiti. On nije bio vješt tomu kako su se pravile mjenice pa se potpisao, kako su mu rekli oni kojima je on vjerovao. Zato se sastala 19.-20. siječnja 1914. uprava Provincije i imenovala fra Leona Petrovića, tajnika Provincije, da on stvar izvidi i riješi.⁵³⁸

Fra Leon je nastojao dogovorno stvar riješiti. Zahtijevao je od dioničara, koji su tražili od fra Luke Begića da potpiše mjenicu, da oni plate

---

⁵³⁶ Š. Musa, *Franjo Miličević*, 71.-72.

⁵³⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 440., br. 5a.

⁵³⁸ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 230.

svoj dio kako su govorili. Ali budući da to nije uspijevalo, predao je 23. veljače 1914. stvar odvjetniku da to riješi sud.⁵³⁹

Kada je sud pregledao sve tiskarine stvari, smatrao je da mu ne preostaje drugo nego dati tiskaru na dražbu. Tiskarine su se stvari počele rasprodavati. Fra Leon je tada odlučio kupiti glavnije tiskarine stvari. Uzeo je veliki stroj za tiskanje, dva mala stroja za tiskanje, stroj za rezanje papira, stroj za uvezivanje knjiga i zidni sat. Za te je stvari dao 1.579,20 kruna.⁵⁴⁰ A pomoću tih strojeva, koje je fra Leon kupio, moglo se otvoriti novu tiskaru i raditi. To je uprava Provincije 21. srpnja 1916. povjerila fra Leonu.⁵⁴¹

Sud je odugovlačio rješiti spor oko tiskare. Ipak konačno je za 16. siječnja najavljen dan rasprave. Ali prije toga dana su se parbenici nagođili. Franjevačka je provincija platila mjenicu, sodbene troškove i još neke druge tražbine. Potrošila je za to 37.020, 26 kruna, a Provinciji je ostalo sve što se u tiskari nalazilo.⁵⁴²

Prije sudbenoga rješenja Provincija je odlučila s kupljenim stvarima otvoriti tiskaru. Već 1. prosinca 1916. zatražila je od Visoke Zemaljske vlade u Sarajevu dopuštenje za tiskarski i knjižarski posao. Traženo je dopuštenje odobreno, a tiskara je 8. veljače 1917. upisana u gradskomu kotarskom uredu u Mostaru pod imenom *Hrvatska tiskara u Mostaru*. Upravitelj tiskare bio je fra Leon Petrović, a njezine knjige počeo je voditi 16. veljače 1917.⁵⁴³

Sljedeće godine, 22. travnja 1918., fra Leon je imenovan župnikom u Klobuku pa je i zbog toga morao napustiti upravu tiskare. Njegovim je nasljednikom imenovan fra Dominik Mandić, tajnik Provincije. On je tiskaru upisao kod državnih vlasti pod imenom *Hrvatska tiskara Franjevačke provincije*.⁵⁴⁴

7. Djelovanje putem pisane riječi

Koncem XIX. stoljeća Hercegovačka franjevačka provincija imala je nekoliko pisaca koji bi u drugim okolnostima dali djela višega značenja

---

⁵³⁹ Isto mj., p. 231.-236.

⁵⁴⁰ Isto mj., p. 538.-539.

⁵⁴¹ Arhiv Franjevačke provincije, *Acta capitularia*, sv. 2., p. 440., br. 5a.

⁵⁴² Isto mj., p. 448., 455.; L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 475.-479.

⁵⁴³ L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 2., p. 490.

⁵⁴⁴ Isto mj., *Acta capitularia*, sv.3., f. 7r.

po opsegu i po vrijednosti. Ali u onim su prilikama ipak dali djela koja govore o zamjernoj sposobnosti njihovih pisaca. To se prije svega odnosi na fra Radoslava Glavaša i fra Martina Mikulića.

Međutim, god. 1895. u Mostaru je osnovana Hercegovačka franjevačka bogoslovija, na kojoj je mladim franjevačkim bogoslovima predavalо nekoliko sposobnih ljudi koji su završili škole na talijanskim ili njemačkim učilištima.

Naravno da su ti profesori Bogoslovije, proučavajući i predajući znanstveno svoje predmete, mogli pisati djela širega i većega značenja, ali očito je da nisu vidjeli čitatelje svojih radova koji bi opravdali njihov spisateljski napor. Mislili su oni što bi mogli učiniti osim za svoje slušatelje u školi, na korist svoga naroda u Hercegovini. Došli su na pomisao, na koju su ih poticali provincijal fra Augustin Zubac i mostarski gvardijan fra Ambro Miletić, da osnuju mjesecnik *Kršćansku obitelj, poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk*. Ime pokrenutoga lista kaže nam koja je namjera pokretača toga lista: štititi i jačati temelj ljudskoga društva.

U osnovanomu listu *Kršćanskoj obitelji* profesori mostarske Franjevačke bogoslovije (fra Radoslav Glavaš, fra Nikola Šimović, fra David Nevićić, fra Skender Musa, fra Ambro Miletić) na jednostavan su i pristupačan način, iznosili istine vjere, životopise velikih ljudi posebno svetaca, domaće i strane vijesti, pjesme i druge književne priloge. Taj je mjesecnik smatran veoma dobrim izdanjem za hercegovački puk.

God. 1908. možemo donekle smatrati prekretnom u izobrazbi hercegovačkih franjevaca. Te je godine u Fribourgu završio bogoslovne nauke fra Leon Petrović, prvi doktor hercegovačkih franjevaca. Dotada su hercegovački franjevci bogoslovne škole završavali najviše po talijanskomu načinu školovanja, u kojemu nije predviđen naslov *doctor*, pa je onaj koji završi bogoslovne nauke s posebnim natječajem zvan *lector generalis*.

Drugi važni događaj te godine je osnivanje, u Mostaru, bogoslovnog društva *Bakula*. Ono je nastalo pod utjecajem Hrvatskoga katoličkog pokreta, koji je među đačkom omladinom započeo krčki biskup Antun Mahnić (1896.-1920.), kako smo već spomenuli.

Jedan od osnivača toga društva bio je fra Dominik Mandić. On je sveučilišne nauke nastavio u Fribourgu, u Švicarskoj. Kada se vratio u Hercegovinu, za kratko pomagao je fra Didaku Buntiću u vođenju selja-

čkih škola. Premješten u Mostar uređivao je znalački *Vjesnik hrvatskih seljačkih škola u Kršćanskoj obitelji*, sv. 18. (1917.), koji je proglašen službenim glasilom seljačkih škola (sv. 17., 1916., 285.-286.).

Fra Dominik je bio tajnik Provincije i vjeroučitelj u mostarskoj gimnaziji. Oko njega su se kupili pristaše Hrvatskog katoličkog pokreta, ne samo srednjškolci nego i sveučilištarci. Često je s njima morao raspravljati o različitim pitanjima koja su općenito zanimala izobražene katolike. Kada je god. 1918. postao upravitelj Franjevačke tiskare u Mostaru, došao je na pomisao da bi trebalo znanstveno obraditi glavna vjerska pitanja, koja su tada zanimala izobražene katolike i tiskati ih u toj franjevačkoj tiskari. Ta izdanja bila bi na korist hrvatskoga naroda, jer takvih knjiga nije bilo na hrvatskomu jeziku, a bila bi i na korist Franjevačkoj tiskari, jer bi tu imala posao za tiskanje.

Povezao se s nekim poznatim znanstvenicima i zamolio ih da mu stručno obrade neka pitanja, koje bi on tiskao. Osim toga javio se okružnim pismom 1. svibnja 1918. nekim katoličkim piscima moleći ih za suradnju. Priložio im je 150 naslova da bi neke od njih izabrali i obradili.⁵⁴⁵

Zbirku tih tiskanih djela nazvao je *Savremena pitanja*. Prvi svezak bio je filozofsko-bogoslovna radnja *Razum i vjera*, koju je napisao fra Teofil Harapin, profesor franjevačke gimnazije u Varaždinu. Ona je se počela tiskati početkom 1918. i brzo nakon toga izišla je na svjetlo dana.⁵⁴⁶

VII. Hercegovačka franjevačka provincija u državi južnih Slavena (1918. - 1941.)

Hercegovci su mislili da će austrougarska carevina i nakon poraza u Prvom svjetskom ratu (1914.-1918.) ostati, samo da će je pobjedničke sile drukčije urediti. Njihovo je mišljenje bilo da će južni Slaveni u carevini postati jedno političko tijelo, kako je to predviđala tzv. svibanjska deklaracija južnoslavenskih zastupnika u bečkomu saboru. Bilo je veliko iznenadjenje u Hercegovini kada je odlučeno osnovati državu južnih Slavena u carevini i ujediniti je sa Srbijom i Crnom Gorom, a s Karađorđevićima na čelu.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 50., f. 20r.-23r.

⁵⁴⁶ *Kršćanska obitelj*, 19. (1918.), 152.

⁵⁴⁷ B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 27.-30.

1. Prilagođivanje novomu političkom stanju

Pri stvaranju nove države mislilo se i na sudjelovanje hercegovačkih franjevaca. Kad je 5. i 6. listopada 1918. u Zagrebu osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, pozvan je samo jedan Hrvat iz Hercegovine da bude član toga Vijeća, a to je bio fra Didak Buntić, ravnatelj franjevačke gimnazije na Širokomu Brijegu.⁵⁴⁸

Fra Didak Buntić se dotada nije izričito bavio politikom. Istina, poznavao je neke hrvatske političare i s njima bio povezan zbog drugih razloga. Nije pripadao nijednoj političkoj stranci, premda su ga oni koji su ga dobro poznavali smatrali starčevičancem. Bio je poznat ne samo kao dobar odgojitelj u širokobriješkoj gimnaziji nego i kao iskreni radnik na unaprjeđivanju hercegovačkih seljaka na gospodarskom i prosvjetnomu području. Upravo su ga zbog toga njegova rada smatrali najuglednijim Hercegovcem u ono doba.

Izborom u Narodno vijeće SHS fra Didak je nekako silom prilika bačen na političko područje. Kao član Narodnoga vijeća unišao je u Privremeno narodno predstavništvo, kojemu je bila glavna zadaća pripremiti zakon po kojemu će se provesti izbori za ustavotvornu skupštinu.⁵⁴⁹

Fra Didak je nastavio raditi na Širokomu Brijegu. Nekoliko vremena nije bio ondje 25. veljače 1919. otisao je naime u Beograd sudjelovati na sastanku Privremenoga narodnog predstavništva. U međuvremenu razmišljao je ima li smisla njegov politički rad kojim se počeo baviti. U to doba za Hercegovačku franjevačku provinciju imenovan je vizitatorom ili službenim pohoditeljem fra Karlo Eterović. Nakon što je posjetio Provinciju, sazvao je za 27. svibnja 1919. provincijski kapitol za izbor novoga starješinstva Provincije. Za provincijala je izabran upravo fra Didak Buntić. Za njegova zamjenika izabran je fra Mirko Matijević, a za savjet-

⁵⁴⁸ Rodio se u Paoći 1871. Nakon osnovne i gimnazijalne škole otisao je u Innsbruck učiti filozofiju i bogosloviju. Postao je svećenik 1894. Nakon završene škole, god. 1895., imenovan je profesorom na franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Širokomu Brijegu, a 1910. postao je ravnatelj te gimnazije. God 1919. izabran je za provincijala hercegovačkih franjevaca. Umro je 3. veljače 1922. Usp.: O. Knezović, *Život i rad fra Didaka Buntića*. Zagreb 1938.; D. Corić, *Fra Didak Buntić, spomenica*. Zagreb - Mostar 1978.

⁵⁴⁹ Usp.: J. Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, sv. I./II. Zagreb 1990., 158.-176.; Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS*. Hrvatski Institut za povijest. Zagreb 1998., 130.-147.

nike: fra Jerko Boras, fra Mile Miloš, fra Leon Petrović i fra Vice Skoko, a za tajnika fra Ante Jelavić.⁵⁵⁰

Taj je izbor fra Didaka još više doveo u nepriliku. Već prije, kada nije bio provincijal, neki su ga savjetovali da se ne bavi politikom, jer ona nije za svećenika. Naprotiv, drugi su ga uvjерavali da dobro Hercegovine traži od njega da ne odbacuje ni politički rad. U tomu smislu savjetovao ga je i pohoditelj fra Ante Eterović.

Konačno se fra Didak odlučio sudjelovati na izborima za ustavotvornu skupštinu na 28. listopada 1920. A da bi sudjelovao na tim izborima, morao se uključiti u koju stranku.

Tada je skupina mladih pristaša Hrvatskoga katoličkog pokreta u Mostaru, koju je predvodio vjeroučitelj gimnazije fra Dominik Mandić, osnovala Hrvatsku pučku stranku. To su učinili pod utjecajem pristaša Hrvatskog katoličkog pokreta iz Zagreba, koji su smatrali da vrijeme zahtijeva od katolika baviti se politikom i u politici primjenjivati katolička načela. Glavni pobornik takva političkoga rada među Hrvatima bio je Petar Rogulja (1888.-1920.).⁵⁵¹

U ožujku je i u travnju 1919. Petar Rogulja bio u Mostaru. Na nekoliko je mjesta držao predavanja. Posjetio je i franjevačke klerike u Mostaru. I njima je održao predavanje o općemu stanju u tadanjem svijetu, a osobito je naglasio dužnost franjevačkih klerika da uče i da se pripravljaju za budućnost da bi se, nakon završene škole, što bolje i korisnije uključili u svijet.

Na 17. travnja te 1919. godine bio je Veliki četvrtak. Toga dana, prigodom posvećenja sv. ulja, sastalo se, u franjevačkoj samostanskoj crkvi, oko 40 svećenika. Nakon ručka je Petar Rogulja sakupljenim svećenicima održao govor o potrebi osnivanja posebne stranke slične onoj kao kod Slovenaca (Slovenska ludska stranka), kod Austrijanaca (Volkspartei) i kod Talijana (Partito popolare). Stranka bi se zvala Hrvatskom pučkom strankom (HPS).

Prema svomu programu HPS nije vjerska stranka, ali se oslanja na vjeru. Nastojat će unaprjeđivati sve staleže hrvatskoga društva, a posebno seljaštvo. Nova država SHS sastavljena je od tri plemena. Srbi, Hrvati i Slovenci su tri plemena koji čine jedan narod. Njihove plemenske razlike ne smiju se nasilno uništavati nego se njihov opstanak treba prepustiti

---

⁵⁵⁰ *Acta Ordinis*, 8. (1919.), 210.

⁵⁵¹ Z. Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva*, 92.-106.

prirodnому развоју. Управо се стога држава SHS не смije уредити средњи, него свака покрајина треба имати самоправу. Покрајинска вијећа потичат ће рад покрајинских влада и уједно надзирати њихов рад.⁵⁵²

Свећеници који су саслушали предавање Петра Рогулје сматрали су да га треба прихватити и подупрјети. Већ на тому састанку саставили су посебно приопćење којим се најављује оснивање Хрватске пучке странке и poziva stanovnike Hercegovine да гласују за njezine zastupnike.

На 19. travnja održan je pouzdanički sastanak Hrvata katolika grada Mostara. На тому састанку основано је првремено вијеће странке, да би успостављало и широј stranku u Mostaru i Hercegovini. Među članovima првremenoga vijeća našla su se i dva franjevca, fra Augustin Matić i fra Dominik Mandić.⁵⁵³

Osnivanje Hrватске пучке странке у Mostaru i мало poslije, 2. svibnja, u Sarajevu, iznenadilo је neke javne radnike Bosne i Hercegovine, који су mislili о osnivanju jedne странке, ali nisu imali veze s pripadnicima Hrvatskog katoličkog pokreta. Kada је најављено osnivanje Hrватске пучке странке, они су tražili да се та странка не оснива, да се оснује једна zajednička странка за све Hrvate u Bosni i Hercegovini. Budući da је Hrvatska пучка странка već osnovana и nije htjela prestati raditi, nezadovoljnici s takvim rješenjem odlučili су osnovati drugu stranku за Hrvate u Bosni i Hercegovini. Tu су svoju odluku најавили посебним *Saopćenjem*, tiskanim u Sarajevu, u lipnju 1919.⁵⁵⁴

Dvije странке за Hrvate u Bosni i Hercegovini mnogi су сматрали штетним i besmislenim. Stoga су nastojali naći rješenje које bi задовољило sve Hrvate. U tomu smislu poradio је i novi hercegovački provincijal fra Didak Buntić, који је управо zbog тога на изванредну sjednicu pozvao bosanskoga franjevačkog provincijala fra Bonifaciju Vidoviću i provincijala Provincije Presvetoga Otkupitelja fra Antu Cikojeviću. Sjednica se одржала 9. i 10. srpnja 1919. u mostarskom franjevačkom samostanu.

Bosanski provincijal fra Bonifaciju Vidoviću, који је дошао на састанак са svojim zamjenikom fra Jozom Markušićem, iznio је mišljenje да се осниванијем Hrватске пучке странке наслућује raskol hrvatske inteligenције, а njezin dio goni među liberalе, premda то nije. Stoga bi trebalo

⁵⁵² *Narodna sloboda*, u br. 36., od 3. svibnja 1919., donijela је *Program Hravatske pučke stranke*.

⁵⁵³ List *Narodna sloboda* почеvши s brojem 33., koji је izišao 23. travnja 1919., postao је glasilo Hravatske pučke stranke za Hercegovinu.

⁵⁵⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 56., f. 25r-26v.

osnovati novu stranku, zajedničku za sve, koja bi se u svomu radu ravnala prema vjerskim načelima.

Naprotiv fra Ante Cikojević, provincijal provincije Presvetoga Otkupitelja, izjavio je da su njegovi svi za pučku stranku, jer su kod njih jaki liberali i treba istupiti protiv njih, kao što to radi Hrvatska pučka stranka.⁵⁵⁵

Bilo je i drugih pokušaja stvoriti političko jedinstvo Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ali budući da to jedinstvo nisu postizali, neki ugledni Hrvati koji nisu prihvaćali HPS, sastali su se u Travniku prije Velike Gospe, 14. kolovoza, da bi izabrali privremeno vodstvo nove stranke, kojoj su dali ime Hrvatska težačka stranka. Predsjednik privremenoga vodstva stranke bio je fra Jozo Markušić, zamjenik bosanskoga franjevačkog provincijala. To privremeno vodstvo najavilo je 7. rujna 1919. osnivanje nove stranke.⁵⁵⁶ Fra Didak Buntić je duboko osjećao da ta politička podijeljenost Hrvata u Bosni i Hercegovini ne nosi dobro. Hrvati su tu u manjini pa se zbog podijeljenosti njihovu važnost i moć još više umanjuje. A nije video razloga za tu podijeljenost. Program se obiju stranaka uglavnom nije razlikovao. Činilo se da je glavna razlika među njima što su HPS osnovali i širili većinom mladi ljudi, odgojeni u Hrvatskomu katoličkom pokretu, a Hrvatsku težačku stranku vodili su stariji ljudi, koji su potjecali iz Hrvatske narodne zajednice, uvijek smatrani katolicima a u životu radili su prema katoličkim načelima, premda nisu pripadnici Hrvatskoga katoličkog pokreta.

Budući da je bio uvjeren da će ta politička podjela Hrvata u Bosni i Hercegovini mnogo utjecati na njihovu budućnost, fra Didak je htio čuti što o tomu misle hercegovački franjevci, očekujući da će netko dati dobar savjet da bi se ta podjela izbjegla. S tom je namjerom za 15. i 16. listopada, u Mostaru, sazvao tadanju upravu Provincije, sve bivše provincijale, sve gvardijane, predstavnike svih dekanata, ravnatelja Bogoslovije, predstavnike vjeroučitelja (fra Dominika Mandića) i fra Jerku Borasa, koji je radio u Biskupiji.

Među nazočnim bilo je onih koji su zastupali da bi franjevci morali raditi za narod samo na crkvenom, kulturnom i gospodarskomu području, a ne bi se smjeli izravno baviti politikom, a pogotovo ne bi smjeli biti članovi jedne stranke i širiti njezine misli napadajući drugu stranku ili

---

⁵⁵⁵ Isto mj., sv. 52., f. 317r-318v.

⁵⁵⁶ Isto mj., sv. 56, f. 27r, 68r-69r.

druge stranke. Ali većina nazočnih, među kojima se isticao fra Dominik Mandić, bila je uvjerenja da se dobro širi i političkim radom, a budući da se HPS temelji na najboljim načelima, ostvarenje tih načela donijet će dobro narodu.

Na koncu toga zasjedanja izabrana su 4 uglednija franjevca (D. Buntić, L. Begić, L. Bubalo i L. Petrović), koji bi još jednom pokušali da bi došlo do nekakva sporazuma između spomenutih dviju stranaka. Ta su četvorica pisali 16. listopada 1919. tajništvu HPS da bi bilo vjersko i narodno dobro ako bi se sporazumjeli pristaše HPS i pristaše HTS. Za sporazum bi trebalo napraviti zajednički program, dogovorno naći ime stranke i u Saboru osnovati posebni klub.⁵⁵⁷

Na gornje pismo odgovorilo je Tajništvo HPS već sljedeći dan, 17. listopada. Odgovor su potpisali prof. Juraj Puljić, tajnik HPS za Hercegovinu, Mato Rimac, dr. Alois Charamosta i fra Dominik Mandić.

Prema njihovu odgovoru zajednički program za slogu svih Hrvata u Bosni i Hercegovini treba biti onaj HPS "i to u stilizaciji hercegovačkoj", jer je u tomu obliku odobren od jugoslavenskoga katoličkog episkopata i velike većine naroda u Hercegovini. Ime zajedničke stranke treba biti HPS, jer je to ime već dobro poznato. Zastupnici bi u saboru mogli osnovati zasebni klub.⁵⁵⁸

Očito je da se pod takvim uvjetima nisu mogli sporazumjeti. Obje su stranke širile svoje misli i tražile pristaše.

Osnivači su HPS marljivo u narodu širili svoju stranku. Činilo im se da njihov rad nije bezuspješan. Imali su iza sebe većinu svećenstva i većinu ljudi iskrenoga kršćanskog uvjerenja. Ali ih je jedna činjenica veoma smetala: najugledniji Hercegovac, fra Didak Buntić, nije bio pri stupio njihovoj stranci. Tražili su način kako privoliti fra Didaka da uđe u HPS. Na koncu, 9. studenoga 1919., brojni hrvatski javni radnici u Hercegovini, pristaše HPS, javno su fra Didaku poslali zajedničko pismo, moleći ga uđe u HPS i da joj bude vođa. Fra Didak je, 12. studenoga, prihvatio njihov poziv da uđe u stranku, ali je odgodio upisati se u Jugoslavenski klub, jer je htio poraditi da dođe do sporazuma između Narodnog kluba, čiji je član bio, i Jugoslavenskoga kluba.⁵⁵⁹ A 8. prosinca 1919.

---

⁵⁵⁷ Isto mj., f. 35r.

⁵⁵⁸ Isto mj., f. 37r.

⁵⁵⁹ *Narodna sloboda*, 1. (1919.), br. 91., str.1.

svoj je braći preporučio HPS.⁵⁶⁰ Tom se odlukom fra Didaka Buntića HPS u Hercegovini osjećala na svomu vrhuncu. Mogla je sigurnije napredovati i razvijati se.

HPS je za 25. ožujka 1920. sazvala *Prvi seljački sabor* u Mostaru, da bi na njemu izabrala vodstvo HPS. Na tomu Saboru za začasnoga predsjednika stranke izabran je fra Didak Buntić, za predsjednika Mato Zubac, a za prvoga tajnika fra Dominik Mandić.⁵⁶¹

To je vodstvo HPS pred sobom imalo težak i odgovoran posao, izbore za ustavotvornu skupštinu, na 28. studenoga 1920. To je bilo teže što su na iste izbornike u Bosni i Hercegovine računale dvije stranke, HPS i HTS.

HPS u Hercegovini predložila je na svomu popisu 4 natjecatelja. To su bili: fra Didak Buntić, dr. Marko Rebac, prof. Juraj Puljić i dr. Nikola Mandić. Na tim izborima trojica od predloženih natjecatelja bili su izabrani; samo prof. Puljić nije bio izabran.⁵⁶²

Zastupnici su HPS odlučili dati svoj dio da nova država dobije dobar i prihvatljiv ustav. Ali već prije izbora zbio se događaj koji se činio važnim za razvoj života u državi, a posebno je morao biti neprihvatljiv za fra Didaka Buntića. U subotu 6. veljače 1920., malo prije dva sata poslije podne, franjevački su samostan u Mostaru opkolili poreznici. Bilo ih 37. Tražili su da uime Ministarstva financija iz Sarajeva pregledaju samostan. Fratri su upravo završili ručak i, nakon molitve u crkvi, sjeli su u zborniku. Bilo je iznenadenje. I po gradu se ta vijest pronijela. Pregledavali su ga 4 sata. Našli su malo duhana, ali ništa drugo. Pregledali su i sobu fra Didaka Buntića i u njoj našli malo više od 1 kg duhana. Najprije su taj fra Didakov duhan odnijeli, a poslije su ga vratili.

Premda se radilo o nevažnu događaju, on je mnogima otvorio oči i govorio kakva je to država.⁵⁶³

Glavni zadatok izbora, provedenih 28. studenoga 1920., bio je izabrati zastupnike za skupštinu koja će donijeti ustav nove države. Prema krfskomu dogovoru između Ante Trumbića i Nikole Pašića, napravljenu

---

⁵⁶⁰ Isto mj., 2. (1920.), br. 3., str. 1.

⁵⁶¹ Isto mj., br. 23.

⁵⁶² Isto mj., br. 60., str. 1.

⁵⁶³ Događaj je opisao tadašnji gvardijan samostana u Mostaru fra Leon Petrović. Isto mj., *Dnevnik*, sv. 3., p. 27.-33.

20. srpnja 1917., bilo je predviđeno da će se ustav nove države donijeti dvotrećinskom većinom.⁵⁶⁴ Slično je odredio i Hrvatski sabor 29. listopada 1918., kada je tražio da se uređenje države Srba, Hrvata i Slovenaca provede "većinom od dvije trećine glasova".⁵⁶⁵

Međutim, prema poslovniku, koji je bio napravljen za ustavotvornu skupštinu, za primanje ustava tražilo se nadpolovična većina. Bilo je očito da će ustav biti centralistički, kako to predlažu Srbi: jedna država, jedan narod, jedan kralj i jedna prijestolnica. Takav ustav je i proglašen 28. lipnja 1921., Vidovdanski ustav, izglasovan gotovo samo srpskim glasovima.⁵⁶⁶

HPS stranka nastavila je i dalje raditi namjeravajući ispraviti Vidovdanski ustav i učiniti ga prihvatljivim za Hrvate. U Hercegovini ju je pogodila i smrt fra Didaka Buntića, 3. veljače 1922.⁵⁶⁷ Ali su se u tijeku vremena i pristaše HPS uvjerile da HPS ne može raditi u kraljevini SHS kao što rade stranke među drugim europskim narodima.⁵⁶⁸

1.1. Gimnazija na Širokomu Brijegu

Već se provincijal fra David Nevistić (1916.-1919.) uvjerio da je velika potreba graditi gimnaziju na Širokomu Brijegu. On je 4. listopada 1918. poslao braći okružno pismo u kojemu piše da treba izgraditi novu gimnaziju zgradu i moli braću da kad i kako budu mogli dadnu nešto za to.⁵⁶⁹

Malo poslije uspostavljeno je vijeće koje je trebalo sakupljati milodare za gradnju gimnazijске zgrade. U vijeću bili su: fra Blaž Jerković, fra Augustin Matić, fra Ilija Rozić, fra Mate Čuturić, fra Bonifacije Majić, fra Bernardin Smoljan, fra Dane Zubac, fra Stanko Kraljević, fra Gabro Grubišić i fra Šimo Ančić.⁵⁷⁰

---

⁵⁶⁴ F. Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919.* Zagreb 1920., 96.-99.

⁵⁶⁵ Isto mj., 196.

⁵⁶⁶ *Narodna sloboda*, 3. (1921.), br. 28., str. 1.

⁵⁶⁷ Isto mj., 4. (1922.), br. 6., str. 1.

⁵⁶⁸ B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 40.-46.

⁵⁶⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 50., 161r-162r.

⁵⁷⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Uradžbeni žapisnik* 1920., br. 152.-157., br. 284.-290.

Ista misao vodila je i upravu fra Didaka Buntića (1919.-1922.). Ali on je mislio i na profesore, pa je poslao sveučilištarce na različita sveučilišta da bi se pripremili za profesore na gimnaziji i na bogosloviji.⁵⁷¹

Ali budući da su ti profesori, najviše nakon šest razreda gimnazije, završili bogoslovne nauke, nisu mogli biti pravi profesori. Stoga su morali završiti gimnaziju s ispitom zrelosti i nastaviti na sveučilištu predmete koje će na gimnaziji predavati. Tako je npr. fra Rade Vukšić zatražio dopuštenje od Hrvatske vlade da bi na kojoj gimnaziji mogao položiti sedmi i osmi razred s ispitom zrelosti. Kada mu je 27. svibnja 1921. br. 17424. dopušteno, on je u ljetnom roku na gimnaziji u Požegi položio sedmi i osmi razred gimnazije i ispit zrelosti.⁵⁷²

Sljedeće godine, 11. travnja 1922., dobili su od pokrajinske vlade da mogu polagati ispit zrelosti na bilo kojoj gimnaziji, ali ne na Širokomu Brijegu.⁵⁷³ Već je, 30. lipnja, ispit zrelosti u Mostaru položilo pet franjevaca.⁵⁷⁴

Smrt fra Didaka Buntića 3. veljače 1922. prouzrokovala je veliku žalost i iznenadenje u cijeloj Provinciji, a posebno na Širokomu Brijegu, gdje je fra Didak proveo veći dio svoga života i rada. Nakon njegove smrti upravu Provincije preuzeo je fra Luka Begić kao provincijski vikar. Ostao je na upravi do izbora novoga provincijala 29. ožujka 1922.

Za službenoga je pohoditelja Provincije general Reda imenovao fra Đuku Bencetića, člana zagrebačke Provincije Sv. Ćirila i Metoda. Nakon obavljenog pohoda sazvao je kapitul Provincije, na kojem je 29. ožujka 1922. za provincijala izabran fra Lujo Bubalo, ravnatelj bogoslovije u Mostaru. Za njegova zamjenika izabran je fra Jerko Boras, a za definitore: fra Blaž Jerković, fra Eugen Tomić, fra Mate Čuturić i fra Dominik Mandić. Tajnik Provincije postao je fra Bernardin Smoljan.⁵⁷⁵

Gimnazija na Širokomu Brijegu bila je glavni predmet s kojim se suočio novi provincijal a to je htio što prije riješiti. Na prvoj sjednici provincijske uprave, 1. travnja 1922., fra Lujo je imenovao 5 novih pro-

---

⁵⁷¹ Isto mj., L. Petrović, *Dnevnik*, sv. III., str. 166., 176.

⁵⁷² Isto mj., *Ljetopis franjevačke gimnazije na Širokomu Brijegu 1919.-1934.*, str. 15.

⁵⁷³ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik 1922.*, br. 318.

⁵⁷⁴ Isto mj., *Ljetopis*, str. 23.

⁵⁷⁵ *Acta Ordinis*, 41. (1922.), 202.; Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, L. Petrović, *Dnevnik*, sv. III., str. 199.-200.

fesora na Širokomu Brijegu, koji su upravo završavali školu na sveučilištima u tuđini: fra Krešu Pandžića i fra Arhanđela Nuića iz Beča, fra Krstu Kraljevića iz Fribourga, fra Marijana Zubca i fra Davida Zrnu iz Münchena.⁵⁷⁶

Osim toga smatrao je da treba što prije nastaviti nastojanja fra Dida-ka Buntića na izgradnji nove gimnazijske zgrade. U tomu ga je osobito pomagao definitor fra Dominik Mandić.

U rujnu 1923. došla je na Široki Brijeg uprava Provincije zajednički odrediti mjesto gdje će se praviti nova gimnazijska zgrada.⁵⁷⁷ Planove za gimnazijsku zgradu napravio je mostarski arhitekt Miloš Komadina, a u tomu pomagao mu je fra Dominik Mandić. Kada su planovi bili pri kraju, fra Dominik ih je donio na Široki Brijeg da ih pregledaju profesori gimnazije i možda dadnu svoje primjedbe i savjete.⁵⁷⁸

U isto doba uprava Provincije pripravljala je potrebne stvari za gradnju. Trebalo je najprije iskopati kamen. Jedanaestoga rujna 1923. napravljen je ugovor s Ilijom Marušićem Kitićem da iskopa potrebni kamen.⁵⁷⁹

Da bi nabavili potrebnu drvenu građu, provincijal je fra Lujo Bubalo zamolio 20. prosinca 1922. Ministarstvo šuma i ruda da bi im ono odo-brilo besplatnu sjeću drvene građe.⁵⁸⁰ Budući da odgovor zadugo nije do-lazio, provincijal je u Beograd poslao fra Dominika Mandića da traži povoljno rješenje na odgovornim mjestima. Fra Dominik je otisao u Beogradske rješenje molbe hercegovačkoga provincijala. Da bi stvar sigurnije riješio zatražio je da ga primi predsjednik Vlade Nikola Pašić. Predsjednik Pašić primio je 31. srpnja 1923. njega i fra Placida Pandžića, koji je tada studirao na Beogradskom sveučilištu i saopćio im da je za gimnaziju na Širokomu Brijegu odobrena sječa drveta od 4.500 kubnih metara.⁵⁸¹

---

⁵⁷⁶ *Ljetopis*, str. 20.

⁵⁷⁷ Isto mj., str. 37.

⁵⁷⁸ Isto mj., str. 39.

⁵⁷⁹ Isto mj., str. 40. Poslije, 10. travnja 1924., došao je iz Ljubuškoga Ivan Paradžik i pogodio za gimnazijsku zgradu izvaditi 2.500 kubnih metara kamenja (Isto mj., 48). A 19. svibnja 1924. "poče izrađivati kamen sedam majstora Dalmatinaca". (Isto mj., str. 50.).

⁵⁸⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 59., f. 279rv.

⁵⁸¹ Isto mj., sv. 65., f. 81r.

Konačno se zgrada mogla početi graditi. Blagoslov temeljnoga kamena obavljen je veoma svečano, na sv. Franju, 4. listopada 1924. Svečanost su uzveličali članovi Trećeg reda sv. Franje, koji su taj dan držali skup ili opći sastanak.⁵⁸²

Gradnja gimnazijske zgrade napredovala je malo pomalo, ali stalno. U zimskim mjesecima radnici zbog studeni ne bi radili. Provincijska uprava je budno pazila da radnici imaju na raspolaganju sve potrebno da bi rad što bolje napredovao.

Kada je završeno trogodište fra Lujine povincijske službe, došao je kao službeni pohoditelj fra Petar Grabić, član Provincije Presvetoga Otkupitelja, imenovan 9. siječnja 1925. Na provincijskomu kapitulu 16. travnja 1925. izabran je ponovno za provincijala fra Lujo, a također i njegov zamjenik fra Jerko Boras. Izabrani su novi definitori: fra Bazilije Senjak, fra Tadija Beljan, fra Bernardin Smoljan i fra Ante Jelavić.⁵⁸³

I u drugomu trogodištu, najvjerojatnije, najglavnija briga fra Luje Bubala bila je gradnja gimnazijske zgrade na Širokomu Brijegu. Stalno je mislio o njezinu zidanju i pazio da ne bi što nedostajalo što bi moglo spriječiti dalji rad. Kroz to su doba vanjski zidovi bili gotovi a zgrada pokrivena. Trebalo je misliti na unutarnju izradu. Premda zgrada još nije bila unutra izrađena, omogućili su da može u nju prijeći prvi i drugi razred gimnazije 21. siječnja 1927.⁵⁸⁴

U međuvremenu prošlo je i drugo trogodište fra Lujine provincijske službe. General je 14. siječnja 1928. imenovao fra Antu Ćikojevića, iz Provincije Presvetoga Otkupitelja za pohoditelja. Nakon što je posjetio sve kuće i razgovarao sa svima članovima Provincije, sazvao je provincijski kapitol, koji je, 17. travnja 1928., za novoga provincijala izabrao fra Dominika Mandića, a za njegova zamjenika fra Matu Čuturića. Za definitore Provincije izabrani su: fra Ignacije Jurković, fra Pavo Dragičević, fra Sebastijan Lesko i fra Bonifacije Majić. Tajnik Provincije postao je fra Urban Barišić.⁵⁸⁵

Fra Dominik je već od početka priprema gradnje gimnazijske zgrade pomagao u svemu što je mogao učiniti ili se od njega tražilo. A kada je postao provincijal, sav je teret uglavnom padao na njega. Zgradu je tre-

---

⁵⁸² *Narodna sloboda*, 6. (1924.), br. 41., str. 2.

⁵⁸³ *Acta Ordinis*, 44. (1925.), 150.

⁵⁸⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Ljetopis*, str. 68.

⁵⁸⁵ *Acta Ordinis*, 47. (1928.), 239.

balu u svemu dovršiti i učiniti je da odgovara svima zahtjevima gimnazij-ske zgrade. Zabrinjavao ga je prije svega nedostatak novca koji je bio potreban da bi se zgrada dovršila. Stoga se morao moliti za pomoć na sve strane.

Zanimljivo je da je fra Dominik došao na zamisao zamoliti Svetoga Oca za pomoć. God. 1929. papa Pio XI. slavio je pedesetu obljetnicu misništva. Taj su događaj slavili po cijelom katoličkom svijetu. Papa je tada dobivao različite darove, posebno one duhovne naravi.

Fra Dominiku je palo na pamet da bi bilo dobro da i Hercegovačka franjevačka provincija tada nešto daruje Papi. Stoga je pozvao svu braću da cijelu godinu mole za zdravlje Svetoga Oca, za sretnu upravu Crkve, za širenje kraljevstva Božjega na zemlji. Ujedno ih je zamolio da mu jave koliko su dobrih djela iz popisa, koji im je priložio, učinili na odluku Svetoga Oca.⁵⁸⁶

Idući u Rim fra Dominik je, osim popisa duhovnih darova, nosio sa sobom jedan *Album*, u kojem je riječima i slikama opisao rad hercegovačkih franjevaca, namjeravajući ga osobno predati Svetomu Ocu. To je smatrao zgodnom prigodom zamoliti Papinu pomoć za dovršenje gimnazije. U pismu od 29. veljače 1929. iznio je da je Provincija za gradnju gimnazije dužna 1,000.000 lira, a da bi se potpuno završila trebalo bi još 1,750.000 lira.⁵⁸⁷

Sveti Otac primio je fra Dominika u subotu 16. ožujka 1929. U razgovoru, koji je trajao 12 minuta, uručio je Svetomu Ocu duhovne darove i opisao mu vjersko stanje u Hercegovini, posebno rad franjevaca ondje, kako je prikazano u *Albumu*. Sveti Otac je sa zanimanjem saslušao fra Dominikovo izvješće i obećao poslati pomoć za dovršenje gimnazije.⁵⁸⁸

Nekoliko dana nakon toga razgovora fra Dominik je dobio od Svetoga Oca 5 čekova po 50.000 Lira. Na povratku iz Rima je te čekove razmijenio u Splitu i za njih dobio 750.000 dinara.⁵⁸⁹

Fra Dominik je bio neobično ganut i duboko zahvalan Svetomu Ocu na tomu daru. S njim je mogao pribaviti još neke potrebne stvari da bi zgrada potpuno bila gotova. U jesen te 1929. godine bile su završene učionice pa se u njima mogla držati nastava. Bila je gotova i kazališna

---

⁵⁸⁶ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provinceije*, sv. 78., f. 101r.

⁵⁸⁷ Isto mj., f. 317r- 318r.

⁵⁸⁸ Isto mj., sv. 81., f.67.

⁵⁸⁹ D. Mandić, (*Pisma*) *Hercegovačka franjevačka provincija*, f. 131r.

dvorana a u njoj su đaci 8. prosinca 1929. održali akademiju u čast pedesete obljetnice Svetoga Oca i u čast Bezgrješnoga Začeća.⁵⁹⁰

I poslije je fra Dominik budno pazio da bi gimnazija napredovala u osnivanju potrebnih ustanova i u što boljemu pripravljanju profesora. Imala je pravo javnosti, koje je dobila 19. srpnja 1918. Samo su njezini đaci, nakon 8 razreda gimnazije, morali polagati ispit zrelosti pred državnim povjerenstvom. Budući da je takvo pravo javnosti nosilo sa sobom neprilike, kada su đaci širokobriješke gimnazije prelazili u državne gimnazije ili đaci državnih gimnazija prelazili u širokobriješku, provincijal fra Lujo Bubalo zamolio je 14. kolovoza 1924. Ministarstvo prosvjete u Beogradu da bi gimnaziji na Širokomu Brijegu dalo potpuno pravo javnosti, koje imaju državne gimnazije.⁵⁹¹ Na tu je molbu spomenuto Ministarstvo povoljno odgovorilo 16. lipnja 1925.⁵⁹²

God. 1931. ponovno je pokrenuto pravo javnosti širokobriješke gimnazije. Načelnik Ministarstva prosvjete 31. svibnja te godine naredio je da se sastavi povjerenstvo koje će ispitati učenike na višemu i nižemu tečajnom ispit u privatnoj gimnaziji na Širokomu Brijegu. Kada je provincijal fra Dominik Mandić za to čuo, pisao je ministru vjera Tugomiru Alaupoviću da bi se on zauzeo kod ministra prosvjete da bi gimnazija na Širokomu Brijegu sačuvala pravo javnosti koje je dotada imala i da samo državni nadzornik (inspektor) dolazi na gornje ispite.⁵⁹³

Očito je da je Tugomir Alaupović postupio kako je fra Dominik tražio, jer je Ministarstvo prosvjete 18. rujna 1931. gimnaziji na Širokomu Brijegu priznalo pravo javnosti bez ikakva ograničenja.⁵⁹⁴

Poslije je zgrada, koliko je trebalo, još uvijek unutra uređivana a nabavljano je što se smatralo potrebnim da gimnazija bolje radi kao odgojni zavod. God. 1934./1935. imala je 266 učenika,⁵⁹⁵ god. 1935./1936. bilo je upisano 318 učenika.⁵⁹⁶

1.2. Konvikt za vanjske đake

⁵⁹⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Ljetopis*, str. 85.

⁵⁹¹ Isto mj., *Spisi provincije*, sv. 64., f. 160r.

⁵⁹² Isto mj., sv. 67., f. 3r.

⁵⁹³ Isto mj., sv. 83., f. 199r-200r.

⁵⁹⁴ Isto mj., sv. 100., f. 113.; Usp.: B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 55.-56.

⁵⁹⁵ Isto mj., *Ljetopis*, str. 175.

⁵⁹⁶ Isto mj., str. 186.

Franjevačka gimnazija na Širokomu Brijegu dosta je dugo primała samo đake koji su namjeravali postati franjevci. Samo to su prilike dopuštale, a to je zahtijevao i njezin opstanak.

U tijeku vremena došli su na zamisao franjevci i njihovi prijatelji, da bi bilo korisno da i djeca iz okolice, koja ne namjeravaju postati franjevci, dolaze u gimnaziju učiti predmete koje uče djeca koja se pripravljuju postati franjevci.

Kako se čini to je počelo školske godine 1903./1904.,⁵⁹⁷ a za stalno je uvedeno školske godine 1908./1909.⁵⁹⁸ Međutim, boravak đaka u privatnim kućama, bez nadzora, nije osiguravao marljivo učenje i dobar odgoj. Stoga su profesori došli na zamisao da bi trebalo naći način da bi i ti đaci imali pogodnost mirna učenja pod potrebnim nadzorom, pa su god. 1911. odlučili za te đake iznajmiti kakvu kuću u kojoj će stanovati i u njoj biti pod nadzorom. To su povjerili fra Šimi Ančiću i fra Bonifaciju Majiću.

Tražeći u blizini gimnazije kuću namjere se na kuću Ivana Marušića, u kojoj je on namjeravao otvoriti gostionicu. U toj kući iznajme i otvore, školske godine 1911./1912., prvi konvikt za vanjske đake. U početku je u tom konviktu bilo samo 11 đaka. Među njima nalazio se i Mate Mikulić, koji je poslije postao fra Vojislav i dugo godina bio profesor u gimnaziji na Širokomu Brijegu.⁵⁹⁹

Taj prvi konvikt bio je malen pa je Marušić nadogradio svoju kuću, da bi mogla primiti što više đaka. A god. 1917. odluči prodati kuću pa je fra Bonifacije Majić kupi.⁶⁰⁰

Za konvikt bila su određena dva profesora. Jedan je stanovao u konviktu s đacima i brinuo se za njihov odgoj, a drugi je boravio u samostanu i vodio gospodarske poslove konvikta. Upravitelji konvikta mijenjali su se, ali najduže je u toj službi ostao fra Bonifacije Majić.

O konviktu se posebno brigalo nakon smrti fra Didaka Buntića, koji je dugo mislio i na tomu radio da bi se hercegovačka seljačka djeca mogla odgajati i za druga zvanja koja nisu redovnička.

---

⁵⁹⁷ P. Dragičević, *Prvi izvještaj Franjevačke Velike gimnazije na Širokomu Brijegu*. 6.; D. Mandić, *Franjevačke škole u Hercegovini*, 55.

⁵⁹⁸ V. Kosir, *Đački konvikt na Širokom Brijegu*, U: *Stopama otaca*. Mostar 1934./1935., 63.

⁵⁹⁹ D. Čorić, *Fra Didak Buntić, spomenica*, 170.

⁶⁰⁰ V. Kosir, *Đački konvikt*, 65.

Nakon zadušnice za pok. fra Didaka, koja je održana 9. veljače 1922. u samostanskoj crkvi na Širokomu Brijegu, njegovi prisutni štovatelji, okupljeni u samostanskim prostorijama, odluče podignuti na Širokom Brijegu *Spomen-konvikt fra Didaka Buntića* za odgoj vanjskih zvanja. Odmah za to osnuju središnje vijeće na Širokomu Brijegu, koje su obvezali da osniva druga vijeća.⁶⁰¹

Premda je u početku bio veliki zanos među fra Didakovim štovateljima za izgradnju konvikta, trebalo je dugo vremena da bi se to i ostvarilo. Istom 6. svibnja 1929. postavljen je temeljni kamen novoj zgradi za konvikt.⁶⁰² Zidanje je dobro napredovalo, pa su se đaci na početku školske godine 1929./1930. mogli služiti nekim dijelovima nove zgrade, a 24. studenoga 1930. bila im je dogotovljena zajednička učionica, sa stolicama i klupama, osvijetljena s dva *petromaksa*.⁶⁰³ Nakon toga je zgrada malo pomalo uređivana unutra, da bi što bolje odgovarala svrsi. God. 1935. je u konviku stanovalo 130 đaka.⁶⁰⁴

1.3. Odluka o župama god. 1923.

Rješenje o župama u Hercegovini, izdano 17. srpnja 1899., nije zadovoljilo hercegovačke franjevce, jer su im njime oduzete neke župe, koje su oni osnovali, još su ih uvijek držali i smatrali da im trebaju, posebno za uzdržavanje sjemeništara. Onim su rješenjem te župe dane na slobodno raspolaganje biskupu, što je ustvari značilo da će one biti oduzete franjevcima, čim bude svjetovnih svećenika, koji će opsluživati te župe. Premda onda, kada je rješenje izdano, protiv njega nije ništa poduzimano, bilo je već onda vjerojatno da će se u tijeku vremena raspravljati o tim oduzetim župama.

Stvarno, to je učinjeno kada je 29. ožujka 1922. za provincijala izabran fra Lujo Bubalo. On je na sastanku definitorija 11. travnja 1922. predložio da se raspravi o tim župama. Tada su se složili da ih treba tražiti natrag. Svoju su odluku iznijeli tadanjemu biskupu Mišiću i on ju je odobrio.

Buduća da je ubrzo nakon toga biskup Mišić trebao ići u Rim, provincijska uprava je s njim poslala fra Jerku Borasa, tadanjega kustoda

---

⁶⁰¹ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Ljetopis*, str. 18.-19., 23.

⁶⁰² Isto mj., str. 80.

⁶⁰³ Isto mj., str. 101.

⁶⁰⁴ Isto mj., str. 186.

Provincije i generalnoga vikara Biskupije, da oni u dogovoru s generalom Reda fra Bernardinom Klumperom (1921.-1927.) isposlju novu odredbu kojom bi se one župe povjerile Provinciji.⁶⁰⁵

Fra Jerko je sa sobom ponio molbu provincijala fra Luje Bubala, s nadnevkom od 25. travnja 1922., br. 325., upravljenu Svetomu Ocu, u kojoj, spomenuvši prošli rad franjevaca u Hercegovini i tadanje njihovo stanje, kada moraju služiti i one župe koje su 1899. dane biskupu na slobodno raspolaganje, za svjetovne svećenike, kojih nema, a te župe trebaju franjevcima, posebno da mogu uzdržavati sjemeništarce. Stoga moli Svetoga Oca da im povjeri "pleno iure perpetuo" one župe kojih su se 1899. odrekli, zajedno sa svima onima koje su oni osnovali ili će ih osnovati u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji. Imenom spominje 42 župe u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji, spominjući i one koje bi u većim župama trebalo osnovati. Nadodaje 43. župu Neum-Klek, Trebinjske biskupije, koju također traži.⁶⁰⁶

Kada je fra Jerko došao u Rim, general nije bio nazočan, pa je fra Lujinu molbu upućenu Papi dao tadanjem prokuratoru Reda Kalistu Zuccottiju. On nije odmah proslijedio molbu, nego ju je htio što bolje proučiti. Pozvao je protektora Reda kardinala Oresta Giorgija, biskupa fra Alojzija Mišića i fra Jerku Borasa da zajednički rasprave o sadržaju i opravdanosti molbe. U raspravi o molbi zaključili su da bi biskup osobno trebao podnijeti molbu i malo preinačiti fra Lujinu.

Prema tomu dogovoru biskup je 22. svibnja 1922. sastavio novu molbu. U prvom dijelu molbe biskup Mišić donosi ono što je određeno god. 1899., kada se nadalo da će se razviti i svjetovni kler. Budući da se to nije dogodilo, franjevci moraju i nadalje služiti one župe. Budući da one župe trebaju franjevcima, da bi odgojili nove radnike za župe, mole da im se posve dodijele, pleno iure. Stoga biskup smatra da će biti na dobro Biskupije, ako se franjevcima vrati one župe u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji kojih su se odrekli i da im se dodijele i one koje su nakon toga uspostavljene.⁶⁰⁷

⁶⁰⁵ Tijek ovih događaja opisao je 20. veljače 1924. fra Jerko Boras u pismu prokuratoru Reda (Generalni arhiv Reda, *Procura generalis, Erzegovina (1922-1932)* i 27. travnja Uprava Provincije (Isto mj.).

⁶⁰⁶ Molba se nalazi u generalnoj pismohrani Reda (Isto mj.) i u Pismohrani Franjevačke provincije u Mostaru (1922., br. 325). Objavljena je u knjizi: *Afera oko župa u Hercegovini*, pro manuscripto. Mostar 1975., 294.-296.

⁶⁰⁷ Prijepis molbe biskupa Mišića nalazi se na spomenutomu mjestu u Generalnom arhivu Reda; objavljena je u: *Afera...,* 22.-23. Molba fra Luje Bubala, od 25.

Kongregacija sabora, koja je tada trebala riješiti molbu, nije to htjela učiniti, jer je smatrala da bi osim biskupa molbu trebao potpisati i njegov konzistorij. Kada je biskup Mišić čuo za taj zahtjev Kongregacije, bio je iznenaden i nije se u početku htio osvrćati na nj. Istom kada ga je fra Lujo, treći put, zamolio, pristao je preporučiti molbu, ali je zahtijevao da je provincijal napiše. Fra Lujo je 20. svibnja 1923. napisao molbu kako mu je biskup savjetovao, pa je ta molba, malo različita od one koju je potpisao 25. travnja 1922. i koju je poslao u Rim po fra Jerki Borasu. Tu su novu molbu biskup Mišić, Marijan Kelava i fra Jerko Boras preporučili 3. lipnja 1923., kako je to Kongregacija tražila.⁶⁰⁸ Fra Lujo ju je poslao 12. lipnja 1923., a došla je u Rim 18. lipnja i odmah odnijeta u Kongregaciju, koja ju je povoljno riješila 22. lipnja 1923., pod br. 2299./1923.⁶⁰⁹

---

travnja 1922., i ova biskupa Mišića ne razlikuju župe koje su god. 1899. dane franjevcima od onih kojih su se odrekli, pa sada zajedno traže sve župe. U nekim župama, očito većim, fra Lujo traži i one koje bi trebalo uspostaviti ("cum erigendis"). Biskup Mišić mjesto "cum erigendis" ima "cum villis", a neke od njih broji kao uspostavljenе (Kruševo, Ledinac). Naprotiv neke koje fra Lujo smatra da bi ih trebalo uspostaviti biskup Mišić ne spominje (Rašku Goru u župi Gorancima, Korita i Sutinu u župi Rakitnu, Poganu Vlaku u Ružićima, Dobrič-Polog u župi Mostarskom Gradcu).

⁶⁰⁸ Šaljući molbu u Rim fra Lujo o njoj kaže: "Illustrissimus Episcopus A. Mišić et Dominus Marianus Kelava, defensor jurium cleri saecularis, voluere ut conficiatur haec nova petitio ad S. Patrem ab eis commendanda et subscribenda, in qua est aliquod discrimen inter seriem paroeciārum in petitione anni elapsi pro mensa Regularium postulatarum et rogant ut petitio anni elapsi annulletur et ut divisio parochiarum mensae Regularium et liberae collationis Ordinarii fiat prout in hac nova petitione, ab eis subscripta, divisae et recensitae sunt." Prijepis molbe ne nalazi se na spomenutomu mjestu u Generalnom arhivu Reda. Čim je došla u Rim, 18. lipnja 1923., odmah je poslana Kongregaciji. Prijepis provincijalove molbe ima u Arhivu Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 61., f. 415r-416r. Objavljena je u: *Afera...*, 24.-26. Prije nekoliko vremena, počevši od god. 1940., počelo se govoriti (usp.: *Afera...*, 299. i *Za kraljevstvo Božje*, 338.), pozivajući se na kard. G. Bruna, koji je kao podtajnik Kongregacije vjerojatno god. 1923. rješavao ovaj slučaj, da je u molbama nešto prešućeno ili krivo izneseno, pa bi dekret zbog toga mogao biti nevaljan. Kongregacija je god. 1923. proučavala stvar na temelju molbe biskupa Mišića, od 22. svibnja 1922., i molbe provincijala fra Luje Bubala, od 20. svibnja 1923., G. Bruno, proučavajući molbe 1923. nije ništa krivo ili prešućeno zapazio; istom je nakon 18 godina, ne imajući u rukama one molbe, navodno izrekao spomenuto sumnju. Naravno, nitko ga nije htio prevarati, jer u onim molbama nije ništa krivo iznijeto, premda se sve moglo opširnije ili možda jasnije napisati.

⁶⁰⁹ Prijepis dekreta nalazi se u Arhivu Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 60., f. 42r; sv. 61., 67., sv. 70., f. 28r; *Afera...*, 37.; usp.: J. Mihaljević, *Hercegovački slučaj...*, Humac 1976., 37.-45.

Zanimljivo je da to rješenje Kongregacije nije poslano izravno biskupu Mišiću nego Prokuratoru Franjevačkog reda u Rimu, koji ga je prosljedio provincijalu fra Luji Bubalu. Premda je u dekretu biskup Mišić označen kao molitelj, Kongregacija mu o rješenju nije ništa saopćila. Na to je fra Lujo Bubalo upozorio 12. prosinca 1923. prokuratora Franjevačkog reda, koji je odgovorio 24. prosinca 1923. da je onaj primjerak namijenjen biskupu, poslan provincijalu, a provincijala upozorava da po kan. 1442. mora dobiti dopuštenje od Kongregacije za biskupe i redovnike da primi one župe.⁶¹⁰

Prema uputi prokuratora Reda fra Lujo Bubalo napravio je molbu 8. svibnja 1924. da može primiti župe koje je Provinciji dodijelila Kongregacija sabora. Kongregacija za redovnike dala je 27. svibnja 1924. vlast generalu Reda da može hercegovačkom franjevačkom provincijalu dati traženo dopuštenje, a general Reda ju je dao 30. svibnja 1924.⁶¹¹

Provincijal fra Lujo Bubalo zamolio je 10. siječnja 1925. biskupa Mišića da izvrši gornji dekret. On je to učinio 15. travnja 1925. samo je u dekretu napravio izmjenu, jer je mjesto župa Dobrič i Prisoje, kako stoji u dekretu Kongregacije, stavio župe Glavatičevo i Gabelu.⁶¹² Budući da je ubrzo nakon toga Provincija držala kapitul, tada je provincijska uprava raspravljala na jednoj kapitularnoj sjednici o tomu izvršenju dekreta i izmjeni koju je biskup Mišić napravio. Dogovorili su se da fra Lujo zahvali biskupu na svemu što je za Provinciju učinio, moleći ga da ne pravi izmjene, jer bi trebalo ponovno tražiti dopuštenje za te dvije župe, kako su dosada tražili za sve.⁶¹³ Međutim, biskup je Mišić smatrao da je dobro učinio i da od svoje odluke ne treba odustajati, pa je tako i ostalo.

1.4 Misijsko djelovanje u SAD

Koncem XIX. i početkom XX. stoljeća mnogo je radnika iz Hrvatske, a i iz mnogih drugih europskih zemalja, otišlo u Sjedinjene Američke Države ondje raditi. Naravno, odmah se osjetila potreba da ih slijede i svećenici da se oni radnici, najviše bez poznavanja jezika, ne bi izgubili u

⁶¹⁰ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik*, br. 582./1923.; Generalni arhiv Reda, *Procura generalis, Erzegovina 1922.-32.*

⁶¹¹ Generalni arhiv Reda, *Procura generalis*, Reg. 36 (1924.-1926.), p. 67., br. 619.

⁶¹² Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 70., f. 27r.

⁶¹³ Isto mj., f. 30r

toj dalekoj zemlji. Među svećenicima koji su radi toga otišli u SAD bilo je i franjevaca.

Fra Gaudencije Gorše, član hrvatske Provincije Sv. Ćirila i Metoda, bio je prvi hrvatski franjevac u SAD. On je onamo otišao 1900. i postao hrvatski župnik u Steeltonu. Poslije njega došli su drugi hrvatski franjevci: fra Ambroz Širc, fra Luka Terzić, fra Leo Medić i fra Irenej Petričak.⁶¹⁴

Hercegovački franjevci otišli su u SAD, istom nakon Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.), premda je i njih zvao zagrebački nadbiskup Antun Bauer god. 1912.⁶¹⁵ Prvi hercegovački franjevac, koji je otišao u SAD, bio je fra Mijo Čuić, koji je pošao iz Mostara 20. svibnja 1920.⁶¹⁶ Ali on nije namjeravao ostati onamo nego je išao kupiti milodare za spomen-crkvu u Duvnu. Možda je upravo on neke nagovorio, kada se kući vratio i pričao o prilikama među našim iseljenicima u SAD, da se odluče za rad među našim iseljenicima. To više što su ondje imali rođenu braću. God. 1922. došla su tri hercegovačka franjevca u SAD: fra Bono Andačić,⁶¹⁷ fra Ambro Mišetić i fra Frano Čuturić. Ta dvojica, prije polaska, dobili su, 10. listopada 1922., provincijalovu preporku.⁶¹⁸

Otrprilike u to doba kada i hrvatski franjevci počeli su dolaziti i slovenski franjevci. Oni su već god. 1912. osnovali Slovenski franjevački komisariat. Budući da hrvatski franjevci nisu imali zajedničku upravu, Vrhovna uprava Franjevačkog reda smatrala je uputnim hrvatske franjevce pripojiti Slovenskom franjevačkom komisarijatu. Nadala se da tako povezani ne će biti prepušten svatko sam sebi. Ali ta odredba nije donijela željeni uspjeh. Štoviše, činilo se da ih ona više smeta nego pomaze. To se pokazalo na osobiti način poslije Prvoga svjetskog rata.

O poteškoćama hrvatskih franjevačkih misionara u SAD raspravljali su hrvatski franjevački provincijali 21. kolovoza 1923. na svomu sastanku u Zagrebu. Oni su predložili Vrhovnoj upravi Reda da bi umjesto Slovensačkog komisarijata uspostavila jedan opći komisariat i da u njegovoj

---

⁶¹⁴ Usp. *50-obljetnica Hrvatske franjevačke kustodije Svetе Obitelji*. Chicago 1976., 6.

⁶¹⁵ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* 1912., br. 123.

⁶¹⁶ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, L. Petrović, *Dnevnik*, sv. 3., p. 69.

⁶¹⁷ *50-obljetnica*. 90., kaže da je u New York došao na Novu godinu 1922. Usp. Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* 1922., br. 300., 310.

⁶¹⁸ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* 1922., br. 578.

upravi budu zastupljeni i Hrvati, prema broju hrvatskih franjevaca u tomu komisarijatu.⁶¹⁹

Budući da Vrhovna uprava o tomu prijedlogu nije odlučivala, franjevački su provincijali na svomu sljedećem sastanku, u ožujku 1924., ponovno raspravljali o hrvatskim misionarima u SAD i nakon ozbiljna raspravljanja predložili generalu Reda da bi osnovao Hrvatski franjevački komisarijat u SAD.⁶²⁰

Vrhovna uprava Reda ozbiljno je pretresla taj prijedlog hrvatskih provincijala. Nakon ozbiljnoga razmišljanja i savjetovanja odlučila je 8. srpnja 1925. uspostaviti Komisarijat za hrvatske franjevce u SAD, koji će biti podložen izravno generalu Reda.⁶²¹ Dekret o uspostavi toga Hrvatskoga franjevačkog komisarijata potpisana je 9. veljače 1926.⁶²²

U Hrvatskomu franjevačkom komisarijatu, dok je bio izravno podložen generalu Reda, katkada je bilo misionara iz 5 hrvatskih franjevačkih provincija. Jasno je da se Vrhovnoj upravi Reda bilo nezgodno brigati o njima, već zbog te činjenice da su misionari bili iz različitih provincija. Stoga je tražila, čim se susrela s poteškoćama, povoljnije rješenje koje bi osiguravalo bolju brigu za one misionare.

Hrvatski su se franjevački provincijali, na svomu sastanku u Karlovcu 19. kolovoza 1931., ponovno pozabavili Hrvatskim franjevačkim komisarijatom. Tada je u Komisarijatu bilo 13 svećenika iz Hercegovačke franjevačke provincije (fra Blaž Jerković, fra Franjo Čuturić, fra Špiro Andrijanić, fra Anzelmo Slišković, fra Vladislav Luburić, fra Zvonko Mandurić, fra David Zrno, fra Bono Andačić i fra Ambro Mišetić), 2 svećenika iz Provincije Sv. Ćirila i Metoda (fra Irenej Petričak i fra Egidije Horvat) i 2 svećenika iz Provincije Sv. Jeronima (fra Leo Medić i fra Filip Šeparović). Gledajući na stanje u Komisarijatu hrvatski su provincijali mislili da je u takvim prilikama najuputnije povjeriti brigu za Hrvatski franjevački komisarijat u SAD Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji. Zamolili su tadanjega hercegovačkog provincijala fra Dominika Mandića da bi on to mišljenje hrvatskih provincijala priopćio generalu Reda i njega zamolio da to provede.⁶²³

---

⁶¹⁹ Isto mj., *Spisi Provincije*, sv. 62., f. 129 rv.

⁶²⁰ Isto mj., sv. 66., f. 119.

⁶²¹ Isto mj., sv. 67., f. 49r.

⁶²² Isto mj., sv. 95., f. 41.-42.

⁶²³ Isto mj., sv. 94., f. 176. Fra Dominik je izabran, 16. travnja 1931. drugi put za provincijala. Njegov kustod bio je fra Mate Čuturić, a definiitor: fra Mijo Čuić,

Kad je fra Dominik iznio to mišljenje generalu Reda, Vrhovna uprava Reda ga je veoma rado prihvatile i zatražila od Kongregacije za Redovnike da bi i ona dala svoj pristanak. Kongregacija je to učinila 30. prosinca 1931., pa je general izdao 7. siječnja 1932. dekret kojim se određuje da je Hrvatski Franjevački Komisarijat u SAD podložan Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji.⁶²⁴ Od tada je Komisarijat mogao bolje i skladnije usmjeriti svoje djelovanje i lakše dobiti potrebnu pomoć iz domovine, pa je njegovo djelovanje vidljivo napredovalo.

1.5. Djelovanje putem pisane riječi

Premda je nakon Prvoga svjetskog rata prestala izlaziti *Kršćanska obitelj*, poučni i zabavni list za hrvatski katolički puk, koji su izdavali profesori Franjevačke bogoslovije u Mostaru, donekle ju je zamijenila *Narodna sloboda* (1919.-1932.), koju su pokrenuli franjevci, najviše uređivali i u njoj često pisali. Ona je iscrpan izvor za prilike i događaje u Hercegovini u to doba.⁶²⁵

Tada su franjevci u Hercegovini počeli znanstveno raditi, posebno na povijesnom području. Tim su se već i prije neki bavili, koji su dali vrijedna djela, premda nisu imali znanstvenu spremu za taj rad.

Prvi na tomu području se istakao *fra Leon Petrović* (1883.-1945.), koji je za doktorat na sveučilištu u Fribourgu napisao povijesnu raspravu o počecima upotrebe slavenskog jezika u liturgiji kod Slavena, posebno Hrvata.⁶²⁶ On je i poslije kroz cijeli život pisao radnje povijesnoga sadržaja.

Poslije njega najistaknutiji pisac bio je *fra Dominik Mandić*. Završio je Sveučilište u Fribourgu god. 1914., a doktorsku radnju branio je 23. lipnja 1921.⁶²⁷ Vrativši se u domovinu nakon studija, na razlicite je načine svojim radom nastojao unaprijediti život hercegovačkih Hrvata na go-

---

fra Krešo Pandžić, fra Urban Barišić, fra Grgo Vasilj. Za tajnika Provincije izabran je fra Ignacije Jurković (Isto mj., *Ljetopis*, str. 108.).

⁶²⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provinije*, sv. 95., f. 41.-42.

⁶²⁵ *Narodna sloboda* bila je od 33. broja glasilo Hrvatske pučke stranke.

⁶²⁶ *Disquisitio historica in originem usus slavicae idiomatis in liturgia apud Slavos ac praecipue Chroatos*. Mostar 1908.

⁶²⁷ Usp. B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 20.

spodarskomu, društvenomu i prosvjetnomu području.⁶²⁸ Međutim, najvjerojatnije, njegov najvažniji rad bio je na povijesnomu području.

Na Sveučilištu u Fribourgu naučio je znanstveno raditi kao povjesničar. Njegova doktorska radnja bila je o tzv. prvotnomu pravilu. Tu je radnju tiskao god. 1923. u Mostaru na latinskomu jeziku pod naslovom *De protoregula Ordinis Fratrum Minorum*. Premda je za doktorat prikazao samo taj rad o prvotnomu pravilu, proučavao je i druga dva pravila sv. Franje, ono potvrđeno (1223.) i ono nepotvrđeno (1221.), pa je sljedeće god., 1924., u Mostaru objelodanio rad o sva tri pravila sv. Franje pod naslovom *De legislatione antiqua Ordinis Fratrum Minorum*.

Na proučavanje stare franjevačke prošlosti podsjećaju i ove radnje fra Dominika Mandića: *Boravak sv. Franje Asiškog u hrvatskim krajevima*, u *Novoj Reviji*, sv. 5. (1926.), 223.-229., i *Kronološki pregled života sv. Franje Asiškog na osnovu najnovijih istraživanja*, u *Bogoslovsкој Smotri*, sv. 15. (1927.), 36.-43., 170.-176., 349.-357.

Već je za vrijeme studija, a posebno nakon doktorata, fra Dominik planirao za svoj budući znanstveni rad. Odlučio je baviti se franjevačkom prošlošću, posebno radom franjevaca u balkanskim krajevima. Da bi u tomu pogledu imao što jasniji program, povezao se s fra Julijanom Jelenićem, bosanskim franjevcem i profesorom crkvene povijesti na zagrebačkom Bogoslovnom fakultetu, s Tugomirom Alaupovićem i Izidrom Kršnjavijem. Za to su odlučili osnovati *Povjesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca*. Napravili su nacrt pravila toga društva. Njih je fra Dominik predložio 25. ožujka 1924. konferenciji franjevačkih provincijala, koja se u to doba držala u Mostaru.⁶²⁹ Provincijali su razmotrili prijedlog pravila i načelno ga odobrili, samo su pojedinim provincijskim upravama prepustili da oni rasprave pojedinosti pravila.⁶³⁰ Provincijali su ponovno raspravljali 13. prosinca 1925. o povijesnomu društvu i odobrili tu zamisao, obećavajući svaku pomoć. Prva je skupština održana 30. siječnja 1926., na kojoj je izabранo vijeće društva.⁶³¹

To Povjesno društvo pokrenulo je izdavanje izvora za franjevačku povijest pod naslovom *Monumenta franciscana iugoslavica*. Izdalo je dva za-

⁶²⁸ Isto mj., 21.-48.

⁶²⁹ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 63., f. 175r.

⁶³⁰ Isto mj., f. 272.

⁶³¹ J. Jelenić, *Spomenici kulturnog rada Franjevaca Bosne Srebreničke*. U: *Monumenta Franciscana iugoslavica*, sv. 1., Mostar 1927., 371.-374.

pažena sveska za izvor franjevačke povijesti, spomenuto djelo J. Jelenića i svezak fra Dominika Mandića pod naslovom *Hercegovački spomenici franjevačkog Reda iz turskog doba*, sv. 1., 1463.-1699., Acta franciscana Hercegovinae.⁶³²

U to doba pojavio se plodni pisac s povijesnoga i književnoga područja fra Oton Knežović (1890.-1964.). Nakon više članaka u različitim novinama i časopisima izdao je god. 1927. *Franjevački idealizam*. Objavio je više radnja iz povijesti književnosti kao *Početak romantizma u našoj književnosti*, Sarajevo 1930.; *Fra Grgo Martić*, Sarajevo 1931.; *Književni realizam*, Beograd 1932.⁶³³; *Život i rad fra Didaka Buntića*, Zagreb 1938.

Uz gornja dva istaknuta pisca, koji su već dali djela priznate vrijednosti, pojavili su se u to doba među mlađim franjevcima pisci koji su obećavali napisati vrijedna djela.⁶³⁴

2. Život u političkim previranjima Jugoslavije

Država Srba, Hrvata i Slovenaca sve od početka nosila je u sebi svoju propast, jer nije htjela ili nije znala stvoriti tako uređenje da bi je svi njezini građani, odnosno sva tri njezina naroda smatrala svojom državom. Posebno je bio nezadovoljan hrvatski narod koji je htio sačuvati svoju kulturu, svoju prošlost i svoj jezik. To se nije sviđalo Srbima koji su nastojali na cijelu tu državu protegnuti srpski način života, posebno nakon 1929., kada je država proglašena Jugoslavijom a u nju uvedena na silna vladavina.

U to doba, kada je završena izgradnja gimnazijске zgrade i konvikta, Hercegovačka franjevačka provincija osjećala se kao oslobođena jednoga velikog tereta i mogla je nesmetano raditi za dobro svoje zajednice i hercegovačkoga puka.⁶³⁵

Početkom god. 1934. imenovan je službenim pohoditeljem Hercegovačke provincije fra Mihael Troha, član hrvatske franjevačke Provincije Sv. Ćirila i Metoda. Na kapitulu sazvanu za 21 ožujka 1934. za pro-

---

⁶³² U: *Monumenta franciscana iugoslavica*, sv. 2., Mostar 1934.

⁶³³ Lj. Čuvalo, *Uspomeni dr. fra Otona Knežovića*. U: *Hrvatski kalendar*, Chicago 1965., 188.-192.

⁶³⁴ A. Nikić, *Književnost hercegovačkih franjevaca zadnjih sto godina*. U: *Kršni zavičaj*, 10. (1977.), 46.-60.

⁶³⁵ D. Mandić, *Franjevačke škole*, 55.-56.

vincijala je izabran fra Mate Čuturić, tada gvardijan na Širokomu Brijegu, za njegova zamjenika fra Urban Barišić, a za definitore: fra Dane Zubac, fra Paško Martinac, fra Martin Sopta i fra Oton Knezović. Za tajnika provincije izabran je fra Petar Sesar.⁶³⁶

2.1. Znakoviti događaj

Istom što je fra Mate Čuturić otišao sa Širokoga Brijega i prešao u Mostar započeti svoju novu dužnost starještine hercegovačke franjevačke zajednice, na Širokomu Brijegu dogodio se, za tadanje prilike, znakoviti događaj. Rano ujutro, oko 2.30 sati poslije ponoći, 4. lipnja 1934., u Lištu došla je skupina od 46 poreznika (finanaca). Bili su iz Beograda, Novoga Sada, Sarajeva i Jajca. Predvodili su ih Pero Petrović, načelnik Ministarstva financija, i Božo Rašković, viši savjetnik uprave državnoga monopola.

Iz Lištice uputili su se prema Širokomu Brijegu. Pred konviktom bili su u 3, 20 sata. Tu je jedan dio sišao iz automobila i opkolio konvikt da bi ga premetali, a drugi dio otišao je pred samostan, gdje je došao oko 3.30 sati. Vodio ih je Vojislav Podhursky, podrijetlom Čeh, koji je prešao na pravoslavlje. Opkolili su samostan, a onda su vičući tražili da se samostan otvori. Budući da nitko nije dolazio, oko 4 sata provalili su nasilu u samostan i zauzeli glavna mjesta u samostanu. Kada su se fratri ustali, probuđeni prevelikom vikom, poreznici su počeli premetati sobe. Kod nekih, koji su bili pušači, našli su nešto duhana. A posebno su našli crkvenoga duhana, koji je župnik fra Tadija Beljan skupio da bi napravio strop u crkvi.

Provala u samostan djelovala je neugodno ne samo na fratre nego i na druge hrvatske građane. U povijesti širokobriješkoga samostana dogodile su se dvije premetačine, god. 1878., za vrijeme turske vladavine, i 1896., za vrijeme austrougarske vladavine, ali u oba slučaja vrata nisu bila obijena nego su premetači opkolili samostan i čekali su do svanuća da se vrata otvore i da mognu mirno unići.⁶³⁷

2.2. Obnova redovničkog života

---

⁶³⁶ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Ljetopis*, 163.-164.

⁶³⁷ Isto mj., 168.-173. Ishodom premetačine bavio se i upravni sud 8. svibnja 1937. (*Hercegovina franciscana*, sv., 3., Mostar 1940., 24.).

Započinjući svoju službu fra Mate je mislio što bi trebao i mogao učiniti da članovi hercegovačke franjevačke zajednice postanu što bolji redovnici. Stoga je najprije pozvao na sastanak odgojitelje franjevačke mlađeži da prouče kakav je tadanji odgoj franjevačke mlađeži i kako se on može poboljšati. Odgojitelji su se sastali u Mostaru 31. prosinca 1934. Nekoliko predavača razmotrilo je pravila redovničkog odgoja i kako se ta pravila primjenjuju u provincijskim sjemeništima. Svi su predavači istaknuli potrebu obnavljanja duha molitve i što boljega obdržavanja stegovnih propisa.⁶³⁸

U istomu smislu je napisao fra Mate prvu okružnicu i poslao braću. Pred braću je stavio velike uzore franjevačke prošlosti u svim krajevima, koji su uzorni primjeri samozataje i posvećenja. Pokazuje i na slavnu prošlost otaca Provincije: "svaki kutić naše domovine upire u sjajne tragedije naših otaca". Naime, prije 90 godina došla je skupina franjevaca rodom iz Hercegovine vijećati o svojoj sudbini i o sudbini svoga naroda. Bili su svjesni da je ljudska snaga slaba, ali znali su da je jaka Božja moć. Uzdajući se u Gospodina sagradiše samostane, rezidencije, i župne stanove.⁶³⁹

U istoj je okružnici govorio o potrebi slike i bratske ljubavi. "Ako među braćom bude vladala ljubav i slika, biće pravi sinovi sv. Franje, a dostojni nasljednici složnih svojih pređa."⁶⁴⁰

Vidio je da Provincija ima mnogo sposobnih i učenih ljudi, ali međusobno su nepovezani i bez jedinstvene organizacije pa su nezapaženi. Bio je svjestan da te snage treba probuditi, oživjeti, povezati u jedinstveni sustav i podijeliti rad da bi svi od sebe mogli dati što njihove sposobnosti dopuštaju. Za to je osnovao list *Hercegovinu franciscanu*, za unutarnji život i veze članova Hercegovačke franjevačke provincije. List je donosio vijesti iz života i rada Provincije, iznosio mišljenja o glavnim pitanjima i davao upute kakve stavove zauzimati u važnim trenutcima.⁶⁴¹

Veliki događaj za Hercegovinu uopće, a posebno za hercegovačke franjevce, bio je posjet franjevačkoga generala Leonarda Bella. On je došao iz Dubrovnika u Mostar 16. rujna 1935. pohoditi braću u Hercegovini. Sutradan otišao je na Široki Brijeg, a 18. rujna preko Posušja u

---

⁶³⁸ *Hercegovinæ franciscana*, sv. 1., Mostar 1935., 20.-21.

⁶³⁹ Isto mj., 1.-3.

⁶⁴⁰ Isto mj., 3.

⁶⁴¹ Isto mj., 3.-5.

Tomislavgrad, pa u Vitinu i preko Ljubuškoga na Humac. Na 19. rujna, preko Brotnja, došao je ponovno u Mostar, odakle je vlakom oputovao u Sarajevo. Svudje je bio svečano primljen i na odlasku rekao je da će mu boravak u Hercegovini ostati u trajnoj i dragoj uspomeni.⁶⁴²

Posjet franjevačkoga generala bio je veoma važan za hercegovačke franjevce. Svojom je prisutnošću u njihovim dušama pobudio duboku svijest o franjevačkom redovničkom zvanju i odluku da u svomu radu što vjernije odgovore svomu pozivu.

Fra Mate Čuturić je u svomu radu mislio na nezaboravljenoga fra Didaka Buntića, čija je uspomena u cijeloj Hercegovini, a posebno na Širokomu Brijegu bila još uvijek prisutna i neobično živa. O njemu su govorila njegova djela i njegovi učenici. Mnogima je bilo žao da tijelo velikoga fra Didaka počiva u Čitluku na groblju Podadvoru, a ne na Širokomu Brijegu, gdje je napravio velika djela i proveo najveći dio svoga života. Mnogi su često govorili da bi njegove posmrtnе ostatke trebalo prenijeti u njegovu crkvu na Širokomu Brijegu. Tu je želju smatrao opravdanom i provincijal fra Mate Čuturić, koji je bio fra Didakov đak, a poslije, zajedno s njim profesor u širokobriješkoj gimnaziji i konačno kojega je naslijedio kao ravnatelj gimnazije. Fra Matinom su odlukom fra Didakove kosti iskopane 22. lipnja 1938., kako to zakon propisuje, i privremeno pokopane u Mostaru na groblju Šoinovcu, a 9. listopada te godine svečano prenijete na Široki Brijeg.⁶⁴³

Gledajući djela svojih prethodnika u Hercegovini kroz gotovo stotinu godina s pravom je mislio da bi ih trebalo pobrojiti i opisati. Budući da se približavala stota godina samostalnosti, smatrao je da je to zgodna prigoda da franjevačka zajednica ispita svoju savjest, upozna svoju prošlost da bi mogla odvažnije i sigurnije ići prema budućnosti. Na sjednici provincijske uprave o tomu se savjetovao sa svojim definitorima i zajedno s njima izabrao posebno vijeće koje će proučiti hercegovačku franjevačku prošlost i pripraviti proslavu stote obljetnice polaganja temeljnoga kamena samostana na Širokomu Brijegu, koje se dogodilo 23. srpnja 1846. Članovi toga vijeća kako je najavio pismom od 24. siječnja 1940. bili su fra Dominik Mandić, predsjednik, fra Marijan Zubac, tajnik, fra Stanko Kraljević, fra Pavo Dragičević i fra Branko Marić.⁶⁴⁴

---

⁶⁴² Isto mj., 24.-27.

⁶⁴³ Isto mj., sv. 3., 30.-31.

⁶⁴⁴ Isto mj., sv. 3., 1.-3.

2.3. Unapređenje dušobrižništva

Fra Mate je bio svjestan da redovnici, pa dosljedno i franjevci, moraju stalno obnavljati i poboljšavati svoj život, da bi što bolje odgovorili svomu pozivu. Ali to nije dovoljno. Nakon što su sebe poboljšali i posvetili, moraju poboljšati i posvetiti i druge. To ih je učio sv. Franjo, to ih uči sva franjevačka prošlost.

Istina, oni u tomu radu imaju već stara pravila i utrte putove kojima treba i nadalje ići naprijed. Ali svako vrijeme sa sobom nosi nove potrebe kojima treba odgovoriti služeći se starim pravilima na novi način ili tražiti nova pravila i nove putove koje zahtijeva novo doba.

1. Treći red je odavno smatran najzgodnijim načinom za unapređenje kršćanskoga života među kršćanskim pukom. Međutim, Treći red sv. Franje činio se zastarjelim, jer su se u nj učlanjivale samo starije osobe, posebno starije žene. Trebalo je tražiti razloge toga stanja da bi Treći red odigrao istu ulogu u životu kršćanskoga puka kao i u prošlosti.⁶⁴⁵

2. Osim Trećega reda počela se veoma uspješno širiti Katolička akcija, da bi preko nje svjetovnjaci što bolje surađivali sa svećenicima. U Bosni i Hercegovini Katolička akcija, posebno u franjevačkim župama, bila je pod zaštitom sv. Ante, pa se zvala *Vojска ili Društvo sv. Ante*.⁶⁴⁶

3. Veliki utjecaj na vjerski život u Hercegovini u to vrijeme imali su euharistijski kongresi, koji su se držali, prema savjetu Biskupske konferencije, i u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji. Prema odredbi biskupa fra Alojzija Mišića, god. 1933., euharistijski kongres održan je veoma svećano na Širokomu Brijegu od 26.-29. listopada. U euharistijskim svečanstima sudjelovala je gotovo cijela Hercegovina i na njih dugo očuvala uspomenu. Posebno je velik dojam ostavila sv. misa ponoćka, koju je držao misionar iz SAD fra Franjo Čuturić.⁶⁴⁷

Na sličan način, s mnoštvom naroda i s velikim svečanstima, održan je 15. rujna 1935. euharistijski kongres u Tomislavgradu. Prisutnik, opisujući to euharistijsko slavlje, reče: "S ovogodišnjim Kongresom Duvanjsko Polje doživjelo je slavlje kakvo nije valjda od dana krunisanja našega prvoga kralja Tomislava."⁶⁴⁸

---

⁶⁴⁵ Usp.: K. Milas, *Baština obvezuje*. Mostar 1985., 19.

⁶⁴⁶ *Hercegovina franciscana*, sv. 4. (1940.), 26.-33.; *Kršćanska obitelj*, 22. (1939.), 289.-301.

⁶⁴⁷ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Ljetopis*, 151.-152.

⁶⁴⁸ *Hercegovina Franciscana*, sv. 1., 27.-29.

Svečani euharistijski kongres se održao od 27.-29. lipnja 1937. u Konjicu. Svi su se župljani isповijedili i pričestili, a Presveti Oltarski Sakramenat proslavljen je u veličanstvenu mimohodu.⁶⁴⁹

Uz slične svečanosti održan je 20. srpnja 1938. euharistijski kongres u Posušju,⁶⁵⁰ a 27.-29. listopada 1939. u Čitluku.⁶⁵¹

4. Među pobožnostima koje su se u to doba širile u hrvatskomu narodu, a posebno u Bosni i Hercegovini, ističe se osobito štovanje bl. Nikole Tavelića, koji je mučen u Jeruzalemu 14. studenoga 1391. Papa Leon XIII. proglašio je Nikolu Tavelića blaženim 6. lipnja 1880. Sve franjevačke provincije uvele su njegov blagdan na 6. lipnja 1898., a proširen je 10. ožujka 1937. na sve biskupije bivše Jugoslavije. Budući da su se hrvatski biskupi spremali god. 1941. proslaviti 1300-obljetnicu veza hrvatskoga naroda sa Svetom Stolicom, držali su da bi proglašenje bl. Nikole Tavelića svecem proizvelo obnovu kršćanskoga duha u hrvatskomu narodu. Stoga su zamolili zagrebačkoga nadbiskupa Alojzija Stepinca da bi on poveo jedno hrvatsko hodočašće u Rim i tada zamolio Svetoga Oca da bi bl. Nikolu Tavelića proglašio svecem. Kada je brojno hrvatsko hodočašće došlo u Rim, primio ga je 14. studenoga 1939. papa Pijo XII. Prisutnim je hodočasnicima izjavio da će biti veoma veseo ako poduzeti koraci završe proglašenjem bl. Nikole Tavelića svetim.⁶⁵²

Provincijal fra Mate Čuturić poslao je braći 6. studenoga 1937. okružno pismo o štovanju bl. Nikole Tavelića.⁶⁵³ Mostarsko-duvanjski biskup fra Alojzije Mišić pisao je 16. lipnja 1939. u istomu smislu župnicima svoje Biskupije.⁶⁵⁴

5. U Hercegovini nije bilo kršćanskoga lista kojega bi se moglo preporučiti hercegovačkim seljacima da ga čitaju. Mislio je da je u tomu smislu zavidnu ulogu imala *Kršćanska obitelj*, koju su pokrenuli god. 1900. profesori mostarske Franjevačke bogoslovije i izdavali kroz 20 godina. Došao je na zamisao da bi trebalo ponovno izdavati taj list ili drugi, njemu sličan, pokrenuti. Sazvao je neke ljude na savjet o tomu pitanju i 9. svibnja 1937. na sastanku odlučili su da bi trebalo ponovno pokrenuti

---

⁶⁴⁹ Isto mj., sv. 3., 23.

⁶⁵⁰ Isto mj., str. 30.

⁶⁵¹ Isto mj., str. 35.; *Kršćanska obitelj*, 22. (1939.), 342.

⁶⁵² Usp. *Zbornik u čast sv. Nikole Tavelića*. Rim 1970., 48.-65.

⁶⁵³ *Hercegovina franciscana*, sv. 3., 26.

⁶⁵⁴ *Kršćanska obitelj*, 22. (1939.), 193.-194.

Kršćansku obitelj i izdavati je s istim programom.⁶⁵⁵ Prvi broj obnovljene *Kršćanske obitelji* izšao je 1. siječnja 1938.⁶⁵⁶

6. Misleći na zajednički mjesecačnik za hercegovačke vjernike, fra Mate je imao u vidu da su mnogi hercegovački seljaci još nepismeni. Sjećajući se pothvata fra Didaka Buntića o pobijanju nepismenosti, za 27. listopada 1938. sazvao je dekane na Široki Brijeg da naprave plan o suzbijanju nepismenosti privatno, pomoću privatnih tečajeva. Prema napravljenu planu više je od 3.500 nepismenih seljaka pohadalo te tečajeve.⁶⁵⁷

2.4. Građevinska djelatnost

Hercegovački franjevci imali su pretežno nezapažene i siromašne crkve i župne kuće. Ali otkad su sagradili samostan u Mostaru i gimnaziju na Širokomu Brijegu, imali su dvije zgrade koje bi i u bogatijim krajevima gledali s divljenjem, premda je i samostan na Širokomu Brijegu, već zastario i trebao obnovu, još je uvijek pobudivao poštovanje.

Medutim, sve što su franjevci dotada u Hercegovini sagradili pretežno je građeno darovima iz inozemstva. Kada je fra Mate Čuturić preuzeo upravu franjevačke zajednice u Hercegovini, bio je svjestan da je to vrijeme prošlo, pa iz inozemstva nije trebalo mnogo očekivati niti je trebalo pretjerivati u traženju pomoći. Premda je puk u Hercegovini još uvijek bio siromašan, ipak je dosta uznapredovao da od vremena do vremena može nešto žrtvovati za crkvu i za župnu kuću. Istina, u Hercegovini malo je bilo župa koje bi mogle same sagraditi crkvu. Ali svaka bi mogla pomoći drugu župu pa da tako zajednički sagrade crkvu. Na taj način, s malo više pomoći, moglo bi se graditi crkve, mislio je provincijal fra Mate.⁶⁵⁸

1. *Duvno – Spomen-crkva.* U Duvnu, odnosno u Tomislavgradu, postojala je dosta mala crkva, sagrađena 1865. Trebalo je graditi novu crkvu. Kada se počelo govoriti o 1000-obljetnici krunjenja prvoga hrvatskog kralja Tomislava, tadanji duvanjski župnik fra Mijo Čuić mislio je da bi to bila prigoda da bi se u Tomislavgradu sagradila spomen-crkva na taj događaj.

---

⁶⁵⁵ *Hercegovina franciscana*, sv. 3., 24.

⁶⁵⁶ Isto mj., 28.

⁶⁵⁷ Usp.: *Kršćanska obitelj*, 22. (1939.), 104.-115.

⁶⁵⁸ *Hercegovina franciscana*, sv. 2., 19.

Na 14. siječnja 1917. skupio se na sastanak narod iz okolice Duvna da bi raspravio kako proslaviti 1000-obljetnicu krunjenja kralja Tomislava. Određeno je najprije sagraditi spomen-crkvu i dom kralja Tomislava. Uspostavljeno vijeće, kojemu je za predsjednika izabran duvanjski župnik fra Mijo Čuić, pisalo je hrvatskoj javnosti, moleći sve Hrvate "od Triglava do Bojane te od Mure, Drave i Dunava do Jadranskog mora da svatko pridonese svoj darak na uspomenu naše narodne slave i moći".⁶⁵⁹

Da bi skupio potrebnii novac za gradnju spomen-crkve u Duvnu, fra Mijo je obišao ne samo Hercegovinu nego i svu Hrvatsku, tražeći dobre ljude, koji bi mogli dati novčani prilog za gradnju spomen-crkve u Duvnu. Uputio se 20. svibnja 1920. iz Mostara u SAD da bi zamolio hrvatske radnike za pomoć.⁶⁶⁰

Kada se fra Mijo vratio iz SAD, pripravljao je gradnju. Nacrte za crkvu izgradio je arhitekt Stjepan Podhorsky, a temeljni kamen blagoslovlijen je 8. srpnja 1924. Crkva je napredovala. Trebalo je 15 godina da se izgradi, pokrije i bude spremna za uporabu.⁶⁶¹

2. *Duvno – samostan.* Dok se gradila spomen-crkva u Tomislavgradu, župna zajednica, zbog nedostatka novca, nije mogla misliti i na gradnju župnog stana koji je, pravljen prije 80 godina, bio dotrajao i nije odgovarao potrebama. Stoga je provincijska uprava odlučila sagraditi samostan, zajedničkom provincijskom milostinjom, u blizini spomen-crkve.

O gradnji samostana u Duvnu počeo je god. 1937. ozbiljno misliti provincijal fra Mate Čuturić. U blizini crkvenoga zemljišta nalazila se njiva i kuća Sulejmana Šaćirbegovića iz Travnika. Fra Mate je 19. kolovoza 1937. kupio tu njivu i kuću za novi samostan u Duvnu,⁶⁶² a 19. listopada te godine pogodio je iskopati 500 kubika kamena za gradnju samostana.⁶⁶³ Poslije, 9. lipnja 1938., sklopljen je ugovor s poduzetnikom Ivanom Mikulićem o gradnji samostana,⁶⁶⁴ a ona je počela 14. lipnja 1938.⁶⁶⁵

Zidanje duvanjskoga samostana brzo je i dobro napredovalo. Nakon nekoliko mjeseci rada zidovi su bili dogotovljeni a 18. studenoga 1938.

---

⁶⁵⁹ I. Bagarić, *Duvno*. Duvno 1989., 163.-164.; *Šematiszam...* 1977., 173.-174.

⁶⁶⁰ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, L. Petrović, *Dnevnik*, sv. III., 69.-70.

⁶⁶¹ I. Bagarić, *Duvno*, 168.; *Šematiszam...* 1977., 174.

⁶⁶² *Hercegovina franciscana*, sv. 3., 25.

⁶⁶³ Isto mj., 26.

⁶⁶⁴ Isto mj., 29.

⁶⁶⁵ Isto mj., 30.

počeli su crijejom pokrivati samostan.⁶⁶⁶ Nakon što je poduzetnik Ivan Mikulić završio unutarnje uređenje samostana, general Reda je dopustio 18. prosinca 1939. da se samostan otvori, a to dopuštenje potvrdila je 11. siječnja 1940. Kongregacija za redovnike.⁶⁶⁷

Biskup fra Alojzije Mišić svečano je blagoslovio 29. rujna 1940. spomen-crkvu u Tomislavgradu posvećenu sv. Ćirilu i Metodu, a sutradan je blagoslovio i samostan, posvećen bl. Nikoli Taveliću.⁶⁶⁸

3. Konjic – samostan. Iz Zaslavlja, gdje se god. 1838. smjestio kapelan za Zaslavlje, župnik se namjeravao preseliti bliže Konjicu, jer je ondje bila većina njegovih župljana. Župnik Mijo Rozić kupio je god. 1866. zemljište s malom kućom u predgrađu Konjica, u mjestu Orašju, kamo je namjeravao prenijeti sjedište župe.⁶⁶⁹

Kada je god. 1876. konjičkim župnikom imenovan fra Andrija Šaravanja, on je odmah preselio u Orašje i ondje u tijeku vremena sagradio župni stan. Tu je ostao sve do 1884., kada ga je zamijenio fra Mijo Ručić.⁶⁷⁰

Budući da je Orašje katolicima u Konjicu, koji su bili većina župe, bilo daleko, ozbiljno se mislilo sagraditi crkvu u gradu. To se i odlučilo oko 1890., a župnik fra Blago Babić (1892.-1899.) zauzeo se za to. Temeljni kamen postavljen je 1895., a crkva je uglavnom bila dogotovljena godine 1897.⁶⁷¹

Konjička crkva dobila je god. 1925. podzidu i stepenice. Budući da je zemljište oko crkve bilo maleno, trebalo ga je povećati. Zbog toga je god. 1935. provincijal fra Mate Čuturić iza crkve kupio zemljište pa je tako omogućio gradnju samostana blizu crkve.⁶⁷²

God. 1939. određeno je graditi samostan u Konjicu. Fra Trpimir Musa pogodio je 22. travnja te godine kopanje temelja i prijenos iskopane zemlje u Neretvu, a 9. srpnja 1939. sklopljen je ugovor za zidanje samostana s poduzetnikom Jakovom Mandurićem iz Posušja.⁶⁷³ Kada je

---

⁶⁶⁶ Isto mj., 32.

⁶⁶⁷ Isto mj., 36.

⁶⁶⁸ Isto mj., sv. 4., 51.

⁶⁶⁹ P. Bakula, *Schematismus... pro anno 1873.*, 170.

⁶⁷⁰ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Acta capitularia*, sv. 1., 282., br. 282.

⁶⁷¹ Isto mj., sv. 2., str. 106., br. 1.; *Šematizan...1977.*, 59.-60.

⁶⁷² *Hegrogovina franciscana*, sv. 1., 30.; sv. 2., 24.-25.

⁶⁷³ Isto mj., sv. 3., 33.

zgrada bila pokrivena, 2. studenoga 1939., pogođena je unutarnja izrada, koja je sljedeće godine bila završena.⁶⁷⁴

4. *Humac – samostan.* Samostan Humac bio je ostario i premalen. Već dugo je trebalo graditi i novo krilo. To je htio ostvariti provincijal fra Mate Čuturić, kada je god. 1935. dao kopati temelje za južno krilo samostana,⁶⁷⁵ koje je zidano marljivo i bilo brzo dogotovljeno.⁶⁷⁶

5. *Mostar – samostan.* Mostarski samostan nije imao velikih popravaka. Samo je zgrada Tiskare bila ozbiljno popravljena.⁶⁷⁷ Zanimljivo je da je provincijska uprava god. 1935. kupila nešto zemljišta, koje je bilo na prodaju, a nalazilo se odmah iza kleričkoga vrta. Na tomu je zemljištu započela, 7. rujna 1937., praviti malu kuću za dva stana.⁶⁷⁸

6. *Široki Brijeg - samostan.* Samostan na Širokomu Brijegu imao je nešto popravaka, ali više rada zahtjevalo je svodenje crkve koje je u to doba obavljen. Osim toga dovedeno je 2. ožujka 1936. električno svjetlo s vlastite hidrocentrale,⁶⁷⁹ a 23. prosinca 1939. došla je takoder i voda.⁶⁸⁰

Provincijska je uprava odlučila 11. studenoga 1938. sagraditi radionici drveta, a počela ju je praviti 28. kolovoza 1939.⁶⁸¹

7. *Čapljina.* Kao župa Čapljina je osnovana 12. travnja 1918., po želji biskupa fra Alojzija Mišića. Prvi župnik fra Franjo Čuturić najprije je stanovao u jednoj iznajmljenoj kući, a potom je kupio kuću i napravio kapelicu. Ali ta kapelica za župu nije bila dovoljna. Stoga je župnik fra Andrija Jelčić kupio zemljište za gradnju crkve u sredini grada. Za to je on od naroda sakupio 35.000 ondanjih dinara, a uprava Provincije dala mu je 20.000 dinara.⁶⁸² Odmah su nakon toga počeli pripravljati potrebno za gradnju nove crkve, čiji su temelji blagoslovljeni 7. srpnja 1938.⁶⁸³ Budući da je župni stan bio daleko od crkve, uprava Provincije odlučila je

---

⁶⁷⁴ Isto mj., 35.; sv. 4., 53.

⁶⁷⁵ Isto mj., sv. 2., 24.

⁶⁷⁶ Isto mj., sv. 2., 39.

⁶⁷⁷ Isto mj., sv. 1., 31.

⁶⁷⁸ Isto mj., sv. 2., 22.; sv. 3., 26.

⁶⁷⁹ Isto mj., sv. 2., 23.

⁶⁸⁰ Isto mj., sv. 3., 36.

⁶⁸¹ Isto mj., 31., 34.

⁶⁸² Isto mj., sv. 2., 26.

⁶⁸³ Isto mj., sv. 3., 30.

napraviti župni stan uz crkvu; stari župni stan prodala je a dobiveni novac dala je za novu crkvu.⁶⁸⁴

8. *Prisoje*. Župa Prisoje nije imala svoju crkvu, ali se već dugo pripravljala sagraditi je. God. 1938. bilo je sve pripravljeno da započne gradnja crkve. Gradnja je trajala malo više od godinu dana, pa je fra Mate Čuturić 3. prosinca 1939. blagoslovio tu novu crkvu u Prisoju.⁶⁸⁵

9. *Rasno*. Rasno je imalo samo kapelicu za obavljanje vjerskih obreda. God. 1935. selo je odlučilo graditi crkvu. Nakon što su pripravili sve potrebno za gradnju crkve, došao je provincijal fra Mate Čuturić 13. siječnja 1940. i blagoslovio temelje nove crkve.⁶⁸⁶

10. *Tihaljina*. Župa Tihaljina osnovana je god. 1889., ali sve do god. 1938. imala je samo kapelicu. Te su godine župljeni postavili temeljni kamen nove crkve, a 17. studenoga 1939. obavljen je blagoslov crkvenih temelja.⁶⁸⁷

2.5. Rad pomoći pisane riječi

Za vrijeme provincijala fra Mate Čuturića bilo je nekoliko pothvata na području pisane riječi, koji nisu bili bez očite zanimljivosti i osobite važnosti.

Prije svega god. 1935. provincijska uprava pokrenula je unutarnji list *Hercegovina franciscana*, koji međusobno povezuje članove Hercegovačke franjevačke provincije, donoseći zanimljive vijesti i korisne misli za život franjevačke redovničke zajednice općenito, a posebno za život hercegovačke franjevačke zajednice. Do 1944. tiskano je šest svezaka toga lista.

God. 1938., kako smo već spomenuli, počinje izazlati ponovno *Kršćanska obitelj*, list, pokrenut god. 1900., za hrvatski odgoj i prosvjetu hrvatskoga katoličkog naroda.

Osobita zanimljivost za to doba je pokretanje almanaha *Stopama otaca*. Počela ga je izdavati hercegovačka franjevačka sveučilišna omladina, predvođena Zborom franjevačke bogoslovne mlađeži *Bakulom*. Prvi je broj izšao školske godine 1934./1935. Ukupno tiskano je pet svezaka toga almanaha. Osim književnih sastava mlađeži, u njemu su surađivali i

---

⁶⁸⁴ Isto mj., sv. 4., 52.

⁶⁸⁵ Isto mj., sv. 3., 36.

⁶⁸⁶ Isto mj.

⁶⁸⁷ Isto mj.

neki profesori (fra Leon Petrović, fra Dominik Mandić, fra Svetozar Petrić, fra Arhanđeo Nuić), koji su sa svojim sastavima almanahu davali veliku vrijednost.

Savremena pitanja nastavljala su svoja izdanja. U njima je izišlo djelo fra Svetozara Petrica *Francuski katolički pisci*, Mostar 1938.

Fra Vencel Kosir, ugledajući se u djelo fra Augustina Miletića (1757.-1831.), izdao je *Kršćanski nauk*, Mostar 1935.

3. Ratno razdoblje

Kada je fra Mate Čuturić navršio drugo trogodište svoje službe kao provincijal, u Provinciju je došao fra Bernardin Ryzinski, Poljak, službeni pohoditelj, kojega je imenovao general Reda 5. siječnja 1940. da obide braću u Provinciji i izabere novo starještinstvo.⁶⁸⁸ Na provincijskom kapitulu izabran je za provincijala fra Krešimir Pandžić, dugogodišnji profesor i ravnatelj franjevačke gimnazije na Širokomu Brijegu, a za njegova zamjenika fra Ante Jelavić, profesor Bogoslovije u Mostaru. Za definitore izabrani su: fra Fabijan Paponja, fra Darinko Brkić, fra Arhanđeo Nuić i fra Vale Zovko.⁶⁸⁹

3.1. Sveti godina

Možda je najistaknutiji javni rad Hrvata katolika u to doba bila priprava za proslavu 1300-obljetnice, otkad su se Hrvati susreli s kršćanskim vjerovjesnicima iz Rima. God. 641., naime, papa Ivan IV. (640.-642.), rodom Dalmatinac, poslao je opata Martina, s mnogo novca, u Istru i Dalmaciju, da skupi kosti mučenika i prenese ih u Rim.⁶⁹⁰

Papa Pio XII., da pokaže važnost te proslave za hrvatski narod, izdao je 12. svibnja 1940. svečano pismo, upravljeno hrvatskim biskupima, kojim je proglašio Hrvatsku svetu godinu i odredio da ona traje od 29. lipnja 1940. do 29. lipnja 1941. U toj je godini svaki kršćanin tih biskupija mogao dobiti potpuni oprost. Hrvatski su biskupi odredili da se, ako se može, u svakoj župi održe svete misije.⁶⁹¹

---

⁶⁸⁸ Isto mj., sv. 3., 36.

⁶⁸⁹ *Acta Ordinis*, 59. (1940.), 202.

⁶⁹⁰ Usp.: D. Mandić, *Rasprave i prilozji*. Rim 1963., 113.-114.

⁶⁹¹ *Hercegovina franciscana*, sv. 4., 43.-44.

Nova uprava Hercegovačke provincije uviđala je važnost Svetе godine za sav hrvatski narod. To više što se očekivalo da će u prigodi te Svetе godine Sveti Otac bl. Nikolu Tavelića proglašiti svecem. Stoga je na sjednici od 17. svibnja 1940. imenovala provincijsko vijeće, koje je trebalo u tijeku Svetе godine držati veze sa središnjim vijećem u Zagrebu i njegove upute primjenjivati u Hercegovini. U to vijeće izabrani su: fra Leon Petrović, fra Pavo Dragičević, fra Oton Knezović, fra Marijan Zubac, fra Branko Marić i fra Vendelin Vasilj. Ti članovi provincijskoga vijeća izabrali su za predsjednika fra Leona Petrovića a za tajnika fra Vendelina Vasilja.⁶⁹²

Uprava Provincije, odgovarajući želji hrvatskih biskupa, odredila je svećenike koji će u pojedinim župama održati makar trodnevne duhovne vježbe ili sv. misije, da bi se vjernici tih župa dostoјno pripravili za proslavu Svetе godine. Zato su, kroz god. 1940.-1941., u 34 franjevačke župe održane misije.⁶⁹³

3.1.1. Sastanak hercegovačkih franjevaca

Da bi proslava Svetе godine što bolje uspjela u duhovnom životu hercegovačkih franjevaca, provincijal fra Krešimir Pandžić sazvao ih je sve na Široki Brijeg 4. rujna 1940. godine. U tomu ga je nadahnjivao sv. Franjo, koji je dosta često sazivao svu braću na zajednički sastanak u Porcijunkulu da ne smalakšu u služenju vjernicima i da se iznova oduševe za apostolsku revnost u službi Crkve.

Bio je lijep i vedar onaj 4. rujan. Mnoštvo hercegovačkih franjevaca, koji su se mogli osloboediti svojih dužnosti, našli su se na povijesnom Širokomu Brijegu, da bi se sastali i pozdravili, izmijenili misli o svomu životu i radu i stvorili nove smjernice za budući svoj rad.

Na sastanku, osim provincijalova pozdrava, održana su četiri predavanja. Fra Bernardin Smoljan održao je predavanje o Trećem redu u Hercegovini, fra Marijan Zubac govorio je o odgoju braće laika u Provinciji, fra Rufin Šilić izvjestio je o Katoličkoj akciji i Društvu sv. Ante, a fra Leon Petrović govorio je o proslavi Svetе godine u Hercegovini. Nakon svakoga govora održana je rasprava o iznijetim mislima. Na koncu su se braća rastala veseli i zadovoljni. Svima je bilo dragو što su se sastali i razgovorili o svomu životu i radu.⁶⁹⁴

---

⁶⁹² Isto mj.

⁶⁹³ Isto mj., sv. 5., 6.-8.

⁶⁹⁴ Isto mj., sv. 4., 1.-43.

3.1.2. Rat sprječava dovršenje Svetе godine

U tijeku Svetе godine bili su vidljivi znakovi obnove kršćanskoga života u hrvatskomu narodu. Međutim, taj posebni događaj nije potpuno ostvario sve nade kako se očekivalo. U tomu ga je spriječio rat, koji je zahvatio ondanju Jugoslaviju, u kojoj su se nalazili i Hrvati.

Kada je rat započeo, Jugoslavija je bila neoprednjeljena. Tada je Europa bila podijeljena na dva politička tabora, na sile Osovine (Njemačka i Italija) i na Saveznike (Francuska i Engleska). Sile Osovine tražile su da Jugoslavija pristupi k njima, odnosno da pristupi Trojnomu paktu, koji su činile sile Osovine i Japan. U početku su jugoslavenski političari kolebali, ali je 25. ožujka 1941. Jugoslavija pristupila Trojnomu paktu. Taj događaj nije odobrila jugoslavenska vojska pa je u noći 26.-27. ožujka izvršila državni udar. To je Njemačka shvatila kao izazov i 6. travnja napala je Jugoslaviju.⁶⁹⁵

3.2. Nezavisna Država Hrvatska (1941.–1945.)

Kad su sile Osovine napale 6. travnja 1941. Jugoslaviju, pripadnicima pokreta za odvojenje Hrvatske od Jugoslavije nije bilo teško osnovati Nezavisnu Državu Hrvatsku. Taj pokret osnovao je Ante Pavelić kada je god. 1929. u Jugoslaviji proglašena diktatura. On je otisao u tuđinu i odande udruživao Hrvate za borbu protiv Jugoslavije. U njegovo ime, dok se on nalazio u Italiji, pukovnik Slavko Kvaternik proglašio je 10. travnja 1941. Nezavisnu Državu Hrvatsku.⁶⁹⁶

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske Hrvati su primili sa zadovoljstvom. Općenito se među Hrvatima u Jugoslaviji mislilo da se bolje odijeliti od Srba jer je nemoguće ostvariti mirni suživot. Međutim, Srbi to nisu podnosili. Oni su odmah u početku nastojali ogorčiti veselje Hrvata, posebno u krajevima gdje je pučanstvo miješano. U tomu su se isticali četnici. U Mostaru su 14. i 15. travnja bile otvorene borbe između vojske i Hrvata, koji su slavili osnutak NHD, a 15. travnja jugoslavenski vojnici i četnici zapalili su oko 150 kuća u hrvatskim predjelima u Mostaru.⁶⁹⁷ Bilo je paljenja kuća i mjesta, a nerijetko i međusobnoga ubijanja. Koncem

---

⁶⁹⁵ D. Mandić, *Hrvati i Srbi*, 342.-343.

⁶⁹⁶ M. Colić, *Takožvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.* Beograd 1973., 91.

⁶⁹⁷ *Hercegovina franciscana*, sv. 5., Mostar 1941., 47.-48.

lipnja srpski su vojnici i političari započeli pravi ustanak protiv NDH, koji je vodio general Draža Mihajlović.⁶⁹⁸

Protiv NDH borili su se i komunisti. U početku je njihova borba bila dosta nepovezana. Ali kada je Njemačka navijestila 22. lipnja 1941. rat Rusiji, oni su se osjetili napadnuti i odlučili su svojom borbom pomoći Rusiji. Na sastanku u Stolicama odlučili su 26. rujna 1941. stvoriti pravu vojsku protiv Njemačke i Hrvatske.⁶⁹⁹

Unutarnje pobunjenike u NDH obilno su pomagali Englezi i Francuzi, a Nijemci i Talijani gledali su NDH crpiti za svoju korist.⁷⁰⁰ Posebno je bilo pogubno za opstanak NDH kada su Talijani prisilili poglavnika Antu Pavelića da potpiše 18. svibnja 1941. tzv. *Rimske ugovore*, kojima je Italija oduzela veliki dio hrvatskih krajeva.⁷⁰¹

Usprkos svima poteškoćama koje su mlađu hrvatsku državu već u početku pratile, hrvatski ju je narod oduševljeno smatrao svojom. To se oduševljenje posebno opažalo među mlađima, pa i među mlađim franjevcima u Hercegovini. Provincijal fra Krešimir Pandžić shvaćao je to raspoloženje, ali je budno pazio da članovi Provincije ne ostavljaju područje svoga svećeničkog rada i ne skreću s puta koji im propisuje Crkva i Red.⁷⁰²

Da bi se odgoj mlađih franjevaca nesmetano odvijao i u promjenjenim prilikama, sazvao je odgojitelje Provincije da razmotre nove okolnosti i da stvore odluke da bi se nova pokoljenja u njima mogla odgajati u duhu pravila. Sastanak se održao u Mostaru 12. studenoga 1941. To je bila zgodna prigoda da uprava Provincije i odgojitelji zajednički pretresu i upotpune prijašnja iskustva u odgoju, da pregledaju svijetle i tamne stra-

⁶⁹⁸ B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 85.-86.

⁶⁹⁹ Isto mj., 86.

⁷⁰⁰ Talijani su već početkom rata teško ranili Hrvate katolike u Mostaru, kada su 12. travnja 1941. bombardirali crkvu i samostan, koji su pretrpjeli velike štete. Srušili su jedan dio crkve, a na samostanu je bilo polupano 2.500 cigla i 350 kvadratnih metara stakla (*Hercegovina franciscana*, sv. 5., 47.-48.).

⁷⁰¹ M. Colić, *Takožvana NHD*, 426.

⁷⁰² "Zato mi, predraga braćo", pisao je šaljući raspored osoblja u Provinciji god. 1941., "prepustimo svako političko polje drugima, koji su na to pozvani, zato školovani, odabrani i sposobniji. Redovnik nije na tom polju niti zvan, a ni potreban. Narod nas ne želi vidjeti na polju politike i stranačkog pokreta, nego u službi Evanđelja, kod žrtvenika, na propovijedaonici, u ispovijedaonici, u školi među djecom. Tu je naše mjesto, tu valja da upotrebimo svoje vrijeme i svoje sile." (D. Mandić, *Pisma - odgovori 1941.*, f. 49r).

ne odgoja u sjemeništima, da bi ujednačili odgojni postupak i prema zajedničkomu planu posvetili znanje i očinsku ljubav što boljemu odgoju budućih franjevaca u Hercegovini.⁷⁰³

Međutim, sve od proglašenja NDH, gotovo cijelo vrijeme, u državi bilo je nemirno i nesigurno. Svaki dan bili su češći unutarnji napadaji pobunjenika. Sredinom god. 1942. sva katolička Hercegovina bila je opkoljena četničko-komunističkim pobunjenicima. Duvno, Mostar, Stolac, Konjic i Čapljinu svakodnevno su oni napadali.

Posebno je jedan događaj neobično uzdbudio duhove hercegovačkih katolika. Fra Stjepan Naletilić, župnik u Kongori, bio je premješten u samostan na Humac. Budući da je odlučio otpustovati 20. svibnja 1942. sa Širokog Brijega, došli su njegov brat Marica i Matiša Penavić, brijač, da bi mu pomogli preseliti se. Oko 1 sat nakon ponoći došla je skupina oko 40 Srba i odvela ga u nepoznatu pravcu, zajedno sa spomenutom dvojicom. Usprkos svim potragama zadugo nisu ništa mogli o njemu doznati. Konačno se saznao da su ga Srbi odveli prema Riliću. Nakon što su ga mučili na različite načine, razapeli su ga između dvije bukve i pod njim naložili vatrnu, u kojoj je izgorio.⁷⁰⁴

3.3. Novi biskup u Mostaru

Nakon 30 godina biskupske službe, 26. ožujka 1942., umro je mostarski biskup fra Alojzije Mišić. Imao je 83 godine. Rodio se u Bosanskoj Gradišci 10. studenoga 1859. Kao bosanski franjevac uspješno je radio u Bosni, a 12. veljače 1912. imenovan je za biskupa u Mostaru, gdje je sve svoje snage posvećivao napretku svoje Biskupije. Dan prije smrti, na Blagovijest 25. ožujka, zaredio je dvojicu franjevaca, fra Teofila Leku i fra Smiljana Zvonara. Onoga dana, 26. ožujka, nakon sv. mise i jutarnje šetnje započeo je pisati korizmenu okružnicu. Budući da nije došao na ručak, otišli su u njegovu sobu i ondje ga našli mrtva.⁷⁰⁵

Smrt biskupa fra Alojzija Mišića jasno je pokazala da u Mostarskoj biskupiji nastaje novo doba. Prema zakonu, nakon njegove smrti njegovi su konzultori trebali izabrati kapitularnoga vikara u roku od 8 dana, koji

⁷⁰³ *Hercegovina franciscana*, sv. 6., Mostar 1944., 13.-15.

⁷⁰⁴ D. Mandić, *Pisma - odgovori 1942.*, pismo fra Krešimira Pandžića, 18. lipnja 1942.; A. Nikić, *Hercegovački franjevački mučenici*. Mostar 1992., 161.-162.

⁷⁰⁵ J. Šalić, *Biskup fra Alojzije Mišić (1859.- 1942.)*. U: *Bosna franciscana*, sv. 5., br. 7. (1997.), 199.-210.

bi upravljao biskupijom, dok bude imenovan novi biskup. Mostarska biskupija imala je tada samo tri konzultora: fra Leona Petrovića, fra Borisa Ilovaču i don Petra Čulu. Fra Leon je htio napraviti izbor kapitularnoga vikara, ali don Petar Čule prva dva dana nije htio doći na sjednicu, a treći dan je rekao da ima za to vremena pa ponovno nije došao na sjednicu. Međutim, upravo taj treći dan došao je iz Sarajeva nadbiskup metropolit Ivan Šarić i za kapitularnog vikara imenovao don Petra Čulu, izjavljujući da mostarski konzultori nemaju pravo birati kapitularnoga vikara. Premda su pravnici iz Rima tvrdili da je to Šarićevo imenovanje protupravno i savjetovali fra Leona da prosvjeđuje protiv izbora, fra Leon nije ništa htio činiti, uvjeren da će Kongregacija iz dostavljenih isprava to zaključiti, ako to nije tako sve prije dogovorenog.⁷⁰⁶ Propaganda je 10. travnja 1942. odobrila imenovanje don Petra Čule za kapitularnoga vikara Mostarske biskupije.⁷⁰⁷

Hercegovački su franjevci, mnogobrojniji nego svjetovni svećenici, smatrali da bi netko od njih trebao biti novi mostarski biskup. Biskup je Mišić predložio 28. lipnja 1940. Propagandi da bi mu dala pomoćnoga biskupa, koadjutora. Ali Kongregacija nije na to odgovarala. Tada se ponovno trebalo pozabaviti tim pitanjem, bilo u Rimu bilo u Zagrebu kod Apostolskoga delegata. I to je učinjeno. Ipak je za biskupa, 2. lipnja 1942., imenovan Petar Čule.⁷⁰⁸

---

⁷⁰⁶ D. Mandić, *Pisma - odgovori 1942.*, Pismo fra Leona Petrovića od 25. travnja 1942.

⁷⁰⁷ Prot. N. 633./42.

⁷⁰⁸ O tomu je pisao provincijal fra Krešimir Pandžić generalnom definiitoru Reda fra Dominiku Mandiću: "Dok sam bio u Zagrebu, delegat (R. Marcone) je saopćio Poglavniku imenovanje biskupom u Mostaru Dra Čule i u Križevcima Dra Šimraka. To je bilo na 2. VI. Na 3. VI. meni je rekao delegat da je imenovanje Čulino imalo biti objelodanjeno u *Osservatore* 2. VI., Šimrakovo 3. VI... Poglavnik nije primio na znanje radi neobičnog postupka, jer prije vlada nije nikako bila o kandidatima konzultirana. Meni su 30. V. tvrdili da im je intimirano da stolice neće biti popunjene do konca rata, 3. VI. Ministar pravde obavijestio je sve župne uredje jedne i druge biskupije da će vlada poduzeti mjere in foro civili za zaštitu vrhovništva... Rečeno mi je da su u Poglavnika išli Marcone i Stepinac 6. VI. i da su širene vijesti da je sve uređeno... Amo je Čule primao čestitke, ali znaš kako misli i kler i svijet. Ni dva mjeseca se nije čekalo na popunjavanje, regbi da je sve unaprijed bilo dogovorenog i spremljeno. Nije ništa propušteno, možeš biti uvjeren, da i ovo pitanje bude pravedno riješeno... Ako Crkva ipak htjedne drugo rješenje, na nama ne ostaje odgovornost, konačni sud Crkve primamo. Nastojao sam da stanovište provincije bude poznato, ali da opet u svakom slučaju držanje članova bude korektno." (D. Mandić, *Pisma - odgovori 1942.*, Pismo fra Krešimira Pandžića, 18. lipnja 1942.)

Biskup Petar Čule posvećen je 4. listopada 1942., na sv. Franju, u franjevačkoj crkvi u Mostaru. Posvetu je obavio vrhbosanski nadbiskup metropolit Ivan Šarić uz asistenciju zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca i apostolskoga delegata Giuseppea Ramira Marconeja.⁷⁰⁹

3.4. Bogoslovija i novicijat

Budući da je već god. 1940. bilo jasno da bogoslovi ne će moći ići na studij u inozemstvo, kako je to prije bilo, određeno je na kapitulu da se prva i druga godina bogoslovije, drži na Humcu u preuređenom dijelu novicijata, a ostali i ubuduće ostanu u Mostaru.⁷¹⁰

Na molbu generala Franjevačkog reda rimska Kongregacija za redovnike odobrila je 11. siječnja 1940. osnutak samostana u Duvnu. Provincijska uprava na sjednici od 27.-29. svibnja 1941. proglašila je Duvno samostanom, u nj je stavila propisani broj osoblja i otvorila novicijat.⁷¹¹

Međutim, budući da su Duvno često napadali pobunjenici, Sveta Stolica dala je 21. rujna 1942. provincijalu dopuštenje da može prenijeti novicijat iz Duvna na Humac, premda Duvno i dalje ostaje kuća novicijata. Naprotiv, 15. lipnja 1943. dopušteno je novicijat držati, zbog izvanrednih prilika, u bilo kojemu samostanu ili rezidenciji.⁷¹²

3.5. Rezidencija u Zagrebu

Neki sveučilištarci Hercegovačke franjevačke provincije silom prilika morali su učiti na Sveučilištu u Zagrebu. Budući da nisu lako nalazili smještaj, Provincija je odlučila otvoriti svoju redovničku kuću u Zagrebu. Zbog toga je 26. kolovoza 1942. iznajmila bivši đački konvikt s vrtom od 5.158 četvornih metara. Kuću je preuređio i obnovio nekadanji širokobriješki đak Ivan Pandžić, brat provincijala fra Krešimira, tada trgovac u Zagrebu. Kuća je stavljena pod zaštitu Bezgrješnoga Začeća Blažene Djevice Marije.⁷¹³

⁷⁰⁹ Usp.: *Hercegovina franciscana*, sv. 6., 32.

⁷¹⁰ Isto mj., sv. 4. 51., 52.; sv. 5., 53.-54.

⁷¹¹ Isto mj., sv. 5., 54.

⁷¹² Isto mj., sv. 6., 27.

⁷¹³ Isto mj., 27.-28.

3.6. Provincijski kapitul god. 1943.

Fra Krešimir Pandžić očekivao je svršetak svoje trogodišnje službe kao provincijala Hercegovačke franjevačke provincije. Prilike su bile nemirne i ništa nije obećavalo bolje stanje. Preostajala je samo pomoć Božja. Na to je mislio kada je 25. ožujka 1943. provinciju posvećivao Presvetom Srcu Marijinu.⁷¹⁴

General je 25. veljače 1943. pohoditeljem Hercegovačke franjevačke provincije imenovao prefekta sjemeništa u Sinju fra Vladu Radonića. Došao je u Mostar 27. svibnja 1943. i odmah počeo obilaziti Provinciju.

Svjestan opasnosti, fra Vlado Radonić uspio je posjetiti svu braću i za 1. srpnja te godine sazvao provincijski kapitul. Za provincijala izabran je fra Leon Petrović, već dugo godina jedan od najuglednijih hercegovačkih franjevaca. Za njegova zamjenika, kustoda, izabran je fra Ignacije Jurković, a za definitore: fra Petar Sesar, fra Mladen Barbarić, fra Svetozar Petrić i fra Vencel Kosir. Tajnik Provincije bio je fra Bonicije Rupčić.⁷¹⁵ Nakon završenoga kapitula, bivši provincijal fra Krešimir Pandžić vratio se 10. srpnja 1943. na Široki Brijeg ponovno uzeti profesorsku dužnost.⁷¹⁶

VIII. Pola stoljeća izvanrednih poteškoća (1943. - 1999.)

Franjevci u Hercegovini su kroz svu svoju povijest imali velikih, gotovo nesnosnih protivština. Ali poteškoće kojima su bili izvrgnu u to posljednje polustoljeće vjerojatno mnogo nadilaze one koje su imali u prošlim stoljećima. U tomu pogledu imamo na umu prije svega pobunu komunista protiv postojeće vlasti i njihovo zlokobno preuzimanje građanske uprave. Budući da su komunisti u svom programu imali uništene vjere u narodu, žestoko su postupili protiv hercegovačkih franjevaca i 66 ih usmrtili. Kada se komunistički progon počeo smanjivati i ublaživati, nastao je žalostan nesporazum o župama s mostarsko-duvanjskim biskupom, a preko njega i sa Svetom Stolicom. On je uveo pogubni nemir ne samo među hercegovačke franjevce, nego i među sve katoličke vjernike u Hercegovini.⁷¹⁷

---

⁷¹⁴ Isto mj., 33.

⁷¹⁵ Isto mj., 34.

⁷¹⁶ Isto mj.

⁷¹⁷ Usp.: V. Nuić, *Istina o "hercegovačkom slučaju"*. Zagreb 1998.

1. Mučeništvo hercegovačkih franjevaca (1942.-1945.)

Činilo se da je fra Leon Petrović najprikladnija osoba za upravitelja Provincijom u to teško doba koje se približavalo. Bio je, posebno u Mostaru, od svih poštovan, priznat kao javni radnik velika iskustva i razboritosti, a dugo godina bio je generalni vikar mostarsko-duvanjskoga biskupa. Svoj rad započeo je u novoj službi, pun dobre volje i odlučnosti sve svoje snage posvetiti dobru Provinciju.

Bio je svjestan sudbonosnih vremena, ali uvjeren da i tada treba ostati na svomu mjestu i postupati prema pravilu svoga zvanja. Budući da se ubrzo navršavalo stotinu godina otkad je 23. srpnja 1846. blagoslovljjen temeljni kamen samostana na Širokomu Brijegu, smatrao je to zgodnom prigodom koja će potaknuti hercegovačke franjevce na odvažnost, koju su imali njihovi prethodnici kroz prošlih stotinu godina.⁷¹⁸ Napisao je jedno dugo okružno pismo, potpisano 6. veljače 1844., u kojem je iznio kratku povijest rada franjevaca u Bosni i Hercegovini, a posebno u Hercegovini u posljednjih stotinu godina (1844.-1944.). Iznio je i nacrt za pisane radnje, koje je za tu prigodu trebalo pripraviti.⁷¹⁹

Međutim, okolnosti nisu dopustile za tu proslavu što javno učiniti.

Godine 1944. njemačka se vojska odlučila povući s Balkana. To se povlačenje trebalo izvesti preko Sarajeva. Zbog toga je Sarajevo i puteve koji su k njemu vodili trebalo čvrsto držati. Za to je njemačka vojska uspostavila obrambenu crtu, koja je vodila od Posušja do Nevesinja.

1.1. Ubojstvo na Širokomu Brijegu

Partizanska komunistička vojska, koju su naoružali Rusi, Englezi i Amerikanci, trebala je od Imotskoga preko Posušja i od Čapljine i Ljubuškoga preko Čitluka ići prema Mostaru. Za to je zadužen Osmi dalmatinski korpus. Zapovijedao mu je Petar Drapšin, a kao političkog povjerenika imao je Boška Šiljegovića. Taj je korpus imao oko 11.000 vojnika, a sastojao se od tri divizije: 9., 19. i 26.

Osmi dalmatinski korpus započeo je ozbiljniju borbu u studenom 1944. Njegova 26. divizija išla je prodolinom koja se prostire od Posušja prema Mostaru. Desno od te 26. divizije išla je njegova 9. divizija korpu-

⁷¹⁸ Na tu se proslavu mislilo i prije. Još god. 1938. provincijska je uprava imenovala jedno vijeće koje je trebalo pripraviti proslavu (*Hercegovina franciscana*, sv. 3., 1).

⁷¹⁹ *Hercegovina franciscana*, sv. 6., 3.-21.

sa, a njegova 19. divizija lijevo od 26. divizije. Izravno na Široki Brijeg išla je 26. divizija Osmoga dalmatinskog korpusa. Ona se sastojala od 4 bataljuna. Četvrti bataljun 26. divizije, uz pomoć prve jedinice prvoga bataljuna te divizije, zauzeo je samostan, gimnaziju i konvikat za vanjske đake na Širokomu Brijegu.⁷²⁰

Široki Brijeg, s vojničkog stanovišta, nije imao veće značenje od drugih brda koja opkoljuju prodolinu od Posušja do Mostara. Ali Široki Brijeg bio je poznatiji od obližnjih brda zbog franjevačkoga samostana, franjevačke klasične gimnazije i konvikta za vanjske đake, koji su se na njemu nalazili.

Franjevačke ustanove na Širokomu Brijegu bile su posebni trn u oku komunističkoga pokreta, koji se već i prije Drugog svjetskog rata širio i po hrvatskim krajevima. Njegova je nauka slabo prodirala među siromašni hercegovački narod, koji je radije slijedio kršćansku nauku koju su franjevci propovijedali.

Osim toga učeni ljudi koji su završili gimnaziju na Širokomu Brijegu, posebno oni rodom iz Hercegovine, pretežno su odbacivali komunističku nauku. To je komuniste uvjeravalo da ne će imati veliki uspjeh u Hercegovini dok postoje franjevačke ustanove na Širokomu Brijegu.

Kada se partizanska vojska približavala Širokomu Brijegu, tko je poznavao njihovo komunističko uvjerenje strahovao je za sudbinu onih franjevaca. A širokobriješki franjevci, koji su se svojim radom isticali u javnom životu, smatrali su da bi za njih bilo nerazborito čekati dolazak komunista. Stoga su otisli ispred njih na sigurnija mjesta. Oni koji su ostali ili su bili stari, pa već dulje nisu sudjelovali u javnom životu, ili su kroz život samo predavali đacima gimnazijalne predmete pa nisu vidjeli zbog čega bi se trebali bojati, ili su bili mladi, koji su istom ušli u život i kao klerici nisu imali nikakve veze sa svijetom. Oni nisu vjerovali pojedinim vijestima koje su do njih dolazile da su svi fratre samostana na Širokomu Brijegu unaprijed osuđeni na smrt.

U ostavštini fra Dominika Mandića nalazi se jedna bilješka, koju je on od nekoga primio i zabilježio je, da je u Trebinju održana sjednica partizanskih vođa na kojoj je odlučeno pobiti sve fratre samostana na Širokomu Brijegu.⁷²¹

---

⁷²⁰ J. Tomašević-Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji*. Zagreb 1997., 163.-186.

⁷²¹ Isto mj., 270.

Prema drugim vijestima komunisti su oko 17. siječnja 1945. držali sastanak na Crvenom Vrhu u Biokovu, na kojemu je primljena odluka, možda na temelju one u Trebinju, da samostan na Širokomu Brijegu treba uništiti.⁷²²

Dugogodišnji prefekt sjemeništaraca na Širokomu Brijegu fra Viktor Nuić u to vrijeme nalazio se u župnom stanu u Posuškom Gradcu. S njim je bio i mladi fra Lucijan Kordić. Oni su čuli od komunističkih vojnika u mjestu da će fratri na Širokomu Brijegu biti pobijeni pa su tražili način kako bi na to upozorili one fratre. U mjestu se nalazio šesnaestogodišnji sjemeništarac Vinko Oreč, koji je poslije ušao u Franjevački red i uzeo ime fra Leonard. Njega su zamolili da preko brda ode na Široki Brijeg i izvijesti fra Radu Vukšića, ravnatelja gimnazije, kakva se sudbina sprema širokobriješkim fratrima. Vinko Oreč je to spremno učinio. Fra Rade ga je saslušao, ali nije smatrao vjerojatnom vijest koju mu je donio mladi i hrabri sjemeništarac: bio je uvjeren da su fratri nevini, pa nije mogao zamisliti da bi ih netko nevine ubio.⁷²³

Na Kočerini je bio kapelan fra Vinko Dragičević. Kada su partizani došli u Kočerin, 19. studenoga 1944., zauzeli su dio župnog stana. Fra Vinko je češće s njima razgovarao. Posebno mu je upao u oči Ante Tolić, partizanski glasonoša, koji mu je jedanput rekao: "Na Širokomu Brijegu ne će ni mačka ostati na životu." Fra Vinko je samo čekao prigodu da mogne neopažen otici na Široki Brijeg i to dojaviti fratrima. Ali oni nisu ozbiljno shvatili tu poruku.

Mladi kapelan na župi u Vitini fra Svetislav Markotić čuo je od partizana da misle sve fratre na Brijegu pobiti i samostan uništiti. Ta vijest se njega neobično dojmila i odlučio je o njoj izvijestiti fratre na Širokomu Brijegu. Premda mu je bilo opasno, on se provukao kroz partizanske redove i rekao fratrima na Širokomu Brijegu što je čuo da im se spremi.⁷²⁴

Iako su već od studenoga 1944. borbe oko Širokoga Brijega bile stalne, odlučna je borba započela 6. veljače 1945. Prije 7 sati ujutro oglasila se žestoka topnička paljba i trajala je cijeli dan. To je pucanje nastavljeno i sutradan. Glavni cilj tih topovskih hitaca bila je crkva na Širokomu Brijegu. Na njezinu pročelju poslije su neki nabrojili 296 udaraca.

⁷²² A. Nikić, *Izjave o ubojstvu franjevaca u Hercegovini*, (rukopis).

⁷²³ To je 31. kolovoza 1971. opisao u pismu iz Hergiswila fra Lucijan Kordić.

⁷²⁴ Usmena saopćenja.

Partizanska vojska došla je pred crkvu 7. veljače oko 11 sati prije podne. Odmah su im otvorili samostanska vrata. U samostanu su našli 12 fratar, nekoliko đaka i okolnoga puka, koji se sklonio u samostan, ispred topova misleći da je tu sigurniji nego u svojim kućicama. U njemu nisu našli vojske. Njemačka i Hrvatska vojska, koja se nalazila u blizini samostana, dan je prije otišla prema Mostaru.

Ti partizanski vojnici skupili su sve fratre, koji su se tada nalazili u samostanu, u jednu sobu. Popisivali su ih, vrijeđali i tražili oružje, kojega naravno nije bilo. Kada su čuli da se u samostanu nalazi još jedan fratar bolestan, fra Marko Barbarić, otišli su po njega i donijeli ga. Oko 4 sata poslije podne poslali su okolne ljude njihovim kućama.

Nešto poslije počeli su pozivati fratre jednoga po jednoga u kratkim vremenskim razmacima. Onoga kojega su htjeli da podje pozvali bi riječima: "Ti, druže!" Nakon što su odveli sve fratre, ostali su samo đaci, koji su mislili da su fratre odveli negdje na ispitivanje, premda su se čudili da se nitko ne vraća. Bilo je za njih veliko iznenadenje kada je jedan od njih, koji je dobio dopuštenje da nakratko napusti sobu, u kojoj su se nalazili, donio vijest da su svi fratri u kuhinji zaklani.

Premda ta vijest o smrti frataru nije bila potpuno istinita, bila je istina da oni nisu više bili živi. Istom poslije doznali su istinu o njihovoj smrti. Njihova mrtva tjelesa nađena su spaljena u protuzrakoplovnomu skloništu, a najviše su umrli od metaka kojima su prostrijeljani u zatiljak.

Imena poginulih fratar u tomu skloništu:

1. Fra Marko Barbarić, rođen 1865.,
2. Fra Stanko Kraljević, rođen 1871.,
3. Fra Ivo Slišković, rođen 1877.,
4. Fra Krsto Kraljević, rođen 1895.,
5. Fra Arhanđeo Nuić, rođen 1896.,
6. Fra Dobroslav Šimović, rođen 1907.,
7. Fra Tadija Kožul, rođen 1909.,
8. Fra Borislav Pandžić, rođen 1910.,
9. Fra Žarko Leventić, rođen 1919.,
10. Fra Viktor Kosir, klerik, rođen 1924.,
11. Fra Stjepan Majić, klerik, rođen 1925.,
12. Fra Ljudevit Radoš, klerik, rođen 1925.

Zapovjednici komunističke vojske shvatili su da je ubojstvo franjevaca na Širokomu Brijegu nešto neobično i da za njih ljudi ne bi trebali saznati. Bili su svjesni da bi to bila veoma loša vijest za ugled partizanske vojske, pa su odlučili sakriti pravu istinu. Stoga su nastojali o tomu šutjeti ili to prikazati kao običan događaj u vojničkoj borbi. Vrhovni štab partizanske vojske, u izvješću 7. veljače 1945., ovako je opisao borbe oko Širokog Brijega:

*"Na području Mostara ofenzivne operacije naših snaga uspešno se nastavljuju. Naše trupe prodrle su u Široki Brijeg, gdje se vode ogorčene ulične borbe. Sve intervencije neprijatelja iz Mostara odbijene su, a komunikacija Mostar-Široki Brijeg presečena je, tučena snažnom vatrom naše artiljerije... Naša avijacija uspešno je bombardovala Široki Brijeg i neprijateljsku živu silu u rejonu Mostar."*⁷²⁵

Ali *Borba*, koja je 8. veljače donijela gornji izvještaj, osjećala je potrebnim opravdati zločin na Širokomu Brijegu, pa je istog dana donijela uvodni članak pod naslovom *Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama*. U njemu se među ostalim kaže:

*"Prema bosansko-hercegovačkim fratrima... naši borci i narodna vlast bila je prilično velikodušna. U posledne vreme njihovi zločini prešli su svaku granicu i meru, i praštanja više nema."*⁷²⁶

A da bi poimence pokazala te "ustaške zlikovce", navodi don Antu Bakulu, don Petra Perića i fra Viktora Sliškovića. Ta sva tri svećenika ubijeni su god. 1942., a sa Širokim Brijegom nijedan od njih nema ništa.

1.2. Ubojstvo širokobrijeških franjevaca sklonjenih u hidroelektričnoj centrali

Dio fratara iz širokobriješkoga samostana, kada je ujutro 6. veljače 1945. partizansko topništvo zapucalo na crkvu i samostan, otisao je prema riječi Lištici gdje se nalazila fratarska mlinica i hidroelektrična centrala, nadajući se da će ondje biti sigurniji. Mjesto je bilo obraslo šumom i zbog toga nevidljivo. S njima je pobjeglo oko 30 đaka i nešto okolnoga puka. Tu su ostali dok se pucalo, tj. 6. i 7. veljače. Istom 8. veljače, kada se nije više pucalo, odlučili su vratiti se u samostan i vidjeti što se ondje događa. Kada su ih partizanski vojnici opazili u blizini crkve, dočekali su ih s nekim čuđenjem i rekli su: "Još vas ima!". Odmah su ih poredali pred

⁷²⁵ *Borba*, 8. veljače 1945.; usp. M. Ilinić, "Operacija" Široki Brijeg. U: *Hrvatski kalendar*. Chicago 1972., 73.

⁷²⁶ Isto mj.

crkvom, tražili su od svakoga pojedinog osobne podatke, pitali za njihovo oružje, vrijedali ih i prijetili im. Nakon toga ljudi, koji su stanovali u blizini, poslali su njihovim kućama, starije su đake spremili u vojno zapovjedništvo u Ljubuški, a mlađe đake njihovim kućama. Na protiv 8 fratara, koji su također tada došli iz mlinice, odvedeno je prema Splitu i negdje ubijeno. Njihova su imena:

1. Fra Bonifacije Majić, rođen 1883.,
2. Fra Fabijan Kordić, brat laik, rođen 1890.,
3. Fra Radoslav Vukšić, rođen 1894.,
4. Fra Fabijan Paponja, rođen 1897.,
5. Fra Andrija Jelčić, rođen 1904.,
6. Fra Leonard Rupčić, rođen 1907.,
7. Fra Melhior Prlić, brat laik, rođen 1912.,
8. Fra Miljenko Ivanković, klerik, rođen 1924.⁷²⁷

S ovom skupinom fratara u električnoj hidrocentrali bio je i fra Mariofil Sivrić, rođen 1913., ali njegovo mrtvo tijelo, kako se čini, nađeno je na putu prema Vitini.⁷²⁸ Prema tomu, premda je i on bio u mlinici, zbog nečega nije odведен s drugima prema Splitu.

1.3. Ubojstvo u Mostarskom Gradcu

Kada je bilo jasno da će samostan na Širokomu Brijegu biti neposredno zahvaćen ratnim događajima, nekoliko fratara širokobriješkoga samostana otišlo je k župniku u nedaleki Mostarski Gradac da bi ondje bili mirniji i sigurniji. To su bili:

1. Fra Augustin Zubac, rođen 1890.,
2. Fra Krešimir Pandžić, rođen 1892.,
3. Fra Roland Zlopaša, rođen 1912.,
4. Fra Rudo Jurić, klerik, rođen 1925.,
5. Fra Kornelije Sušac, klerik, rođen 1925.

---

⁷²⁷ Postoje razičite priče o smrti ove skupine fratara, ali još ne znamo gdje su i kako su ubijeni.

⁷²⁸ Usp. *Glas Koncila*, od 10. lipnja 1990., str. 7.

Župnik Mostarskog Gradca fra Zlatko Sivrić, 2. prosinca, morao je po poslu otici izvan župe, pa je župu u njegovoj odsutnosti vodio njegov pomoćnik fra Zvonko Grubišić, rođen 1915.

U Mostarskom Gradcu nije dugo trajao mir. Devetnaesta divizija Osmoga dalmatinskog korpusa preko Mostarskoga Gradca odlučila je ići prema Mostaru. Na 4. veljače započela je žestoko pucati. Jedan odred te divizije zauzeo je župni stan. Ali nisu mogli napredovati. Hrvatska vojska, koja se nedaleko nalazila, dala je žestoki otpor i prešla u napad. Dalmatinski partizanski odred morao je napustiti župni stan i bježati. Sa sobom je poveo i fratre iz župnoga stana.

Tih 6 frata, 5 sa Širokoga Brijega i župnoga pomoćnika fra Zvonku Grubišiću, ubili su partizani u mjestu Gostuši, vjerojatno 6. veljače, a prema nekim 8. veljače.⁷²⁹

1.4. Ubojstvo u Izbičnu

Župnik Izbična fra Metod Puljić izbivao je iz župe zbog bolesti. Zamjenjivao ga je fra Nevinko Mandić, kojega je iz Mostara poslao fra Leon Petrović 11. siječnja 1945. K njemu su došli malo poslije, sa Širokog Brijega, fra Marko Dragičević i, iz Mostara, fra Bono Andačić, brat laik.

Na 11. veljače držao je pučku misu u Izbičnu fra Marko Dragičević. Za vrijeme te sv. mise naišao je odred partizana devetnaeste divizije Osmoga dalmatinskog korpusa. Unišli su u crkvu. Upravo su započeli čitati poslanicu. Oficir, koji je zapovijedao odredom, naredio je da prekinu misu i da se puk razide. Uzalud ga je svećenik molio da dopusti da se sv. misa redovito završi.

Nakon toga zapovjedili su trojici frata da ih odmah slijede. Sutradan, 12. veljače, poveli su ih prema Knešpolju. Cijeli taj dan ta su tri fratra prenosili oružje, a uvečer su sva trojica ubijeni i bačeni u neku nepoznatu jamu. Evo imena te trojice frata:

1. Fra Marko Dragičević, rođen 1902.,
2. Fra Bono Andačić, brat laik, rođen 1903.,
3. Fra Nevinko Mandić, rođen 1908.

Tijela ovih ubijenih franjevaca dosada nisu pronađena.

1.5. Ubojstvo u Mostaru

---

⁷²⁹ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1945., br. 7.

Prema Mostaru išla je 14. divizija Osmoga dalmatinskog korpusa. Zapovjednik te divizije bio je Stanko Parmać, a ona je 14. veljače ušla u Mostar.

Neki su oficiri te divizije došli u franjevački samostan oko 16 sati. S fratrima su lijepo razgovarali i otišli. Na fratre su ostavili ugodan dojam. U sumrak toga dana došao je u samostan Brana Popadić s nekoliko vojnika. Sazvali su fratre u samostanu, popisali ih i ispitivali. A kada su to završili, otišli su iz samostana. Očito je da su trebali nekoga izvijestiti i dobiti upute. Nakon sat vremena došli su ponovno u samostan. Sedmiorici su rekli da ih slijede. To su bili:

1. Fra Leon Petrović, provincijal, rođen 1883.,
2. Fra Grgo Vasilj, gvardijan, rođen 1886.,
3. Fra Jozo Bencun, rođen 1869.,
4. Fra Bernardin Smoljan, rođen 1884.,
5. Fra Rafo Prusina, rođen 1884.,
6. Fra Kažimir Bebek, rođen 1901.,
7. Fra Nenad Pehar, profesor na Širokomu Brijegu, rođen 1910.

Ova posljednja petorica nisu bili članovi mostarskoga samostana, nego su bili gosti koji su došli u Mostar radi svojih osobnih poslova.

Partizani su ih, odmah na izlazu iz samostana, svezali žicom i tako svezane vodili prema izlazu iz grada, prema Rodoču. Kada su došli do tzv. Čekrka strijeljali su ih i bacili ih u rijeku.⁷³⁰

1.6. Ubojstvo hercegovačkih franjevaca u drugim mjestima

Osim navedenih skupina hercegovački franjevci imali su i drugih mučenika, ubijenih ponajviše pojedinačno na mjestima gdje su radili ili su odvedeni s tih mjesta.

1. Fra Stjepan Naletilić, rođen 1907., župnik u Kongori, odveden u Rilić i ondje ubijen 25. svibnja 1942.
2. Fra Križan Galić, rođen 1870., ubijen 30. listopda 1944. u župnom stanu u Međugorju, bombom koju su partizani bacili kroz prozor.
3. Fra Makso Jurčić, rođen 1913., kapelan na Humcu, odveden od partizana i strijeljan u Vrgorcu 28. siječnja 1945.

---

⁷³⁰ A. Nikić, *Izjave*, 299.-300.

4. Fra Petar Sesar, rođen 1895., župnik u Čapljinji, odveden početkom veljače na istočnu stranu Neretve i ubijen na nepoznatu mjestu.
5. Fra Julije Kožul, rođen 1906., župnik u Veljacima, odveden i ubijen u Ljubuškomu 7. veljače 1945.
6. Fra Paško Martinac, rođen 1882., kapelan u Veljacima, pratio je župnika, kojega su partizani odveli, i zajedno ga s njim ubili, 7. veljače 1945.⁷³¹
7. Fra Martin Sopta, rođen 1891., profesor, odveden 12. veljače 1945. iz Čerina i sljedeće noći ubijen u Ljubuškom.⁷³²
8. Fra Zdenko Zubac, rođen 1911., ubijen u Ljubuškomu, u noći 12. veljače 1945.
9. Fra Slobodan Lončar, rođen 1915., ubijen u Ljubuškomu, u noći 12. veljače 1945.
10. Fra Filip Gašpar, rođen 1893., župnik u Gradnićima, odveden oko 10. veljače 1945. i negdje ubijen.
11. Fra Ćiril Ivanković, rođen 1877., iz Gradnića odveden 10. veljače 1945. i ubijen na nepoznatu mjestu.
12. Fra Jako Križić, rođen 1893., župnik u Čitluku, odveden 9. veljače 1945. i nađen ubijen na mjesnomu groblju Podadvoru.
13. Fra Vale Zovko, rođen 1889., župnik u Kočerinu, ubijen 20. svibnja 1945.
14. Fra Andrija Topić, kapelan u Kočerinu, ubijen 20. svibnja 1945. pred očima svoje majke, zajedno s ujakom fra Valom Zovkom.
15. Fra Bono Jelavić, rođen 1898., u bijegu pred partizanima uhvaćen kraj Velike Gorice i ondje ubijen oko 11. svibnja 1945.
16. Fra Radoslav Glavaš mlađi, rođen 1909., načelnik bogoštovlja u Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja, obješen u Zagrebu 27. svibnja 1945.
17. Fra Bruno Adamčik, rođen 1908., profesor glazbe na Širokomu Brijegu, u bijegu pred partizanima uhvaćen i ubijen poslije 18. svibnja 1945.
18. Fra Dane Čolak, rođen 1916., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen poslije 15. svibnja 1945.

---

⁷³¹ Usp. J. Bubalo, *Apokaliptični dani*. Zagreb 1992., 147.-148., koji navodi točan dan njihova strijeljanja.

⁷³² Isto mj., 149.

19. Fra Svetislav Markotić, rođen 1921., mladomisnik, u bijegu pred partizanima došao u Maribor i ubijen u svibnju 1945.
20. Fra Darinko Mikulić, rođen 1919., u bijegu pred partizanima zarobljen u Krapini i ondje ubijen, u noći 4. lipnja 1945.
21. Fra Julijan Petrović, rođen 1923., bogoslov, u bijegu pred partizanima zarobljen u Krapini i ondje ubijen 4. lipnja 1945.
22. Fra Lujo Milićević, rođen 1919., u bijegu pred partizanima ubijen u Sloveniji, u svibnju 1945.
23. Fra Andelko Nujić, rođen 1908., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji, i ubijen poslije 15. svibnja 1945.
24. Fra Metod Puljić, rođen 1912., u bijegu pred partizanima nađen u Krapini i ubijen u noći 4. lipnja 1945.
25. Fra Emil Stipić, rođen 1912., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.
26. Fra Branko Šušak, rođen 1912., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.
27. Fra Jenko Vasilj, rođen 1914., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.
28. Fra Tihomir Zubac, rođen 1918., u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.
29. Fra Ante Majić, klerik, rođen 1922., u bijegu pred partizanima uhvaćen u Sloveniji a na povratku obolio od upale mozga. Dopremljen u bolnicu u Zagreb gdje je umro 6. kolovoza 1945.

2. Preživjeli gledaju prema budućnosti

Nasilna smrt mnogih hercegovačkih franjevaca duboko je potresla hercegovačke katolike. Vijest o njoj dojmila se i svih katolika u Hrvatskoj i svijetu, koji su za nju doznali, premda je počinitelj nastojao zločin prikriti ili ga prikazati u krivu svjetlu.⁷³³

---

⁷³³ O svećenicima mučenicima za vrijeme Drugog svjetskog rata ima mnogo članaka po različitim časopisima i novinama. O hercegovačkim mučenicima pisao je posebno A. Nikić, *Hercegovački franjevački mučenici*. Mostar 1992.; Ž. Ilić - R. Grbavac, *Svećenici, redovnici i redovnice pobijeni u Drugom svjetskom ratu*. U: *Kršni žaričaj*, sv. 27. (1994.), 35.-48. O širokobriješkim mučenicima je posebno iscrpno pisao J. Tomašević-Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji*. Zagreb 1997.

Glasovi o toj mučeničkoj smrti došli su i do Vrhovne uprave Reda u Rimu, u kojoj je slavenske narode zastupao fra Dominik Mandić. Doznavali su da je ubijen provincijal fra Leon Petrović, ali nisu znali je li od tadanje provincijske uprave netko ostao živ. Da bi pokušao osigurati upravu Provincije, tadanji generalni vikar Reda fra Polikarp Schmoll imenovao je 17. travnja 1945. fra Ignacija Jurkovića provincijskim vikarom Provincije, nadodajući da, ako on ne bi mogao preuzeti tu dužnost, imenuje fra Matu Čuturića, a ako ne bi ni on mogao uzeti tu dužnost, da je uzme fra Marijan Zubac.⁷³⁴

2.1. Prvi pothvati nakon smrtonosnih događaja

Fra Mate Čuturić ojađen, primio je službu koju mu je povjerila Vrhovna uprava Reda. Nastojao je uvjeriti svoju preostalu braću da nastave svoj rad kako naređuju redovnička pravila i koliko im prilike dopuštaju. A osobno je, pun bola, mislio na svoju pobijenu braću i gledao rušenje gotovo svega što su siromašni hercegovački franjevci, gladujući i proseći, kroz jedno stoljeće radili i gradili. Očito, već zbog toga njegove snage su malaksale i konačno njegovo srce prestalo je kucati 9. prosinca 1945. u 13 sati. Imao je 60 godina.⁷³⁵

Kada je umro fra Mate Čuturić, prema odluci Vrhovne uprave Reda od 17. travnja 1945., Provincijom je upravljaо fra Marijan Zubac, župnik u Tihaljini.

Fra Marijan je gledao žalosno stanje Provincije, ali je bio svjestan da treba učiniti što se može da bi ona oživjela. Mislio je da treba obnavljati i odgajati novi naraštaj. Fra Vitomir Jeličić, bosanski provincijal, u siječnju 1946., primio je po 10 hercegovačkih đaka u 5. i 6. razred gimnazije u onaj dio gimnazijске zgrade u Visokomu, koji su još uspjeli sačuvati.⁷³⁶

Budući da je vojska zauzela gotovo sav mostarski samostan, fra Marijan je molio 5. veljače 1946. da se franjevcima ostavi nekoliko soba.⁷³⁷ Štoviše, 16. veljače, zamolio je predsjednika bosansko-hercegovačke vlaste Rodoljuba Čolakovića da se franjevačke kuće koje je vlast zaposjela što prije isprazne. Istim pismom zamolio ga je da se zatvoreni franjevci u

---

⁷³⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 149., f. 71r.

⁷³⁵ Isto mj., sv. 149., f. 176r.

⁷³⁶ Isto mj., *Uradžbeni zapisnik* god. 1946., br. 10.

⁷³⁷ Isto mj., br. 8.

zatvoru ne drže dugo bez suda.⁷³⁸ A 16. veljače 1946. pisao je okružnomu sudu u Mostaru da se tri hercegovačka franjevačka samostana (Mostar, Humac i Široki Brijeg) priznaju kao ustanove "većeg značaja" i da im se ostavi po 300 dunuma zemljišta prigodom agrarne reforme.⁷³⁹

Fra Marijan se istom počeo snalaziti i dobivati snagu u upravljanju Provincijom kada je došlo 26. veljače 1946. iz Rima pismo, poslano fra Jerki Mihaljeviću, u kojemu general Reda fra Valentin Schaaf javlja da ga je prema nalogu pape Pija XII. imenovao 5. siječnja 1946. provincijalom Hercegovačke franjevačke provincije.⁷⁴⁰ Time je fra Marijan prestao upravljati Hercegovačkom franjevačkom provincijom.

Kada je u Hercegovinu došlo imenovanje fra Jerke Mihaljevića za provincijala, on se nalazio u zatvoru i nije se činilo da će ubrzo biti pušten. Prema pravilima Reda, Provincijom je trebao upravljati njegov kustod fra Didak Burić. Budući da je on bio zdravstveno priličito slab, u početku se nije osjećao sposobnim primiti upravu Provincije. Stoga je fra Marijan Zubac pisao generalu da izaberu novoga provincijala. Međutim, General mu je odgovorio da bi trebalo izabrati novog kustoda ako fra Didak ne bi htio primiti službu.⁷⁴¹

Nakon početnog ustručavanja fra Didak je ipak primio službu. Iako je stvarno bio slabih živaca i zbog toga smatran strašiv, u obavljanju službe to nije pokazivao. Odvažno i bez straha je rješavao sva pitanja s kojima se susreo u tako teškim prilikama.

Posebna briga za fra Didaka bili su fratri u tzv. popravnim domovima u Zenici i Banjoj Luci. Za njih se na svaki način brinuo i tražio kako bi im u zatvor dostavio sve što im je trebalo. Zatražio je 21. listopada 1946. od upravitelja zatvora u Zenici i Banjoj Luci da bi mu ondje bilo dopušteno posjetiti zatvorene hercegovačke franjevce.⁷⁴²

U to doba su komunističke vlasti nastojale napakostiti fratrima stavljajući svoje urede u fratarske kuće. A Franjevačku tiskaru u Mostaru, koju je Provincija imala, jednostavno su oduzeli. Fra Didak se uzalud žalio zbog toga najprije kotarskomu sudu, a onda i okružnomu sudu.⁷⁴³

---

⁷³⁸ Isto mj., br. 20.

⁷³⁹ Isto mj., br. 30.

⁷⁴⁰ Isto mj., br. 37.

⁷⁴¹ Isto mj., br. 43.

⁷⁴² Isto mj., br. 60., 61.

⁷⁴³ Isto mj., br. 166., 221.; god. 1947., br. 61.

God. 1948. bila je neobično teška za katolike, a posebno za svećenike u tadanjoj Jugoslaviji. Komunistička vlast budno je pazila na rad svećenika.

Uprava Hercegovačke franjevačke provincije imala je 22. travnja 1948. svoj godišnji sastanak na kojem su trebali raspravljali o stanju i potrebama Provincije. Dok su oni bili na sastanku, došla je policija obaviti premetačinu samostana u onomu dijelu koji je bio ostavljen na raspologanje fratrima. Za vrijeme te premetačine nisu ništa našli zbog čega bi fratre mogli optužiti, ali ipak su u zatvor odveli fra Filipa Sivrića, fra Krstu Ravlića, fra Zlatka Sivrića, fra Mladena Barbarića i fra Rufina Šilića, koje su optuživali zbog nekih prekršaja iz 1945. Isti dan zatvorili su biskupa Petra Čulu, don Matu Nuića i 17 časnih sestara.

Suđenje tim zatvorenicima bilo je 14. srpnja 1948. Oba Sivrića i fra Rufin Šilić pušteni su na slobodu. Biskup Petar Čule osuđen je na 11 godina i 6 mjeseci zatvora, don Mate Nuić na 8 godina, a fra Mladen Barbarić na 3 godine zatvora.⁷⁴⁴

Da je god. 1948. bila iznimno teška, potvrđuje i činjenica da su vlasti 25. studenog 1948. franjevcima oduzele samostan u Mostaru.⁷⁴⁵ Fra Didak je odmah sutradan napravio žalbu Gradskomu narodnom odboru, koji je 31. prosinca te godine poništio prijašnje rješenje, ali je oduzeo jedno samostansko krilo.⁷⁴⁶

Budući da se je približavao izbor nove uprave, fra Didak je 23. listopada 1948. zatražio od generala Reda da pošalje službenoga pohoditelja, koji će pohoditi Provinciju i izabratи novu upravu. Vrhovna uprava Reda držala je da bi u onim okolnostima najprikladniji pohoditelj bio fra Karlo Nola, iz Provincije Presvetoga Otkupitelja, ali oni ga iz Rima nisu imenovali, jer je fra Didak imao pravo, kao generalni delegat, imenovati vizitatora. Kada je fra Didak dobio tu vijest, imenovao je 30. ožujka 1949. fra Karla Nolu.⁷⁴⁷

Fra Karlo je obišao Provinciju, kako to pravila propisuju, i sazvao kapitol za izbor novoga starještinstva. Kada je uprava počela raspravljati i

---

⁷⁴⁴ Usp.: L. Znidarčić, *Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu*. U: *Za kraljevstvo Božje*. Mostar 1991., 109.-199.

⁷⁴⁵ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1948., br. 126.

⁷⁴⁶ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik* god. 1949., br. 2.

⁷⁴⁷ Isto mj., br. 14.

pripravljati izbor nove uprave, došla je policija premećati samostan. Očito je da je htjela utjecati na izbor novoga provincijala i njegovih savjetnika. Dan prije izbora, 11. svibnja 1949., policija je u zatvor odvela provincijskoga vikara i generalnoga delegata fra Didaka Burića. Ipak sljedeći dan izabранo je novo starješinstvo. Bilo je prisutno svega 6 birača, dva definitora (fra Mile Leko i fra Gaudencije Ivančić) i 4 gvardijana (mostarski fra Svetozar Petric, širokobriješki fra Vencel Kosir, humački fra Vlado Vlašić i duvanjski fra Bogdan Ćubela).⁷⁴⁸

U takvim okolnostima bilo je teško naći predloženika za provincijala. Svi su se na koncu složili da nema boljega predloženika za tu službu od fra Mile Leke. Bio je tjelesno slab, uvijek boležljiv pa je pobudio samilost kada bi ga tko vidio. Fra Mile, sagledavši prilike, uvjerio se da ga one sile primiti službu.

Za kustoda izabran je fra Gaudencije Ivančić, a za definitore: fra Serafin Dodig, fra Nikola Hrkać, fra Rufin Šilić i fra Franjo Ivanković.

2.2. Fra Mile Leko traži novi put (1949.-1955.)

Fra Milina tjelesna slabost izazivala je i kod partizana neku samilost i poštovanje. Ali nije samo to bilo razlog nekoga njihova poštovanja prema njemu. Vjerojatno je to poštovanje prouzročio i muž njegove sestre Joze, Ivan Primorac Jurić. U to nas uvjerava i sljedeći događaj.

U veljači god. 1945. bilo je strašno za sve stanovnike Hercegovine, a pogotovo za franjevce, koje su partizani ne samo mučili nego i ubijali bez milosrđa. Fra Mile se u to doba skrivaо u župnom stanu u Ljutomu Docu. Župnik je bio fra Vencel Kosir, kojega dulje vremena nije bilo, jer se nalazio u bolnici. Na 15. veljače izašao je iz bolnice i vratio se u Ljuti Dolac. U župnom stanu našao je fra Rajka Radišića, koji ga je za vrijeme njegove bolesti zamjenjivao, fra Milu Miloša i fra Milu Leku.

Nakon fra Vencelova povratka sva četvorica bili su nekoliko dana mirni. Ali 19. veljače su se preplašili. Uvečer su došli dva partizana pred kuću i tražili su fra Milu Leku. To ih je uzbudilo. Ali ubrzo su se umirili. Fra Milu Leku zvao je na Široki Brijeg zloglasni politički povjerenik za

---

⁷⁴⁸ D. Mandić, *Pisma - odgovori* 1949.

zapadnu Hercegovinu *Ante Barbir Kralj*, jer je obećao Ivanu Primorcu Juriću da će fra Milu dopratiti u Tihaljinu za 200 litara vina.⁷⁴⁹

Taj događaj donekle nam osvjetljuje djelovanje fra Mile Leke. Bio je svjestan u kakvim se prilikama nalazi. Partizani su uzeli vlast i nije se činilo da će je brzo pustiti. A za to doba njihove vlasti trebalo je preživjeti. Mislio je da razboritost nalaže otvoreno priznati komunističku građansku vlast i od nje tražiti svoja prava.

U početku fra Milina upravljanja prilike su u Provinciji bile neizdržive. U zatvoru je bilo 28 hercegovačkih franjevaca. Neki su bili već osuđeni, a 10 ih bilo u istražnomu zatvoru u Sarajevu.⁷⁵⁰

Malo nakon njegova izbora za provincijala, obavijestio ga je 3. lipnja 1949. okružni sud u Mostaru da je na prijedlog državnoga tužalištva zaplijenjena sva pokretna imovina Hercegovačke franjevačke provincije.⁷⁵¹ Usprkos svemu fra Mile se u upravljanju držao svoga početnoga nauma. Žatražio je od predsjednika Bosne i Hercegovine da ga primi. Bio je primljen, u pratnji fra Serafina Dodiga i fra Blage Karačića. Tada je pisano i usmeno izrazio pokornost "prema narodnoj vlasti" i iznio neke potrebe franjevačke zajednice. Također je tada, 15. listopada, posjetio zatvorenu braću u Zenici.⁷⁵²

Istim mislima o odnosu prema uspostavljenoj komunističkoj vlasti bavili su se i neki bosanski franjevci. Na njih je utjecalo svećeničko društvo Sv. Cirila i Metoda, osnovano u Istri, kojemu je uspjelo stvoriti neko podnosivo stanje između komunističke vlasti i svećenika. Na to su posebno mislili i: fra Bono Ostojić, fra Karlo Karin i fra Rastko Drlić.

Povezali su se s Božom Milanovićem, predsjednikom istarskoga društva, uzeli pravila toga društva i prema njima napravili nova. Sazvali su osnivačku skupštinu za 25. i 26. siječnja 1950. Na nju je došlo 94 franjevaca iz Bosne, 43 iz Hercegovine i 25 svjetovnih svećenika. Osnovali su društvo pod nazivom *Dobri pastir*.

Neki su crkveni ljudi bili zabrinuti zbog osnivanja toga društva. Bilo je očito da ga vlast podržava, pa je svakomu bilo jasno da to vlast ne čini

---

⁷⁴⁹ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, V. Kosir, *Uspomene*, 6.-7.

⁷⁵⁰ Isto mj., *Spisi Provincije*, sv. 153., f.148r-152r.

⁷⁵¹ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik* god. 1949., br. 54.

⁷⁵² O svojoj posjeti obavijestio je 31. listopada braću na slobodi (Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 153.n, f. 162r). U istomu svesku (f. 148r-152r) nalazi se *Promemoria* koju je fra Mile predao predsjedniku Đuri Pucaru.

što želi dobro Crkvi nego radi svojih skrivenih namjera. Sumnjali su da će se vlast preko udruženja nastojati miješati u unutarnje crkvene poslove ili, još gore, da će preko njega osnivati narodnu crkvu.

Protiv osnivanja društva neobično je oštro pisao general Franjevačkog reda fra Pacifico Perantoni u travnju 1950. Ali vjerojatno u svojim pismima nije iznosio stanovište uprave Reda. To potvrđuje fra Dominik Mandić, koji je bio član uprave i koji je odgovarajući, 27. srpnja 1950., fra Jozu Markušiću, bosanskomu provincijalu, napisao: "Kritike franjevačkog rada u prošlosti a i sadašnjosti potječu od ljudi koji se nijesu uživjeli i prema tome razumjeli naše prilike. To neka Vas ne pometi, a neka Vas i ne ljuti jer je većina kritičara u dobroj vjeri. Vi nastavite s radom kako mislite u Gospodinu da je najbolje u našim prilikama, žrtvujući se za svoj narod i čuvajući u našoj domovini sv. katoličku vjeru."⁷⁵³

Fra Mile je s mnogo povjerenja gledao na osnivanje svećeničkoga udruženja. Živio je nadajući se da će se netko preko toga društva zauzeti za proganjene hercegovačke franjevce. U travnju 1950. bila su u zatvoru 23, a poslije su neki izlazili a drugi ulazili u zatvor. On je preko udruženja tražio njihovo oslobođanje. Samo je taj put video otvorenim.

U takvim prilikama prošle su tri godine njegove uprave. God. 1952. došao je fra Inocent Zrinski, od 1951. generalni delegat za franjevce u Jugoslaviji, posjetiti braću u Hercegovini i predsjedati izboru novoga stariješinstva.

Provincijski kapitul održan je 29. i 30. svibnja 1952. Za provincijala je ponovno izabran fra Mile Leko, a za kustoda fra Jerko Mihaljević, koji je malo prije izšao iz zatvora, nakon što je u njemu proboravio 6 godina. Za definitore izabrani su: fra Živko Martić, fra Vencel Kosir, fra Pijo Nuić i fra Mutimir Čorić.⁷⁵⁴

U drugomu je trogodištu fra Mile nastavio upravljati više manje kao i u prvomu. Novicijat je bio u Kraljevoj Sutjesci, zajedno s bosanskim novacima, a bogoslovii su učili u Sarajevu, na bosanskoj franjevačkoj bogosloviji.

---

⁷⁵³ D. Mandić, *Pisma-odgovori 1950.*, 27. srpnja 1950. O značenju udruženja *Dobri pastir* Usp.: I. Gavran, *Uz 25-godišnjicu udruženja "Dobri Pastir"*. U: *Spomenica dvadeset-pet godišnjice udruženja katoličkih svećenika "Dobri Pastir" 1950.-1975.*, Sarajevo 1976., 21.-27.; Isti, *Tako izgleda*. U: *Kalendar Svetog Ante 1999.*, Sarajevo 1998., 62.-75.

⁷⁵⁴ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Dispositio personalis... 1952.*, 5.

Fra Mile Leko je kroz 6 godina, gotovo umirući, vodio Provinciju. Posebno se brinuo za zatvorene fratre. Nastojao je da oni uvijek imaju dovoljno živežnih namirnica i drugih potrebština. Provincija je bila osiromašila, a godine su bile i u gospodarskomu smislu slabe.

Hercegovačka franjevačka zajednica u Sjedinjenim Američkim Državama godinama je bratski pomagala Provinciju. Bila je pripravna žrtvovati sve svoje zalihe da bi pomogla braću u Hercegovini, koji bi bez njihove pomoći stvarno gladovali.

2.3. *Fra Jerko Mihaljević nastavlja put fra Mile Leko (1955.-1961.)*

Kada je fra Mile Leko navršavao 6. godinu službe, u Hercegovinu je došao fra Tomislav Ostojić, član Bosanske provincije, kao generalni vizitator. Posjetio je franjevačke kuće, razgovarao s fratrima i sazvao kapitol. Na kapitolu je 6. svibnja 1955. za provincijala izabran fra Jerko Mihaljević. Za kustoda je izabran fra Mile Leko, a za definitore: fra Marijan Zubac, fra Božidar Čorić, fra Vencel Kosir i fra Rufin Šilić.⁷⁵⁵

Novi je provincijal fra Jerko bio izvanredna osoba, po svojoj prošlosti i po svojim sposobnostima. Već je prije bio provincijal, od 1946.-1949., ali nijednoga dana nije upravljao Provincijom, jer je tada bio u zatvoru.

Zatvoren je u Zagrebu 3. veljače 1946., osuđen je 18. ožujka 1947. na 12 godina zatvora, a oslobođen je 26. prosinca 1951.

On je iz Stare Gradiške, početkom 1951., premješten u Lepoglavu za ministranta nadbiskupu Alojziju Stepincu.⁷⁵⁶ Kada je 5. prosinca nadbiskup kardinal Stepinac pušten "na uslovni otpust", pisano je zamolio da se pusti i fra Jerko Mihaljević, koji je došao u samostan u Zagrebu 26. prosinca 1951.⁷⁵⁷ U lipnju 1952. imenovan je profesorom na sarajevskoj franjevačkoj bogosloviji.⁷⁵⁸

U upravljanju Provincijom slijedio je primjer svoga prethodnika. Bio je tih i miran, ali neobično prodoran u gledanju na događaje, a snalažljiv u životnim potrebama.

Glavna briga bili su mu zatvoreni franjevci. Prije svega nastojao je da u zatvoru ne oskudjevaju. Zagovarao je, gdje mu se pružila mogućnost,

---

⁷⁵⁵ Isto mj., *Dispositio personalis...1955.*, 5.

⁷⁵⁶ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik* god. 1951., br. 14.

⁷⁵⁷ A. Benigar, *Alojzije Stepinac*. Rim 1974., 668.-669.

⁷⁵⁸ Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1952., br. 122.

da se oni puste na slobodu: god. 1956. bila su puštena 4, u godini 1957. oslobođen je 1, god. 1958. isto tako 1, u god. 1960. puštena su 2.⁷⁵⁹ Imao je neprilika, s crkvene strane, zbog udruženja katoličkih svećenika. Kada je ono osnovano, fra Jerko je bio u zatvoru, a kao provincijal video je da članovi Udruženja, zbog toga što su u Udruženju, nisu ništa gori nego bi inače bili. Premda su ga iz Ordinarijata upozoravali da je Udruženje bezakonito, bilo mu je nejasno što bi trebao stvarno učiniti. Javno tražiti da se iz Udruženja ispišu smatrao je pogubnim, pa je savjetovao da se u tomu ne pretjerava, a osobno je o tomu javno šutio.

3. Sudbonosni postupak crkvene vlasti

Za vrijeme upravljanja fra Jerke Mihaljevića Provincijom svećenički život i rad bili su lakši. Činilo se da je komunistička vlast postala umorna od dotadanjih stalnih progona i pritisaka koje je vršila nad svećenicima. Istina Hercegovačka franjevačka provincija još uvijek nije imala ni sjemeništa ni bogoslovije, ali stvarno se nije uvijek strahovalo od premetačina, policijskoga ispitivanja i zatvora kao prije. Svećenici su mogli slobodnije raditi, oprezno vršiti svoje svećeničke dužnosti i popraviti koju trošnu kuću ili crkvu.

Kada je završavala služba fra Jerke Mihaljevića, došao je u Provinciju fra Inocent Zrinski, član zagrebače franjevačke Provincije Sv. Ćirila i Metoda, poslan od generala Reda kao pohoditelj Hercegovačke franjevačke provincije. Nakon što je pohoditelj Zrinski posjetio braću i njihove kuće, sazvao je za 30. svibnja 1961. provincijski kapitul. Na tomu kapiṭulu za provincijala izabran je fra Zlatko Čorić, a za njegova zamjenika bivši provincijal fra Jerko Mihaljević. Za definitore su izabrani: fra Mile Leko, fra Ljudevit Rupčić, fra Filip Sivrić i fra Vojislav Mikulić.⁷⁶⁰

Fra Zlatko je imao 40 godina, osjećao se mlad, a takvim su ga i drugi smatrali. Članovima Provincije činilo se da s njime u upravu Provincije dolazi novo pokolenje. On je nakon završene bogoslovije htio studirati prirodne znanosti i bio se upisao na fakultet prirodnih znanosti na Zagrebačkom sveučilištu, ali kada su na vlast došli komunisti, uvjero se da bi za nj bilo besmisleno učiti njihove prirodne znanosti. Postavši

⁷⁵⁹ Usp.: Ž. Ilić, *Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 31. (1998.), 135.-143.

⁷⁶⁰ *Acta Ordinis*, sv. 80. (1961.), 243.

provincijal, sjećajući se prve braće sv. Franje, odlučio ih je naslijedovati. Preuzeo je službu pun poštovanja prema svojim bivšim odgojiteljima i prema onoj braći koju je on odgajao. Htio je sve učiniti da Provincija koju on vodi bude pravi uzor franjevačkoga bratstva.

3.1. Opoziv dekreta o župama iz god. 1923.

Fra Zlatko Čorića zbulila je vijest da je Sveta Stolica opozvala svoj dekret iz god. 1923. i da Provincija mora staviti na raspolaganje biskupu nekoliko župa za svjetovne svećenike. Fra Zlatko vjerojatno prije nije ni čuo za taj dekret, ali je shvatio da on unosi nemir među braću, jer će se morati odreći nekih župa koje su dotada držali.

Fra Zlatko je počeo proučavati franjevačku prošlost i franjevački rad, posebno u Bosni i Hercegovini, koje su stoljećima bile pod protukatoličkim vlastima i u kojima su franjevci bili jedino katoličko svećenstvo.

To mu je omogućilo bolje upoznati rad katoličkoga svećenstva u biskupijama uopće. Naime, obično u europskim biskupijama svjetovni svećenici vrše sve službe u biskupiji. Biskup ih odgaja i kada postanu svećenici posve ovise o biskupu, koji ih raspoređuje na različita mjesta. S redovnicima je drugačije. Oni ovise o svojim redovničkim starješinama. Da bi vršili koju službu u biskupiji, na mesta gdje biskup postavlja svećenike, biskup ih zatraži od njihovih redovničkih starješina i povjereva im određene dužnosti, u suglasju sa starješinom. U misijama je drugačije. Ondje kao svećenici rade uglavnom redovnici, koji dođu iz različitih europskih krajeva, propovijedati evanđelje, osnovati mjesnu kršćansku zajednicu, odgojiti mjesno svećenstvo i kada ono bude sposobno voditi tu crkvenu zajednicu, vraćaju se onamo odakle su došli.

Franjevci u Bosni i Hercegovini bili su misionari, ali za razliku od drugih misionara, oni su tu rođeni, štoviše bili su jedini svećenici u tim pokrajinama. Kada je god. 1881. u tim pokrajinama uspostavljena crkvena vlast, bosanskohercegovački franjevci nisu imali kamo otići. Zbog toga je Sveta Stolica odredila da se Bosanska franjevačka provincija odrekne određenoga broja župa u korist svjetovnoga svećenstva, a u drugima da nastavi raditi kao i prije.

Na području Hercegovačke franjevačke provincije tada je bilo drugačije. S jedne strane, biskup je bio franjevac, fra Paškal Buconjić, pa su bili sigurni da ne će nešto učiniti na njihovu štetu, a, s druge strane, svjetov-

nih svećenika na tomu području nije bilo. Ali i tada su franjevci bili svjesni da bi im se u tijeku vremena mogle nametnuti iste poteškoće kao tada onima u Bosni, pa su se htjeli na vrijeme osigurati protiv njih. Stoga su nastojali da im bude osigurano područje na kojemu su tada radili, da bi na njemu i ubuduće mogli raditi i na vrijeme pripraviti sve potrebno za taj rad. U tomu se smislu odvijalo njihovo nastojanje, koje je dovelo do dekreta iz god. 1899. i 1923.

Dok je biskup bio franjevac, on je bolje shvaćao to raspoloženje franjevaca. Kada je god. 1942. mostarski biskup postao svjetovni svećenik Petar Čule, on je sljedeće godine, 12. travnja 1943., u izvještaju o Biskupiji, tvrdio da je dekret iz 1923. nevaljan, jer se temelji na neistini.⁷⁶¹ Poslije je o tomu kroz 20 godina uglavnom šutio, očito zbog političkih prilika na području Biskupije.

U izvještaju iz god. 1963. biskup Čule ponovno pokreće pitanje župa u Mostarskoj biskupiji koje drže franjevci. Vjerljivo je taj izvještaj donio osobno u Rim, kada je došao na Drugi vatikanski sabor.⁷⁶² Tada je posjetio fra Augustina Sepinskoga, generala Franjevačkoga reda, i neobično hvalio hercegovačke franjevce kao dobre dušobrižnike i dobre redovnike. Stoga se general Sepinski nemalo začudio kada je 17. veljače 1964. dobio pismo od prefekta Propagande u kojemu mu onaj javlja da je primio vijest da mnogi svjetovni svećenici Mostarske biskupije moraju odlaziti iz biskupije, jer se sve bolje župe daju franjevcima.⁷⁶³

General Sepinski raspitao se o stanju u Mostarskoj biskupiji. Pregledao je vatikanski godišnjak *Annuario Pontificio*, u kojemu je pisalo da Biskupija Mostar-Duvno ima 62 župe, a 31 svjetovnog svećenika i 15 sjemeništaraca. Osim toga župe su franjevcima dali biskup i Kongregacija, a general im je samo dopustio da župe mogu primiti. U tomu je smislu odgovorio 29. veljače 1964. prefektu Kongregacije.⁷⁶⁴

Nakon primljenoga odgovora Propaganda je ponovno raspravljala o tomu, predložila stvar Svetom Ocu i odlučila imenovati beogradskog nadbiskupa Gabrijela Bukatka da ispita stanje u Mostarsko-duvanjskoj

---

⁷⁶¹ R. Perić, *Biskup Čule i hercegovački franjevci*. U: *Za kraljevstvo Božje*, Mostar 1991., 340.

⁷⁶² Isto mj., 340.-341.

⁷⁶³ Arhiv Propagande, Prot. n. 3625./63.

⁷⁶⁴ Generalni arhiv Reda u Rimu, Prot. n. 642.-643./64.

biskupiji. Ujedno je zamolila generala Sepinskoga da izvijesti franjevačkoga provincijala u Mostaru o toj odluci.⁷⁶⁵

Nadbiskup Bukatko prošao je Hercegovinom od 12.-16. siječnja 1965., posjetio je franjevačkoga provincijala i izvijestio Propagandu. Nakon toga izvještaja Propaganda je 18. ožujka 1965. ukinula dekret iz god. 1923. Tu Propagandinu odluku odobrio je Papa 22. ožujka te godine. Nakon toga Propaganda je 26. ožujka pozvala biskupa Čulu i provincijala Ćorića da bi se u Rimu pred Propagandom dogovorili kako izvršiti odluku Kongregacije.⁷⁶⁶

Odluka Kongregacije za franjevce u Hercegovini bila je veliko iznenadjenje. Još uvijek su u svijesti nosili krvavi progona komunista, koji su u Hercegovini ubili 66 franjevaca, oštetili njihove samostane i kuće, oduzeli im gimnaziju, za koju su desetljećima radili, i zatvorili njihove odgojne zavode. I sada, kada su se počeli oporavljati, nakon što su se i komunisti umorili od progona, došla je ova odluka Kongregacije, koja je u mnogočemu sličila komunističkim odredbama. Franjevci su osjećali da započinje novi progon, mnogo bolniji i besmisleniji od onoga koji su malo prije prošli. U prošlomu progonu imali su jedan ideal, umirali su, trpjeli su zatvore, ali ih je jačala svijest da sve to trpe da bi mogli ostati vjerni Papi i Crkvi. Sada im kažu da im Papa oduzima posao koji su stoljećima obavljali i da ih goni iz kuća koje su oni gradili.⁷⁶⁷

Fra Zlatko Ćorić proučavao je to, savjetovao se s onima koji ga bolje poznaju i slao pisma rimskim Kongregacijama, koje su se time bavile, nadajući se da će im dokazati da je nepravedno i štetno to pokretati.⁷⁶⁸

3.2. Dekret Nunciature iz Beograda od 13. studenog 1967.

Fra Zlatko Ćorić u upravi Provincije zamijenio je fra Rufin Šilić. Izabran je na provincijskomu kapitulu 13. lipnja 1967. Nakon što je fra Benedikt Tulić, član Provincije Sv. Jeronima, kao pohoditelj posjetio Provinciju, sazvao je provincijski kapitol, na kojemu je za provincijala

---

⁷⁶⁵ Arhiv Propagande, Prot. n. 4303./64.

⁷⁶⁶ Isto mj., Prot. n. 1262./65.

⁷⁶⁷ Usp. J. Mihaljević, *Hercegovački slučaj*. Humac 1976., 37.-45.

⁷⁶⁸ Napisao je o hercegovačkim župama nekoliko iscrpnih sastava koje je predao Kongregaciji de Propaganda Fide i državnemu Tajništvu Svetе Stolice i generalu Reda: Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, Prot. n. 122./65. (17. ožujka 1965.), n. 902./65. (2. prosinca 1965.), Prot. n. 904./65. (21. prosinca 1965.), Prot. n. 368./66. (8. lipnja 1966.).

izabran fra Rufin Šilić, za kustoda fra Bonicije Rupčić, a za definitore: fra Jakov Lovrić, fra Leonard Oreč, fra Vinko Dragičević i fra Srećko Gračić.⁷⁶⁹

Fra Rufin je od prosinca 1961. živio izvan Provincije. Bio je u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je učio, propovijedao, držao duhovne vježbe ne samo na hrvatskomu nego i na engleskomu. Kada je bio izabran za hercegovačkoga provincijala, nalazio se u Rimu kao član srednjega povjerenstva za obnovu Reda.

Kada se fra Rufin vratio u Provinciju, našao je veoma uz nemirene duhove zbog župa koje je Provincija trebala predati na slobodno raspolažanje biskupu. Upravo kada je on došao u Provinciju, Propaganda je 21. travnja 1967. izdala odredbu kojom se od franjevaca traži da kao početak rješenja biskupu predaju 5 župa: Crnač, Mostarski Gradac, Grude, Blizance-Gradac i Grljeviće.⁷⁷⁰

Budući da Propaganda, zbog tadašnjih političkih prilika, nije mogla hercegovačkom provincijalu izravno saopćiti tu odredbu, poslala ju je apostolskomu nunciju u Beograd Mariju Cagna da to on učini i izvrši. Na temelju te naredbe nuncij Mario Cagna poslao je 13. studenoga 1967. gornju odluku Propagande, naređujući da se ona izvrši za 6 mjeseci, tj. najposlije 13. svibnja 1968.

Naredba nuncija iz Beograda dala je novo obilježje tomu pitanju. Dotada se o njemu nije javno govorilo. Sada je to trebalo jasno reći, premda se već prije među narodom o tomu nešto saznao. Glasno se govorilo da se obnavlja komunistička politika o uništenju franjevaca i da ih treba braniti.

Provincijal Šilić vidio je da izvršenje Propagandine odredbe ne će donijeti mir. Stoga je mislio da se s biskupom mora napraviti potpuno rješenje o župama i odjednom to izvršiti da bi mogli zajednički smirivati narod i sav nemir odjednom proživjeti. U tomu je smislu s biskupom Čulom raspravljao i potpuno se dogovorio. Dogovor je trebalo prepisati i potpisati. Kada mu je biskupov tajnik donio prepisani ugovor, mislio je da je prepisan kako je ugovoren i potpisao ga je a da ga nije pročitao. Ali malo poslije je njegov tajnik pročitao ugovor, vidio je da je u nju uni-

---

⁷⁶⁹ *Acta Ordinis*, sv. 86. (1967.), 355.

⁷⁷⁰ Arhiv Propagande, Prot. n. 604./67.

jeto nešto što je kapitol provincialu zabranio. To je bilo veliko iznenađenje provincialu Šiliću i on je odmah povukao svoj potpis.⁷⁷¹

3.3. Djelomično izvršenje dekreta beogradske Nuncijature 12. svibnja 1968.

Gledajući na prilike, posebno na raspoloženje naroda, provincial Šilić bio je uvjeren da ne bi bilo pametno u onim okolnostima pokušati izvršiti dekret. To je svoje uvjerenje iznio Propagandi.⁷⁷² Kada to nije bilo uvaženo, odlučio se na izvršenje dekreta. Sazvao je defitorij Provincije i s njim uredio sve potrebno za predaju župa. Nakon toga obavijestio je Propagandu, biskupa Čulu i pojedine župnike koji su morali otići iz župe. Njima je poslao napisani pozdravni govor, koji su morali pročitati za vrijeme sv. mise bez ikakva dodataka.

Predaja župa bila je 12. svibnja 1968. Župnici koji su morali otići iz župe postupili su prema dobivenim uputama. Ali prije njihova odlaska i predaje župa nastao je nemir. Tri župe, koje su trebale biti predane, nisu htjele primiti svećenike koje je biskup Čule poslao.⁷⁷³

Za tu je prigodu u Hercegovinu došao i zagrebački nadbiskup Franjo Kuharić. Javio se provincialu Šiliću i zamolio ga da ga prati u Grude. Međutim on nije došao. Netko ga je nagovorio da ne ide s provincialom nego da ide sa svjetovnim svećenicima. Došavši u Grude nije bio prepoznat i narod ga je potjerao kao i njegove pratitelje. Mnogi su to smatrali velikim propustom nadbiskupa Kuharića. Da je išao u Grude s provincialom Šilićem, vjerojatno bi se to drukčije odvijalo, a sigurno bi pristojnije bio primljen.⁷⁷⁴

3.4. Dalja nastojanja izvršenja dekreta

Događaj iz god. 1968., kada katolički vjernici nekih župa u Hercegovini nisu htjeli primiti župnike koje im je poslao njihov biskup, bio je dotada nečuven i po sebi veoma žalostan. Ali većina vjernika tih župa smatrala je da im je taj otpor bio kršćanska dužnost, pa su bili ponosni na ono što su učinili. Premda se to mišljenje može tumačiti na više načina, u

---

⁷⁷¹ *Mir i dobro*, god. 1968., br. 4, 11.-14.

⁷⁷² Arhiv franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1967., br.735.

⁷⁷³ J. Mihaljević, *Hercegovački služaj*, 58.-60.

⁷⁷⁴ Prema osobnoj spoznaji ili uvidu.

svakomu slučaju treba požaliti što crkveni ljudi nisu predusreli takvo stanje.

To je stanje u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji osobito ražalostilo mostarsko-duvanjskoga biskupa. U tomu raspoloženju on nije mirno razmislio o tijeku događaja koji su do toga doveli niti je mislio što bi trebalo poduzeti da se dalje stete umanje nego je jednostavno optužio franjevce da su oni krivi za sve to. Prema njemu, oni su nagovorili narod da se pobuni. A time je samo otežavao ionako teške prilike.

Međutim, ni franjevci nisu mirno slušali te biskupove optužbe, niti su podniosili njegov postupak. Franjevci dekani poslali su mu prigovore (20. svibnja 1968.), provincijal Šilić (22. svibnja 1968.) i posebno fra Jerko Mihaljević, koji mu je 16. veljače 1969. poslao *Otvoreno pismo*.⁷⁷⁵

Propaganda vjerojatno nije to očekivala u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji, premda je bila svjesna da je opće raspoloženje u njoj veoma osjetljivo. Ali tada nije ni sama znala što poduzeti i učiniti da se prilike smire i pravilno razvijaju. Na koncu se odlučila imenovati koadjutora sa strane, očekujući da bi on mogao lakše riješiti zamršeno pitanje. Devetoga prosinca 1970. imenovala je splitskoga svećenika Pavla Žanića biskupom koadjutorom Mostarsko-duvanjske biskupije.⁷⁷⁶

Biskup Žanić nije imao svoj pogled u sporu, koji je našao u Biskupiji, niti se znao izdići iznad dviju stranaka nego je prihvatio stanovište biskupa Čule i u rješavanju spora nastavio njegov rad. Svoj rad ograničio je prije svega nastojeći uvjeriti Kongregaciju da ona svojom vlašću razriješi razmirice. Hvalio se je da je više od 70 puta išao u Rim zbog toga spora.⁷⁷⁷

Ubrzo je Propagandi postalo jasno da Pavao Žanić ne će ništa pridonijeti sporazumu između spornih stranaka pa je odlučila tražiti drugi put rješenja. U austrijskom gradu Eisenstadt bio je biskup Stefan Laszlo. Po majci bio je Hrvat i u dobrim odnosima s Hrvatima, inače čovjek sposoban a vješt u susretu s ljudima. Propaganda je došla na pomisao njemu povjeriti rješenje razmirica u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji, pa ga je 31. srpnja 1972. imenovala apostolskim vizitatorom.

---

⁷⁷⁵ Usp. R. Perić, *Biskup Čule i hercegovački franjevci*, 350.

⁷⁷⁶ Isto mj., 350.-352.

⁷⁷⁷ V. Nuić, *Istina o "Hercegovačkom slučaju"*. 30.

Biskup Laslo proučio je predmet spora, sazivao stranke u Mostar, Zagreb i konačno, 20. veljače, u Rim, tražeći sporazum, ali sporazum nije postignut. Franjevačkim pregovaračima bilo je očito da biskupova stranka ne želi nikakvu nagodbu, jer je bez nagodbe mogla svojatati sve župe. U takvim okolnostima nisu vidjeli mogućnost ni smisao kakve nagodbe.⁷⁷⁸

3.5. Dekret *ROMANIS PONTIFICIBUS* (1975.)

Budući da do dogovora između stranaka nije došlo niti se činilo da će ubrzo do njega doći, Kongregacija je odlučila sama riješiti slučaj. Proučila je mišljenja koja su se javljala u pregovorima i donijela svoj zaključak. Kada je Propagandin zaključak odobrio i papa Pavao VI., izdala je 6. lipnja 1975. dekret *Romanis Pontificibus*, kojim je namjeravala dokončati spor o župama u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji.

a) *Sadržaj.* Dekret ističe da su rimski biskupi, kada bi se razvile mjesne Crkve, uspostavljali redovitu crkvenu vlast i u pojedinim biskupijama dušobrižništvo povjeravali svjetovnim svećenicima odnosno biskupijskom kleru. U tom primjeru, vodeći računa o međusobnom sporazumu strana i o zaslugama Hercegovačke franjevačke provincije, pristaje da polovica vjernika u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji bude povjerena franjevcima, a druga polovica svjetovnim svećenicima.

Prema tomu pravilu iz opozvane odluke iz god. 1923. ostavljaju se franjevcima, prema postignutu sporazumu između dviju strana, župe: Izbično, Klobuk, Kongora i Čitluk. A franjevci u roku od godinu dana trebaju svjetovnim svećenicima predati župe: Blagaj, Jablanicu, Ploče, Nevesinje i Čapljinu. Osim toga moraju predati župe: Crnač, Grude i Mostarski Gradac, koje su morale biti predane prema dekreту Apostolske nuncijature u Beogradu od 13. studenoga 1967.

Mostarsko-duvanjski biskup nadoknadit će troškove koje su franjevcima imali u gradnji svoje kuće u Čapljini, ali ne troškove za izgradnju župne crkve.

Mostarska župa, prema postignutu sporazumu između dviju strana, bit će podijeljena za godinu dana, a na odijeljenom dijelu bit će podignuta pravostolna crkva.

---

⁷⁷⁸ *Mir i dobro*, god. 1974., br. 2.; R. Perić, *Biskup Ćule i hercegovački franjevci*, 353.; V. Nuić, *Istina o "Hercegovačkom slučaju"*, 30.

Na području župe Humac bit će, prema postignutu sporazumu dviju strana, osnovane, za svjetovni kler, dvije župe: Crveni Grm-Prolog i Zvirići-Bijača.

Izvršenje dekreta povjerava se biskupu Petru Čuli i njegovu koadjutoru Pavlu Žaniću te generalu Franjevačkoga reda fra Konstantinu Koseru. Stefan Laszlo potvrđen je kao apostolski vizitator u Hercegovini, a pridružen mu je Vladimir Vlašić D. I.

b) *Objavljanje*. Začudno je da dekret *Romanis Pontificibus* nije objavljen u *Acta Apostolicae Sedis*, službenomu glasilu Svetе Stolice, kako to obično biva. Poslan je iz ureda osobama na koje se dekret odnosi. A službeno je objavljen, na hrvatskomu jeziku u listu Zagrebačke nadbiskupije *Glasu koncila*, god. 1975., br. 14., str. 4, i u *Službenom vjesniku biskupija Mostar-Duvno*, listu Mostarsko-duvanjske biskupije, god. 1975., br. 3., str. 67.-85. Na latinskom jeziku objavljen je, 14 godina nakon što je izišao, u *Acta Ordinis Fratrum Minorum*, sv. 108. (1989.), 85.-89.

c) *Izvršenje*. Dekret *Romanis Pontificibus* trebao je biti izvršen, kako u njemu stoji napisano, u roku godine dana. Prije nego se navršila godina dana od njegova potpisa Kongregacija za evangelizaciju naroda, koju još uvijek obično nazivamo starim imenom - Propagandom, poslala je 5. travnja 1976. generalu Franjevačkoga reda Koseru pismo koje započinje: *Adempiamo*. Tim ga pismom upozorava da je on izvršitelj dekreta i naređuje mu da odgodi provincijski kapitul Franjevačke provincije u Hercegovini, koji je bio najavljen, i da pomogne isusovcu Vladimиру Vlašiću, kojega je Kongregacija za redovnike 5. travnja 1976. imenovala apostolskim vizitatorom za Hercegovinu.⁷⁷⁹

U isto doba, preko generala Kosera, Propaganda šalje opomenu tadašnjoj upravi Hercegovačke franjevačke provincije da u roku od 20 dana, nakon što im bude priopćena opomena, pod prijetnjom kanonskih kazna započnu izvršenje dekreta, izričitom izjavom da primaju odluke Svetе Stolice.⁷⁸⁰

Kada je primio gornje pismo Propagande da izvrši dekret *Romanis pontificibus*, general Koser zatražio je jasnije upute prema kojima bi trebao obaviti izvršenje dekreta u Hercegovini. Kongregacija mu je odgovorila 14. travnja upozoravajući ga:

---

⁷⁷⁹ Arhiv Kongregacije za redovnike, Prot. 17728./65.

⁷⁸⁰ Arhiv Propagande, Prot. 1818./76.

da prije svega opomene franjevce i narod u Hercegovini da u duhu poslušnosti prime odluke Svete Stolice;

da upravi Provincije objavi već poslanu opomenu;

da objavi imenovanje Vladimira Vlašića apostolskim vizitatorom, koji bi trebao izvršiti dekret;

da priopći odgodu provincijskoga kapitula;

da fra Rufin Šilić ne će moći nastaviti službu;

da fra Rufina Šilića treba poslati izvan Provincije bez ikakve upravne službe.⁷⁸¹

d) *Stav provincijske uprave.* Kada je uprava Provincije primila dekret *Romanis Pontificibus*, osjećala se nemoćna pred tekućim događajima, a pogotovo koji će ubrzo slijediti, ako ne izvrši ono što od njih Kongregacija traži.

Pomno je ispitala dekret da vidi njegovo značenje i njegove zahtjeve. A prije svega članove uprave iznenadilo je da dekret počiva na nekoliko neistina; četiri puta spominje da se nešto naređuje, jer su se obje strane tako dogovorile, a ustvari to nije bila istina.

Začudila ih je lakoća kojim dekret oduzima franjevcima kuće i crkve, koje su oni u prošlosti gradili teškom mukom i s velikim odricanjem, jer im se činilo da takav način "povređuje prirodnu pravednost".

Poznajući tadanje raspoloženje među svećenicima i vjernicima bili su uvjereni da će svaki pokušaj izvršiti dekret u onim prilikama biti bezuspješan i na štetu bilo ugleda Crkve bilo vjernika, koji u ono vrijeme nisu bili spremni na namjeravane promjene i koji će se tomu silom oprijeti.

Neobično je bolno na njih djelovalo što su ih uvjeravali da iza dekreta stoji Sveti Otac. Stoga su se, premda su osjećali da se nalaze u gotovo beznadnu položaju, pisali izravno Svetom Ocu, iskazujući mu svoju odanost i spremnost "za vjeru, evanđelje, Crkvu i Svetoga Oca, ako je potrebno, i svoju krv dati", i moleći ga da ne dopusti "da od čovjeka doneseni dekret bude važniji nego dobro duša Božjega naroda Hercegovine i sudska ove mučeničke redovničke Provincije."⁷⁸²

3.6. Prisilna uprava

⁷⁸¹ *Mir i dobro*, god. 1976., br. 2., p. 4.-5.

⁷⁸² Usp. V. Nuić, *Istina o "Hercegovačkom slučaju*, 31.-32.

Stav uprave Hercegovačke franjevačke provincije prema dekretu *Romanis Pontificibus* Propaganda je shvatila kao neposlušnost njezinim odredbama i preko nje odredbama Svetoga Oca. Smatrala je da taj način gledanja na odluke Kongregacije, potvrđene od Svetoga Oca, ne smije ostati nekažnjen. Stoga je zatražila od Kongregacije za redovnike da svrgne tadanju upravu Provincije i odredi da Provincijom upravlja izravno general. A kada je Kongregacija za redovnike to učinila, Propaganda je zatražila od generala da svrgne upravu Provincije i osobno njom upravlja.⁷⁸³

General je spremno izvršio Propagandinu odredbu.⁷⁸⁴ Budući da nije mogao osobno voditi upravu Provincije, svojim je delegatom za Hercegovačku franjevačku provinciju imenovao generalnoga definitora fra Andriju Bonija da on upravlja Provincijom i rješava pitanja koja se odnose na franjevce u Hercegovini.⁷⁸⁵

Generalni definator Boni, kao generalov delegat za Hercegovačku provinciju, sazvao je definitoriј Provincije za 10. lipnja 1977. Došao je iz Rima i pročitao dekret o svrgnuću provincijskoga starješinstva. Upravu Provincije predao je fra Viktoru Nuiću, tadanjemu tajniku Provincije, da kao njegov subdelegat vodi redovite poslove Provincije.⁷⁸⁶

Tako je subdelegat počeo upravljati Hercegovačkom franjevačkom provincijom. General je upravljao Provincijom preko delegata, koji je stanovaо u generalnoj kuriji u Rimu, a u Provinciji je poslove obavljao njegov subdelegat. Bila su tri subdelegata. Osim fra Viktora Nuića 1977. imenovan je fra Ivo Bagarić⁷⁸⁷ i 1980. fra Jozo Pejić⁷⁸⁸.

Uprava Provincije preko delegata i subdelegata pokazala se veoma zamršenom, teškom i nekima gotovo besmislenom. Stoga su neki od imenovanih savjetnika smatrali svoju službu nekorisnom i gubljenjem vremena pa su dali ostavku.⁷⁸⁹

---

⁷⁸³ Arhiv Propagande, Prot. 2841./76.

⁷⁸⁴ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1976., br. 216.

⁷⁸⁵ Isto mj., br. 217.

⁷⁸⁶ Isto mj., br. 219.

⁷⁸⁷ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1977., br. 295., 371.

⁷⁸⁸ Generalni arhiv Reda u Rimu, Prot. 0554356./80.

⁷⁸⁹ Isto mj., Prot. 058006./82.

Prokurator Reda fra Honorije Pontoglio iznio je Propagandi 4. ožujka 1982. to stanje u Hercegovačkoj provinciji moleći da bi nešto drukčije odredila upravu. Na to pitanje odgovorio mu je prefekt Propagande Agnelo Rossi 22. ožujka te godine, dopuštajući, među ostalim, da generalni definitorij izabere upravu sličnu, *ad instar*, pravoj.⁷⁹⁰

Dosad (1982.-2001.) je imenovano 5 takvih provincijala: fra Jozo Pejić (1982.-1988.),⁷⁹¹ fra Ferdo Vlašić, čije imenovanje nije uopće objavljeno (12. srpnja 1988. - 22. srpnja 1988.),⁷⁹² fra Jozo Vasilj (22. srpnja 1988. - 3. listopada 1988.),⁷⁹³ fra Drago Tolj (1990.-1994.)⁷⁹⁴ i fra Tomislav Pervan (1994.-2001.).⁷⁹⁵

3.7. Traženje konačnoga rješenja

Neizvršena odredba Propagande, prema kojoj je Hercegovačka franjevačka provincija morala predati na raspolaganje biskupu neke župe bio je jedini razlog uvođenja prisilne uprave u toj Provinciji. Inače Provincija je imala zamjeran broj dobrih redovnika, marljivih radnika na župama, traženih propovjednika, uglednih profesora i priznatih pisaca. Onima koji su upravljali tom redovničkom zajednicom bilo je neshvatljivo zašto ih se smeta u njihovu radu i goni iz njihovih kuća koje su oni s mukom sagradili i još uvijek se njima služe. Činovnici Propagande predstavnicima Provincije nisu uspjeli dokazati da je izvršenje dekreta za spas duša i ugled Crkve, pa su to morali drukčije tumačiti. A kada su vjernici doznali o čemu se radi, smatrali su da i oni imaju pravo o tomu izraziti svoje mišljenje, koje su katkada na svoj način glasno izrazili. Tako je nastao nered koji nikomu nije na dobro.

---

⁷⁹⁰ Arhiv Propagande, Prot. 1058./82.

⁷⁹¹ Generalni arhiv Reda, Prot. 060138./82

⁷⁹² Isto mj., Prot. 072583./82.

⁷⁹³ Isto mj.

⁷⁹⁴ *Acta Ordinis*, sv. 109. (1990.), 220.

⁷⁹⁵ Isto mj., sv. 113. (1994.), 244. Dvadeset četiri godine nakon svrgnuća redovnog provincijskoga starješinstva održan je na Humcu 28., 29. i 30. lipnja 2001. izborni dio provincijskog kapitula. Predsjedao mu je generalni vikar Reda i generani pohoditelj Provincije fra Stephan Ottenbreit. Nazočen je bio i fra Peter Schorr, generalnog definitora Reda, tekođer generalni pohoditelj Provincije. Na kapitolu je 39 kapitularaca izabrao fra Slavka Soldu za provincijala, fra Ivan Sesar za provincijalnog vikara, a za definitore su izabrani: fra Zdenko Karačić, fra Ivan Landeka, fra Iko Skoko, fra Mladen Vukšić i fra Branko Radoš.

Propaganda je ustrajala pri svojoj odluci. To više što su mostarsko-duvanjski biskupi tražili izvršenje dekreta. Nije preostajalo nego prisiljavati generale Reda i mrcvariti članove Provincije. Generali su savjetovali da se to riješi u slozi i ljubavi, na dobro Crkve i naroda. Međutim, stvar se nije pomicala naprijed. Samo se sablažnjavalo narod, koji u tomu nije bio primjer kršćanske ljubavi.

Kada je Hermann Schalück postao general, morao je posjećivati vatikanske urede. U tim posjetima pitanje hercegovačkih župa bilo mu je uvek neugodno, a katkada gotovo nepremostiva zapreka. Zato se htio riješiti. Mislio je da nije vrijedno da zbog nekoliko siromašnih hercegovačkih kuća trpi cijeli Red.

General Schalück sastao se s biskupom Perićem i dogovorili su se kako će započeti s predajom župâ. Odlučili su započeti predajom župe Čapljine, možda što je ona od svih župa najvrijednija. Dogovorili su 29. ožujka 1996. *Zajedničku izjavu* o predaji Čapljine. Tu je izjavu narodu trebalo pročitati u crkvi, za vrijeme pučke mise, 14. travnja 1996. U toj se Izjavi najavljuje da će župa Čapljina biti predana 12. svibnja te godine na slobodno raspolaganje biskupu, odnosno da će je taj dan preuzeti svjetovni svećenik kojega biskup imenuje.

General Schalück imenovao je fra Gabrijela Jurišića, člana franjevačke Provincije Presvetoga Otkupitelja, da bi tu *Izjavu* pročitao narodu, ali on se, znajući koliko je stvar osjetljiva, nije usudio to učiniti. Kada se Jurišić zahvalio, general je to povjerojao fra Juri Brkanu, članu iste Provincije, ali je i on video da to neće moći obaviti, pa je zamolio generala da nađe za to prikladniju osobu. General je onda iz Rima poslao fra Viktora Papeža, profesora Antonianuma, Slovenca, koji je došao u Čapljinu, ali se crkvi nije mogao približiti a ni narodu pročitati *Izjavu*. Konačno je, 26. travnja 1996., imenovao fra Mihaela Vovku, u svojstvu generalnoga delegata za Hercegovačku franjevačku provinciju, da 12. svibnja 1996. biskupu predala župu Čapljinu. Ni on, zbog otpora čapljinskih vjernika, nije mogao ništa učiniti.⁷⁹⁶

General Schalück je na svaki način htio predati svjetovnom svećenstvu župu Čapljinu prije generalnoga franjevačkog kapitula, koji se trebao držati u svibnju 1997. Ali da je stvarno poznavao činjenično stanje u Čapljinu, bilo bi mu jasno da onda ni s vojskom ne bi mogao provesti svoj naum. General je bio ljut i na hercegovačke franjevce što nisu bili

---

⁷⁹⁶ Usp. Ž. Ilić, *Novija žbivanja u Čapljinu*. U: *Kršni žaričaj*, sv. 29. (1996.), 170.-176.

oduševljeni njegovom namjerom i što su ga upozoravali da bi bolje bilo pričekati. Budući da su znali kako stvari stoje, bili su uvjereni da ni oni ne bi mogli izvesti generalovu namjeru.

Budući da je ostao neuspješan njegov pothvat, general Schalück je za to okriviljivao Hercegovačku franjevačku provinciju i smatrao korisnim i sa svoje strane kazniti je: 27. travnja 1997. objavio je dekret kojim se Hercegovačkoj provinciji zabranjuje primati izabranike u novicijat.⁷⁹⁷

Malo nakon te neshvatljive odluke, u svibnju 1997., održan je generalni kapitol Franjevačkog reda i na njemu je izabrana nova Vrhovna uprava Reda. Za novoga generala izabran je fra Giacomo Bini.

Među pitanjima koje je generalni kapitol rješavao bilo je i pitanje hercegovačkih župa. Generalni je kapitol odredio da se potpuno i odmah mora provesti dekret *Romanis Pontificibus*, počevši s Čapljinom.⁷⁹⁸ Novi generalni definatorij prihvatio je odluku prijašnjega definatorija o zabrani novicijata.⁷⁹⁹

U Propagandi su razmotrili stanje u Hercegovini i odredili da se predaja župa počne izvršivati 12. srpnja predajom Čapljine. Zatražili su od generala da za tu prigodu bude prisutan u Mostaru. Ali budući da nije bilo moguće obaviti zamišljenu predaju, zato je to odgođeno. Nakon toga nastavili su se razgovori u Rimu i Mostaru, tražeći način kako izvršiti dekret *Romanis Pontificibus*. Nakon duljih pregovora sastali su se 10. studenoga 1998. u Propagandinu uredu fra Giacomo Bini, general Franjevačkog reda, i Ratko Perić, mostarsko-duvanjski biskup, i odlučili 21. veljače 1999. obaviti primopredaju župa predviđenih u dekretu *Romanis Pontificibus*.⁸⁰⁰ Ali budući da ni taj put, zbog otpora vjernika, dekret nije mogao biti proveden na namjeravani način, fra Stephan Ottenbreit, generalni vikar Franjevačkog reda, i biskup Ratko Perić objavili su 20. veljače 1999. posebnim priopćenjem (*Comunicato*) da župnici u spornim župama 22. veljače prestaju vršiti službu.⁸⁰¹

Tim je formalno riješeno tzv. hercegovačko pitanje, koje je dugo mučilo katolike u Mostarsko-duvanjskoj biskupiji, a posebno hercegovačke franjevice. Bilo bi nekorisno ovdje razmišljati kako bi se stvari morale odvijati da se izbjegne zlo koje je to sa sobom nosilo. Gledanje na razvi-

⁷⁹⁷ Generalni arhiv Reda, Prot. 084803./97.

⁷⁹⁸ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, Prot. 251./99.

⁷⁹⁹ Generalni arhiv Reda, Prot. 086079./97.

⁸⁰⁰ *Mir i dobro*, br. 3./1998., 14.

⁸⁰¹ Isto mj., br. 1./1999., 13.-14.

tak događaja u ovomu pitanju bit će korisna pouka ljudima koji se sličnim pitanjima budu bavili i o njima odlučivali.

3.8. Odgoj budućih pokojenja

Hercegovačka franjevačka provincija imala je stalni način odgoja novih naraštaja. Sjemenište je bilo na Širokomu Brijegu, gdje su sjemeništarci pohađali gimnaziju zajedno s đacima koji su se pripravljali za svjetovna zvanja, novicijat se održavao na Humcu, a bogoslovija je bila u Mostaru.

Ali u tijeku god. 1943. bilo je očito da u Hercegovini ne će zadugo biti mira pa se odgoj budućih franjevaca ne će moći nastaviti kao dotada. Komunistički pobunjenici napadali su sa svih strana, a engleski zrakoplovi bombardirali su Mostar 14. siječnja 1944. Pogodili su crkvu, samostan i područje oko njih. Provincijska uprava odlučila je premjestiti studij Bogoslovije iz Mostara na drugo mjesto. Prvu i drugu godinu bogoslovije smjestili su kod župnika u Veljacima, a treću i četvrtu godinu bogoslovije u župni stan u Čerinu.⁸⁰²

U srpnju god. 1944. bombardiran je samostan na Humcu, pa se u njemu više nije moglo stanovati. Stoga su novaci s Humca premješteni u Veljake, a bogoslovi iz Veljaka u Čitluk. U listopadu god. 1944. bilo je 18 bogoslova u Čitluku (III., IV. i V. godina), a 7 bogoslova u Čerinu.⁸⁰³

Upravo se u to doba pružila nova mogućnost za studij bogoslova. Naime, tada, početkom god. 1944., bile su u Hrvatskoj tri franjevačke bogoslovije (Sarajevo, Makarska i Mostar). Te godine bombardirane su dvije, ona u Makarskoj i Mostaru, pa je i zbog toga trebalo ujediniti sve franjevačke bogoslove na jedno mjesto. Osim toga, budući da su franjevići imali dovoljno sposobnih profesora, mogli su osnovati bogoslovni fakultet. Stoga su, u dogovoru s Ministarstvom prosvjete, 11. srpnja 1944. osnovali Rimokatolički bogoslovni fakultet u Sarajevu. Profesori toga novog fakulteta bili su iz različitih provincija. Iz Hercegovačke franjevačke provincije za profesore imenovani su: fra Jerko Mihaljević i fra Kruno Pandžić. Taj je fakultet otvoren 20. studenoga 1944. Dekanom fa-

---

⁸⁰² S. Vasilj, *Teologija u Veljacima*. U: *Kršni zavjet*, sv. 16. (1983.), 49.-50.

⁸⁰³ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Spisi Provincije*, sv. 148., f. 92rv.

kulteta imenovan je fra Vitomir Jeličić.⁸⁰⁴ Fakultet je, zbog poznatih vanjskih razloga, radio samo zakratko. Njegovi sveučilištarci, koji su ostali živi nakon komunističkih ubojstava, završili su svoju školu kako su i gdje su mogli.

Komunistička je vlast zabranila hercegovačkim franjevcima odgojne zavode. Provincijali su morali tražiti način da bi drugdje odgajali svoje nove pripravnike.

Bosanska franjevačka provincija primila je u svoj novicijat, u Kraljevoj Sutjesci, pripravnike Hercegovačke franjevačke provincije.⁸⁰⁵ Ali budući da je Bosanska provincija, kao uostalom i druge hrvatske provincije, imala poteškoća, zbog prehrane držati pripravnike drugih provincija, fra Didak Burić, provincijski vikar Hercegovačke provincije, mislio je da se državna zabrana Hercegovačkoj provinciji držati odgojne ustanove ne odnosi na novicijat, pa se u kolovozu 1947. otvorio novicijat na Humcu.⁸⁰⁶

Hercegovačke franjevačke bogoslove primila je sarajevska bogoslovija Bosanske franjevačke provincije i držala ih sve dok se Hercegovačka provincija nije mogla drukčije snaći. Na sarajevskoj je bogosloviji dogmatiku predavao fra Rufin Šilić već 1947.⁸⁰⁷

Sjemeništari su na Širokomu Brijegu bili sve do mučeništva franjevaca u onom samostanu. Nakon tih žalosnih događaja, provincial je morao tražiti za njih smještaj u drugim mjestima gdje se moglo. A to nije bilo lako, jer je svugde bilo malo mjesta a bilo ih je teško opskrbiti prehranom. Već u siječnju 1946., fra Vitomir Jeličić, provincial Bosanske provincije, primio je 10 hercegovačkih đaka u 5. i 6. razred gimnazije, u onaj dio gimnazijске zgrade u Visokomu, koji su uspjeli sačuvati.⁸⁰⁸ I druga su sjemeništa rado primala kojega sjemeništara pa su sjemeništari Hercegovačke franjevačke provincije odgajani u nekoliko sjemeništa.

Fra Mile Leko god. 1949. došao je do sporazuma s Provincijom Sv. Jeronima da u samostanu na Poljudu osnuje pravo sjemenište.⁸⁰⁹ Prefekt sjemeništara bio je fra Zlatko Čorić, poslije provincial. Sjemenište je

---

⁸⁰⁴ Usp. A. Nikić, *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*. Mostar 1996., 199.-202.

⁸⁰⁵ Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, *Urudžbeni zapisnik* god. 1946., br. 104.-110.

⁸⁰⁶ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik* god. 1947., br. 152., 163.-164.

⁸⁰⁷ Isto mj., br. 193., 199.

⁸⁰⁸ Isto mj., *Urudžbeni zapisnik* god. 1946., br. 10.

⁸⁰⁹ Isto mj., god. 1950., br. 168.

radilo do 1956., kada ga je policija zatvorila. Sjemenište je ponovno otvoreno god. 1963. i radilo je desetak godina.⁸¹⁰ Nakon toga je Hercegovačka provincija svoje sjemeništarce odgajala u sjemeništima drugih provincija i biskupija. Uprava je istom 9. srpnja 1994. odlučila osnovati svoje sjemenište na Humcu. Za nj je pripravila jedan dio u samostanu i otvorila ga 5. rujna 1994. Primljeno je 15 daka, koji su stanovali u samostanu, a pohađali su gimnaziju u Ljubuškom.⁸¹¹

3.9. Građevinska djelatnost

I u to teško razdoblje članovi Hercegovačke franjevačke provincije nastojali su što bolje sačuvati one zgrade, koje su naslijedili od prijašnjih pokoljenja, ili nove sagradili. Stvarno, gotovo u svim se mjestima vidi da se crkve i kuće popravljaju, a katkada i nove zidaju.

a) *Čerigaj*. Odavno se mislilo na Čerigaj, nekadanije središte župe Blata, gdje su se oko god. 1844. sastajali franjevci Hercegovci, koji su u tomu kraju namjeravali sagraditi samostan. Tu je dolazio fra Rafael Barišić, Karlo Pooten, a posebno se tu nalazio fra Nikola Kordić, jedan od uglednijih i u susretu s drugim ljudima vještijih hercegovačkih franjevaca. U naše je dane to mjesto odavno zapušteno i u drugim rukama.

God. 1984. je među franjevcima sazrela zamisao da se mjesto obnovi i u budućnosti dolično čuva. Kada je mjesto bilo obnovljeno, fratri sa Širokog Brijega pošli su, 19. svibnja te godine, na Čerigaj i svečanom sv. misom u čerigajskoj kapelici obnovili su uspomene koje povezuju hercegovačke franjevce s tim mjestom.⁸¹²

b) *Zagreb*. Hercegovačka franjevačka provincija odavno je osjećala potrebu za jednom kućom u Zagrebu, da bi u njoj mogli stanovati sve-učilištarci, koji ondje moraju učiti i da bi u njoj mogao naći prenoćište koji član Provincije koji bi prolazio kroz Zagreb. Već je god. 1942. radi toga kupila kuću od jednog privatnika u Hercegovačkog ulici i u njoj 16. svibnja 1944. postavila samostansku obitelj od 6 članova. Ta je kuća oduzeta 1945., a god. 1947. napuštena.⁸¹³

Provincija je odlučila, kada su to prilike dopustile, ponovno se naseliti u Zagrebu. God. 1966. kupila je privatnu kuću u ulici Jablanovac 24,

---

⁸¹⁰ Usp. *Mir i dobro*, 1973., 274.-276.

⁸¹¹ Ž. Ilić, *Ponovno franjevačko sjemenište na Humcu*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 27. (1994.), 170.

⁸¹² Usp. V. Ereš, *Obnovljena kapela na Čerigaju*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 17. (1984.), 115.-119.

⁸¹³ Usp. *Šematičam...* 1977., 202.

a provincijski kapitul, u travnju 1967., proglašio ju je redovničkom kućom, pod zaštitom Bezgrješnoga Začeća B. D. M.⁸¹⁴

Budući da je kuća, koju je Provincija imala u Zagrebu, samo djelomično odgovarala njezinim potrebama, god. 1990. kupila je novu kuću, da bi u nju mogla smjestiti sve studente bogoslovije. Međutim, i ta je kuća bila mala. A budući da su nove političke prilike omogućivale osnovati pravi samostan, uprava se Provincije na to odlučila. Dobivši dopuštenje od crkvenih i svjetovnih vlasti, kupila je zemljište za gradnju novog samostana u gradskom dijelu Dubravi. Nacrt za samostan napravio je arhitekt Ivan Antolić, a radovi su povjereni građevinskomu poduzeću *Tehnici* iz Zagreba. Radovi su započeti 1. rujna 1993., izgrađeni samostan blagoslovio je 28. rujna 1995. zagrebački nadbiskup kard. Franjo Kuharić.⁸¹⁵

c) *Mostar.* U veljači 1992. godine srpska je vojska opkolila Mostar i od vremena do vremena dizala je u zrak koju kuću u gradu. A 9. svibnja 1992., u 22,30 sati, zapalili su franjevačku crkvu. Fratri susjednoga samostana uspjeli su sprječiti da požar ne prijeđe na samostan.

Mostarski je samostan ostao bez crkve. U to doba sv. misa bila je u samostanskomu dvorištu ili, kada je bilo manje vjernika, u jednoj samostanskoj sobi, u prizemlju. Trebalo je odmah misliti na obnovu crkve. Budući da prijašnja crkva nije mogla biti obnovljena, trebalo je praviti novu. Na 31. srpnja 1995. radnici su počeli čistiti i odvoziti ostatke stare crkve, a u rujnu te godine započeto je iskopavanje podzemne prostorije (kripte), iznad koje je trebala graditi novu crkvu. Prva sv. misa u kripti slavlјena je 24. prosinca 1995. Bila je to božićna ponoćka.⁸¹⁶ Radovi su nastavljeni i crkva je već pokrivena.

3.10. Pisana djela hercegovačkih franjevaca

Prilike u kojima se nalaze hercegovački franjevci već više od 50 godina nisu dopustale da se i ta djelatnost prirodno razvija. Ipak, i u nepovoljnim prilikama imamo ljudi koji su dali temeljita pisana djela. Na

⁸¹⁴ Isto mj.

⁸¹⁵ I. Skoko, *Novi samostan u Zagrebu.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 27. (1994.), 177.-199.; B. Skoko, *Blagoslovjen novi samostan u Zagrebu.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 28. (1995.), 229.-230.; Ž. Ilić, *Samostan i crkva hercegovačkih franjevaca u Zagrebu.* Isto mj., 232.-237.

⁸¹⁶ I. Skoko, *Temelji nove crkve sv. Petra i Pavla u Mostaru.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 29. (1996.), 147.-150.

ovomu mjestu ne mislimo suditi o vrijednosti pojedinih pisaca nego samo spomenuti neke pokojne pisce koji izgledaju najvidljiviji.

a) *Fra Radoslav Glavaš* (A. R. Buerov) (1909.-1945.) - Nakon što je završio bogosloviju u Mostaru i Lilleu, studirao je 1933.-1938. književnost na Zagrebačkom sveučilištu. Po završetku studija, nekoliko je godina bio profesor na franjevačkoj gimnaziji na Širokomu Brijegu. Godine 1942. pozvan je za načelnika bogoštovlja u Ministarstvu pravosuđa u Zagrebu. Komunisti su ga ubili 27. svibnja 1945.

Njegova doktorska radnja bila je: *Jakša Čedomil osnivač moderne hrvatske kritike*. Zagreb 1942.

Još kao student pisao je u različitim časopisima, posebno u katoličkoj *Hrvatskoj prosvjeti*. Postigao je vidno mjesto među hrvatskim kritičarima. Njegove prosudbe i ostale osvrte objelodanio je Branimir Donat pod naslovom A. R. Buerov, *Hrvatska književnost i duhovnost*. Zagreb 1995.

b) *Fra Bonije Rupčić* (1910.-1984.) - Nakon završene bogoslovije nastavio je studij u Breslau (Wroclaw), gdje završio s doktorskom radnjom: *Entstehung der Franziskanerpfarreien in Bosnien und der Herzegowina und ihre Entwicklung bis zum Jahre 1878*. Breslau 1937.

U Provinciji je obavljao različite službe. Bio je profesor, ali nikada nije zapostavljao povijest, posebno povijest Bosne i Hercegovine. Objavio je nekoliko povijesnih radova koji su pobudili zanimanje stručnjaka. Glavniji su: *Ubikacija Vrulje, stare, dosad nepoznate župe kod Ljubuškog*, Zagreb 1961.; *Srednjovjekovni grad Kruševac u Humu*. Rim 1965. (pod pseudonimom: Rudolf Bonić); *Porfirogenetovo Zahumlje i Dukljaninova Chelmania*. Rim 1971. (pod pseudonimom: Rudolf Bonić); *Značenje "Dubia" fra Bartola iz Alverne iz god. 1372/73*. Bamberg 1988.⁸¹⁷

c) *Fra Rufin Šilić* (1911.-1985.) - Poslije započetoga studija bogoslovije u Mostaru, nastavio je u Breslau i ondje doktorirao s radnjom *Christus und die Kirche - ihr Verhältnis nach der Lehre des heiligen Bonaventura*. Breslau 1938. Bio je profesor u Mostaru i Sarajevu. Prirodno neobično sposoban, razvio je svoje prirodne darove a plodove svoga uma i srca prenosio je drugima riječju i perom. Posebno kao profesor u Sarajevu, 1947.-1959., u časopisu *Dobromu pastiru* i *Kalendaru Dobromu pastiru* iznosio je, na jednostavan i privlačan način, kršćanske istine za dobro svećenika i naroda.

Kada je u Crkvi započela bogoslužna obnova, nakon enciklike *Mediator Dei et hominum*, fra Rufin je marljivo nastojao oko ostvarenja te en-

---

⁸¹⁷ Usp. *Kršni žarčaj*, sv. 17. (1984.), 76.-77.

ciklike u kršćanskому životu. Za to je napisao *Uskrsno bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna*. Sarajevo 1956.

God. 1961.-1967. nalazio se u Sjedinjenim Državama gdje je marljivo pisao i propovijedao. Godine 1967. izabran je za provincijala Hercegovačke franjevačke provincije i na je toj dužnosti ostao deset godina. Umro je u Njemačkoj 15. lipnja 1985., a pokopan je u Mostaru.⁸¹⁸

d) *Fra Dionizije Lasić (1913.-1997)* - Nakon srednje škole studirao je bogosloviju u Mostaru, Schwazu (Austrija) i Rimu. Studij bogoslovije završio je u Rimu obranom radnje: *De exercitiis spiritualibus secundum Hugonem de S. Victore*. Poslije je bio odgojitelj bogoslova u Mostaru i Rimu, a od 1951.-1975. bio je redoviti profesor duhovnoga bogoslovlja i moralke na franjevačkom sveučilištu *Antonianumu*. Kroz to doba napisao je nekoliko znanstvenih knjiga o duhovnosti na latinskom jeziku, a posebno su dobro primljena tri sveska o sv. Jakovu Markijskomu.

Od 1970. vodi nakladničko poduzeće ZIRAL. Godine 1975. preselio je u SAD, gdje je uređivao hrvatski tjednik *Danicu*, mjesecnik *Hrvatski katolički glasnik* i godišnjak *Hrvatski kalendar*.

Prije nego se vratio u domovinu izdao je *Pleterni ukras*, Chicago 1995.

Umro je u Zagrebu 27. studenoga 1997., a pokopan je 29. studenoga na Širokomu Brijegu.⁸¹⁹

e) *Fra Janko Bubalo (1913.- 1997.)* - Nakon srednje škole započeo je studij bogoslovije u Mostaru, a završio ga u Breslau (Wroclaw). Rat ga je zatekao u Nišu, odakle se pješice vratio u Hercegovinu. Za vrijeme partizanske vlasti zatvaran je i mučen. Te je svoje dane opisao u djelu *Apokaliptični dani*. Zagreb 1992.

Još od mlađih dana pisao je pjesme. Za vrijeme rata prestao se javno baviti pjesništvom. Od god. 1971. izdao je 10 zbirk pjesama.

Neobično su ga zanimala ukazanja B. Dj. Marije u Međugorju. O tomu je napisao *Tisuću susreta s Gosnjom*, djelo koje je prevedeno na različite jezike a doživjelo je više izdanja.⁸²⁰

---

⁸¹⁸ Usp. *Kršni žavičaj*, sv. 18. (1985.), 82.-86.; V. Nuić, *Fra Rufin Šilić, spomenica*. Zagreb-Duvno 1986.

⁸¹⁹ Usp. *Kršni žavičaj*, sv. 30. (1997.), 144.-145; *Hrvatski kalendar 1998.*, Chicago, 206.-207.

⁸²⁰ Usp. *Kršni žavičaj*, sv. 30. (1997.), 130.-131.

f) *Fra Lucijan Kordić (1914.-1993.)* – Bogosloviju je studirao u Mostaru, gdje je god. 1939. zaređen za svećenika. Već je tada osjećao bolest koju je morao liječiti po različitim lječilištima, a koja ga je pratila, više manje, kroz cijeli život.

God. 1945. zarobljen je kraj Bleiburga i započeo "križni put", ali ubrzo umoran pobjegao je iz reda, preplivao Savu i preko Slovenije došao u Italiju. U Rimu se upisao na državno sveučilište, ali prije završetka studija morao je u bolnicu Sondalo, odakle je prešao u Švicarsku, koja je bolje odgovarala njegovu zdravlju.

Od mladosti bavio se pjesništvom a svoje je pjesme objavljivao u različitim listovima. Prvu zbirku pjesama, pod naslovom *Zemlja*, objavio je u Rimu 1951. Dvije godine poslije, izšla je, u Chicagu, njegova druga zbirk *Od zemlje do neba*. Poslije je izdao još 10 zbirki pjesama.

Napisao je i *Mučeništvo Crkve u Hrvatskoj*, Chicago 1988., u kojem opisuje komunistički progon Crkve u Hrvatskoj.

Budući da nije bilo hrvatskih svećenika u Švicarskoj, započeo je služiti hrvatskim iseljenicima u toj zemlji. Od 1961.-1967. bio je ravnatelj Hrvatske katoličke misije u Švicarskoj.

Vratio se u Hercegovinu 30. listopada 1990. Imao je tešku prometnu nezgodu 16. lipnja 1993. i od nje je umro. Pokopan je na Širokomu Brijegu, u groblju Mekovac.⁸²¹

Gore spomenuti pisci dostojno predstavljaju hercegovačke franjevačke pisce u posljednjih 50 godina. Naravno, među njih bi trebalo uvrstiti još brojne druge koji su pisali. Ali za to bi trebalo više prostora, sigurnije istraživanje i pomnije vrednovanje. Nisam spominjao imena ni onih pisaca koji su umrli u Americi, premda su objavili vrijedne knjige i koji su s gore spomenutim piscima bili veoma povezani (fra Ljubo Čuvalo, fra Silvije Grubišić, fra Gracijan Raspudić, fra Kruno Pandžić). Ipak i oni koje smo spomenuli daju nam dosta jasnu sliku pokojnih pisaca Hercegovačke franjevačke provincije, koji su u posljednjih 50 godina objavljivali svoje radove.

g) Da bi makar donekle ovaj sud bio potpun moram spomenuti tri glasila koje objavljaju hercegovački franjevci: *Kršni žavičaj*, *Naša ognjišta* i *Glas mira*, te nakladničku kuću *ZIRAL*.

---

⁸²¹ Usp. *Kršni žavičaj*, sv. 22. (1989.), 233.-234; sv. 26. (1993.), 53.-58.

Kršni zavičaj je godišnjak, "hercegovački informativni zbornik za vjerska i društvena pitanja". Razvio se iz godišnjega župnog izvještaja, koji je god. 1968. izdala župa Drinovci. Prvi broj časopisa izšao je god. 1970. Razvio se u veoma sadržajan i cijenen godišnjak, koji je dobio svoj oblik i donosi sastave o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti.⁸²²

Naša ognjišta je mjesecnik, zamišljen kao župni list, a u tijeku vremena širio je svoje zanimanje i za druga područja. Pokrenuo ga je nezaboravni fra Ferdo Vlašić (1920.-1995.).⁸²³ Prvi broj izšao je u srpnju 1971. Neobično ga rado primaju, posebno Duvnjaci, koji su morali na zaradu u tuđinu. List je danas "hrvatski katolički mjesecnik", koji donosi vijesti ne samo iz Duvanjske krajine nego iz svih katoličkih krajeva, posebice hrvatskih, donoseći sastave koji mogu zanimati kršćanina.

Mjesecnik *Glas mira Međugorje* veoma je povezan s neobičnim i izvanrednim događajem, koji se zbio u Međugorju 24. lipnja 1981., oko 18 sati. Šestero djece vidjelo je na Podbrdu lijepu mladu ženu s djetetom u naručju. Iz znatiželje došli su i sutra i ponovno je vidjeli. I tako se ukaživanje nastavilo danima i godinama. Djeca i mnogo ljudi su uvjereni da je to Gospa. Glas se o tomu događaju širio. Jedni su i danas uvjereni da se to Gospa ukazuje, a drugi to niječu.⁸²⁴ Istina je da je dosad Međugorje zbog toga događaja posjetilo više od 20.000.000 hodočasnika. Osim toga na svijetu ima više od 65 međugorskih glasila.⁸²⁵ I u Međugorju je osnovano glasilo *Glas mira Međugorje*, koje donosi vijesti u svezi s Međugorjem i raspravlja o značenju Međugorja za današnjega čovjeka.

Kroz to su vrijeme hercegovački franjevci u SAD izdavali godišnjak *Hrvatski kalendar*, mjesecnik *Hrvatski katolički glasnik* i politički tjednik *Danicu*.

Nakladnička kuća ZIRAL, punim imenom Zajednica izdanja ranjeni labud, zamišljena je kao izdavačka zajednica raspršenih »hrvatskih intelektualaca u izbjeglištvu«. Osnovan je 1970. godine u Rimu, a pokretači su mu bili hercegovački franjevci fra Dionizije Lasić i fra Bazilije Pandžić iz Rima, te fra Lucijan Kordić iz Züricha. Sudbinu iseljenih

⁸²² U 30. svesku, god. 1998., u posebnu prilogu (str. 97.-120.) su uspomene na početak *Kršnoga zavičaja*.

⁸²³ Usp. *Kršni zavičaj*, sv. 28. (1995.), 108.-114.

⁸²⁴ O tomu događaju napisano je mnogo knjiga. Jedna od zadnjih je fra Ljudevit Rupčića, *Međugorje vrata nebeska i početak boljega svijeta*. Mostar 1999.

⁸²⁵ Usp. *Kršni zavičaj*, sv. 27. (1994.), 276.-279.

Hrvata dijelio je i ZIRAL. Djelovao je u Rimu, Chicagu, Norvalu (Kanada), pa opet u Chicagu – već prema tome kamo je njegove protagoniste odveo životni poziv. Promjene u domovini dovele su ga u Mostar, gdje je od početka 1996. registriran kao d.o.o. Do dolaska u Mostar ZIRAL je ukupno objavio 62 knjige. Svojim radom u Mostaru ZIRAL postaje prepoznatljiv te i dalje opravdava status nakladnika od posebne nacionalne važnosti. Kroz svojih novoosnovanih desetak biblioteka i edicija pokušava odgovoriti na sve za nas Hrvate ne baš lake izazove vremena. U vrlo teškim uvjetima do sada je u Mostaru objavio 79 knjiga, a u pripremi je više novih vrijednih naslova.⁸²⁶

D O D A T A K

Rad Hercegovačke franjevačke provincije izvan domovine

Kada je osnovana franjevačka zajednica u Hercegovini bilo je u njoj veoma malo svećenika. Godine 1844. imala ih je samo 18. Oni su dušobrižnički služili cijelu zapadnu Hercegovinu, područje na kojem se razvila Hercegovačka franjevačka provincija.

U tijeku vremena je hercegovačka franjevačka zajednica budno pazila na odgoj svojih novih članova, pa je god. 1920. imala 80 svećenika, koji su služili isto područje koje su služili god. 1844. Očito, Provincija je mogla dati kojega svećenika da radi izvan svoga prvotnog područja, tj. onim mjestima koja su trebala svećenika. Tada je, zapravo, započeo njihov rad među hrvatskim iseljenicima u Sjedinjenim Državama Sjeverne Amerike. God. 1970. Hercegovačka franjevačka provincija imala je 183 svećenika, pa je mogla poslati nekoliko svećenika za naše radnike u Austriji, Švicarskoj i Njemačkoj.⁸²⁷

Danas hercegovački franjevci rade izvan domovine u: Europi, Sjedinjenim Državama Amerike, Kanadi i Africi. Ovdje ćemo reći samo ukrašto o njihovu radu u pojedinim mjestima.

1. Europa

1.1. Albanija

---

⁸²⁶ Usp. M. Lončar, *Tri desetljeća ZIRAL-a*. U: Zbornik ZIRAL: 1970 – 2000. Mostar – Zagreb 2000., 5.-26.

⁸²⁷ Usp. *Šematičnam...* 1977., 280.

Franjevci su došli u Albaniju već u XIII. stoljeću. Sve do dolaska Turaka u Albaniji pripadali su Provinciji Sv. Jeronima. Albanski franjevci pod Turcima bili su podložni izravno Svetoj Stolici, a god. 1592. osnovali su svoju Provinciju, koja je postojala sve do 1832., kada je Albanska provincija, radi lakšega upravljanja i uzdržavanja, pretvorena u Misiju. U Albaniji su već prije bile 4 misije, pa ih je time bilo 5. Koncem XIX. stoljeća odlučeno je svih 5 albanskih Misija ujediniti u jednu provinciju. Vrhovna uprava Reda imenovala je jednoga člana Hercegovačke franjevačke provincije fra Augustina Zubca da pripravi ujedinjenje albanskih Misija i osnutak Albanske franjevačke provincije. On je na tomu poslu radio 4 godine. God. 1901. morao je otići iz Albanije, jer je izabran za provincijala svoje Hercegovačke franjevačke provincije. Njegov rad je nastavljen, pa je god. 1906. ponovno je osnovana Albanska franjevačka provincija.⁸²⁸

Komunisti su za vrijeme svoje uprave u Albaniji gotovo uništili Albansku franjevačku provinciju. Kada je nestalo komunističke vlasti u Albaniji, među franjevačkim zajednicima u svijetu rodila se želja pomoći franjevački život u Albaniji. Dva člana Hercegovačke franjevačke provincije, fra Vlatko Soldo i fra Ferdo Boban, otišli su, u studenomu 1992. odnosno u travnju 1993., u Albaniju u mjesto Laç, da bi ondje radili kao dušobrižnici.

1.2. *Austrija*

U Štajerskoj, austrijskoj pokrajini, na putu od Graza prema Beču, 30 km sjeverno od Graza, nalazi se trgovište (Markt) Frohnleiten. To mjesto odavno postoji. Potječe s konca XIII. stoljeća, kada je na slobodnu, ne-naseljenu zemljištu, "frey Leiten", osnovano trgovište gdje se moglo kupovati i prodavati. Takvih je trgovišta bilo dosta u onim krajevima.

U trgovištu Frohnleitenu u tijeku vremena neki su se i naseljivali. Oni su bili katolici i zajedno sa stanovnicima okolnih naselja osnovali su svoju župu, koja se spominje 1260. godine. Sjedište te župe bilo je u pod-brdskomu naselju Adriachu.

Stanovnici trgovišta Frohnleitena, kada su postali brojni, osjetili su da je crkva u Adriachu, njima daleko, pa su nastojali imati župu u trgovisu. Zbog toga su na području trgovišta sagradili kapelicu Sv. Katarine i

---

⁸²⁸ B. Pandžić, *Historia missionum OFM*, 106.

blizu nje dali stan dominikancima iz Leobena, koji su se u prolazu tu zaustavljali i u toj su kapelici govorili sv. misu.

U XVII. stoljeću serviti (O.S.M. = Ordo Servorum Mariae) sagradili su samostan i crkvu nedaleko od kapelice Sv. Katarine. Njihova je crkva postala župna crkva umjesto one u Adriachu.

Redovnička zajednica servita učinila je mnogo dobra za Frohnleiten i okolicu. Ali nakon Drugoga svjetskog rata njihov se broj smanjio. I na koncu došli su do uvjerenja da se više ne mogu brigati o toj župi, pa su god. 1966. zamolili biskupa da on preuzme njihov samostan ili da nađe kakvu drugu redovničku zajednicu, koja bi se u njemu nastanila.

Upravo se te godine držao sastanak europskih franjevaca u austrijskomu svetištu Mariazellu. Na tomu sastanku govorilo se, među ostalim, i o servitima koji su, zbog nedostatka svećenika, bili prisiljeni otići iz župe u Frohnleitenu. Budući da se izvještaja vidjelo da je bilo dovoljno svećenika u franjevačkim provincijama u bivšoj Jugoslaviji, rečeno je da kojoj od tih provincija ne bi bilo teško odvojiti kojega svećenika za Frohnleiten. Nakon pomnijega razmišljanja mislilo se da bi to najlakše mogla učiniti Hercegovačka franjevačka provincija.

Na tomu je sastanku bio prisutan i tajnik Hercegovačke franjevačke provincije fra Leonard Oreč. Njemu su povjerili da tu ponudu prenese upravi Provincije u Mostaru. Fra Leonard je, nakon završena sastanka, otišao u Frohnleiten uvjeriti se o potrebama župe, da bi o svemu mogao bolje izvijestiti.

U Mostaru je ponuda dobrohotno primljena. Posebno su je zagovarali stariji franjevci koji su završili školu u različitim austrijskim učilištima (Innsbruck, Beč, Graz). Govorili su da bi tu ponudu trebalo prihvati i kao znak zahvalnosti prema Austrijancima koji su toliko dobra učinili hercegovačkim franjevačkim sveučilištarcima dok su ondje učili i odgajali se. Osim toga blizina sveučilišta u Grazu mogla je i tada pomoći Provinciji u odgoju sveučilištaraca.

Premda je Provincija bila sklona primiti ponuđenu župu, bila je svjesna i poteškoća s kojima je povezano to preuzimanje župe. Prva poteškoća bila je jezik. Provincija je imala članova koji su dosta dobro znali njemački književni jezik, ali u župi Frohnleitenu govorilo se njemačkim narječjem koje nije bilo lako razumjeti. Na koncu ipak je pristala 31. srpnja 1967. primiti župu na godinu dana ako se stvore dva uvjeta: da u Frohnleitenu godinu dana ostane jedan svećenik servit i da Biskupija preuzme brigu za uzdržavanje zgrada.

Sljedeće godine uprava Provincije primila je župu na neodređeno vrijeme. U ugovoru obvezala se da će, ako bi u tijeku vremena željela otići iz župe, služiti je 6 mjeseci nakon otkaza. Uprava Biskupije obvezala se brinuti o obnovi samostana i crkve a župnika i kapelana izjednačila je s drugim svećenicima u Biskupiji.⁸²⁹

Od srpnja 1998. godine, u Austriji, u župi Weissenstein, radi fra Franjo Vidović, hercegovački franjevac.

1.3. Njemačka

Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji 1967. povjerena je služba za hrvatske vjernike u Švicarskoj. Budući da se na granici Švicarske, između Bodenskoga jezera i Schwarzwalda, u biskupiji Freiburgu, nalazilo mnogo Hrvata, a nisu imali svoga misionara nego je netko povremeno dolazio, povjerili su Hercegovačkoj provinciji da ona za njih osnuje misiju.

a) *Singen*. Novu misiju za naše radnike osnovao je god. 1970. fra Ante Perković. Imala je oko 5.000 hrvatskih radnika. Radili su najviše u graditeljstvu, tvornicama tekstila, u bolnicama i u ugostiteljstvu. Bili su veoma raspršeni. Misija se protezala na 10 dekanata. Sjedište Misije je u Singenu. Najpoznatije mjesto te Misije je Konstanz, sveučilišni grad, u kojem je god. 1414.-1418. održan crkveni sabor, koji je dokrajčio tzv. zapadni raskol i na kojem je osuđen Jan Hus.

Ta je Misija poznata i po tomu što svake godine, na posljednju nedjelju u svibnju, priređuje hodočašće u Birnau, svetište Majke Božje na Bodenskom jezeru.⁸³⁰

b) *Villingen*. Mjesta oko izvora Dunava u Schwarzwaldu omogućivala su zaradu mnogim strancima. Među njima je bilo mnogo i Hrvata. Za njih je god. 1972. osnovana zasebna Misija, koja je nekoliko vremena bila povjerena Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji.⁸³¹

c) *Augsburg*. Misiju za hrvatske naseljenike na području biskupije Augsburg osnovao je god. 1970. salvatorijanac Lovro Đuro Globan. Pomagao ga je poslije svećenik vrhbosanske nadbiskupije Anto Jelić. Kad je

---

⁸²⁹ O. Pickl, *700 Jahre Marktgemeinde Frohnleiten*. Graz 1996., 347.-359.; Usp. *Mir i dobro* 1992., br. 2., 23.; *Kršni žavičaj*, sv. 25. (1992.), 262.-263.

⁸³⁰ *Šematičam...* 1977., 213.-214.; *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1980., 234.

⁸³¹ *Šematičam...* 1977., 214.-216.; *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, 234.-235.

Globan preselio u Australiju, a Jelić se vratio u domovinu, misija je god. 1984. povjerenja Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji.⁸³²

d) U Augsburškoj biskupiji, u njemačkoj župi *Emersacker*, djeluje od listopada 1982. godine jedan hercegovački franjevac, a u gradu *Augsburgu*, također na njemačkoj župi, od rujna 1998., radila su najprije dvojica članova Hercegovačke franjevačke provincije, da bi od rujna 2000. na istom mjestu ostao još samo jedan.

e) *Fulda*. Njemačka biskupija u Fuldi držala je na svojoj bogosloviji nekoliko godina neke sveučilištarce Hercegovačke franjevačke provincije. To je bila prigoda biskupu u Fuldi da je zamolio Provinciju da preuzme nekoliko župa u njegovoj Biskupiji. Uprava Provincije odgovorila je povoljno na tu molbu. Na sastanku 18. i 19. kolovoza 1977. određeni su župnici župâ koje su preuzele.

Preuzete su 4 župe: Blankenau, Hainzell, Hosenfeld i Müs. Župnici su stanovali u jednoj kući. To je najprije bilo u Hainzelli, a poslije su stanovali u Blankenau. Ondje i sada stanuju.⁸³³

1.4. Švicarska

Od 1951. u Švicarskoj se, zbog zdravstvenih razloga, nalazio fra Lucijan Kordić. Kada se njegovo zdravstveno stanje poboljšalo, počeo se zanimati za Hrvate koji su se nalazili u Švicarskoj. To je bilo god. 1953. Najprije se susreo s bližima Fribourgu, gdje je stanovaao, a onda se njegovo poznanstvo malo pomalo proširivalo. Obilazio je Hrvate po cijeloj Švicarskoj i dao im prigodu da na hrvatskom jeziku mogu povremeno vršiti svoje vjerske dužnosti.

Taj je svoj rad započeo svojevoljno. Za njegov je rad doznao središnji švicarski Caritas u Luzernu pa mu je počeo plaćati putne troškove, a u tijeku vremena davao mu je pomoći i za druge potrebe u njegovu radu.

Do god. 1960. nije bilo mnogo Hrvata u Švicarskoj. Oni su većinom bili švicarski građani. Ali god. 1960. poveća se njihov broj, jer su dolazili radnici s putovnicom. Za njih se trebalo sustavnije brinuti. Rimska Konzistorijalna kongregacija imenovala je 13. rujna 1961. fra Lucijana Kor-

---

⁸³² *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, 217.-218.

⁸³³ *Mir i dobro* 1977., br. 1., p. 27.

dića misionarom i upraviteljem cjelokupnoga dušobrižništva hrvatskih iseljenika u Švicarskoj. To su imenovanje prihvatili i švicarski biskupi. Tako je nastala službena Misija za hrvatske katolike u Švicarskoj s određenim misionarom.

Njegovo je sjedište bilo u Fribourgu, odakle je, prema određenu rasporedu, posjećivao hrvatske naseobine u Švicarskoj. Stalno je išao u Zürich i Luzern, a povremeno i u druga mjesta, gdje je bilo Hrvata katolika. Tako je bilo do 1967.

Nakon 1960. povećao se broj Hrvata, jer su radnici mogli zakonito dolaziti i u Švicarsku. God. 1965. bilo ih je 2.500, a god. 1967. oko 5.000.

Fra Lucijan je dobro vido da hrvatsko dušobrižništvo u Švicarskoj treba poboljšati i preuređiti. Povezao se s Vladimirom Vinceom, tadanjim ravnateljem hrvatskoga dušobrižništva u inozemstvu. Vince se odmah suglasio s fra Lucijanovim mišljenjem. Odlučili su sjedište Misije iz Fribourga prenijeti u Zürich i zamoliti franjevačkoga provincijala u Moistarju da pošalje jednoga misionara u Zürich. On je poslao fra Ljubu Krasića, koji je došao u Zürich 1. srpnja 1967. i preuzeo upravu Misije.

Početkom god. 1970. bilo je u Švicarskoj oko 14.000 Hrvata, raspršenih po cijeloj državi. Bilo je veoma teško brinuti se za njih s jednoga mjesta, iz Züricha. Trebalo je osnivati nova misijska sjedišta. Svladavši sve poteškoće koje su bile s tim povezane god. 1972. djelovale su u Švicarskoj tri hrvatske Misije: Zürich, Basel i St. Gallen, a njima je god. 1973. pridružena i četvrta ona u Bernu.

Ta podjela ostala je kroz 10 godina. Budući da su Misije u Zürichu i Bernu bile velike i teške, god. 1982. odlučeno je osnovati još dvije Misije: u Luzernu (koja se prostirala na 6 kantona) i u Lausanni (za kantone francuskoga jezika Misije u Bernu).

Prema tomu, god. 1982., bilo je u Švicarskoj 6 hrvatskih Misija. A kao sedma Misija otvorena je god. 1991. nova za kantone Graubünden i Ticino. Prije je onamo išao, prve srijede u mjesecu, misionar iz Züricha.

Budući da se, nakon ratnih neprilika u Bosni i Hercegovini, povećao broj Hrvata u Švicarskoj, odlučeno je 1994. osnovati nove Misije. Tada je osnovana Misija Frauenfeld (za kantone Thurgau i Schaffhausen), Aarau (za 6 dekanata u kantonu Aargau), Baar (za kantone Zug, Schwyz i Uri) i Clarens (za kanton Wallis).

U posljednje vrijeme osnovana je posebna Misija u Ticinu i pripravlja se u Solothurnu. Tako sada u Švicarskoj ima 13 hrvatskih katoličkih Misija povjerenih Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji. Osim toga, od

1991. hercegovački franjevac fra Ljubo Leko vodi švicarsku župu Netstal, u kantonu Glarus, a od god. 2000. radi kao duhovni pomoćnik fra Ivan Bebek u švicarskoj župi *La Cheaux de Founds*.⁸³⁴

2. Amerika i Kanada

2.1. Sjedinjene Američke Države

Za hrvatske franjevce, koji su se nalazili u Sjedinjenim Američkim Državama kao misionari među hrvatskim radnicima u onoj zemlji, Vrhovna uprava Reda uspostavila je 9. veljače 1926. zasebnu redovničku zajednicu, tada zvanu Komisarijat, izravno ovisnu o generalu Reda. Ta je franjevačka zajednica god. 1931. imala 17 članova, od kojih je 13 bilo iz Hercegovačke franjevačke provincije, 2 iz hrvatske Provincije Sv. Ćirila i Metoda, a 2 iz Provincije Sv. Jeronima. Na zamolbu hrvatskih franjevačkih provincijala general Reda povjerio je 7. siječnja 1932. brigu za tu hrvatsku franjevačku zajednicu u SAD Hercegovačkoj franjevačkoj provinciji.⁸³⁵

2.1.1. Sjedište Komisarijata

Kada je Hercegovačka franjevačka provincija god. 1932. preuzela upravu Hrvatskoga komisarijata u SAD, kao najglavnija potreba činila se uspostavljanje središnje kuće, u kojoj bi bilo sjedište starještine ili komisara.

Dotad je središnja kuća bila ona u kojoj je stanovao komisar. Prvi komisar fra Klement Veren (1926.-1929.) bio je župnik u Betlehemu pa je ondje bila središnja kuća Komisarijata. Njegov nasljednik fra Blaž Jarković (1929.-1935.) bio je župnik u župi Sv. Jeronima u Chicagu, pa je u njegovu župnom stanu bio i središnji ured Hrvatskoga komisarijata.

Ta potreba starnoga središta za Komisarijat posebno se osjećala za vrijeme komisara fra Davida Zrne (1935.-1949.). U njegovo vrijeme, točno godine 1943., chicagaško Sveučilište prodavalо je kuću u ulici Drexel Blvd, u gradskom dijelu zvan Hyde Parku. Kada ju je fra David vidio, činila mu veoma pogodnom za središnji samostan Komisarijata. Povezao

⁸³⁴ L. Kordić, *Godišnji izvještaj misije* (Basel). 1972.; Šematičam... 1977., 207.-213.; *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, 294.-299. Movis, sv. 31. br. 1./118.

⁸³⁵ Usp. B. Pandžić, *Životopis fra Dominika Mandića*, 57.-60.

se sa Sveučilištem i odmah je kupio tu kuću. Kuća je preuređena za samostanske potrebe i svečano otvorena 3. rujna 1944.

Tako je hrvatska franjevačka zajednica dobila središnji samostan. Ali ubrzo nakon toga, kada su franjevci u Chicagu osnovali novi samostan, nastale su teške prilike u domovini, god. 1945. Mnogi su Hrvati morali bježati iz svojih domova. S njima su izbjegli i neki franjevci koji su se namjeravali preseliti u SAD. Uspostavljeni samostan u Chicagu nije bio dovoljan i za njih pa je uprava hrvatske franjevačke zajednice morala misliti i na tu potrebu.

Upravo se u to doba prodavala kuća u usporednoj ulici, čije je zemljiste graničilo sa zemljistem franjevačke kuće. Tu je kuću kupio Hrvatski franjevački komisarijat, preuredio je i proglašio je franjevačkim samostanom, koji je svečano otvoren 3. kolovoza 1952.

Hrvatski franjevački samostan bio je nekoliko vremena najpoznatije mjesto za Hrvate, posebno za one izbjegle iz domovine. Preko toga su samostana u ono doba išli gotovo svi pothvati u korist Hrvata, posebno dobrotvorna pomoć, tiskana djela i dušobrižništvo.⁸³⁶

2.1.2. Župe

Hrvatski su franjevci došli u SAD da bi bili na usluzi hrvatskim radnicima za njihove duhovne potrebe. Za to su radili na već osnovanim župama ili su osnivali nove, kako su zahtijevale potrebe hrvatskih radnika i kako su prilike dopuštale. Danas hrvatski franjevci iz sjedišta u Chicagu drže 9 hrvatskih župa.

1. *Bethlehem, crkva Sv. Josipa, Pa. 18017.* U tomu je gradu bila dosta velika naseobina Vindiša, podrijetlom iz Prekomurja, koji su se osjećali Slovencima. Za njih su slovenski franjevci god. 1913. osnovali župu. Kada je god. 1926. osnovan Hrvatski franjevački komisarijat, fra Klement Veren, župnik te župe (1923.- 1929.), postao je njegov prvi komisar. Tako je Betlehem pripao Hrvatskomu franjevačkom komisarijatu.

Župa se brojčano pomalo smanjuje, premda i sada pokazuje zamjernu jakost i životnost. Oko 440 obitelji povezano je sa župom. U crkvi se ne slavi nedjeljna sv. misa na hrvatskom jeziku.⁸³⁷

⁸³⁶ Usp. Šematizam... 1977., 218.-219.; 50-obljetnica Hrvatske franjevačke kustodije Svetе Obitelji, 8.-10.

⁸³⁷ Šematizam... 1977., 223.-224.; Hrvatski kalendar 1998., Chicago, 39.-45.

2. *Chicago, crkva Sv. Jeronima, III. 60616.* U početku se stoljeća u Chicago nalazila samo jedna hrvatska rimokatolička crkva. Nalazila se u 60. ulici i Marschfield aveniji, a bila je posvećena Uznesenju B. D. M.

Ali u središnjemu i južnom dijelu Chicaga bilo je oko 5.000 Hrvata, a nisu imali svećenika. Stoga je, god. 1912., chicagški nadbiskup zamolio generala Franjevačkog reda da bi mu našao jednoga svećenika za one Hrvate.

General je našao fra Leona Medića, člana Provincije Sv. Jeronima, koji je došao u Chicago u svibnju 1912. Ubrzo je, s pomoću naroda, kupio neku protestantsku crkvu, koja je preuređena za katoličko bogoslužje, a blagoslovljena je 5. prosinca 1912. U njoj je otac Medić započeo svećeničku službu za brojne Hrvate u onomu dijelu Chicaga.

Budući da je ta hrvatska crkva bila malena za narod koji je u nju dolazio, a postala je i dosta trošna, župnik fra Vjenceslav Vukonić kupio je god. 1922. od švedskih luterana na Princetonu sadanju crkvu, župni stan i školu. U tijeku vremena su župnici obnavljali i upotpunjivali te zgrade, a god. 1961. sagrađena je nova škola i dvorana. Uz župnu školu postoji i Hrvatska škola, otvorena god. 1973.

S crkvom je povezano oko 600 obitelji. Nedjeljom se u crkvi slave 4 sv. mise, tri na engleskom i jedna na hrvatskom jeziku.⁸³⁸

3. *Chicago, crkva presvetoga Srca Isusova, III. 60617.* U južnom dijelu Chicaga, gdje rijeka Calumet utječe u jezero Michigan, koncem XIX. stoljeća razvila se teška željezna industrija. Među radnicima te industrije bilo je već tada mnogo Hrvata. Sve do god. 1912. oni su obavljali svoje vjerske dužnosti u slovenskoj crkvi Sv. Jurja.

God. 1913. došao je među te hrvatske radnike hrvatski svećenik Ivan Stipanović, koji je ubrzo uspio kupiti zemljište, sagraditi crkvu i školu. Temeljni kamen crkve blagoslovljen je 31. kolovoza te godine, a prva sv. misa slavljena je na sljedeći Božić.

Ivan Stipanović je god. 1916. prešao u Cleveland, a u župi Presvetoga Srca Isusova zamijenio ga je svećenik Matija Čanić. Kada je on umro 1919., župa je povjerena franjevcima. Za župnika je došao fra Luka Terzić i ostao do 1922. Na njegovo je mjesto došao fra Bono Andačić, član Hercegovačke franjevačke provincije.

---

⁸³⁸ Šematizam... 1977., 224.-225.; 50-objetnica. 22.-24.; Hrvatski kalendar 1998., Chicago, 25.-35.

Fra Bonini nasljednici bili su prisiljeni popravljati crkvu i školu, dok se nisu odlučili sagraditi ih iznova. Nova škola bila je gotova god. 1959., a crkva 1964. Uz nju su sagradili crkvenu dvoranu i samostan za časne sestre.

U župi ima oko 630 obitelji. U crkvi se nedjeljom slave dvije sv. mise na engleskomu jeziku i jedna na hrvatskomu. Uz župnu školu radi i Hrvatska škola.⁸³⁹

4. *Milwaukee, crkva Presvetoga Srca Isusova, Wisconsin 53208.* U južnomu dijelu države Wisconsina, 140 kilometara sjeverno od Chicaga, nalazi se Milwaukee, grad pivovara i električnih tvornica. Početkom stoljeća bio je najviše grad doseljenih Nijemaca, ali su se u njemu nalazile i druge narodnosti, pa i Hrvati.

God. 1917. Hrvati su u tomu gradu osnovali svoju župu. Kupili su jednu njemačku luteransku crkvu i u njoj su počeli obavljati svoje vjerske dužnosti. Župa je god. 1930. povjerena Hrvatskomu franjevačkom komisarijatu.

U radu župe bilo je poteškoća, ali nije prestajala raditi. Štoviše, god. 1947., odlučila je sagraditi novu crkvu, koja je svečano blagoslovljena 5. veljače 1950. Nakon toga god. 1954. sagradila je školu, a malo poslije i crkvenu dvoranu.⁸⁴⁰

5. *New York, crkva Sv. Ćirila i Metoda i Sv. Rafaela, N. Y.* New York je jedan od najvećih gradova na svijetu. Ima više od 8.000.000 stanovnika. Zanimljivo je da on ne samo da nije prijestolnica Sjedinjenih Američkih Država (to je Washington), nego nije ni glavni grad države New Yorka (to je Albany koji ima 110.000 stanovnika).

New York je bio najprije naseljen Nizozemcima, a poslije Englezima. A danas, kažu, u njemu ima oko 70 različitih naroda i jezika. Hrvati su u New York počeli dolaziti koncem prošloga stoljeća, a posebno mnogo ih je došlo početkom ovoga stoljeća.

U početku Hrvati u New Yorku i okolici nisu imali svoju crkvu ni ikakvu hrvatsku ustanovu kojoj bi se s povjerenjem mogli javiti. God. 1910. počeli su misliti na župu. Osnovao ju je, god. 1913., mladi misionar

---

⁸³⁹ Šematizam... 1977., 225.-226.; 50-objetnica. 25.-26.; Hrvatski kalendar 1997., Chicago, 37.-49.

⁸⁴⁰ Šematizam... 1977., 227.-229.; 50-objetnica. 29.-30.; Hrvatski kalendar 1977., Chicago, 104.-110.

franjevac fra Irenej Petričak, član Provincije Sv. Ćirila i Metoda. Crkveno vijeće, tada ustanovljeno, iznajmilo je protestantsku crkvu u 50. ulici, između 10. i 11. avenije, koju je isplatilo 1914. Crkva je svečano otvorena 16. studenoga 1913.

Budući da je poslije Drugoga svjetskog rata (1939.-1945.) na područje župe došlo veoma mnogo novih doseljenika iz Hrvatske, crkva je postala malena. Trebalo je tražiti drugo rješenje. Najprije su uz crkvu Sv. Rafaela napravili, god. 1971., dvoranu, a poslije su dobili i crkvu Sv. Rafaela, u koju su prešli 10. listopada 1974.

Danas župa u New Yorku ima lijepu crkvu Sv. Rafaela, župni stan, stan za sestre i veliku dvoranu ispod crkve. Za društvena slavlja, izvan grada, u Boontonu, ima *Hrvatsku zemlju*. U župi rade brojna vjerska i kulturna društva, a od 1973. ima i Hrvatsku školu. Nedjeljom budu u crkvi tri sv. mise, dvije na hrvatskom jeziku, a jedna na engleskomu.

Oko 600 obitelji je povezao sa župom, a ima ih popisanih gotovo 3.000.⁸⁴¹

6. *St. Louis, crkva Sv. Josipa, Miss. 63104.* Grad Saint Louis bio je prvo malo trgovачka postaja, koju je u blizini utoka rijeke Missouri u veliki i dugi Mississippi, god. 1764., osnovao francuski trgovac August Chouteau. Od te male trgovачke postaje, u kojoj se u početku prodavala većinom koža, koncem XIX. stoljeća, postao je industrijski i trgovачki velegrad.

U Saint Louis su, koncem XIX. stoljeća, počeli dolaziti i Hrvati. Štoviše, u jednomu dijelu grada napravili su naselje, koje su prozvali *Bribirskim selom*. Među te je Hrvate od vremena do vremena dolazio Davorin Krmpotić, župnik iz Kansas Citya, a god. 1904. doveo je svećenika Oskara Šustera da osnuje župu. On je ubrzo kupio židovsku sinagogu i preuređio ju je za crkvu, koja je blagoslovljena 25. rujna 1904.

Župa je 11. travnja 1926. povjerena hrvatskim franjevcima. Oni su god. 1928. na drugomu mjestu sagradili novu crkvu. Uz crkvu je radila i župna škola do 1983. Prostrana crkvena dvorana izgrađena je 1986. Nedjeljom se u crkvi slave tri sv. mise, jedna na hrvatskomu i dvije na engleskomu jeziku.⁸⁴²

---

⁸⁴¹ Šematizam... 1977., 230.-232.; 50-objetnica. 32.-33.; Hrvatski kalendar 1997., Chicago, 111.-122.

⁸⁴² Šematizam... 1977., 235.-236.; 50-objetnica. 40.-41.; Hrvatski kalendar 1998., Chicago, 100.-122.

7. *Sharon, crkva Sv. Ante, Pa. 16146.* U dolini rijeke Shenanga razvile su se koncem XIX. stoljeća tvornice lijevanog željeza i čelika. Među radnicima koji su ondje radili bilo je i Hrvata. Za njih je, nakon dosta poteškoća, fra Leo Medić god. 1924. osnovao župu i god. 1925. sagradio crkvu. Međutim, ta je crkva nesretnim slučajem god. 1928. izgorjela, pa su morali graditi novu, koja je završena 13. lipnja 1929.

Budući da je ta crkva bila malena, god. 1934. odlučili su graditi novu. Ona je ubrzo sagrađena i u njoj su sv. mise počeli slaviti 19. lipnja 1938.

Nakon Drugoga svjetskog rata župa se malo pomladila, jer su došli novi članovi, izbjegli iz domovine. Radi njih je tadašnji župnik fra Zoran Ostojić odlučio graditi školu, koja je započeta 1959., a 12. rujna 1960. je otvorena.

U župi ima oko 316 obitelji koje su povezane s crkvom. Nedjeljom se u crkvi slave dvije sv. mise, jedna na hrvatskom a druga na engleskom jeziku.⁸⁴³

8. *Troy, crkva Sv. Lucije, Michigan 48098.* Sjedište te župe do 1996. bilo je u Detroitu, gradu automobilskih tvornica, gdje je početkom stoljeća došlo dosta hrvatskih radnika. Oni su god. 1924. osnovali svoju župu u 921 Melbourne ulici, s crkvom Sv. Jeronima. Odatle su god. 1955. prešli na 605 West Eight Mile, u sjevernom dijelu grada, gdje su sagradili novu crkvu i dvoranu. Crkva i dvorana obogaćene su god. 1664. umjetničkim radovima Ivana Meštrovića, a god. 1974. radovima Zvonimira Mihanovića.

Budući da položaj ove crkve nije odgovarao potrebama vjernika, jer su bili od nje daleko, mnogi su predlagali da bi sjedište župe trebalo prenijeti na drugo, zgodnije mjesto. Tu je misao ozbiljno prihvatio župnik fra Nenad Josip Galić. Da bi se ostvarila ta zamisao Providnost je poslala gospodu Lucille Drazick Prepolec, koja je god. 1992. obećala za to dati dar od milijun dolara, pod uvjetom da nova crkva bude posvećena Sv. Luciji.

U travnju te godine 1992. osnovao je vijeće za gradnju crkve, koje je obavilo sve potrebne predradnje i u lipnju 1995. započelo gradnju nove crkve u City Troyu. Nova je crkva blagoslovljena 8. rujna 1996. Uz crkvu napravljen je župni stan i dvorana.

---

⁸⁴³ Šematizam... 1977., 233.-234.; 50-obljetnica. 35.-37.; Hrvatski kalendar 1998., Chicago, 87.-99.

Župa ima oko 350 obitelji. U crkvi se nedjeljom slave tri sv. mise, jedna na hrvatskomu, a dvije na engleskomu jeziku.⁸⁴⁴

9. *West Allis, crkva Sv. Augustina, Wisconsin 53219.* Ta župa Sv. Augustina osnovana je 28. kolovoza 1928. U travnju 1930. mjesni je biskup župu povjerio franjevcima, koji su izgradili župnu crkvu (dovršena 1938.), a 1959. školu i dvoranu.

Župa ima 460 obitelji. Nedjeljom se u crkvi slave četiri sv. mise, tri na engleskomu i jedna na hrvatskomu.⁸⁴⁵

2.1.3. Napuštene kuće

Hrvatski franjevački komisarijat u SAD imao je u svojoj prošlosti dvije kuće koje su nekoliko vremena služile članovima Komisarijata, ali su u tijeku vremena prestale biti potrebne, pa su prodane. Jedna od tih kuća nalazila se u Gulf Breeze u Floridi, a druga u Beaver Falls u Pensilvaniji.

1. Rezidencija *Gulf Breeze, pod zaštitom sv. Franje Asiškoga, Florida 32561.* Budući da je u Hrvatskomu franjevačkom komisarijatu u SAD bilo starije i islužene braće, došlo se na pomisao da bi trebalo imati kuću u toplijim predjelima, pri moru. Komisar fra Ferdo Skoko povjerio je fra Silviju Grubišiću da potraži takvo mjesto. On ga je našao u Floridi kraj gradića Gulf Breezea, 20 kilometara daleko od grada Pensacole.

Kuća je kupljena 5. svibnja 1956., a Kongregacija za redovnike priznala ju je 8. kolovoza te godine redovničkom kućom pod zaštitom sv. Franje Asiškoga.

U kući je bilo i mlađe braće koja su bila na raspolaganju okolnim župnicima. Jedan svećenik iz kuće bio je od god. 1961. pomoćni kapelan u zrakoplovnim bazama u Hurlbutu i Eglinu.⁸⁴⁶

U tijeku vremena nestalo je starije braće, a mlađi su svećenici mogli na drugim mjestima korisnije raditi, pa je kuća god. 1977. napuštena. Danas služi za lječilište.

2. *Beaver Falls, kapelica pod zaštitom Kraljice Mira, Pa. 18010.* U Sjedinjenim Američkim Državama bilo je god. 1962. devet komisarijata. Ge-

⁸⁴⁴ Šematizam... 1977., 227.; 50-objetnica. 27.-28.; Hrvatski kalendar 1997., 68.-75.

⁸⁴⁵ Šematizam... 1977., 237.-238.; 50-objetnica. 42.-43.; Hrvatski kalendar 1977., Chicago, 141.-147.

⁸⁴⁶ Šematizam, 321.-322.; 50-objetnica. 13.-15.

neral Reda fra Augustin Sepinski mislio je da bi bilo korisno da svi ti komisarijati imaju zajednički novicijat. Uprava Hrvatskoga franjevačkog komisarijata, koja je imala pripravnike za novicijat, postupila je po toj generalovoj želji. Tadanji hrvatski komisar našao je veoma lijepo mjesto u Pensilvaniji, na uzvisini kraj mjesta Beaver Fallsa, oko 50 kilometara od Pittsburgha. Tu je 15. svibnja 1965. kupio jednu kuću i preuredio je za redovničku kuću. Kongregacija za redovnike proglašila ju je 17. veljače 1966. redovničkom kućom, pod zaštitom Kraljice Mira.⁸⁴⁷

Međutim, namjera za koju je kuća ustanovljena nije se ostvarila. Braća koja su u toj kući stanovala pomagala su nekoliko vremena u obližnjim župama, bolnicama i školama. U kući su se držale i duhovne vježbe za pojedine skupine vjernika iz blizih župa. Ali sav taj rad nije opravdavao opstanak te kuće, pa je ona god. 1996. zatvorena. U njoj je sada dom za starije osobe, zvan Franciscan Manor.

2.1.4. Napuštene župe

Hrvatski su franjevci došli u SAD da bi bili dušobrižnici među hrvatskim radnicima. Ali u nekim mjestima njihova prisutnost nije bila potrebna, u prvom redu jer je u njima nestalo hrvatskih vjernika, pa su ih napustili. Imamo četiri župe, koje su doživjele tu sudbinu, nekada su bile hrvatske, a u tijeku vremena nestalo je vjernika koji su se služili hrvatskim jezikom pa hrvatski svećenik nije imao više razloga tu ostati. Te su se župe nalazile u državi Pensilvaniji, u mjestima Ambridgeu, Monessenu, Rankinu i Steeltonu.

1. *Ambridge, crkva Presvetoga Trojstva, Pa. 15003.* U tomu gradu bila je razvijena željezna industrija. U njoj se u početku ovoga stoljeća zaposlilo mnogo Hrvata koji su nastojali imati svoju župu. Osnivali su je 1929. Župa je povjerena Hrvatskomu franjevačkom komisarijatu god. 1932. Malo pomalo župljani su izgrađivali sve potrebne zgrade. Novu crkvu sagradio je god. 1950. župnik fra Serafin Vištica.⁸⁴⁸ Župu je nedavno napustio hrvatski svećenik.

2. *Monessen, crkva Sv. Ante, Pa. 15062.* U industrijskom gradiću Monessenu, koji se nalazi blizu Pittsburgha, u biskupiji Greensburghu, nalazila se radišna hrvatska naseobina koja je imala Hrvatski dom ali nije

---

⁸⁴⁷ Šematičam, 320.-321.; 50-objektinica. 11.-12.

⁸⁴⁸ Šematičam, 222.-223.; 50-objektinica. 16.-18.

imala svoju župu. Mjesni je biskup zamolio hrvatskoga franjevačkog komisara da bi poslao jednoga svećenika koji bi ispitao je li moguće ondje osnovati hrvatsku župu. Hrvatski komisar je u svibnju 1952. poslao fra Božidara Benkovića, koji se ubrzo nastanio kod slovačkoga župnika i odanle obilazio hrvatske vjernike. God. 1954. pribavio je posebnu kuću, potom je kupio zemljište za crkvu i sagradio je god. 1957. Nakon toga je uz crkvu pripravio i kuću za župnika. Budući da je ta crkva bila malena, novi je župnik odlučio sagraditi veću, a staru je pretvorio u crkvenu dvoranu.⁸⁴⁹

Članovi župe bili su stari doseljenici, koji su uglavnom govorili engleski, pa se već tada nijedna sveta misa nije slavila na hrvatskom jeziku. Budući da hrvatski svećenik više nije trebao, župa je u Monessenu napuštena 27. siječnja 1991.

3. Rankin, crkva Sv. Marije, Pa. 15104. U Rankinu je osnovana hrvatska župa god. 1903. U god. 1968. župa je povjerena hrvatskoj franjevačkoj zajednici, tada zvanoj Hrvatskoj franjevačkoj kustodiji Svetе Obitelji, koja je za župnika poslala fra Mirona Lasića. On je kao župnik 25 godina radio u toj župi. Budući da u njoj nije više korišten hrvatski jezik, Biskupski ordinarijat u Pittsburghu obavijestio je 7. veljače 1994. upravu Hrvatske kustodije da u Rankinu više ne treba hrvatski svećenik.⁸⁵⁰ Župa je odmah napuštena, a njezina bivša crkva postala je podružna crkva mještane župe.

4. Steelton, crkva Sv. Marije, Pa. 17113. Na poticaj đakovačkoga biskupa Josipa Juraja Strossmayera u Pittsburgh je 7. kolovoza 1894. došao svećenik Dobroslav Josip Božić. Biskup Harrisburgha imenovao ga je odmah župnikom svih Hrvata u njegovoj Biskupiji. Sjedište je imao kod crkve Sv. Nikole.

Dobroslav Božić posjećivao je od vremena do vremena hrvatske našobine. U Steeltonu našao je brojnu skupinu Hrvata koja se god. 1895. kupila oko društva Sv. Lovre. Oni su ga više puta pozivali da dode među njih radi isповijedi. Nakon što ih je posjetio nekoliko puta, bilo je očito da se ta skupina Božiću svidjela. Stoga su mu oni predložili da se nastani među njima. To je on lako prihvatio.

Božić je u Steeltonu god. 1898. kupio jednu luteransku crkvu i pripravio je za katoličko bogoslužje. Narod ga je u tomu poslu iskreno po-

---

⁸⁴⁹ Šematičam, 229.; 50-obljetnica. 31.

⁸⁵⁰ Šematičam, 232.; 50-obljetnica. 34.; Mir i dobro, 1./1994., 46.

magao. Crkva je bila pripravljena za službu i 23. listopada te godine u njoj je slavljenja prva sv. misa.

Hrvati Steeltona stalno su i skladno pomagali svoju župu. God. 1917. sagradili su veliku i lijepu novu crkvu, a 1926. odlučili su graditi i školu, bila je dovršena u siječnju 1928.

I poslije su obilno pridonosili za sve potrebe svoje župe. U župi je u posljednje vrijeme posebnu uspomenu ostavio fra Vilić Primorac, župni pomoćnik 1953.-1968., koji je vodio folklornu skupinu *Marjan* i po toj folklornoj skupini širio ime Steeltona po svim hrvatskim naseobinama diljem SAD-a i Kanade.⁸⁵¹

Ta je hrvatska župa prestala postojati 29. lipnja 1995. U njoj se sada nalazi sjedište nove župe Princ of Peace (Knez Mira) koja obuhvaća 5 nepostojećih etničkih župa.

2.2. Kanada

Mnogo je Hrvata došlo u Kanadu nakon Drugoga svjetskog rata. Ti su doseljeni Hrvati, raspršeni po različitim mjestima u Kanadi, trebali svećenike hrvatskoga jezika. Nije bilo lako u ondanjim prilikama udovoljiti toj potrebi. Ipak na to se mislilo i kada su prilike dopuštale počelo se ostvarivati. Hrvatska franjevačka kustodija, sa sjedištem u Chicagu, brine se za 7 župa u Kanadi.

1. *Kitchener, crkva Sv. Obitelji, Ontario, N2K-2R5.* U kanadskoj biskupiji Hamiltonu, nedaleko od Toronto, nalazi se industrijski grad Kitchener, naseljen pretežno Nijemcima. U taj su grad nakon Drugoga svjetskog rata počeli dolaziti i Hrvati, koji su se za svoje vjerske potrebe javljali hrvatskoj župi u Hamiltonu.

Budući da je Hamilton bio dosta daleko od Kitchenera, Hrvati iz toga mjesta nisu mogli redovito obavljati svoje vjerske dužnosti. Hamiltonski je biskup uvidio tu poteškoću, pa je 5. listopada 1975. za Kitchener osnovao posebnu hrvatsku župu, a njezinim župnikom imenovao je župnoga pomoćnika hrvatske župe u Hamiltonu svećenika Vladimira Stanišića.

Kitchenserski je župnik marljivo služio u župi i pribavljao malo po malo sve što je trebalo za župu da bi ona mogla raditi. Međutim, god. 1989., osjetio se umoran a njegovo mu zdravlje nije dopuštalo nastaviti

---

⁸⁵¹ Šematizam... 1977., 234.-235.; 50-objetnica. 38.-39.

raditi u župi. Stoga je hamiltonski biskup župu povjerio Hrvatskoj franjevačkoj kustodiji u Chicagu.⁸⁵²

2. *London, crkva Sv. Leopolda Mandića, Ontario, N6E-1VO.* Hrvati su u kanadski London i okolicu došli istom god. 1948., a više ih se naselilo oko 1960. god.

Svećenik Ante Matacin došao je u tu hrvatsku zajednicu god. 1968. Započeo je skupljati Hrvate u kapelici Sv. Petra uz katedralu na nedjeljnu sv. misu. Nakon tri godine službe Matacin je otišao iz Londona, a došao je svećenik Ivan Mihalić, koji je otkupio zgradu hrvatsko-kanadskoga kluba u blizini mjesta St. Thomasa za vjerske potrebe. Budući da je Mihalić ubrzo morao napustiti župu, londonski biskup župu povjeri god. 1976. Hrvatskoj franjevačkoj kustodiji iz Chicaga.

Budući da je prostor u St. Thomasu bio malen i tijesan, župnik i zajednica u Londonu odluče god. 1980. graditi novu crkvu u južnom dijelu Londona. Kada je bila sagrađena, svećano je blagoslovljena 30. studenoga 1980. Ispod crkve sagradili su i dvoranu, a iznad dvorane župni stan.

U župi ima oko 230 obitelji. U njoj ima folklorna skupina *Dubrovnik*, *Marijino društvo* i *Hrvatska škola*. Nedjeljom se slavi sv. misa na hrvatskom jeziku.⁸⁵³

3. *Montreal, crkva Sv. Nikole Tavelića, Quebec, H4P 1Z6.* I u XIX. stoljeću bilo je u Montrealu Hrvata. Bilo ih je malo pa se za njih gotovo nije ni čulo. Ali nakon Drugoga svjetskog rata došlo ih je mnogo, ali zadugo nisu imali svećenika hrvatskoga jezika. Od vremena do vremena netko bi dolazio (fra Serafin Zečević, OFM, i fra Karlo Žanić, OP), ali samo privremeno.

Budući da su Hrvati stvarno trebali hrvatskoga svećenika koji bi među njima stalno živio, nadbiskup kard. Paul Emil Leger zamolio je Hrvatsku franjevačku kustodiju u Chicagu, da bi poslala jednoga svećenika. Uprava je udovoljila toj molbi i poslala fra Serafina Višticu, koji je došao u Montreal 30. travnja 1960.

Fra Serafin se nastanio kod kanadskih franjevaca, a sv. misu govorio je u slovačkoj crkvi. Obilazio je hrvatske obitelji i s njima se dogovarao što treba poduzeti za dobro Hrvata. Odlučili su graditi svoju crkvu i

---

⁸⁵² *Hrvatski kalendar 1997.* Chicago, 169.-174.

⁸⁵³ Isto mj., 175.-180.

župni stan. Kard. Leger blagoslovio je 19. rujna 1963. njihovu crkvu, koju su stavili pod zaštitu sv. Nikole Tavelića.

U tijeku vremena uvjerili su se da je crkva premalena pa su odlučili graditi novu. God. 1977. kupili su povoljno mjesto za novu crkvu i druge crkvene prostorije i započeli su gradnju u rujnu 1978. Nadbiskup Paul Gregoire blagoslovio je 29. lipnja 1980. novu crkvu.

Uz župu radi Hrvatska škola, folklorna skupina *Kardinal Stepinac* i još neke udruge. Ima oko 500 obitelji, a nedjeljna sveta misa na hrvatskom jeziku slavi se u 11 sati.⁸⁵⁴

4. *Norval, Hrvatsko franjevačko središte Kraljice Mira, Ontario L0P 1K0.* U Toronto i okolicu nakon Drugoga svjetskog rata došlo je mnoštvo Hrvata, većinom izbjeglica ispod komunističkoga jarma. Jedna radišna skupina tih Hrvata kupila je god. 1977. u Norvalu kraj Torontoa 64 hektara zemljišta da bi na njemu izgradila objekte za svoju društvenu, kulturnu i duhovnu djelatnost. Budući da su ti ljudi u domovini pripadali franjevačkim župama, taj su rad htjeli povjeriti franjevcima. To više što je u to doba Hrvatska franjevačka zajednica u Chicagu bila poznata u svim hrvatskim naseobinama u svijetu. Skupina Hrvata iz Norvala zamolila je franjevce u Chicagu da bi oni poslali svoje ljude koji bi vodili tu ustanovu. Trebalо je vremena da se i mjesne crkvene vlasti uvjere u potrebu toga rada. Istom 22. studenoga 1988. hamiltonski biskup je kanonski ustanovio Hrvatsko franjevačko središte Kraljice Mira i dao mu sve župne ovlasti. Prva sv. pričest u središtu održana je 2. travnja 1989., a sv. potvrda 27. svibnja te godine. Sv. misa slavi se nedjeljom u dvorani. Sa župom je povezano oko 1.250 obitelji.

God. 1992. došle su u to središte Školske sestre franjevke Krista Kralja, koje se brigaju za crkveni zbor, vjeronauk, Hrvatsku školu i domaćinstvo.⁸⁵⁵

5. *Sault S.te Marie, crkva Majke Božje zaštitnice putnika, Ontario, P6B 4K1.* Već početkom stoljeća a posebno nakon Prvoga svjetskog rata (1914.-1918.) hrvatski su radnici isli u mali gradić Sault S.te Marie na istočnoj obali Gornjega Jezera u Kanadi. Očito je da su tu mogli zaraditi. Njima su se pridružili neki nakon Drugoga svjetskog rata pa je ta hrvatska naseobina bila brojna.

---

⁸⁵⁴ Isto mj., 188.-192.

⁸⁵⁵ Isto mj., 193.-197.

Ta skupina hrvatskih naseljenika nije imala svoga svećenika. Povremeno je dolazio koji franjevac iz Chicaga da bi pripravio hrvatske i slovenske vjernike za Uskrs ili Božić. Na njihovu molbu uprava Hrvatskoga franjevačkog komisarijata poslala je god. 1960. fra Krunu Pandžića da bude blizu onim Hrvatima i onima iz blizih naseobina. Fra Kruno je tu službu vršio do dolaska fra Berte Dragičevića god. 1962. Fra Berto je sa zajednicom vjernika kupio tri jutra zemlje, na nju dovezao jednu drvenjaru, u kojoj je uredio župni stan, a ispod njega napravio dvoranu za kapelicu.

Mjesni biskup proglašio je 30. lipnja 1965. tu Misiju župom za Hrvate i za vjernike drugoga podrijetla. Fra Dominik Čorić, župnik od 1971.-1994., izgradio je god. 1981./1982. lijepu crkvu koju je mjesni biskup svečano posvetio 29. svibnja 1983.

Na području župe ima oko 1.500 Hrvata. Nedjeljom se slavi jedna misa na engleskom, a jedna na hrvatskom.⁸⁵⁶

6. *Sudbury, crkva Sv. Marka, Ontario, P3C 4J8.* Hrvatska naseobina u rudarskomu gradu Sudburyu počinje s nastankom toga grada, koji su osnovali radnici koji su završili želježnicu preko Kanade i došli na to mjesto raditi u rudnicima. Među onim radnicima bio je malo Hrvata. U tijeku vremena dolazili su i drugi Hrvati pa hrvatska naseobina u Sudburyu nije bila previše malena.

Premda su Hrvati u Sudburyu imali veze s političkim strankama u domovini, nisu imali hrvatskoga svećenika. Prvi hrvatski svećenik došao je među njih god. 1949. Bio je to don Jure Vrdoljak, svećenik Mostarsko-duvanjske biskupije. Kada je on god. 1954. otisao u Toronto, Sudbury je povremeno posjećivao fra Kruno Pandžić iz Sault Ste Marie.

God. 1962. mjesni je biskup zamolio Hrvatsku franjevačku zajednicu u Chicagu da pošalje jednoga svećenika u Sudburyu. Uprava Komisarijata odredila je za to fra Krunu Pandžića, koji je tu služio do svoje smrti, do 1965.

Misija u Sudburyu postala je 18. ožujka 1981. župom. Prvi župnik bio je fra Ljubo Krasić.

Župnik Sudburyja briga se za neke druge blize hrvatske naseobine, kao one u Timminsu, Elliot Lakeu, North Bayu i dr.

---

⁸⁵⁶ Isto mj., 199.-202.; Šematizam... 1977., 239.-240.

Župa ima više od 100 obitelji. U crkvi se nedjeljom slave dvije sv. mise na hrvatskom jeziku.⁸⁵⁷

7. *Windsor, crkva Sv. Franje Asiškoga, Ontario N8W 3J9.* Prva hrvatska župa osnovana u Kanadi je ona u Windsoru, gradu koji se nalazi blizu Detroita. Windsor je grad automobilske industrije. U toj industriji su se zaposlili mnogobrojni Hrvati, posebno nakon Drugoga svjetskog rata.

Među Hrvate u Windsoru došao je god. 1948. fra Lujo Ivandić, bosanski franjevac. Nastojao je ujediniti Hrvate na slavljenju sv. misa, a god. 1950. uspio je privoljeti Hrvate da osnuju svoju župu. Kupili su neku malu baptističku crkvu, koja je, nakon preuređenja bila blagoslovljena 20. kolovoza 1950. Time počinje i hrvatska župa. Fra Lujo je u Windsoru ostao do 10. siječnja 1965. Malo nakon njegova odlaska došao je svećenik Miloš Čulin. Kada je i on otišao iz župe, mjesni je biskup zamolio Hrvatsku franjevačku kustodiju da ona preuzme župu i pošalje jednoga svećenika. U srpnju 1973. došao je fra Ferdo Skoko, koji je ostao do 1976. Naslijedio ga je fra Zvonko Kutleša 20. kolovoza 1976., koji je sagradio novu crkvu i sve ostale potrebne zgrade za župu. Uz župu ima i Hrvatska škola. U župi rade i časne sestre.⁸⁵⁸

3. Afrika

U Katangi, pokrajini Konga, nalazi se misijska postaja Kayeye. Smještena je u brdovitu kraju, koji je na oko 900 metara nadmorske visine. U tomu je kraju klima topla, a godišnje se doba dijeli na kišno (od rujna do svibnja) i sušno. Premda je tlo plodno, narod je siromašan.

U taj predio Afrike prvi misionari došli su franjevci iz Belgije. Prvi katolici kršteni su istom god. 1932. u mjestu Luabu, a god. 1935. osnovana je misijska postaja.

U toj misijskoj postaji uspješno su radili belgijski franjevci od osnutka do god. 1960. Te je godine u Kongu proglašena neovisnost i s njom nemiri, međusobna ubijanja i paljenja. Mnogi su katolici pobijeni, crkva gotovo uništena, bolnice i ostale misijske zgrade opljačkane i spaljene. Misija je morala biti narušena.

Koncem god. 1968. oputovao je u Kongo kao misionar fra Blago Brkić, član Hercegovačke franjevačke provincije. U početku je u Kongu

---

⁸⁵⁷ Šematičam... 1977., 240.; *Hrvatski kalendar 1997.*, Chicago, 283.-206.

⁸⁵⁸ Šematičam... 1977., 238.-239.; *Hrvatski kalendar 1997.*, Chicago, 217.-220.

učio jezik i privikavao se prilikama, a god. 1971. otišao je u misiju Kayeyeu. Već se god. 1970. fra Ante Ivanković pridružio fra Blagi, ali on je zbog zdrastvenih razloga morao otići iz Afrike, a god. 1975. zamijenio ga je fra Ante Kutleša.

Ta su dva misionara dolazili u dodir s mjesnim katolicima, okupljali ih, propovijedali im evanđelje i učili ih kršćanskemu životu. Obnovili su bolnicu i u Misiju doveli časne sestre. Pomognuti od njemačke ustanove *Misereora* uveli su vodu u misijske zgrade. God. 1977. odlučili su dovesti vodu u mjesto Kayeyeu. Ljudi su na taj pothvat gledali s nepovjerenjem, ali malo pomalo uvidjeli su da je to korisno.

Misiju je u početku vodio fra Blago Brkić sam, ali mu je bilo lakše kada je k njemu došao fra Ante Kutleša. Međutim, fra Blago je god. 1978. ozbiljno obolio, dobio je tešku bolest *malaria cerebralis*. Kada je fra Blago, prema sudu liječnika, ozdravio, osjećao se slab i nesposoban voditi župu pa je god. 1979. zamolio biskupa da ga osloboди župe. Biskup je uviđao opravdanost molbe a župu je Kayeyeu povjerio njegovu pomoćniku fra Anti Kutleši.

Odlazak fra Blage Brkića nije umanjio misijski rad u Kayeyei. To više što su u Misiju poslije došli fra Filip Sučić (1983.), fra Pero Čuić (1985.), i fra Stojan Zrno (1987.), pa se tako u Misiji Kayeyei stvorilo pravo franjevačko bratstvo.

Biskup u Kamini cijenio je marljivi rad hercegovačkih misionara, pa je najprije fra Antu pozvao u Kaminu, a Misiju je predao fra Filippu Sučiću. A kada je i fra Filipa pozvao u Kaminu, Misiju je Kayeyeu preuzeo fra Stojan Zrno i vodio ju je do 1994., kada je i on pozvan u Kaminu da vodi prvostolnu župu. Misiju Kayeya preuzeli su tada Poljaci, a nakon nekoga vremena mjesni svećenici crnci.

Kada se fra Blago Brkić zahvalio na Misiji Kayeyei, nije napustio svaki rad u Africi. Budući da je iz iskustva spoznao da svećenici u Africi nemaju tiskanih crkvenih knjiga, smatrao se sposobnim na tomu području pomoći misionare. Našao je skupinu prevoditelja i zajedno s njima odlučio prevoditi crkvene knjige na jezik kiluba. Nakon potrebnih priprava i savjetovanja preveli su i tiskali Sveti pismo, četiri knjige kateheza, Bibliju za djecu, molitvenik i još neke korisne knjižice.

Bilo je veliko iznenađenje za hercegovačke misionare u Africi kada je među njih god. 1988. došao fra Jozo Vasilj. Izabran za provincijala u Hercegovini, zahvalio se i odlučio je raditi kao misionar u Africi. Međutim, nije dugo ostao među hercegovačkim misionarima, jer je kao

doktor sociologije pozvan na franjevačku bogosloviju za profesora a ubrzo postao je i ravnatelj. Nešto poslije postao je vikar Afričke franjevačke provincije, a god. 1998. i provincial te provincije.⁸⁵⁹

---

⁸⁵⁹ Šematičam... 1977., 242.-244.; Ž. Ilić, Razgovor s fra Blagom Brkićem. U: Kršni žanicaj, sv. 20. (1987.), 150.-153.; Isto mj., sv. 31. (1998.), 267.-268.

Kazalo korištenih izvora, knjiga i spisa

Rukopisi

Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru:

Acta capitularia, sv. 1.-3.

Kosir V., *Uspomene*.

Ljetopis franjevačke gimnazije na Širokomu Brijegu 1919.-1934.

Mandić D., *Pisma, Pisma-odgovori*.

Nastanak Kustodije, sv. 1., 2.

Petrović L., *Dnevnik*, sv. 2.-3.

Prot. 122./65.; 902./65.; 904./65.; 368./66.; 251./99.

Spisi Provincije, sv. 23., 60., 61., 62., 63., 66., 67., 70., 78., 83., 95., 100., 149., 153.

Urudžbeni zapisnik.

Generalni arhiv Franjevačkog reda:

Acta definiitorii generalis, sv. 1., 2., 3.

M.: 118., SK: 297., 298., 299.

Ordinis generalia, sv. 11.

Procura generalis, Erzegovina (1922-1932), Reg. 25B, 36.

Prot. n.: 642-643/64; 0554356/80; 058006/82; 060138/82; 072583/82; 084803/97; 086079/97.

Arhivi Svetе Stolice:

Arhivio della congregazione degli affari ecclesiastici straordinari,

Austria-Ungheria, fasc. 259.

Archivio della S. C. de Propaganda Fide:

Acta, sv.: 38., 104., 105., 179.;

Lettere, sv.: 330., 331., 333., 334., 336.;

Prot. 3625./63.; 4303./64.; 1262./65.; 604./67.; 1818./76.; 2841./76.; 10581./82.;

Scritture riferite nei congressi, (SC) Bosnia, sv. 5., 10., 12.-17.;

Scritture riferite originali nelle congregazioni generali (SOCG), sv. 679.

Archivio della S. C. dei Religiosi: Prot. 17728./65.

Archivio Segreto Vaticano, Nunziatura di Germania, sv. 53., 55.; Nunziatura di Vienna, sv. 595.

Arhiv Biskupije u Mostaru:

Afera oko župa u Hercegovini (pro manuscripto). Mostar 1975.

Tiskane knjige i članci

Acta Ordinis Minorum, (Ovaj časopis od 1898, sv. 17., nosi naslov: *Acta Ordinis Fratrum Manorum*), sv. 1. (1882.); sv. 2. (1883.); sv. 5. (1886.); sv. 8. (1889.); sv. 11. (1892.); sv. 16. (1897.); sv. 20. (1901.); sv. 23. (1904.); sv. 36. (1917.); sv. 41. (1922.); sv. 44. (1925.); sv. 47. (1928.).

Acta Sanctae Sedis, sv. 14. (1881.).

Acta Sanctorum Octobris, sv. 2., Antverpiae 1768.

Analecta Franciscana, sv. 1., Quaracchi 1885.; sv. 2., Quaracchi 1887.; sv. 3., Quaracchi 1897.; sv. 4.-5., Quaracchi 1906.-1912.; sv. 10., Quaracchi 1926.-1941.

Andelić Pavao, *Studije o teritorijalno političkoj organizaciji srednjovjekovne Bosne*. Sarajevo 1982.

Annales Minorum, sv. 7. Quaracchi 1932.

Babić P., *Nadbiskup Stadler u svjetlu arbiva od 1881. do 1903.*, U: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću* (Studio Vrbbosnensia, sv. I.), Sarajevo 1996.

Bagarić I., *Duvno*. Duvno 1989.

Bakula Petar, *Breve compendio sacro-istorico sulle vicende della regolare-missionaria Custodia Vicariato apostolico Erzegovina*. Ragusa 1853. U hrvatskom prijevodu: *Kratka povijest franjevaca u Hercegovini*. U: *Fra Petar Bakula. Izabrana djela* sv. 1., Mostar - Veljaci 1995.

Bakula P., *Pisma sveto-ižkažana od Erzegovačke redovničke čuvodržavi i namisništva apostolskoga*. Dubrovnik 1853. Novo izdanje, U: *Fra Petar Bakula. Izabrana djela*, sv. 2. Mostar 1997.

Bakula P., *Schematismus topographico-historicus Custodiae provincialis et Vicariatus apostolici in Hercegovina*. Spalati 1867.

- Bakula P., *Schematismus topographico-historicus Vicariatus apostolici et Custodiae provincialis franciscano - missionariae in Herzegovina*. Mostar 1873.
- Bartholomaeus de Pisa, *De conformitate vitae B. Francisci ad vitam Jesu*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 4.-5. Ad Claras Aquas (Ouaracchi) 1906.-1912.
- Benigar A., *Alojzije Stepinac*. Rim 1974.
- Borba, 8. veljače 1945.
- Bubalo J., *Apokaliptični dani*. Zagreb 1992.
- Buconjić P., *Govor prigodom tisućljetnog slavovanja ss. slavjanskih apostola Ćirila i Metoda*. Rim 1863.
- Bullarium Franciscanum*, sv. 4., Romae 1768.; sv. 6., Romae 1902.
- Buntić D., *Izvještaj o radu mjesnog vijeća H. N. Z. na Širokomu Brijegu*. U: *Hrvatska narodna zajednica*, sv. 2. (1914.), 162.-166., 179.-183., 203.-206., 215.-218.
- Carmody M., *The Leonine Union of the Order of Friars Minor* 1897., New York 1994.
- Chronica XXIV. generalium Ordinis Minorum*. U: *Analecta Franciscana*. Ad Claras Aquas (Ouaracchi).
- Chronologia historico-legalis*, sv.4., Romae 1795.
- Civezza da M.- Dominicheli T., *La legenda di San Francesco*. Roma 1899.
- Colić M., *Takožvana Nežavisna Država Hrvatska*. Beograd 1973.
- Constitutiones Capistranae*. Romae 1827.
- Čremošnik G., *Ostaci arhiva bosanske franjevačke vikarije*. Sarajevo 1955.
- Čule P., *Mostar u radu kulturnog društva "Napredak"*. U: *Mostar i Herzegovina*. Beograd 1937., 1032.-1035.
- Čuvalo Lj., *Uspomeni dr. fra Otona Knežovića*. U: *Hrvatski kalendar*, Chicago 1965., 188.-192.
- Ćirković S., *Stefan Vukčić Kosača*. Beograd 1964.
- Ćorić P., *Fra Didak Buntić - dobrotvor Hercegovine*. U: *Fra Didak Buntić spomenica*. Zagreb - Mostar 1978., 9.-19.
- Delorme F., *Acta et constitutiones Capituli generalis Assisiensis* (1340). U: *Arbivum Franciscanum Historicum*, sv. 6. (1913.), 251.-266.
- Don Klemo Sumić mladi. U: *Crkva na kamenu*, sv. 18. (1997.), Mostar br. 11., p. 12.

- Dragićević P., *Prvi izvještaj Franjevačke Veličke gimnazije na Širokom Brijegu*. Mostar 1919.
- Dugandžić I. - Sopta J., *Rasno - Dužice, Župa Rasno*. Rasno - Dužice 1999.
- Đaković L., *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*. Zagreb 1985.
- Ereš V., *Obnovljena kapela na Čerigaju*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 17. (1984.), 115.-119.
- Eubel C., *Hierarchia catholica*, sv. 2., Monasterie 1914.; sv. 3., Monasterie 1923.
- Fermendžin E., *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752*. U: *Monumenta speculantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 23. Zagrabiæ 1892.
- Fermendžin E., *Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*. U: *Starine JAZU*, sv. 22. Zagreb 1890.
- Gavran I., *Pastoralno djelovanje fra Augustina Miletića, apostolskog vikara u Bosni i Hercegovini* (1803.-1831.). U: *Kačić*, sv. 14. (1982.), 121.-141.
- Gavran I., *Suputnici bosanske povijesti*. Sarajevo 1990.
- Gavran I., *Tiko izopćenje*. U: *Kalendar svetog Ante* 1999., Sarajevo 1998., 62.-75.
- Gavran I., *Už 25-godišnjicu udruženja "Dobri Pastir"*. U: *Spomenica dvadesetpetgodišnjice udruženja katoličkih svećenika "Dobri Pastir"* 1950-1975. Sarajevo 1976., 21.-27.
- Gavranović B., *Uspostava redovite katoličke hijerarhije u Bosni i Hercegovini*. Beograd 1935.
- Glassberger N., *Chronica*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 2., Ad Claras Aquas (Ouaracchi) 1887.
- Glas Koncila*, 10. lipnja 1990.
- Glavaš R., *Biskup O. Paškal Buconjić prigodom tridesetgodišnjice biskupovanja* 1880.-1910. Mostar 1910.
- Glavaš R., *Spomenica pedesetgodišnjice Hercegovačke Franjevačke Redodržave*. Mostar 1897.
- Glavaš R., *Život i rad fra Rafe Barišića*. Mostar 1900.
- Grgić D., *Hrvatsko kulturno društvo "Napredak"*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 24. (1991.), 91.-93.
- Hercegovina franciscana*, sv. 1.-6. Mostar (1935.-1944.)

- Holzapfel H., *Manuale historiae Ordinis Fratrum Minorum*. Friburgi Brisgo-viae 1909.
- Horvat J., *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb 1990.
- Hoško E., *Euzebije Fermendžin crkveni upravnik i povjesnik*. Zagreb 1997.
- Ilić Ž., Franjo Milčević. U: Kršni zavičaj, sv. 17. (1984.), 49.-57.; sv. 18. (1985.), 30.-36.
- Ilić Ž., *Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 31. (1998.), 135.-143.
- Ilić Ž., *Nepoznati Martin Mikulić*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 24. (1991.), 59.-62.
- Ilić Ž., *Novija žbivanja u Čapljini*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 29. (1996.), 170.-176.
- Ilić Ž., *Ponovno franjevačko sjemenište na Humcu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 27. (1994.), 170.
- Ilić Ž., *Razgovori s fra Blagom Brkićem*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 20. (1987.), 1. SO-153.
- Ilić Ž., *Samostan i crkva hercegovačkih franjevaca u Zagrebu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 28. (1995.), 232.-237.
- Ilić Ž., *Stara crkva Sv. Ante na Humcu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 21. (1988.), 51.-73.
- Ilić Ž., *Školstvo sestara milosrdnica*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 22. (1989.), 64.-80.
- Ilić Ž. - Grbavac R., *Svećenici, redovnici i redovnice pobijeni u Drugom svjetskom ratu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 27. (1994.), 35.-48.
- Ilinić M., "Operacija", Široki Brijeg. U: *Hrvatski kalendar*, Chicago 1972., 68.-83.
- Jelenež Ph., *Iura specialia quoad beneficia parochialia Provinciae Bosnensium et Custodiae Hercegovinensium Franciscanorum*. Diacovae 1883.
- Jelenić J., *Kultura i bosanski franjevci*, sv. 1.-2. Sarajevo 1912.-1915.
- Jordanus a Jano, *Chronica*. U: *Analecta franciscana*, sv. 1., Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1885.
- Jurišić K., *Franjevačka provincija svetog Kaja pape i mučenika u Dalmaciji*. U: Kačić, sv. 17. (1985.), 127.-196.
- Jurišić K., *Katolička Crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*. Zagreb 1972.
- Karamtić M., *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme austroangarske uprave 1878.-1914*. Sarajevo 1992.

- Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine.* Zagreb 1980.
- Kiszling R., *Die Kroaten.* Graz - Köln 1956.
- Knezović O., *Život i rad fra Didaka Buntića.* Zagreb 1938.
- Kokša Đ., *Uspostava redovite hijerarhije u BiH 1881.* U: *Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini u XIX. i XX. stoljeću* (Studia Vrhbosnensia. sv. 1.). Sarajevo 1986., 21.-60.
- Kordić L., *Godišnji izvještaj misije* (Basel) 1972. (rukopis)
- Kosir V., *Bijeg klerika.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 9. (1976.), 50.-54.
- Kosir V., *Hercegovina prije sto godina ili šematisam fra Petra Bakule (prijevod),* Mostar 1970.
- Kosir V., *Dački konvikt na Širokom Brijegu.* U: *Stopama otaca.* Mostar 1934.-1935., 43.-67.
- Kosir V., *Vojvoda don Ivan Musić.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 7. (1974.), 45-49.
- Kraljević A., *Schematismus neoerectae Custodiae provincialis in Hercegovina.* Ragusii 1853.
- Lastrić F., *Pregled starina Bosanske provincije.* Sarajevo 1977.
- Lončar M., *Tri desetljeća ZIRAL-a.* U: *Zbornik ZIRAL: 1970 - 2000.*, Mostar - Zagreb 2000., 5.-26.
- Luccari G., *Copioso ristretto degli annali di Rausa.* Venezia 1605.
- Majić Č., "Bakula" u prošlosti i sadašnjosti. U: *Stopama otaca*, sv. 5. Mostar 1939., 13.-33.
- Mandić D., *Acta franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum*, sv. 1. (1463.-1699.). U: *Monumenta franciscana iugoslavica*, sv. 2. Mostar 1934.
- Mandić D., *Autentičnost abd-name Mehmeda II b. h. Franjevcima.* U: *Radovi Hrvatskoga povjesnog instituta u Rimu*, sv. 3.-4., Rim 1971., 6190.
- Mandić D., *Bogomilska crkva bosanskih krstjana.* Chicago 1962.; *Sabrana djela*, sv. 4., Chicago – Roma – Zürich – Toronto 1979.
- Mandić D., *Bosna i Hercegovina*, sv. 1., Chicago 1960.; *Sabrana djela*, sv. 3., Chicago - Rim 1978.
- Mandić D., *Duvanjska biskupija od XIV. do XVII. stoljeća.* Zagreb 1936.
- Mandić D., *Etnička povijest Bosne i Hercegovine.* Rim 1967.; *Sabrana djela*, sv. 5., Toronto – Zürich – Roma – Chicago 1982.
- Mandić D., *Franjevačka Bosna.* Rim 1968.

- Mandić D., *Franjevačke škole u Hercegovini*. U: *Stopama Otaca*, sv. 5 (1939.), 56.-61.
- Mandić D., *Hrvati i Srbi diva stara različia naroda*, 2. izdanje. U: *Sabrana djela*, sv. 6., Chicago – Roma – Zürich – Toronto 1980.
- Mandić D., *Osnutak franjevačkog samostana i bogoslovije u Mostaru*. U: *Stopama otaca*. Mostar 1935., 10.-34.
- Mandić D., *Rasprave i prilozi*. Rim 1963.
- Mandić M., *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine* (1878.) Zagreb 1910.
- Matijević Z., *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u životu Kraljevine SHS*. Zagreb 1998.
- Mihaljević J., *Hercegovački slučaj...*. Humac 1976.
- Mikulić V., *Uspomene na fra Didaka*. U: *Fra Didak Buntić, spomenica*. Zagreb - Mostar 1978., 173.-174.
- Milas K., *Baština obvezuje*. Mostar 1985.
- Milićević I., *U Ravnom prije 330 i prije 60 godina*. U: *Napredak kalendar*, sv. 25. (1935.).
- Mir i dobro*, službeno glasilo hercegovačkih franjevaca u Mostaru: god. 1968. br. 4.; 1973. i 1974. br. 2.; 1976. br. 2.; 1977. br. 1.; 1994. br. 1.; 1998. br. 3.; 1999. br. 1.
- Movis*, glasilo hrvatskih katoličkih misija. Zürich 2000., god. 31., br. 1/118.
- Muljačić Ž., *Francuski diplomati u Bosni 1793. i osnivanje francuskog konzulata u Travniku*. U: *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, sv. 6. (1954.), 307.-315.
- Musa Š., *Franjo Milićević i hrvatski kulturni preporod u Hercegovini*. Mostar 1992.
- Narodna sloboda*, list za politiku, gospodarstvo i prosvjetu. Mostar 1919.-1932.
- Nikić A., *Djelovanje sestara milosrdnica u Mostaru*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 22. (1989.) 56.-63.
- Nikić A., *Ferman za gradnju crkve i samostana na Širokomu Brijegu*, sv. 7. (1974.), 29.-40.
- Nikić A., *Fra Andeo Nuić, pionir hercegovačke muzeologije 1850-1916*. U: *100 godina Muzeja na Humcu*. Ljubuški 1985., 251.-259.

- Nikić A., *Fra Jerko Karačić misionar u Egiptu*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 10. (1977.), 24.-27.
- Nikić A., *Fra Radoslav Glavaš*. Mostar 1980.
- Nikić A., *Gradnja crkve i samostana na Širokomu Brijegu*. U: *Kačić*, sv. 13. (1981.), 210.-215.
- Nikić A., *Hercegovački franjevački mučenici*. Mostar 1992.
- Nikić A., *Hercegovački i bosanski franjevci između 1844. i 1944. godine*. Mostar 1996.
- Nikić A., *Hercegovački ustank 1875*. Mostar - Veljaci 1995.
- Nikić A., *Hercegovački ustank*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 10. (1977.), 28.-35.
- Nikić A., *Izjave o ubojstvu franjevaca u Hercegovini (rukopis)*.
- Nikić A., *Književnost hercegovačkih franjevaca zadnjih 100 godina*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 10. (1977.), 46.-60.
- Nikić A., *Prosvjetni rad fra Didaka Buntića*. U: *Fra Didak Buntić, spomenica*. Zagreb - Mostar 1978., 69.-81.
- Nuić V., *Fra Ruđin Šilić Spomenica*. Zagreb - Duvno 1986.
- Nuić V., *Istina o "hercegovačkom slučaju"*. Zagreb 1998.
- Oreč L., *Barišićeva "Paša duhovna"*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 21. (1988.), 15.-21.
- Palac N., *Sestre franjevke u Hercegovini*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 21. (1982.), 27-34.
- Pandžić B., *Biskup Andeo Kraljević i hercegovački ustank 1875.-1878.* U: *Kršni žavičaj*, sv. 10. (1977.), 36.-38.
- Pandžić B., *Bosna Argentina*. U: *Quellen und Beiträge zur kroatische Kulturgeschichte*, sv. 6. Köln – Weimar – Wien 1995.
- Pandžić B., *De dioecesi tribuniensi et mercanensi*. Romae 1959.
- Pandžić B., *Drinovci od iskona do naših dana*. U: *Naša ognjišta*, sv. 25. (1995.), br. 11., 12.-13.
- Pandžić B., *Historia missionum*, sv. 4. Romae 1974.
- Pandžić B., *Prošlost drinovačke župe*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 2. (1971.), 7.-10.
- Pandžić B., *Životopis fra Dominika Mandića*. U: *Sabrana djela O. Dominika Mandića*, sv. 12. Chicago 1994.
- 50-obljetnica Hrvatske franjevačke kustodije Svetе Obitelji. Chicago 1976.
- Perić R., *Biskup Čule i hercegovački franjevci*. U: *Za kraljevstvo Božje. Život i djelo nadbiskupa fra Petra Čule*. Mostar 1991., 329.-368.

- Petrović L., *Biskup Paškal Buconjić*. U: *Napredak hrv. kalendar* 1934., 73.-78.
- Petrović L., *Disquisitio historica in originem usus slavicae idiomatis apud Slavos praecepue Chroatos*. Mostar 1908.
- Petrović L., + *Mnogopoštovani o. fra Andeo Nuić*. U: *Kršćanska obitelj*, sv. 17. (1916.), 122.-124.
- Petrović L., *Napretkov dački konvikt "Kralj Petar Svačić"* u Mostaru. U: *Napredak hrv. kalendar* 1929., 192.-197.; Kršni zavičaj, sv. 23. (1990.), 65.-69.
- Petrović L., *Prva hrvatska tiskara u Bosni i Hercegovini*. U: *Napredak hrv. kalendar* 1938., 57.-70.
- Petrović L., *Život i rad fra Petra Bakule*. U: *Stopama Otaca*, Mostar 1939., 34.-47.
- Pickl O., *700 Jahre Marktgemeinde Frohnleiten*. Graz 1996.
- Pinjuh M., *Najstarije kulturno-umjetničko društvo na tlu Hercegovine*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 11. (1978.), 23.-34.
- Pius II, *Commentarii rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt*. Citta del Vaticano 1984.
- Poparić B., *Tužna povijest Hercegove zemlje 1337.-1482*. Zagreb 1942.
- Prelog M., *Povijest Bosne u doba osmanlijske vlasti*, sv. 2. Sarajevo s. a.
- Premrou M., *Serie documentata dei vicarii apostolici di Bosna ed Erzegovina 1735.-1881*. U: *Archivum Franciscanum Historicum*, sv. 21. (1928.), 346.-361., 580.-590.; sv. 22. (1929.), 163.-180.
- Rode B., *Necrologium Fratum Minorum de Observantia provinciae S. Francisci Ragusi*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 6. Ad Claras Aquas (Quaracchi) 1914., 303.-600.
- Rupčić Lj., *Međugorje: vrata nebeska i početak boljeg svijeta*. Mostar 1999.
- Sestre Milosrdnice u Duvnu. U: *Kršni zavičaj*, 17. (1984.), 60.-61.
- Skoko B., *Blagoslovjen novi samostan u Zagrebu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 28. (1995.), 229.-230.
- Skoko I., *Novi samostan u Zagrebu*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 27. (1994.), 177.-179.
- Skoko I., *Temelji nove crkve Sv. Petra i Pavla u Mostaru*. U: *Kršni zavičaj*, sv. 29. (1996.), 147.-150.
- Šabanović H., *Bosanski pašaluk*. Sarajevo 1982.

- Šalić J., *Biskup fra Alojzije Mišić (1859.-1942.)*. U: *Bosna franciscana*, sv. 5. br. 7., 199.-210.
- Šamić M., *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX. stoljeća i njihovi utisci o njoj*. Sarajevo 1986.
- Šematičam Hercegovačke franjevačke provincije. Mostar 1977.
- Šišić F., *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, Zagreb 1920.
- Thalloczy L., *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens in Mittelalter*. München 1914.
- Theiner A., *Vetora monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, sv. 1. Romae 1859.
- Thomas a Celano, *Vita prima sancti Francisci*. U: *Analecta Franciscana*, sv. 10. Ad Clara Aquas (Ouaracchi) 1926.-1941., 1-117.
- Tomašević-Koška J., *Istina o ubijenoj gimnaziji*. Zagreb 1997.
- Ujević A., *Imotska krajina*. Split 1953.
- Vasilj S., *Teologija u Veljacima*. U: *Kršni žavičaj*, sv. 16. (1983.), 49.-50.
- Vego M., *Iz historije srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*. Sarajevo 1980.
- Zlatović S., *Kronaka o Pavla Silobadovića o četovanju u Primorju*, (1682.-1686.) U: *Starine JAZU*, sv. 21. (1889.), 86.-11. S.
- Znidarčić L., *Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu*. U: *Kraljevstvo Božje*. Mostar 1991., 109.-199.
- Župa Grude, Zbornik župe Grude, u povodu 100. obljetnice župe (1895.-1995.). Grude 1995.

KAZALO IMENA

A

a Portu Romatino, 34-36, 38-41, 43-46, 48-58,
fra Bernardin, 90
a Vicalis, Zaharija, 65
Adamčik, fra Bruno, 223
Alaupović, Tugomir, 128-129, 247
186-187, 195
Aleksandar, 56, 61
prijestolonasljednik, 160
Alfonz, kralj, 16
Alilović, Ivan, 134
Altieri, Ludovik, 37
Ančić, fra Filip, 104, 112, 142-143
37, 61-62, 67, 83
Ančić, fra Šimo, 157, 182, 187
Andačić, fra Bono, 192-193, 221, 262
Andželić, P., 17
Andrić, fra Josip, 159
Andrijanić, fra Špiro, 193
Antolić, Ivan, 248
Asiški, fra Ilija, 7
Asiški, sv. Franjo, 113-116, 122-123, 126,
136-137, 139, 141, 143,
145, 147, 150-152,
154-156, 158, 161, 172,
179, 183
Babić, fra Blago, 151, 204
Bačić, fra Petar, 30, 120
Bagarić, fra Ivo, 242
Bagarić, I., 76, 138, 293
Bakula, don Ante, 219
Bakula, fra Petar, 45, 50, 56, 57, 58, 62, 66,
68, 74, 77, 78, 79, 80, 82,
85, 86, 90, 95, 113, 130,
131, 132, 204
Barbarić, fra Blaž (Ivan), 84
Barbarić, fra Marko, 218
Barbarić, fra Mladen, 214, 227
Barbir Kralj, Ante, 228
Barišić, fra Rafael,

34-36, 38-41, 43-46, 48-58,
61-62, 64, 67, 69-70, 72,
75-77, 81, 89, 110, 113,
128-129, 247
Barišić, fra Urban, 185, 194, 197
Barnabò, Aleksandar, 56, 61
Bartolomej, fra, 13, 14
Bašadur-Dobretić, 104, 112, 142-143
fra Franjo, 167
Bastien, Petar, 108
Bašić, fra Vencel, 43
Battucci, Vinko, 119, 121-126, 128-129,
133-135, 138-139, 144,
149, 152, 155-156,
163-164
Bebek, fra Filip, 154
Bebek, fra Kažimir, 150, 222
Bedini, Kajetan, 38
Begić, fra Luka, 102, 104-105, 107,
113-116, 122-123, 126,
136-137, 139, 141, 143,
145, 147, 150-152,
154-156, 158, 161, 172,
179, 183
Beljan, fra Tadija, 184, 197
Bell, Leonard, 199
Bencetić, fra Đuka, 183
Bencun, fra Jozo, 222
Benedikt XII., papa, 9-10, 29
Benigar, A., 231
Benković, fra Božidar, 267
Bijanković, Nikola, 70
Bini, fra Giacomo, 244-245
Boban, fra Ferdo, 254
Boni, fra Andrija, 241
Boras, fra Jerko,
158, 170, 176, 179,
183-184, 189-190
Bošnjak, fra Vendelin, 158
Božić, Dobroslav, 267
Božić, fra Petar (Bariša), 84, 96
Brkan, fra Jure, 244
Brkić, fra Blago, 273-274
Brkić, fra Darinko, 207
Brunelli, Ivan, 39-40
Bruno, G., 190
Bubalo, fra Lujo,
157-158, 179, 183-184,
186, 189-191
Bubalo, Janko, 223, 251
Buconjić, fra Paškal,
78, 82-83, 87-88, 90-95,
98, 103-108, 110, 115-117,
119, 121-126, 128-129,
133-135, 138-139, 144,
149, 152, 155-156,
163-164
Buconjić, fra Rafael, 102
Budimir, fra Ante, 45
Budimir, fra Jure, 46
Bukatko, Gabrijel, 234
Bulić-Prskalo, fra Mate,
46, 52
Buntić, fra Didak,
151-152, 167-169,
175-176, 178-182, 187,
199, 202
Buric, fra Didak,
226-227, 246

C

Cagna, Mario, 236
Canali da Parma, Luigi,
142
Canali, fra Alojzije, 144
Carmody, M., 145
Charamosta, dr. Alois, 472
Choric, Fr. Mato, 179
Chouteau, August, 263
Cigić, fra Jozo, 68, 73
Cikojević, fra Ante,
178, 185
Colić, M., 209-210
Crnac, fra Ivan, 67

Č	Ćanić, Matija, 262 Čolak, fra Dane, 223 Čolaković, Rodoljub, 225 Ćović, fra Filip, 78, 81 Čremošnik, G., 15 Čubranić, fra Vinko, 109 Čuić, fra Mijo, 75, 192, 194, 203 Čuić, fra Pero, 273 Čule, don Petar, 165, 212-213, 227, 233-234, 236-238, 239 Čulin, Miloš, 272 Čuljak, fra Mijo (Lovro), 84 Čutura, fra Ante, 37, 45-46, 48, 84 Čutura, fra Filip, 53, 71, 87-88, 90, 104, 108 Čuturić, fra Franjo, 192-193, 200, 205 Čuturić, fra Mate, 153, 182-183, 185, 194, 197-203, 204-207, 225 Čuturić, fra Mijo, 203 Čuvalo, fra Ljubo, 196, 252	Ćužić, fra Paško, 87, 93
D	da Celano, fra Venancije, 56, 78 da Loreto, Luigi, 53-54 da Portogruaro, fra Bernardin, 90, 98, 114, 119, 121 da Rignano, Antonio, 56-57 Dahmen, Oton, 117 David, 15 de Birandelli, Luigi, 51 de Celano, Thomas, 7 de Pisa, B., 13 de Salinis Aureis, fra Ivan, 16 de Silva, Beatrice 299 Delivić, fra Mate, 31 Delorme, F., 10 Dodig, fra Serafin, 169, 228-229 Dominichelli, T., 7 Donat, Branimir, 249 Dragičević, D., 110, 151, 158 Dragičević, fra Berto, 271 Dragičević, fra Grgo (Luka), 84 Dragičević, fra Marko, 221 Dragičević, fra Pavo, 185, 187, 200, 208 Dragičević, fra Vinko, 217, 235 Drapšin, Petar, 215 Drazick Prepolec, Lucille, 264 Drljić, fra Rastko, 229 Dugandžić, I., 89 Duspara, fra Ante, 71, 86	da Celano, fra Venancije, 56, 78 da Loreto, Luigi, 53-54 da Portogruaro, fra Bernardin, 90, 98, 114, 119, 121 da Rignano, Antonio, 56-57 Dahmen, Oton, 117 David, 15 de Birandelli, Luigi, 51 de Celano, Thomas, 7 de Pisa, B., 13 de Salinis Aureis, fra Ivan, 16 de Silva, Beatrice 299 Delivić, fra Mate, 31 Delorme, F., 10 Dodig, fra Serafin, 169, 228-229 Dominichelli, T., 7 Donat, Branimir, 249 Dragičević, D., 110, 151, 158 Dragičević, fra Berto, 271 Dragičević, fra Grgo (Luka), 84 Dragičević, fra Marko, 221 Dragičević, fra Pavo, 185, 187, 200, 208 Dragičević, fra Vinko, 217, 235 Drapšin, Petar, 215 Drazick Prepolec, Lucille, 264 Drljić, fra Rastko, 229 Dugandžić, I., 89 Duspara, fra Ante, 71, 86
DŽ	Džamonja, Đuro, 169	đa Celano, fra Venancije, 56, 78 da Loreto, Luigi, 53-54 da Portogruaro, fra Bernardin, 90, 98, 114, 119, 121 da Rignano, Antonio, 56-57 Dahmen, Oton, 117 David, 15 de Birandelli, Luigi, 51 de Celano, Thomas, 7 de Pisa, B., 13 de Salinis Aureis, fra Ivan, 16 de Silva, Beatrice 299 Delivić, fra Mate, 31 Delorme, F., 10 Dodig, fra Serafin, 169, 228-229 Dominichelli, T., 7 Donat, Branimir, 249 Dragičević, D., 110, 151, 158 Dragičević, fra Berto, 271 Dragičević, fra Grgo (Luka), 84 Dragičević, fra Marko, 221 Dragičević, fra Pavo, 185, 187, 200, 208 Dragičević, fra Vinko, 217, 235 Drapšin, Petar, 215 Drazick Prepolec, Lucille, 264 Drljić, fra Rastko, 229 Dugandžić, I., 89 Duspara, fra Ante, 71, 86
Đ	Đaković, L., 153, 156, 165	đa Celano, fra Venancije, 56, 78 da Loreto, Luigi, 53-54 da Portogruaro, fra Bernardin, 90, 98, 114, 119, 121 da Rignano, Antonio, 56-57 Dahmen, Oton, 117 David, 15 de Birandelli, Luigi, 51 de Celano, Thomas, 7 de Pisa, B., 13 de Salinis Aureis, fra Ivan, 16 de Silva, Beatrice 299 Delivić, fra Mate, 31 Delorme, F., 10 Dodig, fra Serafin, 169, 228-229 Dominichelli, T., 7 Donat, Branimir, 249 Dragičević, D., 110, 151, 158 Dragičević, fra Berto, 271 Dragičević, fra Grgo (Luka), 84 Dragičević, fra Marko, 221 Dragičević, fra Pavo, 185, 187, 200, 208 Dragičević, fra Vinko, 217, 235 Drapšin, Petar, 215 Drazick Prepolec, Lucille, 264 Drljić, fra Rastko, 229 Dugandžić, I., 89 Duspara, fra Ante, 71, 86
E	Ereš, V., 248 Eterović, fra Ante, 176 Eterović, fra Karlo, 176 Eubel, C., 24 Eugen IV., papa, 15	Ereš, V., 248 Eterović, fra Ante, 176 Eterović, fra Karlo, 176 Eubel, C., 24 Eugen IV., papa, 15
F	Falconio, Diomede, 156 Ferdinand, Franjo prijestolonasljednik, 157 Fermendžin, E., 10, 13, 20-21 Forlani, Kažimir, 99-100, 102, 124 fra Bartul, 12 fra Fulgencije, 144 Fra Ilija, 61 Franičević, fra Grgo, 109 Franjo Josip I., car, 89, 91-92, 94, 97, 120, 142 Fransonij, kardinal Jakov Filip, 37, 40, 43-44, 58	Falconio, Diomede, 156 Ferdinand, Franjo prijestolonasljednik, 157 Fermendžin, E., 10, 13, 20-21 Forlani, Kažimir, 99-100, 102, 124 fra Bartul, 12 fra Fulgencije, 144 Fra Ilija, 61 Franičević, fra Grgo, 109 Franjo Josip I., car, 89, 91-92, 94, 97, 120, 142 Fransonij, kardinal Jakov Filip, 37, 40, 43-44, 58
G	Galić, fra Križan, 222 Galić, fra Nenad Josip, 264 Gašpar, fra Filip, 223 Gavran, I., 33, 128, 230 Gavranović, B., 118 Gerardo XVIII, 10 Giorgi, kardinal Orest, 189 Glasnović, Danijel, 22 Glassberger, N., 7 Glavanadanović, fra Andrija, 85-86 Glavaš, fra Radoslav, 42, 49-50, 76, 82, 129-130, 132, 134-135, 143-144, 150, 158, 165, 167, 249 Glavaš, fra Radoslav, mladi, 223 Globan, Lovro Đuro, 257 Gorše, fra Gaudencije, 192 Grabić, fra Petar, 184 Granić, fra Srećko, 235	Galić, fra Križan, 222 Galić, fra Nenad Josip, 264 Gašpar, fra Filip, 223 Gavran, I., 33, 128, 230 Gavranović, B., 118 Gerardo XVIII, 10 Giorgi, kardinal Orest, 189 Glasnović, Danijel, 22 Glassberger, N., 7 Glavanadanović, fra Andrija, 85-86 Glavaš, fra Radoslav, 42, 49-50, 76, 82, 129-130, 132, 134-135, 143-144, 150, 158, 165, 167, 249 Glavaš, fra Radoslav, mladi, 223 Globan, Lovro Đuro, 257 Gorše, fra Gaudencije, 192 Grabić, fra Petar, 184 Granić, fra Srećko, 235

Grbavac, R.,	224	J	Karačić, fra Ante,	90
Grbešić, fra Marko (Mate),	84	Jacobini, Ludovik,	Karačić, fra Blago,	229
Gregoire, Paul,	270	123, 125	Karačić, fra Jerko,	85
Grgić, D.,	165	Jederlinić, Toma,	Karačić, fra Zdenko,	243
Grgur XI., papa,	12	109	Karačić, je fra Ante,	104
Grgur XV., papa,	24	Jelavić, fra Ante,	Karađorđevići,	175
Grgur XVI., papa,	39-40	176, 184, 207	Karadžić, fra Luka,	29
Grubišić, fra Gabro,	182	Jelavić, fra Bono,	Karamatić, M.,	167
Grubišić, fra Silvije,	252, 265	223	Karaula, fra Lovro,	91
Grubišić, fra Zvonko,	220-221	Jelčić, fra Andrija,	Karin, fra Karlo,	229
		205, 220	Karlo I., Robert,	9
H		Jelenež, Ph.,	Kasim,	21-22
Harapin, fra Teofil,	175	121	Kelava,	190
Hassun, fra Ante,	48	Jelenić, fra Julijan,	Kelava, don Marijan,	110, 190
Herceg, fra Marko,	78	33, 35, 44, 195-196		
Herceg-zade, Ahmed,	20	Jelić, Anto,		
Holzapfel,	149	257	Jeličić, fra Vitomir,	
Holzapfel, H.,	145		225, 246-247	
Horvat, fra Egidije,	194	Jerković, fra Blaž,	Keserić, Mihael,	24
Horvat, J.,	176	78, 104, 143, 182-183, 193,	Kiszling, R.,	153
Hoško, F. E.,	145-146	260	Klement XIII.,	30
Hozapfel, H.,	144	Josip II., car,	Klajić, fra Ivan,	41
Hrkać, fra Nikola,	228	33, 78-81	Klumper, fra Bernardin,	189
Hrstić, fra Tomo,	84	Josip iz Evora,		
Hus, Jan,	256	28-29	Knežević, fra Petar,	
Husejin, kapetan,		Josip Marija iz	71-72, 76	
	21-22, 34	Aleksandrije,	Knezović, dr. fra Oton,	
I		40	168, 175, 196-197, 208	
Ilić, Ž.,		Jovanović, fra Grgo,	Knezović, fra Andrija,	
82, 133-134, 138, 224, 231,		142	87, 106	
244, 247-248, 274		Jovanović, Stevo,	Knezović, fra Anto,	48
Ilovača, fra Boris,	212	101	Knezović, fra Pio,	107
Ivan IV., papa,	207	Jukić, fra Ilija,	Kobačić, fra Mijo,	72
Ivančić, fra Gaudencije,		52	Kokša, Đ.,	118
227-228		Juničić, fra Augustin,	Komadina, Miloš,	
Ivandić, fra Lujo,	272	161	115, 183	
Ivanković, fra Ante,	273	Jurčić, fra Makso,	Kordić, fra Fabijan,	220
Ivanković, fra Ćiril,		222	Kordić, fra Lucijan,	217,
157, 223		Jure,	251, 257-259	
Ivanković, fra Franjo,	228	21-22	Kordić, fra Nikola,	
Ivanković, fra Miljenko,		Jurić, fra Jure,	37, 40-41, 44, 48, 62,	
220		116	68-69, 247	
		Jurić, fra Rudo,	Kordić, fra Petar,	
		220	52, 70-71, 82-83, 85, 90,	
		Jurišić,	98, 104, 132	
		26	Kosača, Stjepan Vukčić,	
		Jurišić, fra Gabrijel,	15-17, 20, 31	
		243	Kosača, Vladislav,	20
		Jurišić, K.,	Kosača, Vlatko,	20
		14, 22-23, 26, 29, 31	Koser, fra Konstantin,	239
K		Jurković, fra Ignacije,		
Kačić,	29, 42, 128	185, 194, 214, 224		
Kačić, fra Bartol,	24-25			
Kačić, Petar,	25			
Kajetan, fra,	28			
Kalamuta, fra Marko,				
	48, 64, 69			
Kapistranski, sv. Ivan,	29			
Karačić, fra Andrija,				
49, 66, 68, 70-71, 82-83,				
86, 89, 95				

- Kosir, fra Vencel, 131,
 214, 228, 230-231
 Kosir, fra Viktor, 218
 Kosir, V.,
     84, 96, 187-188, 228
 Kotromanić II., Stjepan,
     8-9, 14
 Kožul, fra Julije,   222
 Kožul, fra Tadija,   218
 Kraljević, fra Andeo,
     45-46, 48, 50, 62-70,
     72-73, 76-78, 80-81, 85-92,
     95-99, 103, 119, 124,
     129-130, 132, 137, 148,
     163
 Kraljević, fra Franjo, 53
 Kraljević, fra Ilija,   67
 Kraljević, fra Krsto,
     183, 218
 Kraljević, fra Stanko, 158,
     182, 200, 218
 Krasić, fra Ljubo, 258, 272
 Krešić, fra Marijan, 77
 Krezić, fra Ivan,   45
 Križanac, fra Jakov, 77
 Križić, fra Jako,   223
 Krmpotić, Davorin, 263
 Kršnjavi, Izidor,   195
 Kuharić, Franjo, 237, 248
 Kurt, Ahmetaga,   45
 Kutleša, fra Ante,   273
 Kutleša, fra Zvonko, 272
 Kvaternik, Slavko, 209
 Kvesić, fra Paško,
     39, 45-46, 50, 62, 66, 68,
     106, 110
- L**
- Lalić, fra Ivan,   25
 Landeka, fra Ivan,   243
 Lasic, fra Dionizije 300
 Lasic, fra Miron,   267
 Lastrić, F.,   29-30
 Laszlo, Stefan,   238-239
 Latas, Omer paša,   76
 Lauer, Alojzije,   145
 Lazarević, don Lazar,
     92, 109
- Lazarević, Nikola,   92
 Leger, Paul Emil,   269
 Lekić, fra Ilija,   81, 86, 88
 Leko, fra Ilija,   77
 Leko, fra Ljubo,   259
 Leko, fra Mile,   227-228, 230-232, 247
 Leko, fra Teofil,   211
 Leon XIII., papa,
     103, 120, 136, 145, 201
 Lesko, fra Sebastijan, 185
 Leventić, fra Žarko,   218
 Lippi, fra Raffaele, 130
 Lišnjić, Marijan   25
 Lončar, fra Slobodan, 223
 Lončar, fra Milan, 253, 300
 Lovrić, fra Jakov,   235
 Luburić, fra Vladislav, 193
 Luccari, G.,   17
 Ludovik I., kralj,   11
 Lukarević,   17
 Lulić, fra Anto,   130
 Lupori, fra Andrija,
     104, 111, 123, 125
- LJ**
- Ljubić, fra Jerko, 212, 242
 Ljubić, fra Martin, 102
- M**
- Madi,   9
 Mahmud II., sultan, 34
 Mahnić, fra Antun,
     154, 174
 Majić, Č.,   154
 Majić, fra Ante,   157, 224
 Majić, fra Bonifacije,
     182, 185, 187, 220
 Majić, fra Stjepan, 218
 Mandić, dr. Nikola, 180
 Mandić, fra Dominik,
     8-9, 13-17, 21-22, 32,
     114-116, 118, 153-154,
     158-160, 168-171,
     173-175, 177, 179-181,
     183-187, 194-197, 200,
     207, 209-212, 216, 224,
     228-230, 259, 299-300
- Mandić, fra Nevinko, 221
 Mandić, M.,   101
 Mandić, Nikola,   165
 Mandurić, fra Zvonko,
                          193
 Mandurić, Jakov,   205
 Maniscalco, Josip, 38
 Marcone, R.,   212
 Marić, fra Branko,
                          200, 208
 Marietti,   130
 Marijanović, fra Mijo, 91
 Marijić, fra Augustin,
                          37, 48
 Marinčić, fra Ivo, 169-170
 Markotić, A.,   74
 Markotić, fra Svetislav,
                          217, 223
 Markušić, fra Jozo,
                          178, 229
 Marojević, fra Ilija, 48, 77
 Martić, fra Grga,   94
 Martić, fra Živko,   230
 Martinac, fra Paško,
                          197, 223
 Martinović, fra Šimun,
                          52, 73
 Marušić – Kitić, Ilija, 183
 Marušić, Ivan,   187-188
 Matacin, Ante,   269
 Matić, fra Augustin,
     158, 177, 182
 Matija, kralj,   24
 Matijević, fra Mirko,
                          151, 176
 Matijević, Z.,   176
 Mauri, Egidije,   144-145
 Mecić, fra Šimun,   29
 Medić, fra Leo,   192, 194, 261, 264
 Mehmed II., sultan, 19
 Meštrović, Ivan,   264
 Metildi da Celano, fra
 Venancio,   54, 64
 Migić, fra Franjo,   48
 Mihajlović, Draža, 210
 Mihalić, Ivan,   269
 Mihaljević, fra Jerko,

191, 226, 230-232, 235, 237, 246	Nelipić, Ivan, 14	8, 14, 16, 23-25, 31, 72, 88, 97, 119, 153-154, 159, 171, 175, 181, 187, 195, 210, 254, 259, 299-300
Mihalović, Josip, 142	Neretvanin, Jure, 23	Pandžić, fra Borislav, 218
Mihanović, Zvonimir, 264	Nevistić, fra David, 154, 158-159, 168, 170, 174, 182	Pandžić, fra Krešimir, 183, 194, 207-208, 210-214, 220
Mijatović, Andelko, 134	Nikić, A., 42-43, 49, 85, 92-93, 130-131, 134-135, 138, 151, 156, 168, 176, 211, 217, 222, 224, 246	Pandžić, fra Kruno, 246, 252, 271
Mikulić, fra Darinko, 223	Nikola IV., papa, 21-22, 135-136	Pandžić, fra Placido, 184
Mikulić, fra Martin, 102, 134, 150, 173	Nikolić, fra Mijo, 87	Pandžić, Ivan, 213
Mikulić, fra Vojislav, 232	Nola, fra Karlo, 227	Papa V., 25
Mikulić, Ivan, 203	Nuić, don Mate, 227	Papež, fra Viktor, 244
Mikulić, Mate - fra Vojislav, 187	Nuić, fra Andeo, 134-136, 142-143, 151- 152, 163, 173, 207, 218, 224	Papić, Pavao, 23
Mikulić, V., 151	Nuić, fra Pijo, 230	Paponja, fra Fabijan, 207, 220
Milanović, Božo, 229	Nuić, fra Viktor, 170, 214, 217, 238, 241-242, 250	Paradžik, Ivan, 183
Milas, K., 137, 200	O	Parmać, Stanko, 221
Miletić, fra Ambro, 150, 152-154, 156, 161, 163, 165, 167, 171, 173	Odonis, Gerardus, 9	Pašić, Nikola, 181, 184
Miletić, fra Augustin, 35, 74, 128, 207	Ogramić, fra Nikola, 119	Passionei, Dominik, 30
Miletić, fra Marijan, 53, 73, 104	Ohmučevići, 161	Pavao VI., 238
Milićević, fra Franjo, 95, 130, 132-133, 171	Ordini, Tertio, 136	Pavelić, Ante, 209-210
Milićević, fra Lujo, 224	Oreč, fra Leonard, 129, 235, 255	Pehar, fra Nenad, 222
Milićević, I., 94	Oreč, Vinko, 217	Pejić, fra Jozo, 242
Milinović, fra Šimun, 36	Ostojić, 163	Penavić, Marica, 211
Miloš, fra Mile, 176, 228	Ostojić, fra Bono, 229	Penavić, Matiša, 211
Minarelli, Akeksandar, 114	Ostojić, fra Božo, 107, 150	Perantoni, fra Pacifico, 229
Miralembeg, 75	Ostojić, fra Dujo, 151, 157, 161	Perić, don Petar, 219
Mišetić, fra Ambro, 192-193	Ostojić, fra Tomislav, 231	Perić, Ratko, 234, 237-238, 245
Mišić, fra Alojzije, 156, 163, 170, 189-192, 200-201, 204-205, 211	Ostojić, fra Zoran, 264	Perković, fra Ante, 256
Molajoni, Josip, 36	Ot, fra Gerard, 9-11	Pervan, fra Tomislav, 242
Muljačić, Z., 32	Ottenbreit, fra Stephan, 242, 245	Petar, nadbiskup, 8
Musa, fra Skender, 154, 174	P	Petar I., kralj, 160
Musa, Fra Trpimir, 204	Palac, N., 139	Petar, fra, 25
Musa, Š., 133, 171	Pandžić, Stjepan fra Bazilije, 139	Petric, fra Svetozar, 207, 214, 228
Musić, don Ivan, 96-97		Petričak, fra Irenej, 192, 194, 263
Musić, fra Šimun (Ivan), 84		Petrović, fra Julijan, 224
N		Petrović, fra Leon, 77, 130, 132-135, 152, 155, 157-158, 160-161, 165, 172-174, 176, 179, 181-183, 192, 194, 203, 207-208, 212, 214-215, 221-222, 224
Naletilić, fra Stjepan, 116, 211, 222		

- Petrović, fra Pavao, 89
 Petrović, fra Pavo, 93, 104, 107, 112, 115, 136
 Petrović, Pero, 197
 Pickl, O., 256
 Pinjuh, M., 163
 Pintarić, Lajoš, 161
 Pio IX., papa, 49-50, 54, 57, 61
 Pio XI., papa, 185
 Pio XII., papa, 207, 226
 Podhorsky, Stjepan, 203
 Podhursky, Vojislav, 197
 Pontoglio, fra Honorije, 242
 Pooten, Karlo, 36, 40, 44-45, 247
 Popadić, Brane, 20, 222
 Portl, Julije, 115
 Potrona, Marie, 117
 Preka, Nikola, 165
 Prelog, M., 34
 Premrou, M., 49-50, 69, 103, 119
 Premrou, P., 30
 Primorac Jurić, Ivan, 228
 Primorac, fra Andeo, 68
 Primorac, fra Franjo, 75
 Primorac, fra Vilim, 268
 Princip, Gavrilo, 157
 Prlić, fra Melhior, 220
 Prskalo, fra Mate, 187
 Prusina, fra Rafo, 222
 Pucar, Đuro, 229
 Puljić, fra Metod, 221, 224
 Puljić, prof. Juraj, 179-180
 Putica, don Stjepan, 92, 109
- R**
 Radić, Franjo, 143
 Radičić, Nedjeljko, 143, 171
 Radin, 15, 17
 Radišić, fra Rajko, 228
 Radonić, fra Vlado, 214
 Radoš, fra Alojzije, 86
 Radoš, fra Branko, 243
- Radoš, fra Leonardo, 108
 Radoš, fra Ljudevit, 218
 Radoš, fra Ludovik, 154
 Radoš, fra Lujo, 70-71, 82, 90, 103, 112, 115-116, 119, 125-126
 Radoš, fra Paško, 76, 78
 Radoš, fra Rafo, 78, 102, 115-116, 126, 142
 Ramiro Marcone, Giuseppe, 213
 Rašković, Božo, 197
 Raspuđić, fra Gracijan, 252
 Ravlić, fra Krsto, 227
 Rebac, dr. Marko, 180
 Relja, Pavao, 98
 Rimac, Mato, 179
 Rizvanbegović, Ali paša, 77
 Rode, B., 16
 Rodić, fra Ivo, 115, 137, 143
 Rogulja, Petar, 176-177
 Rossi, Agnelo, 242
 Rozić, fra Ilija, 182
 Rozić, fra Mijo, 73, 78, 115, 143, 204
 Runović, fra Mijo, 25
 Rupčić, fra Bonicije, 214, 235, 249
 Rupčić, fra Leonard, 220
 Rupčić, fra Ljudevit, 232, 252
 Ryzinski, fra Bernardin, 207
- S**
 Saksonac, fra Peregrin, 10-11, 13
 Schaaf, fra Valentin, 226
 Schalück, Hermann, 243-244
 Schmoll, fra Polikarp, 224
 Schorr, fra Peter, 242
 Senjak, fra Bazilije, 184
 Sepinski, fra Augustin, 234, 266
 Sesar, fra Ivan, 243
 Sesar, fra Lovro, 78, 89
- Sesar, fra Petar, 197, 214, 222
 Sivrić, fra Filip, 232
 Sivrić, fra Mariofil, 220
 Sivrić, fra Zlatko, 220, 227
 Škara, fra Grgo, 52
 Škarić, fra Grgo, 84-85
 Skoko, B., 248
 Skoko, fra Ferdo, 265, 272
 Skoko, fra Iko, 243
 Skoko, fra Ilija, 37, 40-41, 66, 68, 89, 249
 Skoko, fra Vice, 176
 Slišković, fra Anzelmo, 193
 Slišković, fra Ivo, 218
 Slišković, fra Mijo, 37, 77
 Slišković, fra Viktor, 219
 Smoljan, fra Bernardin, 169, 182-184, 208, 222
 Soldo, fra Slavko, 242
 Soldo, fra Vlatko, 254
 Sopta, fra Lovro, 46, 77, 151
 Sopta, fra Martin, 197, 223
 Sopta, J., 89
 Stadler, Josip, 120-121, 155-156, 165-167
 Stanišić, Vladimir, 269
 Stepinac, Alojzije, 201, 212-213, 231
 Stipanović, Ivan, 261-262
 Stipić, fra Emil, 224
 Stjepan II., ban, 11, 20
 Stočević, Ali-paša, 34, 41
 Rizvanbegović, 78, 80, 133, 267
 Sučić, fra Filip, 273
 Sulejman II., sultan, 21
 Sumić, don Klemo mladi, 87, 105-106
 Sunarić, Josip, 159
 Sušac, fra Kornelije, 220
 Svačić, Petar, 165
- Š**
 Šabanović, H., 20
 Šaćirbegović, Sulejman,

Šalić, J.,	211	Tomić, fra Eugen,	183	Vuletić, fra Stjepan,
Šamić, M.,	33	Tomislav, kralj,	201, 203	78, 104
Šarac, fra Dominik,		Topić, fra Andrija,	223	
	107-108	Torino, fra Horacije,	92	
Šaravanja, fra Andrija,	80	Trionfetti, fra Bernardin,		
Šaravanja, fra Andrija,			129	
46, 52, 68, 71, 80-81, 83,		Troha, fra Mihael,	197	
204		Trumbić, Ante,	181	
Šarić, Ivan, 156, 212-213		Tulić, fra Benedikt,	235	
Šeparović, fra Filip,	194			
Šilić, fra Rufin,		U		
208, 227-228, 231,		Ujević, A.,	15	
235-237, 240, 246, 250				
Šiljegović, Boško,	215	V		
Šimić, fra Špiro,	157	Vannutelli, Serafin,		
Šimić, Ilija,	87		123, 125	
Šimović, fra Dobroslav,		Vasilj, fra Grgo,	194, 222	
	218	Vasilj, fra Jako,	108, 142	
Šimović, fra Nikola,		Vasilj, fra Jenko,	224	
82-83, 90-91, 103,		Vasilj, fra Jozo,	242, 274	
106-108, 112-119, 125,		Vasilj, fra Vendelin,	208	
130, 142-143, 173		Vasilj, S.,	245	
Šimrak,	212	Vego, M.,	16	
Širca, fra Ambroz,	192	Veren, fra Klement,		
Šišić, F.,	158-159, 181		259, 261	
Škorput, fra Srećko,	169	Vidošević, fra Ilija,		
Šunjić, fra Marijan,	50	37, 45-46, 48, 61, 66-68		
Šušak, fra Branko,	224	Vidović, fra Andrija,	109	
Šuster, Oskar,	263	Vidović, fra Bonifacije,	178	
		Vidović, fra Franjo,	256	
T		Vinec, Vladimir,	258	
Talija, fra Urban,	152	Vištica, fra Serafin,		
Tasovčići,	161		267, 270	
Tavelić, Nikola,		Vlašić, fra Andeo,	68	
11, 201, 204, 208, 299		Vlašić, fra Ferdo,	242, 252	
Terzić, fra Luka,	192, 262	Vlašić, fra Vlado,	228	
Thalloczy, Ludovik,		Vlašić, Vladimir,	239-240	
	16, 161	Vlašićak, Ivanko,	134	
Theiner, A.,	10, 13	Vovak, fra Mihael,	244	
Tolić, Ante,	217	Vrdoljak, don Jure,	271	
Tolj, fra Drago,	242	Vuknić, fra Luka,	25	
Tomašević, kralj Stjepan,		Vukonić, fra Vjenceslav,		
	19		261	
Tomašević-Koška, J.,		Vukšić, fra Mladen,	243	
	216, 224	Vukšić, fra Radoslav,		
			182, 217, 220	

W

Weiss, Liberata	299
Wilson,	159

Z

Zagreb,	238
Zečević, fra Serafin,	269
Zelenika, fra Ilija,	52, 68
Zita, carica,	171
Zlatović, S.,	25
Zlopaša, fra Roland,	220
Zmajević, Vicko,	30
Znidarčić, L.,	227
Zovko, fra Marijan,	
88, 90, 102-104, 119,	
121-122, 143	
Zovko, fra Vale,	207, 223
Zrinski, fra Inocent,	
	230, 232
Zrno, fra David,	
	183, 193, 260
Zrno, fra Stojan,	273
Zubac, fra Augustin,	
104, 112, 139, 141, 145,	
150, 163, 173, 220, 254	
Zubac, fra Dane,	182, 197
Zubac, fra Marijan,	
183, 200, 208, 225-226,	
231	
Zubac, fra Tihomir,	224
Zubac, fra Tomo,	169
Zubac, fra Zdenko,	223
Zubac, Mato,	180
Zvizdović, Andeo,	19
Zvonar, fra Smiljan,	211
Zwerger, Julije Ivan,	142

Ž

Žanić, fra Karlo,	269
Žanić, Pavao,	238-239

KAZALO MJESTA

A

- Aarau 6, 259
 Adriach 255
 Afrika 6, 254, 272-274
 Albanija 6, 30, 55, 254
 Albany 262
 Alverno 12
 Ambridge 266
 Ancona 7
 Andrijevci 170
 Aracoeli, samostan 129
 Argentina 31, 72
 Asiz 7, 9, 11, 66-68, 79, 117
 Augsburg 6, 257
 Austrija 6, 29, 79, 80-81, 114, 119, 148, 150, 156, 250, 254, 256-257
 Austrija 33, 93, 112, 254
 Austro-Ugarska 100-102, 104, 118, 148-149, 153, 155, 157-158, 159, 163
- B**
 Balkan 215
 Balkanski poluotok 299
 Bamberg 250
 Banja Luka 226
 Bar 38
 Baščina 146
 Basel 6, 258-259
 Batina 107
 Beaver Falls u Pensilvaniji 265-266
 Beč 38, 78-80, 93, 97, 100, 104, 117, 123, 125, 147, 156, 159, 161, 170-171, 183, 254-255
 Belgija 82, 167, 272
 Beograd

- 15, 118, 165, 176, 184, 186, 196-197, 209, 236, 239
 Bern 6, 258
 Bethlehem 6, 259-261
 Betuzae 14-15
 Bijaća 239
 Bijakovići 108, 127
 Bijelo Polje 139
 Biletići 127
 Bilopolje 123
 Biograci 74
 Biograd 21
 Biokovo, planina 25, 217
 Birnau 256
 Bišće polje 108
 Bivolje 110
 Blagaj 108, 123-124, 127, 239
 Blankenau 6, 257
 Blato 22-23, 31-32, 37, 40, 63, 74, 127, 247
 Blažuj 14
 Bleiburg 251
 Bliski istok 299
 Blizanci 127, 162, 236
 Bodensko jezero 256
 Bogodol 66, 87
 Böhlau 8
 Bojana, rijeka 203
 Bologna 35
 Boonton 263
 Borčani 127, 162
 Bosanska Gradiška 211
 Bosna 8-13, 15, 19-21, 30-36, 38, 43-44, 48-50, 53, 58, 72, 80-81, 93, 110, 120-121, 124, 128, 155, 211, 229
 Bosna i Hercegovina 19, 22, 30, 32, 49, 62, 83, 91-93, 101-102, 104, 112, 118-120, 128-129, 131, 133, 148, 153, 155, 157, 160, 164-167, 172,
 177-180, 200, 215, 233, 249, 259, 299
 Brač, otok 25
 Breslau 250-251
 Brišnik 74
 Britvica 123, 127, 162
 Broćanac 107
 Broćno 22-23, 31-32, 72-73
 Brod 28
 Brotnjo 63, 70, 72, 127, 199
 Budimpešta 79, 147-148
 Bugarska 30, 155
 Buhovo 88-89
 Bukovica 75, 104, 105, 127
 Buna 123
- C**
 Carigrad 32-34, 42, 44, 48-50, 55, 70, 85, 94, 96, 299
 Cerić 170
 Cernik 28
 Cerno 106
 Cetina 14, 20
 Chicago 6, 8, 9, 153, 159, 192, 196, 219, 250-251, 260-265, 268-271, 299
 Čabulja, planina 87, 162
 Calumet, rijeka 261
 City Troy 265
 Cleveland 262
 Crkvina pod Ljubuškim 146
 Crna Gora 92-93, 155, 159, 175
 Crnač 49, 127, 236, 239
 Crnopod 127
 Crveni Grm 127, 239
- Č**
 Čapljina 127, 162, 205, 211, 215, 222, 239, 243-244

Čerigaj	8-9, 14, 20, 74, 76, 86, 97,	Grabovica
41, 44, 48, 62-63, 74, 110,	134, 137-138, 192, 202-	63, 71, 105-106, 127
247-248	203, 211, 213, 234, 250	Grabovine
Čerin	Dužice	108
71, 73, 105-106, 126-127,	88-89	Gradac
223, 245		92, 105, 127, 236
Čilića Lazina	D	Gradac mostarski
107	Đakovo	71
Čitluk	Đubrane	Gradac pod Grude
101, 106, 162, 199, 201,	87	123
215, 223, 239, 246		Gradac Posuški
Čule	E	127
74	Egipat	Gradiška
Čvrsnica, planina	Eglin	28
160, 162	Elliot Lake	Gradnići
	Emersacker	71-73, 85, 105-107, 127,
D	Engleska	137, 151, 162, 223
Dabar	Erdevik	Graübunde/Gonzen/
127	Europa	Kneževina Liechtenstein
Dalmacija		Graubünden
25, 29, 33, 46, 159, 207		258
Detroit	F	Graz
264, 272	Firenca	117, 142, 153, 254-256
Dlamoč	Fojnica	Grčka
15	Francuska	155
Dobrič	Frohnleiten	Greensburg
127, 191	Fribourg	267
Dobrič-Polog	Fulda	Grljevići
190		89, 236
Dobro Selo	G	Grude
162	Gabela	74, 87, 108, 127, 236-237,
Dobroselo	31, 71-73, 82, 86, 92, 105,	239, 299
127	127, 137, 162, 191	Grudsko Vrilo
Dolac kraj Travnika	Gabela stara	108
165	8, 15, 20	Gulf Breeze u Floridi
Dole	Glarus	265
89	Glavatičevo	
Doljani	105, 108, 123-124, 127,	H
92	151, 191	Hainzell
Domazet	Glogošnica	6, 257
87	Golubinci	Halebinka
Drava, rijeka	Goranci	16
203	86, 87, 105, 127, 190	Hamilton
Drenovci	Gorica	268
169	23, 32, 37, 46, 63, 71, 74,	Hardomilje
Dretelj	105, 127, 151	127
127, 162	Gornje Jezero u Kanadi	Harrisburgh
Drežanjka, rijeka	271	267
87	Gostuša	Hercegnovi
Drežnica		20
74-75, 86-87, 93, 98,		Hercegovina
105-106, 123-124, 127		5-6, 8, 13-16, 19-20, 22-23,
Drinovci		31-32, 34-46, 48-56, 58,
23, 31-32, 86-88, 90, 105,		62-63, 66-67, 69-70, 75,
127, 252, 299		78, 81-85, 92-93, 96-97,
Dubrava		99-104, 108, 110-111,
92		113, 115-119, 122, 124,
Dubrava, predgrađe		126-129, 131-134,
Zagreba		136-137, 139, 143-144,
248		146-149, 155, 158, 160,
Dubrave		163, 165, 167-171,
74, 109		173-175, 177, 179-180,
Dubrovnik		185, 187-189, 194,
8, 92-93, 129, 131, 199		198-204, 207-211,
Dunav, rijeka		213-215, 216-217,
203, 257		
Duvansko polje		
23, 74, 201		
Duvno		

228-230, 237, 239, 240-241, 244-245, 251, 253, 274, 300	Jeruzalem Jugoslavija 196, 201, 209, 226, 230	201	21, 28, 32, 34, 37, 45-46, 48, 52, 110
Herceguša	16-17	Krf	159
Hergiswil	217	Krivodol	74, 127
Hodovo	127	Križevci	212
Hosenfeld	6, 257	Kručevići	127
Hrasno	92, 127	Kruševo	190
Hrvatska		L	
6, 91-92, 159, 176-177, 203, 207, 209-210, 224, 246, 251	Kamina Kamina, u Kongu Kanada Kanice Kansas City Karlovac Katanga Kayeye Kazaginci Kiseljak Kitchener Klek Klepči Klobuk 73, 86, 89, 93, 96-97, 105, 127, 137, 173, 239	6 107 263 193 272 273 106 19 6, 268 189 127 127 127, 221 28 86, 89, 105, 127, 217, 223 8, 153 272 Knešpolje Knin Kočerin 86, 89, 105, 127, 217, 223 Köln Kongo Kongora Konjic 15, 17, 21, 23, 31-32, 37, 71-72, 103, 105, 124, 127, 150, 201, 204, 211 Konstanz Kopanica Korčula Kordića Mahala Korita Kosmaj Kotor Kraljeva Sutjeska 35, 230, 246 Krapina Kremenac Kreševo	6 15 249 102 127 127 127 106 45, 197 74, 76 23 8 6, 159 269 170 272 14 169 6, 258
I		LJ	
Ilok	28, 170	Ljubotići	89
Imotski		Ljubaški	
22, 24, 28, 31, 32, 49, 91	15-17, 21-23, 31-32, 37, 63, 73, 101, 123, 135, 137-138, 150, 183, 199, 215, 220, 222, 247		
Imotski u Broćnu	25	Ljuti Dolac	
Imotsko polje	92	71, 74, 105, 127, 228	
Indija	169, 170		
Innsbruck	117, 175, 255		
Irig	169		
Istra	207		
Italija			
7, 35, 51-52, 56, 78-82, 110-111, 131, 133-135, 209, 251			
Izbično	127, 162, 221, 239		
Jablanica			
92, 123, 127, 161, 239			
Jadransko more	7-8, 203		
Jajce	19, 197		
Japan	209		
Jare	74		
Jasenjani	106		
Javorika	127		
Jelsa na Hvaru	25		

8-9, 21-22, 24-26, 28, 99, 246		Našice	28	Planinica	87
Mala Azija	19	NDH	209-211	Ploce	92
Mali Lošinj	90	Neretva, rijeka		Ploče	162, 239
Mamići	89	8, 16-17, 21, 31, 87, 92, 97, 106, 108, 122-124, 137, 204, 222		Podbila	23, 31-32
Mandino selo	127, 162	Netstal	6, 259	Podbiograd	21
Maribor	137, 139, 223	Neum	189	Podbrdo	252
Međugorje		Nevesinje	109-110, 127, 215, 239	Podgorje	74
107-108, 127, 222, 251-252		New York		Podhum	72
Medvidovići	88-89	6, 145, 192, 262-263		Podivačje	87
Metković	92, 99, 137	Niš	251	Podljuški	73
Michigan, jezero	261	Nizozemska	82	Podprival	127
Mijakova Polja	106	Njemačka		Podprolog	123, 127
Mileševko	15	6, 81, 93, 158, 209-210, 250, 254, 256		Pogana Vlaka u Ružićima	89, 190
Milodraž	19	North Bay	272	Poklečani	75
Milwaukee	6, 262	Norval	6, 270	Polog	127
Mississippi, rijeka	263	Nova Pazova	170	Posušje	
Missouri, rijeka	263	Novi	20	32, 37, 40, 63, 71, 74, 86, 105, 107, 127, 199, 201, 205, 215	
Mohač	28	Novi na Neretvi	14	Posuški Gradac	
Mokronoge	75	Novi Pazar	109	107, 146, 217	
Monasterij	24	Novi Sad	197	Posuško polje	107
Monessen	266-267	Novi Slankamen	170	Potoci kraj Bijelogra Polja	
Montreal	6, 269			124	
Mostar		O		Potoci-Bilo Polje	127
15-17, 21-23, 25, 31-32, 37, 40-44, 46, 49, 57, 62, 64, 67, 69-74, 76-77, 79, 81, 83, 86, 90-93, 95, 97-105, 107, 109-118, 121-127, 129-139, 141-144, 146-165, 167-192, 194-200, 202-205, 207, 209-215, 218-219, 221-222, 224-231, 234-236, 238, 241-242, 244-246, 248-253, 255, 258, 299		Požarevac	31		
Mostarski Gradac		Oćevija	35	Požega	28
45-46, 48, 50, 63, 87, 110, 190, 220, 236, 239		Omiš	26	Prekomurje	260
Mostarsko Blato	76	Ontario	271	Prenj	127
München	16, 183	Orašje	204	Princeton	261
Mura, rijeka	203	Oriovac	169	Prisoje	191, 127, 206
Müs	6, 257	Osijek	28	Proboj	108
		Ostrogon	96	Prolog	239
N		Otok	108	Prosine	127
Napulj	54	Ottana	16	Puteševica s Jabukom	107
		P		R	
		Paoča	175	Radešine	127
		Pariz	32, 117	Radobolja	16-17
		Pašići	106	Rakitno	
		Pensacole	265	71, 75, 87, 105, 127, 190	
		Pensilvanijska	266	Rama	23-24
		Perast	30	Rankin	266-267
		Peruga	52, 117, 136	Rašljaci	106
		Petrovaradin	28, 170	Raška Gora	25, 190
		Pittsburgh	266-267	Rasno	
		Piza	13-14		

25, 86, 88-89, 97, 105, 123, 206	Schaffhausen	259	Studenci	73, 127
Ravno 92, 96-97, 127	Schwarzwald, planina	256	Stupnik	169
Renjići 106	Schwaz	250	Sudbury	6, 271
Ribićpolje 127	Schwyz	259	Sueski kanal	85
Rijeka 159	Seckau	142	Suez	85
Rilić 222	Selakovac	92	Sutina	75, 190
Rim	Selišta	74	Sutjeska	21, 28, 32, 34
8, 19, 28, 30, 38, 43, 51-57, 63, 65, 71, 78-79, 81-83, 86, 90, 93, 94, 96, 98-99, 102-104, 109-110, 114, 117, 120, 122-123, 126, 128-134, 136, 141-142, 150, 156, 159, 163, 167, 185, 189-190, 201, 207, 212, 226-227, 234-235, 238, 242, 244, 245, 249-251, 299-300	Seonica	170	Svilaj	170
Rodoč 222	49, 63, 68, 71, 75-76, 105, 127, 162			
Rosko Polje 32, 63, 71, 105-106, 127	Sharon	6, 264	Š	
Rošnjača 106	Shenang, rijeka	264	Šarengrad	28, 170
Rotimlja 109	Sijena	152	Šarića Dubrava	43
Ruma 169	Singen	6, 256	Šibenik	28
Rusija 93	Sinj	28, 91	Šiljevišta	89
Ružići 37, 63, 71, 87, 105, 107-108, 127	Sion	259	Šipovača	89
	Sirge	87	Široki Brijeg	
	Sirija	7	42, 44, 50, 52, 61, 62, 67-71, 74-75, 79-80, 82-85, 88-89, 93-94, 96, 99, 103-105, 110-112, 115, 127, 129, 132-135, 143-144, 147-148, 150-154, 157-158, 162-164, 168-169, 175, 182-184, 186-187, 197, 199, 200, 202, 205, 207-208, 211, 214-217, 219-221, 223, 225, 228, 245, 247, 249, 250, 251, 299	
	Slano	6, 161	Šujica	
	Slavonija	159	71, 74, 76, 105, 123-124, 127	
	Slavonski Brod	169-170	Šurmanci	108
	Slipčići	127, 162	Švicarska	
	Slovenija	223-224, 251	6, 174, 251, 254, 256-259	
	Smokinje	88		
	Solothurn	6, 259		
	Sovići	31, 74, 87		
	Split			
	8, 14, 29, 42, 49, 132, 137, 220			
	Srbija			
	30, 33, 84, 92-93, 96, 155, 157, 159, 175			
	Srdani	127		
	Srebrenica	20		
	Srijemski Karlovci			
	26, 28, 31, 72, 170			
	Sritnice	127	T	
	St. Gallen	6, 258	Tepčići	123, 127, 162
	St. Louis	6	Thurgau	259
	Štajerska	254	Ticin	259
	Stara Gradiška	231	Ticino	258
	Stara Pazova	170	Tihaljina	
	Steelton	192, 266, 268	87, 107, 127, 206, 225, 228	
	Stilj kraj Vrgorca	93	Timmins	272
	Stolac	92, 127, 211	Tirol	139
	Ston	13, 20	Tomislavgrad	
	Studena vrila	74	199, 201-204	

Torino	35, 144		17, 20, 26, 29, 32, 74	Wroclaw	249, 251
Toronto	8, 159, 270-271	Vidovići	162		
Toskana	51	Viggiano	49	Y	
Travnik	32, 34, 158, 178, 203	Villingen	257	Yonkers	6
Travunja	8	Vinica	105, 106, 123, 127		
Trebimlja	127	Vinjani	86	Z	
Trebimnje	92	Vinkovci	169	Zadar	8, 70, 77, 137
Trebinje	127, 216	Vionica	108	Zagorje	86
Trebižat	127, 162	Vir	86, 105, 123, 127	Zagreb	
Triglav, planina	203	Virje	134	6, 9-10, 14, 20, 25, 74, 79,	
Trogir	8	Višnjica	88-89	85, 101, 103-104, 117, 120,	
Tropolje	8	Višnjice	108	134, 137, 145, 151, 153,	
Troy	6, 264	Visoko		158-159, 168, 170,	
Trst	57, 80, 137	11, 21, 158, 225, 247		175-176, 181, 193, 196,	
Turska		Visovac	28	208, 212-214, 216,	
19, 28, 74, 93, 148, 155,		Vitina		223-224, 231, 248-249,	
158		108, 127, 169, 199, 220		250, 253, 256, 300	
Tuzla	28, 164	Vlaška	33	Zahum	21
U		Vlasnići	127	Zaostrog	22-25, 28, 31
Ugarska	80	Vojnići	89	Zaside	107
Ugrovača, potok	45	Vran, planina	160	Zaslivlje	63, 72, 204
Ultramarina	7	Vranjkovci	127	Zavojani	132
Uri	259	Vrdi	87	Završje	8
V		Vrgorac	99, 101, 222	Zemun	170
Varaždin	175	Vrike	127	Zenica	226, 229
Varda	21	Vrpolje	75, 170	Zug	259
Vašarovići	127	Vukodol	76	Zürich	6, 8, 159, 258
Vatikan	125	Vukodol kraj Mostara	50	Zvirići	239
Velika	28	Vukovar	28, 169-170	Zvirovići	127
Velika Gorica	223				
Velika Kopanica	170	W		Ž	
Veljaci		Wallis	259	Željetuš	87
31-32, 37, 63, 71, 73, 82,		Washington	262	Živogošće	
86, 89, 92-93, 105, 108,		Weimar	8	22-25, 28, 31, 161	
127, 131-132, 134, 137,		Weissenstein	256	Županjac	
156, 222, 245		West Allis	6	71, 75-76, 105, 123, 127,	
Venecija		Wien	8	138, 150	
		Windsor	6		
		Windsor	272		
		Wisconsin	262, 265		

Bilješka o piscu

Stjepan fra Bazilije Pandžić, hercegovački franjevac, rođio se u Drinovcima, Grude, 30. siječnja 1918. U rodnom mjestu završava pučku školu a gimnaziju na Širokom Brijegu. Filozofsko-teološki studij započinje u Mostaru, koji kao svećenik nastavlja 1942./43. u Rimu na sveučilištu Antonianum. Tu na povijesnom odjelu doktorira 1945. Nastavlja studij arhivistike, paleografije i diplomacije i godine 1947. stječe titulu *palaeographus archivarius*. Od 1945. studira također književnost na Rimskom državnom sveučilištu, odjel za islamske znanosti. I ovaj studij završava 1951. doktoratom.

Njegova želja da pode u Carigrad istraživati turska vrela za povijest Herceg-Bosne nije se ispunila. Preuzima službu arhivara Franjevačkog reda u Rimu i na toj službi ostaje do 1985. Uz rad sudjeluje na nekim međunarodnim kongresima arhivara, piše i objavljuje u stručnim časopisima. Svoje iskustvo arhivara zaokružio je 1967. priručnikom za crkvene arhive (sa S. Duca). Objavljuje i dva velika sveska *Annales Minorum*.

Osim rada u i oko arhiva fra Bazilije se bavio povijesnim temama Balkanskog poluotoka i Bliskog istoka s posebnim naglaskom na Bosnu i Hercegovinu. Sudjelovao je u osnivanju Hrvatskog povijesnoga instituta u Rimu. Uz brojna stručna predavanja objavio je 1974. u Rimu 4. svezak u nizu *Historia Missionum* pod naslovom *Regiones Proximi Orientis et Paeninsulae Balcanicae*.

Kao vanjski suradnik papinske Kongregacije za proglašenje svetaca objavio je tri djela koja se službeno zovu *Positio*. Prvu takvu *Positio* objavio je 1961. o Nikoli Teveliću, bez čega Nikola ne bi bio proglašen svecom. Druga *Positio* (1970.) odnosi se na životopis Beatrice de Silva, koja je potom proglašena svetom. A treća se odnosi na Nijemca Liberata Weiss, objavljena 1983. Očekuje se i njegovo proglašenje blaženim.

Fra Bazilije je surađivao s velikim hrvatskim povjesničarom fra Dominikom Mandićem, pomagao mu je i nadgledao tisak nekih njegovih djela. Godine 1994. objavio je u Chicagu, u ZIRAL-ovoј ediciji *Sabrana*

djela dr. o. Dominika Mandića, opširni Životopis fra Dominika Mandića. Prija toga zajedno s fra Dionizijem Lasićem priređuje Mandićeve *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim, 1963. Već dulje vremena prikuplja neobjavljene izvore za povijest Hercegovine, što je dijelom rezultiralo i ovom knjigom.

Pandžić je prije svega znanstveni radnik. Unatoč tome, a zbog poslovične ljudske topline, bio je mnogima na uslugu. Tko mu se god na stručnom području obratio za pomoć, nije ga odbio. Posebno je rado pomagao našim studentima u Rimu. Sudjelovao je u utemeljenju ZIRAL-a u Rimu 1970. godine. Iako je službeno bio »samo« njegov »rizničar«, radio je u ZIRAL-u gotovo sve, od onih najbanalnijih poslova sve do onih visoko stručnih. Od godine 1995. živi i neumorno znanstveno radi u samostanu hercegovačkih franjevaca u Zagrebu.*

(M. Lončar)

---

* Opširnije o životu fra Bazilija Pandžića u: *Regiones Paeninsulae Balcanicae et proximi orientis. Aspekte der Geschichte und Kultur. Festschrift für Basilius S. Pandžić*, Hg. von Elisabeth von Erdmann-Pandžić, Bamberg, 1988., VII-IX. Na str. 425 – 437 nalazi se opširna bibliografija fra Bazilijevih radova.

SADRŽAJ

Predgovor.....	5
U v o d.....	7
I. Prve vijesti o franjevcima u Hercegovini	8
1. Osnutak Bosanske franjevačke vikarije	9
2. Najstariji franjevački samostani u Hercegovini	13
II. Franjevci u Hercegovini pod turskom vlašću.....	18
1. Pad Hercegovine pod Turke	20
2. Teška stoljeća pod turskom vladavinom	23
3. Bosanska franjevačka provincija početkom XVIII. stoljeća	28
4. Uspostava Apostolskog vikarijata (1735.)	30
5. Teško stanje hercegovačkih katolika.....	31
III. Ponovno u Hercegovini franjevački samostan	34
1. Nove mogućnosti	34
2. U potrazi za potrebnim dozvolama	37
IV. Hercegovačka kustodija pod turskom vladavinom (1852. - 1878.) .	62
1. Prvi kustod	62
2. Razvitak upravne vlasti	67
3. Fra Andeo Kraljević - apostolski vikar.....	70
4. Poboljšanje dušobrižničke službe.....	72
5. Odgoj novih članova	78
6. Sjemenište	81
7. Stvaranje profesorskog zbora	82
8. Novo doba	83
8.1. Nemili događaj.....	83
8.2. Kapitul Kustodije god. 1871.	85
8.3. Nove župe	88
9. Odnosi s biskupom Kraljevićem	91
10.Kustod fra Paškal Buconjić	91
V. Hercegovačka kustodija pod austrougarskom vlašću (1878. - 1892.)	102
1. Dolazak austrougarske vlasti u Hercegovinu	102
2. Uprava kustodije u novim okolnostima	102
3. Napredak u dušobrižništvu	105
4. Franjevačke škole.....	112
5. Novi samostan u Mostaru	114
6. O franjevačkim župama u Hercegovini (1881. - 1899.)	120
6.1. Uređenje crkvenih prilika.....	120
6.2. O franjevačkim župama u Bosni	122
6.3. Franjevačke župe u Hercegovini.....	123
7. Pisana djela hercegovačkih franjevaca	130
8. Treći red sv. Franje.....	138

9. Časne sestre	139
9.1. Sestre milosrdnice u Hercegovini	140
9.2. Školske sestre sv. Franje u Hercegovini	141
VII. Hercegovačka provincija pod austrougarskom vlašću (1892. - 1918.)	141
1. Hercegovačka kustodija postaje provincijom.....	143
2. Razvoj upravnog djelovanja	144
2.1. Prvi provincijal.....	144
2.2. Obnova franjevačkoga života.....	145
2.2.1. Proslava pedesetobljetnice	145
2.2.2. Jedinstvo Reda.....	146
2.2.2.1. Zajednički život	148
2.2.2.2. Jednoliko odijevanje	150
3. Daljni razvitak upravne vlasti (1901. - 1910.)	152
4. Ratno doba (1910. - 1918.)	156
5. Napredak dušobrižništva	162
6. Prosvjetno-društveni rad	165
6.1. Pjevačko društvo <i>Hrvoje</i>	165
6.2. Društvo <i>Napredak</i>	166
6.3. Hrvatska narodna zajednica.....	167
6.4. Seljačke škole fra Didaka Buntića.....	170
6.5. Borba protiv gladi	171
6.6. Hrvatska tiskara Franjevačke provincije	173
7. Djelovanje putem pisane riječi.....	175
VIII. Hercegovačka franjevačka provincija u državi južnih Slavena (1918. - 1941.).....	177
1. Prilagodivanje novomu političkom stanju	178
1.1. Gimnazija na Širokomu Brijegu.....	184
1.2. Konvikt za vanjske đake	189
1.3. Odluka o župama god. 1923.....	191
1.4. Misijjsko djelovanje u SAD	194
1.5. Djelovanje putem pisane riječi	197
2. Život u političkim previranjima Jugoslavije.....	199
2.1. Znakoviti događaj	200
2.2. Obnova redovničkog života	200
2.3. Unaprijeđenje dušobrižništva	203
2.4. Građevinska djelatnost	205
2.5. Rad pomoću pisane riječi	206
3. Ratno razdoblje	207
3.1. Sveta godina	207
3.1.1. Sastanak hercegovačkih franjevaca	208
3.1.2. Rat sprječava dovršenje Svetе godine	209
3.2. Nezavisna Država Hrvatska (1941. - 1945.)	209
3.3. Novi biskup u Mostaru	214
3.4. Bogoslovija i novicijat.....	216
3.5. Rezidencija u Zagrebu	216
3.6. Provincijski kapitul god. 1943.	217

VIII. Pola stoljeća izvanrednih poteškoća (1943. - 1999.)	217
1. Mučenistvo hercegovačkih franjevaca (1942.- 1945.)	218
1.1. Ubojstvo na Širokomu Brijegu.....	218
1.2. Ubojstvo širokobrijeških franjevaca sklonjenih u hidroelektričnoj centrali.....	222
1.3. Ubojstvo u Mostarskom Gradcu.....	223
1.4. Ubojstvo u Izbičnu	224
1.5. Ubojstvo u Mostaru.....	224
1.6. Ubojstvo hercegovačkih franjevaca u drugim mjestima	225
2. Preživjeli gledaju prema budućnosti	227
2.1. Prvi pothvati nakon smrtonosnih događaja	228
2.2. Fra Mile Leko traži novi put (1949. - 1955.)	231
2.3. Fra Jerko Mihaljević nastavlja put fra Mile Leke (1955. - 1961.)	234
3. Sudbonosan postupak crkvene vlasti.....	235
3.1. Opoziv dekreta o župama iz god. 1923.....	236
3.2. Dekret Nunciature iz Beograda od 13. studenog 1967.....	238
3.3. Djelomično izvršenje dekreta beogradske Nunciature 12. svibnja 1968.....	240
3.4. Dalja nastojanja izvršenja dekreta.....	240
3.5. Dekret ROMANIS PONTIFICIBUS (1975.)	242
3.6. Prisilna uprava	244
3.7. Traženje konačnog rješenja	246
3.8. Odgoj budućih pokoljenja	249
3.9. Građevinska djelatnost	251
3.10. Pisana djela hercegovačkih franjevaca	252
D O D A T A K	257
Rad Hercegovačke franjevačke provincije izvan domovine	253
1. Europa	257
1.1. Albanija	257
1.2. Austrija	258
1.3. Njemačka	260
1.4. Švicarska	261
2. Amerika i Kanada	263
2.1. Sjedinjene Američke Države	263
2.1.1. Sjedište Komisarijata	263
2.1.2. Župe	264
2.1.3. Napuštene kuće	269
2.1.4. Napuštene župe	270
2.2. Kanada	272
3. Afrika	276
Kazalo korištenih izvora, knjiga i spisa.....	275
Kazalo imena	285
Kazalo mjesta.....	293
Bilješka o piscu (M. Lončar)	299

Nakladnik

ZIRAL – Zajednica izdanja ranjeni labud
Hrvatske mladeži bb, Mostar

Za nakladnika
Milan Lončar

Slika na koricama (naslovница: detalj)
Gabrijel Jurkić, Za krst časni i slobodu zlatnu, 1924.

Grafičko oblikovanje
Darko Pandža

Tisak
FRAM, Mostar

Sedam stoljeća s narodom hercegovačkih franjevaca je sedam stoljeća života i umiranja na križu sa svojim narodom i uopće za narod Božji u Crkvi - i u Hercegovini i izvan njezinih granica, i u bogatim zemljama Zapada i u siromašnoj Albaniji i Africi - najkraći je sažetak knjige koju držite u rukama. Ona je djelo autora, koji je svoj život utrošio poglavito tražeći i iščitavajući izvore hercegovačke franjevačke baštine.

Bez jezičnih varijacija i metahistorijskih interpretacija autor reducira povijest na govor dokumenata, s jednakom lakoćom bilježeći i radosti života i boli umiranja, i imena prijatelja i neprijatelja, i sve tako od prvih vijesti o franjevcima pa do današnjih dana, kroz punih sedam stoljeća.

Još jedna knjiga fra Bazilija S. Pandžića bez koje se povijest Crkve i naroda na herceg-bosanskim prostorima više ne će moći pisati.

